

EÖTVÖS JÓZSEF MŰVEI

EÖTVÖS JÓZSEF

A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK
BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMRA

I. KÖTET

A SZÖVEGET GONDOZTA, A JEGYZETEKET ÍRTA
OLTVÁNYI AMBRUS

TARTALOM

ELŐSZÓ

BEVEZETÉS

Jegyzet a bevezetéshez

I. FEJEZET

Korunk uralkodó eszméi

Jegyzet az I. fejezethez

II. FEJEZET

Hogy a szabadság és egyenlőség eszméi egymással ellenkeznek

Jegyzetek a II. fejezethez

III. FEJEZET

Hogy a nemzetiség eszméje a szabadság és egyenlőség fogalmaival ellenkezésben áll

Jegyzetek a III. fejezethez

IV. FEJEZET

A szabadság és egyenlőség fogalmai azon formában, melyben felállítottak,
nem valósíthatók anélkül, hogy valamennyi létező állam fel ne bomlanék

Jegyzetek a IV. fejezethez

V. FEJEZET

A nemzetiségi törekvések célja csak valamennyi létező állam feloszlása által érthetik el

A nemzetiség elve Németországban

Jegyzetek az V. fejezethez

VI. FEJEZET

Ha az egyenlőség és szabadság - azon értelemben, mely e fogalmaknak jelenleg tulajdonítatik
- valósulhatnának is: ez nem eredményezné azt a megelégedést, melyet várunk tőlük

Külügyek

Törvényhozás

A közigazgatás

Egyéni szabadság

A közterhek

Jegyzetek a VI. fejezethez

VII. FEJEZET

Ha a nemzetiségre törekvések a célt, melyet kitűztek, elérnék is, az európai emberiséget nem elégítenék ki

Jegyzetek a VII. fejezethez

VIII. FEJEZET

Az eszközökről, melyektől az államok bajainak orvoslását várjuk

Jegyzet a VIII. fejezethez

IX. FEJEZET

Az általános választásjog közvetlenül gyakorolva

A fejenkinti választásjog közvetett módon alkalmazva

A bizonyos cenzushoz kötött választásjog

A porosz választási törvény

Jegyzetek a IX. fejezethez

X. FEJEZET

A köztársasági államszerkezet mint eszköz a társadalmat fenyegető veszélyek meggátolására

Jegyzetek a X. fejezethez

XI. FEJEZET

Mily jövőnek megyünk eléje?

A múlt

A jelen

Korunk alapelvei

A jövő

A kommunizmus

A fennálló rend védői

Jegyzetek a XI. fejezethez

BEFEJEZÉS

Jegyzetek a befejezéshez

ATYJA EMLÉKÉNEK
SZERETETTEL,
HÁLÁVAL ÉS TISZTELETTEL
AJÁNlja E MŰVÉT
A SZERZŐ

Frustra magnum expectatur augmentum in scientiis ex superinductione et institutione novorum super vetera, sed *instauratio facienda est* ab imis fundamentis, nisi libeat perpetuo circumvolvi in orbem, cum exili et quasi contemnendo progressu. Baco Ver.

(Hiába várják a tudományok növekedését attól, hogy újakat raknak a régiek fölé, a megújulást maguknál az alapoknál kell kezdeni, hacsak nem akarunk a végtelenségig körben forogni minden haladás híján, sőt azt megvetve.)

ELŐSZÓ

Bár a legdurvább anyagisággal vádolják rendesen e kort, amelyben élünk: ha nyugodtan vizsgáljuk, amik körülünk történnek, mindnyájunknak meg kell győződünk afelől, hogy alig találhatni a történetekben egyetlen századot, melyben egész népek bizonyos eszmékért nagyobb készséggel áldozták volna föl anyagi jólétöket. Ebből következik, hogy csak akkor foghatjuk föl korunk összes mozgalmait, ha tisztában vagyunk *azon eszmék* felől, amelyek e mozgalmakat előidézték, s azoknak irányát kijelölik. Ha azt akarjuk, hogy a tudomány a közizgatottság csillapítását előmozdítsa, mindenekelőtt azt kell tehát tisztába hozni, minő értelmet tulajdonítanak azon eszméknek, amelyekért korunk lelkesül, mily befolyást gyakorolnak ez eszmék az összes viszonyokra, különösen az államra, s mily föltételek mellett lehetséges ez eszmék valósítása?

Ezt kísérlem meg a jelen műben.

Természeténél fogva kettős a föladat, melyet magamnak kitűztem.

Vizsgálni kellett mindenekelőtt: mely értelemben törekedtek eddig a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit valósítani; mely eredményei lettek e törekvésnek, s hová fog vezetni valószínűleg, ha tovább is ezen irányt követik? S e kérdésekkel foglalkozik e munka első része.

Aztán meg kellett mutatni: vajon helyes-e ezen értelem, vagyis egy-e azzal, amely értelemben e fogalmak valóssággal uralmat gyakorolnak az emberek kedélye fölött; meg kellett mutatni, mely értelemben lelkesül az emberek nagyobb része ezen eszmék mellett, azaz mily értelemben kell azokat sajátképp korunk uralkodó eszméinek tekintenünk: és elvégre, hogy ez értelemben véve ezen eszméket, lehető-e és mely eszközökkel lehet valósítanunk? Oly kérdések, melyeket a második részben kísérlettem megoldani.

Megoldottam-e föladatomat, és hogy e műnek, mely komoly tanulmányok és komoly tapasztalatok eredménye, lesz-e némi hatása a politikai tudományokban uralkodó tévedések megszüntetésére: mások döntsék el. Annyit teljes önérzettel mondhatok, hogy az igazság utáni törekvés volt egyedüli célom, s annál fogva méltó joggal megvárom olvasóimtól, hogy tisztán tudományos kísérletnek tekintsék munkámat és nem pártiratnak.

Meglehet, magam csalódtam; másokat csalódásba ejteni bizonyára távol volt tőlem; s így e könyv azon nem egészen mindennapi érdemre legalább is számot tarthat, hogy két vastag kötetben, mely politikával foglalkozik, nincs egyetlen sor is, amiről a szerző meg nem volna győződve.

[SZ.-TORNYA, 1854. MÁJUS 1-ÉN]

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

BEVEZETÉS

Az emberek többségének, hogy magukat jól érezhessék, mindenekelőtt nyugalomra van szüksége. Valamint a föld ott is, hol hajdanta vulkánok dühöngtek, miután az erőszakos bomlás elmúlt, kizöldül és virágokat hajt: úgy az emberi társaság. Az egyesnek tevékenysége kertté képes átidomítani a sivatagot, és az ember ferde, egyenetlen helyen kényelmes házat építhet magának, csak tevékenysége ne zavartassék, és arról lehessen meggyőződve, hogy az alap, melyen laka nyugszik, nem fog ingadozni. Nagy felforgatások korszakai ez oknál fogva tömérdek szerencsétlenséget hoznak szükségképp ezer meg ezer egyesre; s ha a kivívott szabadság első pillanatában gyakran csak panaszokat hallani; ha a nép, miután bilincseit széttörte, azon korszakba kívánczik vissza, midőn még láncokat viselt: okát távolról sem kell abban keresnünk, mintha az ember - mint rossz kedvében ez vagy amaz mondani szokta - szolgáltatásra volna teremtve; hanem abban, hogy, miután csak hasznos munkásság által érezhetjük magunkat boldogoknak, nem nélkülözhetjük azt sem, mi minden hasznos munkásságnak alapfeltétele: *a nyugalmat*. Olyan kor, midőn minden, ami fennállt, vagy összeroskadott vagy legalább megrendített, sok nagyot alkothat ugyan, de mégsem annyit, mennyi azon szám-talan apró remény és élvezet pótlására kívántatik, melyeket az egyes ily alkalommal veszített.

Ki a történetet ismeri, az másképp ítél. Ő tudja, hogy a hosszadalmas béke sincsen veszély nélkül, s hogy a népek, mint a vizek, megrothadnak, ha nincs, ami néha megmozgassa; tudja, hogy az emberiségnek éppúgy, mint a természetnek, viharokra is szüksége van, s hogy éppen oly eszelősség mód nélkül panaszkodni a hátramaradt részletes pusztítások, mint nyári vihar után a letört ágak és megtépett virágok felett; hisz a vihar által a levegő megtisztult, a föld termékenyült, s a feldöntött odvas fáért, az összetépett virágokért pótlékul ezer fa, millió virág és fűszál magvai szórattak szét a földön. - Az egyes, akinek házába a villám lecsapott, vagy ki azon fa alatt, melyet a fergeteg kitört, árnyékot talált, panaszra fakadhat az esemény felett; hisz az arasznyi élet nem nyújt elégséges tért a reménynek, hogy veszteségét kipótolhassa: de aki szellemi szemeit a távol múlt vizsgálásában megedzé, s így távolabb lát a jövőbe, az ily pusztításokban csak egy új, szebb fejlődés zálogát fogja találni, és keble örömtől dagad, mint a hajósé, kit viharok zúgnak körül, de aki meg van győződve arról, hogy hajója nem veszhet el¹.

Honnan van, hogy napjainkban ez nincsen így, s jelenleg még azok is, kik a mozgalmat fel-idézték, vagy legalább reményteltjesen kísérték, most aggodalommal fordulnak el tőle? - honnan van, hogy éppen azokat, kik személyes érdekeiket a közjónak vagy legalább a nagy tettekből származó dicsőségnak örömet feláldozzák, most talán még nagyobb elcsüggedés szállotta meg, mint magát a népet?

Voltak idők, midőn az izgatottság Európában általánosabbnak látszott, mint jelenleg. A XVI. század egyházi reformációja oly országokra is terjedt ki, melyekre a közelebb múlt időnek eseményei külsőleg nem hatottak, s még azon államok történetében is, melyek most legtöbbet szenvedtek, találunk időszakokat, melyek, ha csak az anyagi bajokat vesszük tekintetbe, jóval gyászosabb képet tüntetnek fel előttünk, mint a jelen. A harmincéves háború Németországban, a *Ligue* hadviselése, s a nantes-i ediktum visszavonása Franciaországban, nagyobb pusztításokat hagytak maguk után, borzasztóbb következményeket idéztek elő, mint századunk forradalmi. Azokkal pedig, kik hálájára a legérdemesbek voltak, máskor is csak úgy bánt a tömeg, mint jelenleg; s valóban, nagy férfiak dicsőségének nem árt, ha a sokaság visszavonul tőlük,

---

¹ Il y a plaisir d'être dans un vaisseau battu de l'orage, lorsqu'on est assuré qu'il ne périra point. (Gyönyörűség vihartól vert hajón lenni, ha bizonyosak vagyunk benne, hogy nem fog elveszni.) Pascal.

hogy a jövő, minden oldalról szemlélhetve a különállót, őket egészen megismerhesse. Okát az elcsüggedésnek, melyet éppen azok soraiban tapasztalunk, kik a népnek vezérei lehetnének, nem sértett hiúságban vagy mozgalmaink külső tünetnyeiben, hanem csak ezek sajátos természetében kell tehát keresnünk.

Az államhatalomérti vita oly régi, mint maga e hatalom; s ha Proudhonnak igaza van, állítván: miszerint azzal kezdődött legyen minden polgári társadalom, hogy az emberek hatóságot alkottak maguknak², akkor azt is állíthatni, hogy az állam felforgatását célzó kísérletek az állam alapításával vették kezdetüket. De bármi gyakran és bármi dühvel támadtatott meg az államhatalom eddig, ez oly elvek vagy emberek nevében történt mindig, kik az uralkodók helyébe akartak lépni. Szándék volt másokat megbízni a polgári társadalom vezérlésével; szándék volt megváltoztatni az irányt, melyben addiglan haladt a társadalom: - de ezt felbontani senki nem akarta. Mindenik párt a rend azon biztosítékait nyújtotta vagy igyekezett legalább nyújtani a társadalomnak, melyek nélkül ez fenn nem állhat. Nem is volt, a római birodalom bukása óta, oly időszak, melyben a bomlás közepett nem találunk valamit, ami elég szilárd arra, hogy a többi lerombolt rész újjáépítésénél támaszul szolgálhasson. A középkor legnagyobb zavarai között emelkedett az egyház, melynek oltalma alatt a veszélyeztetett emberiség menedékét találhatá; a rablás alapján fejlődött ki a birtok szociális fogalma, mely az összes újabb társadalom sarkkövéül volt szolgálendő, s mely neki mindjárt kezdetben erősséget nyújtott; és midőn a XVI. században példátlan zavar harapódzott be az egyházba, akkor már szilárdan állott az országos hatalom, mely nem engedé, hogy a korlátlan vizsgálódási szabadság széttepje mindazon kötelekeket, melyek az embereket vallási közösségekbe fűzték össze, s mely azt eszközle, hogy a kereszténység, habár megosztva, újból szilárd közösségekbe forrjon össze, s később - mint például Angliában a XVII. század tusái között, Németországban a harmincéves háború után - ismét támpontul szolgálhasson a polgári társadalomnak. Azonfölül bármi dühvel támadtatott meg a fennálló más korszakokban, védői sem hiányoztak, kik önfeláldozással vettek részt a vitában: mert őket is, mint elleneiket, azon meggyőződés lelkesítette, hogy a fennállót védve, szent kötelességet teljesítenek.

Mindez, miben a rend s a míveltség barátja a legzavartabb korszakban is vigasztalást találhat, nincs meg napjainkban.

Most nem a polgári társadalom bizonyos formája, nem bizonyos emberek vagy elvek kormánya: hanem maga a polgári társadalom fennállása, a jog, hogy bármily kormány létezhesék, támadtatik meg. Azon korszak, melyben hirdettetik, hogy a társadalom, természeténél fogva, kormányozhatatlan, s hogy az, ki a társadalmat kormányozni merészelné, bitorló és zsarnok - azon kor, melyben állítatik, hogy a népek nagykorúságával meg kell szűnni minden kormánynak³, s melyben az, ki ilyeneket mond, egy sereg bámulója által az igazság apostolának s

² „Lorsque les premiers hommes s’assemblèrent au bord des forêts pour fonder la société, ils ne se dirent point: organisons nos droits et nos devoirs. - - On se tint un tout autre langage: constituons au milieu de nous une autorité, qui nous surveille et nous gouverne.” *Les confessions d’un révolutionnaire*. (Amikor a legelső emberek összegyűltek egy erdő mélyén, hogy megalapítsák a társadalmat, nem így szóltak egymáshoz: szervezzük meg jogainkat és kötelességeinket. - - Egészen más nyelvezetet használtak: létesítsünk körünkben hatóságot, amely felügyel ránk és kormányoz bennünket.)

³ „La société par nature et destination est donc autonome, comme qui dirait ingouvernable. Quiconque met la main sur moi pour me gouverner est un usurpateur et un tyran; je le déclare mon ennemi. L’homme une fois parvenu à l’âge de majorité, le gouvernement et les partis doivent disparaître.” (A társadalom tehát természeténél és rendeltetésénél fogva autonóm, ami annyit tesz: kormányozhatatlan. Aki reám teszi a kezét, hogy kormányozzon engem, bitorló és zsarnok; ellenségemnek nyilvánítom őt. Ha az ember egyszer majd nagykorúvá válik, a kormánynak és a pártoknak el kell tűnniük.) Proudhon ugyanott.

mindenki által módfelett jeles és veszedelmes embernek tartatik, - ily korszak túllépte azon korlátokat, melyek között a legnagyobb forradalmak többnyire tartózkodtak.

Csaknem szakadatlan forradalomban eltöltött hatvan év után, mely alatt mindenki azon iparkodott, hogy diadalma minél teljesebb legyen, s hogy elleneit megsemmisítse; mely alatt mindenik párt nem annyira saját elveinek helyességét, mint inkább elleneinek hibáit kereste s a hatalom birtoka után törekedett, de nem arra, hogy annak józan hasznát vegye; mely alatt annyi kormány, megvetve a jogot, mindent elkövetett, mit lehetségesnek látott, nem gondolva meg, hogy tartósan csak az lehetséges, amit jognak ismernek el, míg a polgári hatalom egyik kézből a másikba esve, tízszer megtörve s tízszer újra összeragasztva, elvégre minden erejét elveszté, s a népnek jogfogalmai, melyeket lábbal tapodtatni látott, összezavarodtak; hatvan ily év után mindig hangosabban nyilatkozik a kétely: ha vajon nem volt-e mindezen erőlködés haszontalan? ha vajon a remény, miszerint az alkotmányok változtatása az emberi viszonyokat is javítandja, egyéb-e hiú szemfényvesztésnél, kigondolva azok által, kik ez úton kezükbe akarják keríteni a hatalmat, hogy önhasznukra kiaknázhassák?

A politikai forradalom elégtelen; társadalmira van szükség. A család, a birtok, minden megtámadtatik, mi az emberi társadalmat eddig összetartá, vagy ami jövőben új alakulás csírája lehetne. Az emberiséget újjá kell teremteni; nem elégséges a káoszhoz visszatérnünk, hanem atomjaira kell feloszlatnunk mindent! Már közel az idő, midőn szilárd respublikai nézetek senkit sem fognak a reakcionárius névtől megóvni; s ki a tömegnek tetszeni kíván, kénytelen lesz a család iránti szeretetet a testvériségen elkövetett árulásnak - a birtokot lopásnak nyilvánítani.

S míg ekként a polgári rend fennállásának jogszerűsége sokak által tagadtatik; míg a társadalom valamennyi támasza ingadozik, és semmi sem marad megtámadás nélkül, ami, ha a nagy épület összeroskad, egy újnak alkotásánál alapul szolgálhatna: nem áll-e a társadalom védtelenebbül, mint valaha - kétségbeesve már a tusa előtt, úgyszólván oltalmazók nélkül?

Ha tekintetbe vesszük, mily arányban növekedett a forradalmi elem a közelebb múlt években: aggodalom szállhat meg bennünket; de a valóságos veszedelem nem e növekedésben rejlik. Tegyük fel, hogy mindazon szavazat, mely Franciaországban szocialista jelöltekre esett, érett megfontolás után és tökéletes öntudattal vettetett a választási urnába, s hogy azok, kik e jelöltekre annál fogva szavaztak, mert a jelenlegi kormány nincs ínyükre, valósággal a társadalom megbuktatását vették célba, mit egyáltalában nem állíthatni; még ez esetben is tetemes kisebbségben lenne e párt, s e tekintetben senki sem csalódik kevésbé, mint a hívek maguk, kik, ha többséghez volna reményük, az ehhez vezető legjobb eszközt nem fognák elhanyagolni, s más politikai pártok módjára bizonyosan azt hirdetnék, hogy már van többségük, holott ennek éppen ellenkezőjét teszik⁴. *A való veszedelem azon párt, vagy - jobban mondva - azon roppant többség nézeteiben és cselekményeiben rejlik, mely a fennállót fenn akarja tartani*; s ki a közelebb múlt időnek eseményeit figyelmesen vizsgálja, osztolni fog véleményemben.

---

⁴ Considérant l'état d'ignorance profonde et d'asservissement moral où les campagnes en France vivent plongées - enfin la supériorité numérique du peuple ignorant des campagnes sur le peuple éclairé des villes, je pensais: que nous aurions dû reculer le plus loin possible le moment des élections. (Tekintetbe véve annak a mélységes tudatlanságnak és erkölcsi szolgátságának állapotát, amelybe süllyedve élnek Franciaország falvai, valamint a falvak tudatlan népének számbeli fölényét a városok felvilágosult népe fölött, azt gondoltam, hogy a lehető legkésőbbre kellett volna halasztanunk a választások pillanatát.) *Louis Blanc: Pages d'Histoire de la Révolution de Février.*

Azon nagy átalakulása valamennyi viszonyoknak, mely 1848-ban következett be, sajátságos jellemmel bír, minőt aligha mutat fel más hasonló nagyságú esemény a történetben. - Franciaországban republika alapíttatik; Németországban parlament hívatik össze, mely a néhai római birodalom valamennyi országának számára törvényeket alkotson oly általánossággal, minőt e birodalomban soha semmiféle hatalom nem követelt magának; Olaszország fölkel az idegen uralkodás s minden korlátlan hatalom ellen; Ausztriában a középkori viszonyok végmaradványai rontatnak le. - A törvény előtti egyenlőség, a sajtó- és egyesületi szabadság, a vallások egyenjogúsága, a privilégiumok eltöröltetése, sőt az összes birtokállapot tetemes módosítása - midőn a földesúri viszonyok mindenütt megszűntek -, mindez néhány nap alatt történik, s anélkül, hogy általában véve más izgalmat mint a közörmét lehetne észrevenni. Mi 1789. augusztus 4-én Franciaországra nézve történt, az most Európa nagy részében következett be, s bármi nagy veszteség ért is többeket, alig hallatszott panasz a történetek felett. Valamint a part, melyet régtől fogva aláás a folyam, váratlanul leszakad, s az árnak martalékává lesz: úgy történt 1848-ban. Ami századok óta fennállott, az csaknem nyom nélkül tűnt el; az ember alig foghatta fel, mint állhatott fenn csak imént még egy egészen más rendje a dolgoknak, miután mindazok, kik annak támaszai voltak, az új renddel oly rögtön meg tudtak barátkozni.

Miből magyarázhatjuk meg magunknak e meglepő tüneményt?

Lehet-e e történetekben természetes fejleményt látni? lehet-e mondani, hogy amit a nép oly könnyedén vívott ki, rég megért gyümölcs volt, mely a legcsekélyebb érintésre szükségképp földre hullott? Aki azon népek míveltségi állapotának különféleségét tekintetbe veszi, melyek az 1848-iki mozgalmakban részt vettek, ezt nem fogja állíthatni, s különben is a későbbi események mindenkit felriasztanának e csalódásból. Sohasem bizonyult be inkább a tétel, mint éppen itt, hogy: bevégzett tények csak az tekinthető, ami a kor fogalmainak valóban megfelel, s ami a viszonyoknak szükséges eredménye.

Vagy talán túlnyomó többség eszközölte mindezen államokban e nagy felforgatást? Ezt sem mondhatni, miután Franciaországban még azok is, kik e mozgalom élén állottak, s kiknek érdekében van azt nagy többség műve gyanánt tekintetni, nyíltan megvallják: hogy az egy aránylag csekély számú kisebbség által, a többségnek részvéte nélkül, sőt akaratának ellenére hajtattott végre. Ugyanezt mondhatni más országokról is. A változtatások kezdeményezése nem indult ki a népből, melyet sok helyütt csak utóbb kellett megnyerni a nélküle keresztülvitt intézkedések helybenhagyásának.

Nem, mert a viszonyok úgy hozták magukkal; nem, mert ellenállhatlan többség úgy parancsolta - hullott porba a fennálló rend. *A való ok, az egyetlen ok abban rejlik, hogy senki sem mert a fennállónak védelmére kelni;* éspedig azért nem, mivel azok, kiknek ez hivatásuk lett volna, s kiknek hatalmukban állott, *nem hittek jogukban;* s az épületet, mely általuk oltalmazandó lett volna, maguk is oly roskatagnak tartották, hogy az első rengés után odahagyták.

Ha vannak oly események, melyek nem nagy tettek, hanem egyedül nagy gyengeség szüleményei - s a világtörténet több ily eseményt említ -, a szóban forgó méltán közéjük sorozandó, és soha győző nem csodálkozott inkább megtámadásának eredménye felett, mint ez alkalommal, midőn a küzdelem következeit talán csak azok látták előre, akik benne legyőzettek. Ami a közelebbi múlt években történt, bizonyoságul szolgál, hogy az államhatalom tenger, melyen, aki hitét veszti, elmerül, s hogy politikai tusák gyakran istenítéletek, hol az, aki meggyőződés nélkül lép a sorompók közé, a gyengébb által is legyőzetik.

Máskülönb mint magyarázhatnak meg magunknak, hogy oly államok, melyekben azon viszonyok, melyek, némelyek állítása szerint, a forradalmat előidézték, nagyobb mértékben

voltak meg, minden megrázkódtatástól mentek maradtak? A növekedő jólétnek közepette, s anélkül, hogy valami a közeledő vihart jelezte volna, rögtöni átalakulásnak ment eléje annyi ország; és Belgium, melynek népességéből 7000 lakos esik egy-egy négyszögmérföldre, miért állott meg ingadozás nélkül a vést? miért nem bomlott fel a közrend Angliában, hol az industrializmus bajai oly nagy mértékben találtatnak fel? miért nem Írlandban, melynek földművelési viszonyai a legeslegsúlyosabbak? hiszen itt a repealerek, amott a chartisták pártja aránylag nagyobb számú, mint aminő volt a szocialisták s a republikánusok pártja 1848-nak elején Franciaországban. Miként magyarázhatnók meg magunknak e tünetenyeket, ha a történetek okát nem inkább a kormányzók cselekvényeiben és meggyőződésében keressük, mint a népekéiben?

Az eszmék nemcsak azokra hatnak, akikre nézve kedvezők a belőlük vont következtetések. Befolyásuk általános s csaknem mindig éppen azokra legnagyobb, kik általuk helyzetüket veszélyeztetve látják. Így van ez századunk eszméivel is. A szabadság és egyenlőség fogalma, ti. a meggyőződés, hogy igazságtalanság, ha az állam polgárainak bizonyos osztályai, másoknak kárára, előjogokkal ruháztatnak fel, talán nem hatotta át oly általánosan a népet, mint hisszük. Franciaország lakosainak nagy többsége aligha fogta fel tisztán, hogy oly alkotmány, melynek alapelve az egyenlőség, nem szoríthatja a politikai jogok gyakorlatát a népességnek századrészére, s hogy oly királyság, melynek a felső név akarata kívül más alapja nincs, nem léptetheti önnön akaratát azok - a választók - akaratának helyébe, akiket egy fictio juris értelmében a népnek tekintenek. De - habár erről a népnek nagy többsége nem is bírt tiszta fogalommal - annál világosabban láták azt be a társadalom magasabb osztályai. Ezeknek túlnyomó részénél az egyenlőség és népfelség fogalmi régóta elméleti hitágazattá váltak. Éppen a kormányférfiak Franciaországban látták volt előre a fennálló viszonyok szükségszerű bomlását. Ők tudták, hogy azon eszközök, melyeket a júliusi forradalom óta alkalmazásba vettek, az államot alapjaiban rendítették meg; hogy ez vagy ama nagy miniszter, ki megvesztegetések által befolyást biztosított magának, úgy cselekedett, mint a patak, mely a malom kerekeit forgásba hozza, de egyszersmind az épület alapzatát is aláássa; a kormányférfiak tudták, hogy a törvényhozás, melytől a királyi szék támaszát várta, annyi ízben használtatott fegyverül, hogy megsérülvén a tusában, támaszul már senkinek sem szolgálhat; s midőn aztán a nép nevében néhány ezer ember a fennálló rend ellen fellépett, e rendnek őrei visszavonultak; nem, mert képtelenek voltak ellenállásra; hanem, mert jogtalanságuk érzetében azt még megkísérteni sem merték.

Ily viszonyok között nemde természetes, ha a legbátrabbak is aggodalommal telnek el, és csaknem remény nélkül néznek a jövő elé, melytől új pusztításoknál egyebet nem várnak.

Igaz, a fergeteg elvonult; az anyagi mozgalom anyagi erő által nyomatott el, s habár ezt vagy amazt nem lehet újra felépíteni, szándék van legalább az épületnek félig megmaradt részeit, melyeket ingadozni láttunk, ismét lakhatókká tenni. De az okok, melyek a legújabb időnek eseményeit maguk után vonták, léteznek most is, mint azelőtt; s ki tagadhatná, hogy azok előbb-utóbb ugyanazon eredményeket vonhatják maguk után. Az utcákban legyőzték a lázadást, de a kedélyekben forr az még most is. Mindazon kétely közül, melyek a fennállónak jogszerűsége ellen emeltettek, a múlt évek eseményei által egyetlenegy sem oldatott meg. „Csak arra volna-e tehát kárhoztatva a francia forradalom, hogy egyedül kételyeket és csalódásokat nemzzen, csak arra, hogy romokkal takarja el diadalait?” - panaszkodik lelkének elkeseredettségében Guizot⁵. - „Csak keressetek, keressetek! e társadalomban, melyet 1789 óta annyi ízben romba döntöttetek és újra felépítettetek, még valamit, amit leronthattok - s

---

⁵ *De la démocratie en France.*

fogadom, hogy a tulajdonon kívül egyebet nem fogtok találni”⁶ - kiált fel diadalmas hangon Thiers. - „Nem zavartatott-e össze 1848. februárius óta valamennyi elv, valamennyi jog, a hatalom és szabadság valamennyi fogalma? Tudták-e Louis Blanc és Caussidière vagy vakbuzgó elleneik, hogy mit cselekesznek?” - kérdi Proudhon⁷, s hol van, aki válaszolni merészelne neki! - „Bármilyen távol álljanak egymástól a pártok, bármennyire gyűlöljék egymást kölcsönösen - így szól Barante⁸ - annak bevallásában mindnyájan megegyeznek, hogy a rendetlenség mindenüvé elterjedt, hogy a nyugalanság valamennyi lelket megszállott, hogy a társadalom legmagasabb fokától kezdve a legalsóbbig a közérdekek kétségbe vonattak, hogy megtámadtatott mindenik, s hogy egynek sem maradt meg egyebe, mint szenvedések a jelenben, és komor bizonytalanság a jövő iránt, hogy más politika, más nemzeti gondolatok már nincsenek, mint az egyéni búbánat, s hogy a közvélemény nem egyéb, mint a közkívánsat: javulnának meg bár újra a magánérdekek.”

S fog-e a belsejében feldúlt társadalom, új megtámadás esetére, hatalmasabban ellenállhatni, mint a múlt alkalommal?

A nyugalom erőszakos felbontását talán el fogják nyomni. Az államhatalom mindenütt felfegyverzetebb, mint akkor volt, s nem fogja meglepetésében még egyszer kiejteni kezéből a gyeplőt. Nagy seregek biztosítják a közbiztonságot. De ha a lázadás legyőzött, ha ily módon helyreállított a béke: vajon *önmagának* köszöni-e megmentését a társadalom? a saját jogában való hitnek-e, s azon meggyőződésnek, hogy a fennálló valóban jó és célszerű? kérdem: ennek fogjuk-e köszönhetni a diadalt?

Az emberek, igaz, meg fognak kívánni a közrend elleneivel: ki a házáért, ki keresményéért, ki tőkéiért, mindnyájan azért, mert aminek megalapítása szándékoltatik, azt lehetetlennek tartják, vagy mert visszariadnak a bizonytalan jövő elől; - de *magáért az államért* ezerek között alig egy fogja megállani a vést. Az emberek csak azért küzdenek, hogy a jövő ne legyen még rosszabb a jelennél. Az alkotmány nyílt elleneit meg akarják semmisíteni, *hogy ne fosztassanak meg a lehetőségtől, a fennálló alkotmányt saját nézeteik szerint megváltoztathatni*. Ki higgye, hogy oly viszonyok, melyeknek célszerűségéről *senki* sincs meggyőződve, hogy oly republikák, melyek csak arra valók, hogy a monarchiához átmenetül szolgáljanak - oly monarchiák, melyek csak azért tartatnak fenn, hogy átmenetül szolgáljanak a republikához -, hogy oly társadalom, mely saját jogosultságán kételkedik, ily merész megtámadásoknak sokáig ellenállhasson? Van-e, aki nem látja, hogy bárhány győzelmet nyerjen ez úton a társadalom, miután általa csak azon viszonyok állíttatnak helyre, melyek a megtámadásnak okul szolgáltak, ily győzelem csak új harcok előkészületének tekinthető - s hogy a polgári társadalomnak ez ösvényen azon állapotra kell jutnia, melyben, Hobbes vitatott nézete szerint, az emberek a társadalom alakulása előtt éltek, értem, mindnyájuk örökös háborúját mindnyájuk ellen, melyben a társadalom talán mindig győzni fogna, de csak miután szünet nélkül küzdeni kénytelenített.

Ha már haszontalan panaszok helyett, melyek által különben is legfőbb stilisztikai érdekre tehetünk szert, nyugodtan szemügyre vesszük a tényeket, hogy mielőtt gyógyszerekhez nyúlunk, a bajt tökéletesen megismerjük, mindenekfelett két tünetemény veszi igénybe figyelmünket:

---

⁶ *De la propriété.*

⁷ *Confessions d'un révolutionnaire.*

⁸ *Questions constitutionnelles.*

először: *ezen viszonyok általános volta egész Nyugat-Európában*⁹;

másodszor: *hogyminden eszköz, mely a bajok elhárítására eddig alkalmaztatott, elégtelennek mutatkozott.*

Amabból az következik: *hogyminden korunk bajainak okát nem egyes államok külön viszonyaiban kell keresnünk, hanem hogyminden oly valami szolgál azoknak alapul, ami valamennyi állammal, hol e bajokat észre vesszük, közös.* - Emebből pedig azon meggyőződést meríthetjük, *hogyminden az út, melyen a fennálló bajoknak orvoslása eddig megkísértetett, tévút volt.*

Ha márminden azon kérdést állítjuk fel: *hogyminden mi tehát az, ami közös valamennyi állammal, melyre a mozgalom kiterjeszkedett?* - nem nehéz a felelet.

Valaminden egyéb intézmények, úgy a katolikus egyház sem érte el célját tökéletesen. A jelesebb pápák magasztos gondolata: a kereszténységet, egy rang és születésre tekintet nélkül választott főnök és közös törvények alatt egy nagy egészre forrasztani össze, sohasem valósult meg tökéletesen. A legfenségebb eszme is, ha megtestesülésére törekszünk, azon korszak tévedéseinek nyomát viseli magán, mely azt létesíteni akarja, mert csak gyarló emberek által léptethető életbe. Úgy volt az a pápasággal is. De bármilyen szigorú ítéletet hozzunk hibáiról, annyi bizonyos: *hogyminden a pápaság minden népeket, melyek felett valaha uralkodott, szellemileg egy egészre alkotta át.*

A XVI. századnak nagy egyházi meghasonlása külsőleg szét tépte a köteléket, mely hajdan a nyugat valamennyi népét egyesítette; egyes népek azóta sebesebben, mások lassabban haladtak; de miután a pápaság az anyagi önkénnyel szemben a szellemi hatalom - bár csupán passzív - ellenállásának jogszerűségét hirdetve, ezen fogalommal a polgári szabadság magvát mindezen népeknél elhintette, ők későbbi fejlődésükben is mindannyian szellemi rokonok maradtak, s ha korunk mozgalma csak azon népekre szorítkozik, melyek egykor a római egyház kebelében voltak, ha egyikük sem maradt ment a közizgalomtól: akkor ezen tünemény okát éppen *a szellemi irány közösségében s a kiindulópontul szolgáló eszmék azonossága által meghatározott polgárisodási egységben kell keresnünk.*

Fekvésére és viszonyaira, nagyságára és hatalmára, történetére és jelen helyzetére nézve, a nyugati népek egyike sem hasonlít a másikhoz; de polgárisodásuk alapja ugyanegy; s ha Portugáliától Lengyelorszáig, Erdélytől az Óceánon túl, a műveltségi lépcsőzet legkülönbözőbb fokain álló s egymással huzamos ideig ellenségeskedésben élt népeknél az élet legfontosabb viszonyait illetőleg ugyanazon fogalmakkal találkozunk: akkor úgy látszik, hogyminden azt, ami e népek viszonyaiban közös, csak abból kell származtatnunk, amire nézve egymástól el nem térnek, azaz: bizonyos *eszmékből*, melyek mindnyájukkal közösek.

Ha e nézet helyes, s ha meggyőződünk arról, hogyminden az emberek sohasem igyekeztek inkább és komolyabban, mint most, valamennyi viszonyt a kor uralkodó eszméihez idomítani, s ezáltal azon bajoknak elejét venni, melyek az eszme s a valóság közötti ellentétből származnak, akkor két lehetőség áll elő:

A tévedés vagy magukban az eszmékben, vagy ezen eszmék alkalmazásában rejlik.

Vagy azt kell feltennünk, *hogyminden a keresztény polgárisodás hamis eszmékből indulva ki, oly célok után fárad, melyeket elérni nem lehet;*

---

⁹ A veszedelmek, melyek az államot Franciaországban fenyegetik, más országokban távolabbaknak látszanak, de léteznek mindenütt, s a kor jelenségeinek figyelmes vizsgálata után mindenki meg fogja vallani, hogyminden a külnyugalom palástja alatt még a büszke Albion is több oly elemet rejt, melyeknek lenyűgözése sikerült eddiglen, de melyek aggodalommal töltik el a gondolkozót.

vagy pedig azt, *hogy az összes tudomány és államművészet, félreértvén az uralkodó eszméket, nagy feladatának megoldását tévúton kísértette meg.*

Lehetetlen még egy harmadik lehetőséget feltennünk; s bármi nagy tisztelettel viseltessünk azok iránt, kik a lefolyt századokban az államtudományokkal foglalkoztak; bármi készséggel hajoljunk meg annyi híres kormányférfiú belátása előtt, ki a tudomány eredményeit életbe léptetni akarta: mégsem fogja senki az első lehetőséget elfogadni, mielőtt a másodikat lelkiismeretes vizsgálat után elvetni kénytelenítették - kivált miután eddigi tapasztalataink olyanok, melyek a tudomány iránti vak bizodalunkat jóformán megrendíthetik.

Az összes történetben nem találunk időszakot, melyben a tudomány az államra nagyobb befolyást gyakorolt volna, mint jelenleg. Valamint a francia Constituante az emberi jogok elsorolásával kezdte meg alkotmányának szövegét, kimondván így, hogy alkotmánya által az államtudomány elveit akarja életbe léptetni: ugyanezt látjuk azóta csaknem mindenütt. Több országban az állam kormánya oly férfiakra bízott, kik a tudományban is vezérszerepet játszottak: másutt törekvés mutatkozott, azon országok példáját követni. A meddő eredmények tehát szükségképpen a szövétnekül szolgált tudomány ellen is bizonyítanak, kivált ha figyelembe vesszük, mily haladást tett az emberi ész az ismeretek más mezőin azalatt, míg az állam célszerű szerkesztése körül siker nélkül fáradoztak.

Azon időközben, melyet számos kitűnő férfiú e kérdés megfejtésére szánt: mint lehessen legcélszerűbben megszervezni az államot? mások a természettudományokra vetették magukat; de mily különbséget tapasztalunk, ha nyomozzuk e munkásság eredményeit e két mezőn!

Nincsen év, melyben a természettudományok terén új, nagybecsű felfedezések ne tétetnének. Ellenállhatlan hódító gyanánt halad előre az emberi ész, a természet rejtelsei megnyílnak hatalma előtt, s szolgálatába szegődnek az anyagi világnak legtitkosabb erői.

Az államtudományok mezején éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk.

Ezer meg ezer kötet íratott, régi elvek új formákba öntetve, nagy felfedezések gyanánt hirdettettek; de minthogy a gyakorlati tudományoknál - s az államtudomány kétségkívül ezekhez tartozik - haladásnak egyedül az tekinthető, aminek gyakorlati eredménye van: meg kell vallanunk, hogy államintézményeinkben ugyan sok változott meg, de hogy oly távol vagyunk a céltól most, mint akkor, midőn e kérdéssel: *mint kelljen elrendezni az államot?* tudományosan foglalkozni kezdtek; sőt egy idő óta a meggyőződés, hogy államaink szerkezete hibás, csak még általánosabbá vált.

Téves elv is jobb, mint semmi elv, s a leghibásabb rend elsőséget érdemel a teljes rendhiány felett - s így, mióta az állam szervezése elvek alapján kísértetett meg, s a középkori zavar helyébe némi rend lépett, sok dolognak jobbra kelle fordulni; míg másrésről, a már ezer év óta uralkodott kereszténység elvei az életet mindinkább áthatván, erkölcsi haladást eszközöltek, melyet sokan tévesen az alkotmányok változtatásából származtattak.¹⁰ De minél tovább haladunk az eddigi irányban, annál hangosabban szólal fel bennünk a kétely: vajon helyesen választottuk-e utunkat? s vannak, kik örömet azon pontig térnének vissza, honnan kiindulánk; míg mások új ösvényeket keresve, a jelenkor államaitól azon megvetéssel fordulnak el, mellyel egy századdal ezelőtt a középkori állam iránt viseltettek volna.

Azalatt, míg a természettudományok mezején a haladásnak csaknem bámulatos gyorsaságát tapasztaljuk, mely, ha nem csalódunk várakozásunkban, csak egy még hatalmasabb s nagysze-

¹⁰ Ennek legnagyobb bizonyágát abban találhatni, hogy a haladás nem szorítkozott azon országokra, melyek bizonyos formájú alkotmányokkal bírnak, hanem gyakran ott még inkább nyilvánult, hol az alkotmányban csak parányi változások történtek. Példa Németország, ellentétben Franciaországgal.

rűbb fejlődésnek kezdete: azalatt az államtudományokban oda tértünk vissza, honnan kiindultunk - *a kételyhez*, mely annyi kísérlet és tapasztalás után csak még kínosabbá vált.

Hol rejlik annak oka, hogy az emberi ész munkásságának e két irányban oly különböző eredményei voltak?

Megengedem, hogy ezen ok részben azon tárgyak különböző természetében kereshető, melyekkel e tudományok foglalkoznak. Az anyagi világot örök törvények kormányozzák, titkai, melyeket egyszer felfedeztünk, örök időkre vannak feltárva, s kulcsul szolgálnak további nyomozásainknál. - Az ember, ki ma már nem az, aki tegnap volt, s ezer érzelem között ide s tova ingadozva, helyzetét minden pillanatban felcseréli, szüntelen változásaival tévedésbe hozza a vizsgálódót. Így vélekednek sokan.

Én ezen panaszoknak jókora részét túlzottnak tartom, s azt hiszem, miszerint azon változások, melyeket az emberi természetben időről időre tapasztalni vélünk, sokszor csak annak tulajdonítandók, hogy figyelmünket természetének különböző oldalaira fordítottuk. Meggyőződésem szerint, nem annyira azért csalódtunk sokszor az emberekben, mivel rögtön megváltoznak; hanem azért, mivel nem tudjuk megkülönböztetni azt, ami természetükben változhatatlan, attól, ami csak esetleges.¹¹

De felhagyok e kérdés további fejtegetésével, s nem akarom kétségbevonni, hogy az államtudományok mezején tett csekély haladás *részben* a tárggyal járó nagyobb nehézségeknek tulajdonítandó; de minden bizonnyal nem egyedül ennek: amiről meggyőződhetünk, ha figyelmünket a természettudományok történetére fordítva, azon korszakot tekintjük, mely sebes fejlődésüknek stádiumát megelőzte.

S itt különös figyelmet kérek: mert munkámnak hasznavehetősége kiválólag a most kifejtendő nézetek helyességétől függ.

Voltak idők, midőn a természet is mint lepecsételt könyv feküdt az ember szeme előtt. Paracelsus s utána mások nemhogy könnyebben megfejtethetőnek tartották volna a természetet, mint az embert, hanem azon tökéletes hasonlatosságnál fogva, melyet a mikrokozmosz és makrokozmosz között feltettek - az emberben keresték a kulcsot, mely a természet minden rejtelmét megnyissa. Sokan mívelték fáradhatatlan szorgalommal a tudomány ez ágát, mely azon korban, midőn a teológiai és politikai kutatások még veszélyesek valának, kivált a békeszeretőket vonzá magához. S mik voltak e törekvések eredményei? Napjainkban még a tanuló is büszke mosollyal néz le azon korra, midőn nagy csillagászok, mint Tycho Brahe, komolyan foglalkoztak az asztrológia elveivel, midőn az orvosi tudomány az emberi test azon ismeretével elégedett meg, melyet Galen, mint mondják, majmok boncolása által szerzett, a vegytan az elixirium vitae-t s a bölcsek követ igyekezett feltalálni, a chiromantia és necromantia tudományoknak tekintettek, és az, ami a lehetetlen utáni e törekvések között esetlegesen fölfedezettett, egy nem sikerült kísérletnek vétetett, mint ez például a nagy Glauberussal történt, midőn a bölcsek köve helyett híres savát találta fel.

Ki a természettudományok akkori állapotának okaival meg akar ismerkedni, azt Baco munkáira utasítom, melyeket különben is kell, hogy ismerjen mindenki, ha bármely tudománnyal komolyan foglalkozik; ehelyütt csak azt említem, amit különben is mindenik olvasóm tudni fog, hogy a természettudományok gyors haladását azon pillanattól kell számítani, midőn Baco elvei általános elismerést vívtak ki maguknak, s a tudomány az általa kimutatott ösvényre tért.

---

¹¹ Emberi viszonyokról ítélni nem annyira az észlelendő tárgynak, mint magának az észlelőnek természete miatt nehéz - nehéz amiatt, mert emberi viszonyok irányában nemigen bírunk a helyes észleletre megkívánható nyugalommal.

Csak miután a tudósok átlátták, hogy a szillogisztikai forma s a logikának valamennyi fogása egyedül annyiban szolgálhatnak a tudomány előmozdítására, amennyiben a fogalmak, melyekből kiindulunk, helyesek¹², s hogy ha mindjárt valamennyi időszaknak minden nagy férfיא vállvetve törekednék előmozdítani a tudományt, ennek mindaddig sikere nem lehet, míglen az alapfogalmak nem állapítottak meg helyesen; minthogy az ezeknek megállapításánál elkövetett hiba az alkalmazásuknál használt helyes logika által nem hozathatik helyre¹³; csak miután azon meggyőződés vált általánossá, hogy a bebizonyításnak legjobb módja a tapasztalás, s miután a tudomány megmenekült azon szavaktól, melyeknek éppen úgy hiányzik fogalmuk, valamint bizonyos fogalmakra nincsenek szavaink¹⁴: csak ezen pillanattól kezdve nyílt meg a természettudományok előtt a haladás határtalan ösvénye.

S ha mármost figyelmünket az államtudományok jelen állására fordítjuk, nem találjuk-e itt mindazt, miben Baco a tudomány általános tespedésének okát kereste? Nem találjuk-e ugyanazon viszketeget és könnyedséget az általános elvek felállításában, melyekből minden egyéb, a tapasztalásnak tekintetbe vétele nélkül, tisztán elméleti úton származtattak le?¹⁵

Nem tüntetjük-e ki az államtudományok mezején is hajlamunkat: mindenütt analógiából következtetni, mindenütt az egyes tényt rendszerré emelni?¹⁶ Nem vagyunk-e mindenképp azon, hogy amit azért ismertünk valónak, mert egyszer elhittük, vagy mert kellemesnek tapasztaltuk, azt valónak is találjuk? Nem szoktuk-e az ellene szóló tapasztalásokat megvetni, vagy addig csürni-csavarni, míg oly portékát faragtunk belőlük magunknak, minőre éppen szükségünk van¹⁷, azon fáradozva, hogy kifejtett nézetünket másokkal is elfogadtassuk, s nem azon, hogy hibáiból kitisztítsuk? Vajon nem vádolhatnók-e arról napjaink államtudományát is, hogy összes vagyona néhány ember tulajdona, s minden reményünk, minden, amire büszkék vagyunk, hat ember agyvelejéből kelt ki?¹⁸ Igaz, hogy nem többé Plato, Aristoteles, Zeno, Epicur és Theophrastus irományaiban, mint megannyi börtönben ülünk fogva, melyekből, hacsak rendbontóknak és lelkiismeretlen újítóknak nem akarunk tartatni, eltávoznunk nem szabad¹⁹; de századunk új neveket bálványoz, és még akkoriban is, midőn a párizsi egyetem skolasztikai bölcsészete több tanulót vonzott Párizsba, mint amennyi polgára volt a városnak - s Fülöp August, mondják, ez oknál fogva a városfalakat külebb helyeztette -, még akkoriban sem viseltettek az emberek oly tisztelettel a stagyritának elvei iránt, minővel jelenleg az államtudományok egyes tanítóinak nézetei találkoznak. Valóban nem kell csodálkoznunk, ha, miután oly huzamos ideig ugyanazon ösvényen haladtunk, az államtudományban is azon pontra jutottunk, melyen Baco a korabeli természettudományokat találta.

Amit nehezen tanultunk, azt tudománynak szoktuk tartani, s ha valakinek azt mondjuk, hogy midőn száz kötetet olvasott, s néhányat talán írt is, ezáltal elméjét igen célszerű gimnasztikában részesítette, de sem a tudományt, sem a tudományban önmagát nemigen vitte előbbre: alkalmasint ugyanazon megvető mosollyal válaszol, mellyel néhány századdal korábban az, ki

---

¹² *Novum Organum*. 1. Aph. XIV.

¹³ Aph. XXX.

¹⁴ Aph. LX.

¹⁵ Aph. XIX, XXV.

¹⁶ Aph. XLV.

¹⁷ Aph. XLVI.

¹⁸ *Delineatio et argumentum*.

¹⁹ Aph. XC.

életét Thomas Aquino tizenhét, vagy Duns Scotus tizenkét folio-köteteinek tanulására szentel-
lé, annak felelt volna, ki őt arra figyelmezteti, hogy jövendő kor, midőn tömérdek fáradsalmi-
ban csak erő- és időpazarlást fognak látni, s midőn bajos lesz megérteni: miként kínozhatták
maguk jeles elmék is ily nyomorúságokkal? De ha tudományos előítéletek nélkül - s ezek
minden előítélet között a legmakacsabbak - vizsgáljuk az ügyet, meg kell vallanunk, hogy az
államtudományok jelen állása s a között, melyet a természettudományok a XVI. században
elfoglaltak, szembeszökő hasonlatosság mutatkozik.

Miután Hobbes és Rousseau, Puffendorf és Helvetius tanai, száz logikai fogás segítségével,
következtetéstől következtetéshez, a lehetségesnek határáig, sőt jóval ezen túl is tovább fonat-
tak, anélkül, hogy megvizsgáltatnék, vajon nem származnak-e mind ugyanazon alapgondolat-
ból, és vajon csakugyan helyesek-e; miután ahelyett, hogy a tudomány épületének alapja tágít-
tatott volna, mindig csak több emelet rakatott az ódon alapra, míg a szédelgős magasságban
már nem volt mód tovább építeni; miután végre oda jutott a tudomány, hol művelőinek nem
maradt egyéb hátra, mint lerontani, amit elődeik alkottak, hogy kissé módosított formában
nagy fáradsággal szintazon magasságra vigyék fel ismét az épületet, a lerontás tisztét utódaik-
ra bízván - míg mások megvetve a logikai építgetés fárasztó munkáját, merész fantáziájukkal
a legmagasabb régiók kék úrében barangolnak. Az elixirium vitae, az alchimia, az asztrológia
nem foglalkoztatták nagyobb mértékben az embereket egykor, mint jelenleg azon eszközök
feltalálása, melyek az összes emberiséget boldogítsák s az örök békének, a boldogság ezer évi
birodalmának alapját vessék meg. S kik napjainkban ezekkel foglalkoznak, éppoly komolyan
járnak el, éppoly tudományos szabatossággal s annyi mindenféle számoknak elősorolásával
teszik ezt, mint elődeik, kik a bölcsességnek követ nyomozták, tudományos nimbuszal szöve-
körül tevékenységüket, hogy önmagukkal s másokkal elhitesseék, miként ők éppen nem ábrán-
dozók, hanem az igazság hű kutatói. Valóban ha Baconak igaza volt, mondván: „A tudomány
olyan, mint a hit, melyet csak a tettekből ismerni meg, s oly tudomány, melyen gyümölcs
helyett csak a keserű viszálykodás tövisei és bogáncsai teremnek: hívságos nyomorúság”²⁰; ha
nem csalódott, midőn állítá: „hogy elveink helyessége csak alkalmazhatóságuk által bizo-
nyíttatik be tökéletesen”²¹, mit, legalább a gyakorlati tudományokra nézve, nem tagadhatni: -
akkor, véleményem szerint, bizony már megérkezett az ideje, hogy e nagy elme tanácsát az
államtudományok mezején is kövessük, s ne bámuljuk, ne dicsőítsük az emberi ész hatalmát,
hanem keressük fel az ezen a területen is rendelkezésére álló segédeszközöket²²; itt az ideje
átlátnunk, hogy a tudomány e körében is csak úgy juthatunk tényleges eredményekhez, ha nem
kölcsonzunk szárnyakat az emberi szellemnek, hanem nehezékekkel terheljük meg azt,
melyek őt feladatához, a tisztán földi tárgyhoz, közelebb hozzák²³.

Baco maga nyomozási módszerét az államtudományokra nem alkalmazta, részben talán azért
is, mert korában azok nem tartoztak a gyakorlati tudományok körébe - részben meg azért, mert
Baco azon hibás nézetből indult ki, hogy az államot illető dolgokban nem annyira az igazság,
mint a vélemények összhangzása a végcél, miután az emberek, ha mindnyájan ugyanazon
tévedés befolyása alatt állának, igen jól férnének meg egymással²⁴. Most azonban megvál-
toztak e viszonyok. Valamennyi tudomány közül egy sincs nagyobb hatással a mindennapi
életre, mint éppen az, mely az állam szervezésével foglalkozik. Most közös a meggyőződés,

---

²⁰ Aph. LXXIII.

²¹ Aph. CXXIV.

²² Aph. IX.

²³ Aph. CIV.

²⁴ Aph. XVII.

hogy a vélemények tartós összhangza csak úgy lehetséges, ha az igazságig jutottunk. Tapasztalásból tudjuk, hogy vannak fogalmak, melyek bármi általánosan fogadtassanak is el, mégsem elégíthetnek ki: mert oly fogalmaknál, melyek a gyakorlati életben alkalmazandók, nemcsak arra kell tekintettel lennünk, hogy az emberek meggyőződésével ne ellenkezzenek, hanem arra is, hogy a dolgok valódi állásának megfeleljenek; miként utasíthatnók el tehát magunktól a meggyőződést, hogy e tudománynál, mely napjainkban a gyakorlati tudományok sorába tartozik, *a haladásnak egyetlenegy biztos ösvénye szintén csak a tapasztalás lehet* s hogy a kérdés csak az: vajon eljuthatni-e és hogyan ezen ösvényre?

Több példára hivatkozhatnám, annak bizonyításául, hogy számos kortársunk mintegy materia vilist lát az államban, mellyel bízást tehet mindenféle kísérletet. Azoktól kezdve, kik nagyszerényen csak négymillió frankot s egy négyszög mérföldet kívánnak, hogy mintafalanszterüket felállíthassák, amazokig, kik eszméik megkísértésére nagy államok összes erőit alkalmazzák, hogy minden addig fennállót a föld színével tegyenek egyenlővé - egy sereg bölcs, úgy látszik, igen érdekesnek találja, kísérleteket tenni amúgy nagyban az állam körül. Minden józan ember azonban átlátja ez eljárás céltalanságát, sőt kártékonyosságát.

Az nem szenved kétséget, hogy *egyes* tapasztalatok az államtudomány mezején soha sem nyújthatnak annyi biztosságot, mennyit a természettudományok körében tett kísérleteknél követelünk. Történeti tények nem analizálhatók tökéletes szabatsággal - több elemük kikerüli figyelmünket, s a bizonyos eredményeket maguk után vonó egyes eszmék és cselekvények súlya nem határozthatatik meg oly szigorral, minővel a vegyész a testeket alkotó elemek stechonometriai viszonyait mérleget. De mindebből csak az következik, hogy, először, az államtudományok soha nem fognak a tökéletes bizonyosság azon fokáig eljutni, mely a természettudományokat jellemzi - s másodsor, hogy a tapasztalást itt más úton kell keresni: de egyáltalában nem az, hogy a tapasztalást el kell hanyagolnunk és transzcendentális spekulációkban keresnünk a meggyőződés alapját.

Az egyes tapasztalatokat, melyekre az államtudománynak szüksége van, nem kell új kísérletek által megszerezennünk. *Két évezrednél hosszabb időszak*, mely alatt egy, a miénknek alapjául szolgáló polgárisodásnak (a görög-rómainak) fejlődését és felbomlását és a keresztény társadalom alakulását napjainkig kísérhetjük, *tárva fekszik előttünk; s ezen tapasztalatok helyes felfogására és megítélésére saját érzelmünkben bírjuk a kulcsot*, olyat, minő semmi más tudományban nem áll rendelkezésünkre.

Valamint a régi művészet maradványaiból világos, hogy az embernek külalakja nem szenvedett változást: úgy a szónoklat, a történelem s a költészet, melyeknek töredékei az ókorból reánk maradtak, ugyanezt bizonyítják az ember érzelmeire és gondolkodására nézve; s ami kortársainkat illeti, mindenikünk önmagában lelheti meg mások nézeteinek legjobb mércéjét. Az örök igazság, melyen azon parancs alapszik, hogy felebarátainkkal úgy bánjunk, mint óhajtuk, hogy mások bánjanak velünk, a legbiztosabb útmutatás kortársaink cselekvényeinek megítélésére is.

A tér, melyen az államtudomány tapasztalatait gyűjtheti, a történet; az eszköz, mely által a csalódásokat kikerülhetjük, azon meggyőződés, hogy, bármi nagy legyen a különbség, mely a múlt századokban előforduló egyes cselekvények és események között mutatkozik, az ember mégis mindig hasonló maradt magához, hogy bármily távolra haladott, mégis mindig azon egy módon ment előre. Hiszen a természet éppoly örök és változatlan az emberben, mint a föld többi teremtményében: csak hogy itt is, mint általában, egyedül a tapasztalás által ismerhető meg a természet.

Meggyőződésem szerint ez az egyedüli út, melyen az államot tárgyzó tudományos nyomozások gyakorlatilag hasznos eredményekhez vezethetnek. (a)

Foglaljuk össze röviden a mondottakat.

Miután azon veszedelmek, melyekkel a fennálló viszonyok ellen irányzott törekvések a közbékét fenyegetik, *közösek* Nyugat-Európa valamennyi államában, ezeknek alapokát is oly valamiben kell keresnünk, mi szintén *közös* mindezen államokban, s ez nem más, mint: *korunknak uralkodó eszméi és azon ellentét, melyben az állam szervezete mindenütt ezen eszmékkal áll.* Ha tehát segíteni akarunk a létező bajokon: vagy olyképp kell szervezni az államot, hogy az uralkodó eszméknek megfeleljen, vagy pedig ezen eszméket kell módosítanunk.

A közelebbi múltnak összes történetét jellemzi a folytonos törekvés: átformítani az államot a kornak vezéreszméihez képest, s ezen törekvésnek végre is csak az volt eredménye, hogy a baj, melyet gyógyítani kellett volna, súlyosabbá vált, mégpedig éppen azon mértékben, melyben az egyes alkotmányok a felállított eszményt megközelítették; amiből azon következtetést kell levonnunk, hogy miután bajaink orvoslását az uralkodó eszmék létesítése által nem érhetjük el, azt ezen eszmék módosításában kell keresnünk.

De oly eszmék, melyek egy fél világrésszel közösek, s melyektől egy egész korszak veszi irányát, sohasem önkényesek, hanem az összes múltnak eredményei. Az egyes, bármennyire legyen meggyőződve az ily eszmék helytelenségéről, elveszhet a harcban, melyet ellenük visel - de azokat legyőzni, vagy csak lényegesen módosítani, nem áll hatalmában; mert habár örültség volna állítani, hogy a népek nem tévedhetnek: annyi mégis áll, hogy nem egyes ember, hanem csak véres eseményeknek hosszú sora képes őket ellenállhatlan logikája által tévedésükről meggyőzni.

Ha tehát az uralkodó eszmék s az államaink jelen szerkezete között létező ellentét abszolút, ha valamennyi kísérlet, mely által államainkat ezen eszmékhez idomítani igyekeztünk, azért maradt eddig sikertelen, mert az uralkodó eszmék *természetüknél fogva* a polgárisodásunk jelen foka által követelt államformák mellett, nem valósíthatók: akkor a mostani állapot csakugyan kétségbeejtő.

De korunk viszonyainak mélyebb tanulmányozása azon meggyőződéshez vezet: hogy ez nincsen így.

Az uralkodó eszmék nem magukban véve állnak ellentétben államainkkal, hanem *az ellentét a formában rejlik, melyben ezen eszmék felállítottak, a belőlük levont következményekben s a módban, mely szerint ezen eszmék valósítása megkísérletett:* és minthogy mindezekre nézve a tudomány az, mi a gyakorlatnak vezetőül szolgált, kétségtelen, hogy *ha szabadsággal bebizonyíthatjuk azt, hogy a forma, melyben a tudomány e vezéreszméket felállította, nem a helyes forma,* ezáltal elhárítottuk az okot, melyért a társadalmat fenyegető veszélyek orvosolhatatlanoknak látszanak; ez pedig csak úgy lehetséges, ha egészen más útra térünk át, mint az, melyen a tudomány eddig haladhatni vélt. *Non est spes, nisi in regeneratione scientiarum.* (Nincs reménység, hacsak nem a tudományok megújulásában.)

Ha mármost figyelemmel kísérjük az államtudományok fejlődését a közelebbi múlt századokban, azt fogjuk találni, hogy a mód, mely szerint a tudományok műveltettek, nem volt olyan, hogy általa *gyakorlati tudományban* az igazság feltalálható.

Tisztán gyakorlati tudományban nem transzcendentális spekulációkat, hanem a tapasztalást kell vezérül választani; csak ez biztosíthat arról, hogy az elvek, melyekből elmélkedés közben kiindulunk, valóban helyesek, s csak általa ismerhetjük meg: mint kelljen azokat az előforduló egyes esetekre alkalmazni. S ez az, mit a jelen munkában meg fogok kísérelni.

Teljes meggyőződéseim szerint, az embernek egyedüli természetes állapota a társadalmi; s ez oknál fogva fölöslegesnek tartok minden vizsgálódást aziránt: vajon mint alakult meg e társadalmi állapot? Polgárisodásunk jelen fokán az állam, sőt nagyobb államok létezésében is szükségességet látok. Valamennyi most létező állam feloszlása, nézetem szerint, polgárisodásunk megsemmisülése nélkül nem gondolható. Ehhez képest, általában véve a társadalmi állapot és az állam - mégpedig nagyobb államok - létezését mint meglevő tényeket véve kiindulási pontul, csak a következő két kérdést kell megfejtenem:

1-ször *Valósíthatók-e a kor uralkodó eszméi azon formában, melyben felállítottak, a polgárisodás jelen viszonyai között s anélkül, hogy nagyobb államok fennállása lehetetlenné válják? és ha nem valósíthatók,*

2-szor *feltalálható-e olyan forma, mely által az uralkodó eszmék s a jelen kor államai között létező ellentét megszüntettethetnék; s mily módosítások lehetségesek és szükségesek jelen államaink szervezetében és azon formában, melyben uralkodó eszméink felállítottak, hogy nagyobb államaink szervezete korunk uralkodó eszméinek megfeleljen?* Mert kétségtelen, hogy mindaddig, míg az állam szerkezete, mely az élet legfontosabb viszonyaira elhatározó befolyást gyakorol, a nagy többség érzelmeivel s meggyőződésével ellentétben áll, jelen küzdelmeinknek végét nem érhetjük el.

A cél, melyet magamnak kitűztem, egyáltalában nem az: oly államformát feltalálni, mely az állam eszményének *minél tökéletesebben* megfeleljen; hanem csak a *jelen kor viszonyainak leginkább megfelelő állam szervezését keresem.*

Az út a *tapasztalás* útja.

Lesznek talán, kik a célt, melyet magamnak kitűztem, felette szerénynek tartják, vagy elbizakodó eredetiskedést keresnek abban, hogy az utat, melyet az államtudományokban annyi nagy elme követett, elhagyni merészelttem. Azoknak megjegyzem, hogy valamint „*a jobb ellensége a jónak*”, úgy a legeslegjobb - az utópia - legnagyobb ellensége minden javításnak; - a reformnak; s hogy a népek még azon esetre is, ha módjukban állana intézményeiket a tökély lehető legmagasabb fokára emelni, ezt csak azáltal fogják elérhetni, ha ahelyett, hogy céljukról álmodoznak, azt lépésről lépésre bátran megközelíteni törekszenek. A másodikra nézve az eredetiségnek mind gáncsát, mind dicsőségét magamtól el kell utasítanom.

Ha valaki abban eredetiséget akar látni, hogy gyakorlati kérdésnél - mely csak akkor tekinthetik megfejtettnek, ha a megfejtés a gyakorlat által is igazoltatik - a pusztá elméletből merített okokon kívül még a gyakorlattól is kérek tanácsot; ha valaki abban elbizottságot lát, hogy oly fogalmakban vagy inkább szavakban, melyeket ezer, részben nagyjelességű tudós, egyik a másik után, ismételtetett, valamely rendszer alapját mindaddig nem találok, míg valóságos értelmükről és helyességükről meg nem győződtem, sőt ha még akkor sem engedem magamat feltétlenül oda a logikai következtetések mindig tovább ragadó folyamának; hanem, valamint a fogalmakat, melyekből kiindultam, úgy mindenik következtetést is mielőtt helyesnek elismerem, a tapasztalás próbakövére teszem: akkor az összes dicsőség s az összes gáncs, mely emiatt érhetne, legföllebb arra szállítható le, hogy azt, mit ezeken éreztek - a tudomány meddőségét az eddigi ösvényen - nyíltan bevallom, s hogy azon vizsgálódási módszert, mely két századdal ezelőtt egy nagy elme által felállítottatott, oly tárgyra alkalmazom, mely a dolog természeténél fogva mindennekfelett látszik igényelni e módszert.

JEGYZET A BEVEZETÉSHEZ

(a) A szillogisztikai módszer, mely Baco idejében s a bacoï korszak előtt valamennyi tudományban csaknem kizárólag alkalmaztatott, abban állott, hogy minden tudományos vizsgálat bizonyos tételekből indulván ki, ezeknek további fejlesztésénél csak a felállított elvek logikailag helyes következéseit kereste, anélkül, hogy arra a kellő figyelmet fordítaná, vajon azon tételek, melyekre az egész okoskodás alapíttatott, helyesek-e és vajon e követkeзések igazoltnak-e a tapasztalás által is, vagy sem?

A vizsgálódás e módszerének szükségképp két eredménye volt, mely szerfelett kártékonyan hatott a tudományra:

1-ször, azon esetben is, ha az alaptétel, melyből a kiindulás történt, tapasztaláson vagy szigorú nyomozáson alapult, a tévedések azon arányban szaporodtak, melyben a tudomány, alapelveinek követkeзéseit levonva, tovább haladott;

2-szor, miután bármely tudomány való haladása csak a helyeseknek bizonyult fogalmak számának növekedésében áll, a való tudomány egyes elvek ezen formális továbbfejlesztése által nem gyarapodhatott, s a haladás csak abban állott, hogy a tudomány elsajátítása egyre nagyobb nehézségekkel járt, anélkül, hogy az e fáradság jutalmául nyert ismeretek száma s becse nagyobbodott volna.

Macaulay igen helyes megjegyzése szerint (Edinburgh Review. 1837. júl.) két vezéreszme az, mi a bacoï filozófiának irányt ad: *a hasznosság és a haladás*, s ez oknál fogva szükséges ellentétben áll az érintett módszerrel; de éppen mert Baco fellépése tudományos reakció volt korának merő szörszálhasogatásokkal bíbelődő filozófiája ellen, feltaláljuk benne azon hibákat is, melyek minden reakcióval szükségképpen járnak, és Baco - mint általában mindazok, kik erős ellenzékkal szemközt új utat törtek - kellenél tovább ment állításaiban, midőn a szillogisztikai formát haszontalannak mondta, s az egy indukción kívül az elmélkedés valamennyi nemét fölöslegesnek nyilatkoztatta.

Maga Baco - mint már Gassendi is megmutatta - az elmélkedés legkülönfélébb neveit és formáit használta munkáiban; egyébiránt állítása az indukción kizárólagos hasznosságáról többeket oly nézetre bírt, hogy csak ott van a bacoï rendszer alkalmazva, hol az író ki-rekesztőleg a bizonyításnak ezen nemével él, sőt hogy ezzel is egy hajszálig úgy kell élnünk, mint azt ama nagy elme munkáiban alkalmazva találjuk.

Ezen nézet tetemes csalódáson alapszik. Baco tudományos érdeme nem abban áll, hogy a gondolkodásnak akár szillogisztikai, akár más valamely formáját a tudományból száműzte. Nem a tudomány találta fel a gondolkodás szillogisztikai formáját; a tudomány csak élt vele, mégpedig azért, mert e gondolkodásforma az emberi ész természetével megegyezik, s ez okon úgy nem áll hatalmunkban a szillogizmusokban gondolkozást a tudományokból kiszorítani, valamint a szillogizmus kizárólagos tisztelete az embereket a skolasztikának időszakában sem akadályozhatta, hogy elmélkedés közben gyakran induktív módszerekkel ne éljenek. Baco érdeme, mint Buhle (*Geschichte der neueren Philosophie*. Göttingen, 1800. II. kötet. 961. l.) helyesen mondja, abban áll: hogy midőn a tapasztalásnak tanulmányozását és a kísérletek alkalmazását sürgette, ezáltal a tudományos ismereteknek tisztázására, kiigazítására és terjesztésére nagy hatást gyakorolt.

Állításomat, hogy az államtudományokban csak úgy juthatunk kielégítő eredményekhez, ha azon módszerrel élünk, melyet Baco a természettudományokra alkalmazott, szintén így kívánom értetni.

Sem azt nem akarom mondani, hogy a gondolkodás egyik vagy másik formája az államtudományban hasznavehetlen, sem azt, hogy az indukció az ismeretnek egyetlenegy eszköze. Baco metafizikai terminológiáját az államtudományokba oltani szintén nincsen szándékomban, hanem valamint Baco érdeme abban áll, hogy e tétellel: „demonstratio *longe optima* est experientia”, a tudományosság mezején az egyszerű józan ész léptette a skolasztikai mesterkedések helyébe, úgy akarom ezt ehelyütt az államtudomány körében megkísérteni.

Csak az a kérdés: vajon lehetséges-e ezen módszer alkalmazása az államtudományban?

Mi magának Baconak nézetét e tárgyban illeti, ez iránt nem lehet kétség. Ő világosan kimondta, hogy vizsgálódási módszerét szintoly általánosan alkalmazhatónak tartja, minőnek a korábban alkalmaztatni szokott szillogisztikai tartatott²⁵; de mások ezt számos oknál fogva tagadják, melyek közül a legnyomatékosabbakat itt röviden érintendem.

Helyesen állítattott, hogy az induktív módszer segélyével csak azon tárgyaknál juthatunk *gyorsan* kielégítő eredményekhez, melyeknél kísérletek (experimentumok) lehetségesek. De a következtetés, hogy e módszer alkalmazhatatlan az államtudományban, szintoly hibás, mintha ugyanezen oknál fogva azt állítanók, hogy az induktív módszer nem alkalmaztathatik a csillagászatra. A kísérlet nem egyéb, mint egy neme a vizsgálódásnak, kétségtelenül a legeslegjobb neme, mert kísérlettételnél azon tárgyakat, melyeknek vizsgálata szándékoltatik, magunk hozzuk oly helyzetbe, melyben kölcsönös hatásuk egyes tulajdonaikat feltünteti, holott ezt máskülönben be kellene várnunk, s így sokkal lassabban jutnánk a tárgyak ismeretéhez; a kísérlet egyébiránt mégis csak egy neme a vizsgálódásnak, és mindenütt, hol vizsgálódások lehetségesek, ott lehetséges az indukció is. Minthogy tehát józan ember nem fogja állíthatni, hogy az állam azon dolgoknak körén kívül esik, melyeket vizsgálhatunk, magától roskad össze az egész okoskodás, mellyel a tapasztalás mint államtudományi ismereteink fő forrása ellen küzdeni szokás, főleg miután való ugyan, hogy államokkal nagyban józanul nem tehetni kísérleteket, de helyes ismerésükre szintazon eszközök állanak rendelkezésünkre, melyekhez folyamodnunk kell, ha valamely nagyobb természettüneményt akarunk vizsgálat alá venni.

Nem áll hatalmunkban esőt vagy égiháborút előidézni, és mégsem állíthatja senki, hogy ismereteink ezekről nem a tapasztaláson alapulnak. Miután az elemek, melyeknek összemunkálása által e tünemények származnak, ismeretesek előttünk, s miután természetük kitudására, mint eszközzel még a kicsinybeni kísérletezéssel is élhetünk, lehetőségessé vált ama nagyszerű tünemények ismeretéhez jutnunk; és ugyanezen út áll nyitva előttünk az államtudományok terén is, hol a részletek szigorú vizsgálata és a kisebb társaságok organizációja körüli számtalan kísérlet hasonló ismeretkulcsul szolgálhat.

Egy másik ellenvetés, melyet az induktív módszernek az államban alkalmazása ellen emelni szokás, abban áll, *hogy az emberiség története sokkal kevésbé ismeretes előttünk, mint a természeté, s hogy e téren nem találkozunk a tényeknek oly tömegével, mely az indukció útján meggyőződéshez vezethetne.*

---

²⁵ Etiam dubitabit quispiam potius quam obiiciet: utrum nos de naturali tantum philosophia, an etiam de scientiis reliquis, logicis, ethicis, politicis, secundum viam nostram perficiendis loquamur. - At nos certe de Universis haec quae dicta sunt, intelligimus. Atque quemadmodum vulgaris logica, quae regit res per syllogismum, non tantum ad naturales, sed ad omnes scientias pertinet; ita et nostra quae procedit per inductionem, omnia complectitur. (Némelyek részéről nem annyira ellenvetés, mint kétség alakjában az is föl fog merülni, vajon módszerünk alkalmazásáról csak a természetfilozófiában szólunk, vagy a többi tudományokban is, a logikában, etikában s politikában? Bizonyára az összes tudományokat odaértjük, s valamint a közönséges logika, mely a szillogizmus által uralkodik a tárgyon, nemcsak a természettudományban, hanem többiben is nyer alkalmazást, úgy a miénk is, mely az indukció útján halad, minden tudományt fölkarol.) *Novum Organum* 1. Art. CXXVII.

Az elsőre nézve azok, kik illetékesek a természettudományok jelen állása felett ítéletet hozni, alkalmasint más véleményen lesznek, s még az avatatlanok is képesek ama tömeges felfedezésekből, melyek az újabb időben e téren történtek, következtetni: hogy azon tudomány, melyben naponként annyi újat fedeznek fel, még nem haladhatott annyira, mint hirdetik. Az ellenvetés második része azon csalódáson alapszik, hogy oly dolgok hasonlítanak össze, melyek természetüknél fogva különböznek.

Az ember is egyike ama számtalan lénynek, melyek földünket lakják, s melyeknek ismerése tárggyul szolgál a természettudományoknak. Hiszen mindaz, mi kirekesztőleg anyagi természetét illeti, testalkata, ennek befolyása a szellemi képességekre, az éghajlat hatása sat. mindig a természettudomány köréhez számíttattak. Minthogy tehát az embernek ismerése is a természettudomány egyik részét teszi, világos, hogy egészben véve a természetről több tény jutott tudomásunkra, mint annak egyik részéről, az ember természetéről. Ha egyébiránt azon tényeket, melyekből az ember természete és élete feletti ismeretünket merítjük, összehasonlítjuk azokkal, mikkel más egyes természeti tárggyról bírunk, azt fogjuk találni, hogy nincs oly tárgy, melyre nézve számosabb vizsgálódásaink volnának, s hogy semmi sem foglalkoztatta oly nagy mértékben a legjelesebb elméket, mint azon viszony, melyben az ember az államhoz áll. De feltéve, hogy mindaz igaz, mit egynémelyek történeti ismereteink korlátoltságáról, ha ezeket a természettudományokkal egybevetjük, mondanak - ebből csak az következik, hogy azon esetre, ha az induktív módszert az államtudományokra alkalmazzuk, többször fogunk csalódni, mint a természettudományok mezején; de korántsem az, hogy ezen módszerről le kell mondanunk, miután ez a természettudományokban is, kivált kezdetben, többnemű tévedésnek szolgált forrásul, s gyors fejlődésükre mégis hatalmasan folyt be.

„Ha nem akarunk ellenkezésbe jönni a mindennapi tapasztalással, nem állíthatjuk, hogy ugyanazon külvizonyok ugyanazon eldöntő befolyással vannak valamennyi emberre. E tekintetben a legtöbb a véralkattól, a testi felépítéstől és esetleges vagy különös viszonyok találkozásától függ; s így inkább azon kell csodálkoznunk, hogy a történetből annyi, helyesnek bebizonyult szabályt lehetett absztrahálni, mint azon, hogy e szabályoknak érdemük felett fontosságot tulajdonítanak” - így nyilatkozik Hallam (*Introduction to the Literature of Europe*. Vol. III. Ch. III. Sect. II. *On the Philosophy of Lord Bacon*) a baco-i módszer alkalmazhatóságáról az államtudományokra. Nem akarom ezen okoskodás nyomatékát kétségbe vonni, csak azt jegyzem meg, hogy az az indukciónak a természettudományokban alkalmazása ellen is szólana, amennyiben ti. ezen tudományok organizmusokkal foglalkoznak.

A szerves lények ismerete viszonylag mindig nagy nehézségekkel van egybekapcsolva. Tudományos kísérletek, melyek kétségtelenül Baco vizsgálódási módszerének legjobb eszközei, szerves lényeknél sokkal csekélyebb mértékben lehetségesek, mint a szervetlen természet körében. Az organikus vegytan számos testet képes elemeire feloldani, melyeknek a tudva levő alkatrészekből újjá alkotása nem áll hatalmában, s így például tejet, vért, pamutot sat. nem tudunk vegytani úton előállítani. Azt következtessük-e innen, hogy Baconnak vizsgálódási módszere a tudomány ezen körében hasznavehetetlen? - vagy nem kell-e inkább bevallanunk, hogy ámbár az állati élet szerveit nagy részben egyedül a holttestek vizsgálata által ismerhetjük meg, s ámbár ismereteink a növények élete és gyarapodása körül, a mindegyre tökélyesbülő mikroszkópia dacára csak parányi mértékben szereztethetnek meg szemlélet útján, mégis mindazt, mit e tárggyról tudunk, a vizsgálódás e nemének köszönhetjük?! - S vajon miből áll tudományunk a szerves természet körében? Ismerjük a növények magvát; tudjuk tapasztalásnál fogva, hogy e mag, ha bizonyos földnembe fektetjük, ki fog csírázni; egy pár viszony ismeretes előttünk, mely növést előmozdítja vagy gátolja; tudjuk, mily magasságig fejlődhetik a növény; fel tudjuk vetni, hány magot fog körülbelül adni; - s ezen tudomány, melyen egész mezei gazdaszatunk alapszik, kétségtelenül nagy fontossággal bír a gyakorlati életben. S vajon

van-e egyetlenegy ember, ki, midőn a látszólag egészséges magot a földbe fekteti, legalább annyit mondhatna *bizonyossággal* előre, hogy a mag ki fog csírázni? Megmondhatjuk-e a magasságot, melyet egy közelebbről megjelölt gabonaszemből származó növény el fog érni? meghatározhatjuk-e, hogy mennyi magot fog tartalmazni a kalász? sat. - Az egyes mag is - hogy úgy szóljak - külön egyéniséggel bír, melynek tulajdonítandó, hogy látszólag egészen hasonló viszonyok közt nagyobb vagy kisebb csírázási erőt fejleszt ki; ez esetben sem vagyunk tehát képesek, minden rendes, vagy éppen minden esetleges körülményt pontosan kijelölni, melyek a tenyészést előmozdítják; de vajon kinek jutna eszébe, emiatt kétségbe vonni a hasznót, melyet a gazdaságnál a tapasztalásnak köszönhetünk?

Nem tagadhatni ugyan, hogy az egyéni különbség az embereknél nagyobb, mint bármely, szerves lénynél; de azon ellenvetés, mely az induktív módszernek azon tudományoknál való alkalmazása ellen van irányozva, melyek az emberismereten alapszanak, olyan, mintha valaki mondaná, hogy azon módszer semmiféle tudományra sem alkalmazható, mely szerves lényeket tárgyal. Magam is eszelősségnek tartanám, hogy ugyanazon példával éljek, mellyel Hallam a maga tételeit magyarázgatta, ha valaki abból, mert Sulla a diktatúrát letette, azt akarná következtetni, hogy hasonló viszonyok között mindenki hasonlóképpen cselekedett volna; de másrésről az sem következik belőle, hogy Róma akkori viszonyainak szigorú vizsgálata után nem lehetett volna azt következtetni, hogy amely állam oly viszonyok közé került, minőket akkor Rómában találunk, abban a respublikai formák nem állhatnak meg, szintűgy mint - noha az egyes gabonaszemnél ugyan nem mondhatjuk meg a leendő növény magasságát és termékenységet - midőn egy egész búzaföldről vagy millió szemre menő termésről kell nyilatkoznunk, a kalászok magasságát és valószínű termékenységet némi szabatsággal határozhatjuk meg.

Az indukciónak az államtudományokra való alkalmazása ellen a legnyomatékosabb ellenvetés kétségkívül a következő:

Ha feltesszük, hogy indukció útján az államtudományokban a bizonyosság azon fokát érhetjük el, melyre a természettudományokban igényt tartunk, akkor fel kell tennünk azt is, hogy az emberi cselekvények éppen úgy bizonyos viszonyok szükséges eredménye gyanánt tekintendők, mint ezt más szerves lények kifejlődéséről állíthatjuk. Ez esetben mit tartsunk az emberi szabadságról, az erkölcsiségről, az erényről?

Nem célom az emberi akarat szabadságának kérdését kimerítőleg tárgyalni. Miután több tudomány mezején nagy hajlam mutatkozik oly tételek felállítására, melyek az emberi szabadsággal ellentétben állnak, nagyon kíváncs, hogy ezen nagy fontosságú kérdés hova hamarabb komoly vizsgálódások tárgyává tétessék; egyébiránt nem vagyok képes felfogni, mi oknál fogva ellenkeznék az emberi szabadság elvével azon állítás: hogy minden józan államtudomány oly ismeretekre alapítandó, melyek tapasztalás útján szerezettek. A tapasztaláson alapuló államtudomány, szintűgy mint más tudományok, melyeknek tárgya az ember, az ember természetes tulajdonainak ismeretéből indul ki, csak hogy nem állít fel bizonyos tételeket az ember természetéről a priori, hanem ismereteit a tapasztalásból igyekszik levonni. Miután pedig mindenki tapasztalásból tudja, mily tetemes befolyással van a szabad akarat nemcsak az egyesnek életére, hanem egész államok sorsára is, ez oknál fogva minden valósággal a tapasztaláson alapuló államtudománynak szükségképp azon meggyőződésből kell kiindulni, hogy az ember szabad akaratú lény; s én nem tudom átlátni, mint következtetheti ebből valaki azt, hogy a szabadság elvének elfogadása által egyszersmind a tapasztaláson alapuló államtudomány hasznavehetlensége mondatik ki.

Igaz, hogy ha az ember szabadságát elismerjük, senki sem lesz oly vakmerő, előre mondani valamely állam sorsát azon szabatsággal, mellyel a bekövetkező hold- és napfogyatkozások

ideje eleve kijelöltetik. Igaz, hogy ha az akarat szabadságát elismerjük, akkor egyéb valamit fogunk látni a történelemben, mint bizonyos eszmék szükségszerű fejleményét, melynél az ember csak akarat nélküli eszköz szerepét játssza; akkor az egyest, ki az erkölcsiség törvényeit lábbal tapossa, nem fogjuk vétkének súlya alól felmenteni, nem fogjuk állítani, hogy, miután őt az ösvény, melyre került, szükségképp azon pontra vezette, hol őt borzalommal szemléljük, nem állott volna hatalmában visszafordulni és más ösvényt választani magának; egyébiránt mindebből végre is csak az következik, hogy a tapasztalás nem nyújtja nekünk az ember viszonyainak megítélésére a *bizonyosság azon fokát*, melyre a természet némely más tárgyainál vizsgálódás útján szert tehetünk; de mindemellett nem szűnik meg való maradni, hogy ez úton sok ismeretet gyűjthetünk magunknak, s hogy ezen korlátolt tudománynak is államaink elrendezésénél igen nagy hasznát vehetjük.

Mert *először*, minden államban léteznek oly viszonyok, melyek egyrésről a legnagyobb befolyással vannak fejlődésére, s másrésről nem függenek az állam tagjainak akaratától.

Másodszor, az ember akarata szabad ugyan, s egyes embereknél, kiknek tulajdonaikat és viszonyaikat tökéletesen nem ismerjük, ritkán határozhatjuk meg előre, mily irányban fog akaratuk nyilatkozni, s ennél fogva oly tárgyakkál, melyeknek eldöntése *egyőtől* függ, mindig sok függ attól, mit vakesetnek nevezünk; de e bizonytalanság azon mértékben fogy, melyben a tárgy eldöntése nem egyes személytől, hanem nagyobb számtól függ; mert azon okoknak hatása, melyek minden értelmes lény akaratára elhatározó befolyással bírnak, sokkal könnyebben ítéltetők meg általánosan, mint egy egyénre nézve. A szenvedély pillanatainak kivételével, az emberek akaratát mindig az emberek fogalmai és szükségei döntenek el. S valamint az eszmékre nézve, melyek valamely nép többségének bizonyos időkorban irányt adnak, s az emberek általános szükségére nézve kevesebb csalódásnak vagyunk kitéve, mint ha *egy* egyén eszméit és szükségait igyekszünk meghatározni; úgy azon befolyást is könnyebben láthatjuk előre, mellyel bizonyos viszonyok egész népek akaratának elhatározására leendenek, mégpedig annyival inkább, mivel nem tagadhatni, hogy az egyes ember el van látva az akarat szabadságával, de embertömegek csak kisebb mértékben bírnak e tulajdonnal.

Harmadszor, az államtudomány feladata nem az, hogy elkerülhetetlen sorsát jósolja az embereknek, hanem inkább az, hogy szabad önrendelkezésüket a jóhoz és rosszhoz vezérelje. Nem azért kérünk tanácsot a tapasztalástól, nem azért tüntetjük ki, miszerint bizonyos út szükségképp bajba hoz, hogy békén, türelmesen alá vessük magunkat a végzetnek, s akarat nélkül tovább tántorogjunk olyan ösvényen, melyen mások megbuktak; hanem azért, hogy erőt vegyünk magunkon, és más útra térjünk át. Azon tudomány nem vezethet az emberi szabadság tagadásához, mely nyomban céltalanná s csak eszelősök időtöltésévé válik, mihelyt az akarat szabadsága tagadtatik.

Az ókor nézetei szerint az államtudomány csak egyik s pedig legfontosabb része az etikának. Valamint már Pythagoras hívei az emberi erényt a politika céljának mondták, úgy Plato szerint a törvényhozónak fő feladata: érenyhez és erkölcsi tökélyhez vezetni az embereket. (*Plato de legibus*, I. II. VI.) E nézettel Cicero irataiban is találkozunk. (*De Republica*, V. I. 4.) Az újabb kor más pályára tért, s a jognak és erkölcsiségnek szigorú elkülönítése által külön mezőt nyitott az amazzal foglalkozó államtudományoknak; de mindemellett világos, hogy ezen elkülönítés dacára az erkölcsstan s az államtudomány mindig rokon tanok maradnak, s hogy mindkettőjükben a megismerés ugyanazon eszközeivel kell élnünk. S eszerint miután kétséget nem szenved, hogy az erkölcsstan, amennyiben nem a valláson alapszik, minden szabályát a tapasztalásból vonja le; miután el kell ismernünk, hogy bizonyos erkölcsi szabályok éppen akkor tekintethetnek bebizonyítottaknak, ha a tapasztalásból megmutathatjuk, hogy azok valamennyi népnél minden időben elismertettek, s hogy, kik e szabályokat követték,

boldogultak, akik pedig megsértették, elvesztek; miután, mondom, ez áll, szükségképp hasznát fogjuk venni a tapasztalásnak az államtudományokban is.

Végre, ha tekintetbe vesszük korunk szellemi irányát, látni fogjuk, hogy az államtudomány valamennyi eredménye csak annyiban járhat gyakorlati haszonnal, amennyiben tapasztalásra alapíthatók. A megelégedés, melyet az állam bizonyos szerkezetétől remélhetni, nem függ ezen szerkezet eszményi tökélyétől, hanem a polgárok azon meggyőződésétől, hogy az állam valóban a lehető legcélrányosabb módon van szerkesztve.

S ez két úton érethetik el.

Vagy annyira s oly általánosan nyertek közelismerést bizonyos elvek, hogy minden kétség eloszlatására, mely a rajtuk alapuló államszerkezet jogszerű fennállása ellen nyilvánulhatna, csak annak bebizonyítása kívántatik, hogy az államszerkezet ezen elveknek megfelel.

Vagy pedig ily elvek nem léteznek, s az államszerkezet célirányosságát be kell bizonyítani.

Az első eset csak ott fordulhat elő, hol a vallás szolgál alapul az állam szerkezetének; csak általa érethetik el azon összhangzás, melynél fogva az állam törvényeit mindenki elkerülhetetlen szükségesség s egy magasabb akarat parancsai gyanánt tűri el még akkor is, ha súlyukat nyomasztónak találná. Ez azon alap, melytől az ókor államai szilárdságukat kölcsönözték, s melyen még oly állapotok is, minőket a középkorban találunk, századokon keresztül állhattak meg.

Hol az állam nem épül vallási alapon, ott mindenekelőtt azon elvek helyességét kell bebizonyítani, melyek az alkotmánynak alapul szolgálnak, vagy az egyes intézkedések célirányosságát; s ez is, amaz is csak oly módon eszközölhető, melyben nemcsak tudósok, hanem a nép - mert hisz ezt kell a létező viszonyok helyességéről meggyőzni - bizonyító erőt lát, azaz: *a tapasztalás* által.

Azon pillanattól kezdve, midőn a tudomány lelépett a XVII. századig követett pályájáról, s a jog alapját nem többé az isteni akarat nyilvánulásában kereste, a tapasztalás vált egyetlen ismeretforrásává; s ha Melanchton állítása: hogy a természettörvények azonegyek a tíz parancsolattal (*De lege naturali apodictica methodus*. Wittenbergae, 1506.), és Selden nézete (*De iure naturali et gentium juxta disciplinam Ebraeorum*, 1629.), hogy az ész nem tekintethetik a jog ismeretforrása gyanánt, s hogy ezt egyedül istenben kell keresnünk, ma már, mint éppen nem tudományos állítások, visszautasíttatnak, ez csak annyiban ésszerű, amennyiben más ismeretforrásra utalhatunk; én pedig, miután a kinyilatkoztatás visszautasított, a tapasztalásnál mást nem ismerek. Hiába mondjátok, hogy az ez úton szerzett tudomány igen bizonytalan; én nem ismerek más utat, mely nyitva állna előttünk, vagy melyen vizsgálódásaink hasznos eredményhez vezethetnének. Az államtudomány feladata nemcsak az, hogy az igazságot feltalálja, hanem az is, hogy azt elfogadtassa, s ezt az elvont elmélkedés útján soha nem érhetjük el. Az eddig követett módszer, mely szerint bizonyos elveket a tiszta vagy a gyakorlati ész követelményei szerint felállítva, ezeken a tudomány épületét a következtetések legjobb sorozatával megtoldjuk, kielégítheti a tudósokat; de az emberek nagy többsége általánosan valónak csak azt fogja tekinteni, mi a tapasztalás által bebizonyítható.

I. FEJEZET

KORUNK URALKODÓ ESZMÉI

Európában, Oroszország és Anglia kivételével, hol a polgári szabadság utáni törekvés még kezdetét sem vette, vagy már régen kielégítettet, mindenütt három eszmével találkozunk, mely, lelkesedéssel felkarolva, irányt ad a nyilvános életnek.

Ezen eszmék:

a szabadság,
az egyenlőség,
a nemzetiség eszméi.

A *szabadság* azon állapot, melyben az ember mind saját tehetségeit, mind az őt környező természet erőit a lehetőség határai között, maga által választott célok elérésére használhatja.

Egyesekre nézve a társadalomba lépés által csak e lehetőség határai szenvednek változást. A társadalmon kívüli állapotban - amennyiben ily állapot valaha létezett - az egyesnek gyengesége korlátozza szabadságát, a társadalomban pedig a társak egyenlő joga s a társadalom szükségai; de a szabadság fogalma mindig is ugyanegy marad. Ott, hol az egyes erőinek gyakorlatában gátoltatik, s hol az oly cselekvényekre nézve, melyek sem mások szabadságával, sem a társadalom szükségével nem állanak ellenkezésben, gyámság alá vettetik, ott nincsen polgári szabadság, nincsen semmiféle szabadság egyáltalában.

Az *egyenlőség*, amennyiben ezen elvnek az állam körében alkalmazásáról van szó, az államéletnek oly módni szabályozása, melynél fogva az egyes sem előjoggal nem bír, sem külön teherrel nem illettethetik. Mindenkinnek egyenlő alávetetése vagy egyaránti függetlensége, mindnyájoknak egyenlő jogosultsága az államhatalom gyakorlatában: ezt értjük a politikai egyenlőség alatt.

A *nemzetiség* eszméje az egyes népek azon törekvésében nyilvánul, mellyel mindenikük azon helyzet elfoglalása után fárad, melyre magát múltjánál (történeti jogánál), nagyságánál vagy más tulajdonságainál fogva jogosítottnak véli.

A befolyás, melyet ezen eszmék közül külön mindegyik az egyes állam nyilvános életére gyakorol, különféle. Német- és Olaszországban inkább a nemzetiség eszméje lép előtérbe, Franciaországban inkább az egyenlőség s a szabadságé, de anélkül, hogy Franciaországban a nemzetiség eszméje, mely a „gloire française”-érti lelkesedésben nyilvánul, s Németországban az egyenlőség és szabadság iránti törekvés egészen kiszoríttatnék.

Oly eszméknél azonban, melyek egész népek életére befolyást gyakorolnak, nem tudományos értelmezésük a fődolog, hanem inkább azon értelem meghatározása, melyben azok rendesen vétetnek. Így van az a jelen esetben is. Szükséges ennél fogva kitudnunk azon értelmet, mely az egyenlőség, szabadság és nemzetiség fogalmainak rendesen tulajdoníttatik, s ha ezt kitudtuk, látni fogjuk, hogy ezen értelmezés az általunk fönnebb adottól tetemesen különbözik.

A francia forradalom, mely az újkor összes törekvéseinek kiindulási pontjául tekinthető, a szabadság nevében vette kezdetét. Franciaország alig kezdé meg azonban küzdelmeit a szabadságért, midőn oly viszonyokba jutott, melyeknél fogva a szabadság eszméje csakhamar háttérbe szoríttatott. Megtámadtatva egész Európa által, mindenekelőtt azon kellett lennie, hogy nemzeti függetlenségét oltalmazza meg. Ha magát megmenteni akarta, erősebbé, hatalmasabbá kellett válnia, mint valaha volt; a népnek az önfenntartás óriási küzdelmére

összes munkásságát kellett központosítani; a végrehajtó hatalmat oly eszközökkel kellett felruházni, minőkkel maga a korlátlan királyság sem bírt soha, minőket legalább sohasem vett alkalmazásba - és *a szabadság eszmédének helyébe*, melynek nevében a forradalom kezdetét vette, *a népfelség elve lépett*, mint következménye az egyenlőség elvének (mennyiben az egyes polgár azon jogára vonatkozik, hogy résztvehet az állam kormányzásában), de mely az egyesek szabadságának szempontjából nem egyéb, mint azon hatalom, mely az egyes szabadságának korlátokat szab.

Franciaország számos forradalmon ment keresztül, anélkül, hogy ezen tévedésének öntudatára jutna, anélkül, hogy a *szabadság* neve alatt valaha egyéb után törekedett volna, mint a *népfelség* elve után. Valamint a konvent a francia nép nevében XIV. Lajos állását foglalá el, s a nagy király korlátlan hatalmát még túlságosabban gyakorolta: úgy Napóleon, midőn a konventet felváltá, csak továbbfejleszté ez elvet. Hasonló értelemben jártak el utána a restauráció által teremtett alkotmányos hatalmak, aztán a júliusi dinasztia, végre a rövid köztársaság s a második császárság. A szabadságérti küzdelem Franciaországban félszázad óta mindig csak a kormányhatalomérti küzdelem vala.

Európának más országai e tekintetben fogalmaikat egészen a francia nézetek mintájára idomították, s ha annyi tapasztalás után szabatosan akarjuk visszaadni az értelmet, melyben a politikai szabadság napjainkban vétetik, ez lesz az értelmezés:

„a politikai szabadság abban áll, hogy ne létezzék oly hatalom az államban, mely nem a nép nevében s - legalább közvetve - nem általa gyakoroltatik.” Szabadsággal bírni annyi, mint joggal bírni a kormányzáshoz. Minden alkotmány annál szabadelvűbb, minél többeket ruház fel a joggal, s minél nagyobb mértékben gyakorolják e jogot az egyesek. A legszabadelvűbb alkotmány pedig az, melynél fogva mindenki részeltetheti magát azon többségben, mely minden egyesnek cselekvényei felett intézkedik.

Vagy, más szavakkal: minden alkotmány annál szabadelvűbb, minél több biztosítékot nyújt minden egyesnek, hogy a lehetőségig sokat kormányozzon és kormányoztassék.

Ne higgye az olvasó, hogy e tételt élére állítom. Nézzük csak, mivé alkották a kommunisták - ezen, logikájában oly őszinte felekezet - a politikai szabadság eszményét, s meg fogunk győződni, hogy a fönnebbi értelmezést nem volt szükséges a magunk céljára gyártanunk.

Miután az, mit a politikai szabadság neve alatt érteni szokás, nem egyéb, mint az egyenlőség elvének alkalmazása az államra: természetes következés, hogy az egyenlőség fogalma, amennyiben csak az egyesnek viszonyairól az államhoz van szó, nem egyéb, mint más elnevezése ugyanazon dolognak. Aki megkülönböztetésekben gyönyörködik, azon állapotnak nevezheti a szabadságot, melynél fogva az államban nem létezhetik hatalom, mely nem a nép nevében s - legalább közvetve - nem általa gyakoroltatik. Az *egyenlőséget* pedig abban fogja találni, hogy *a nép neve alatt minden ember értetik, s hogy mindenki ugyanazon mértékben s ugyanazonképp járul a közös népakarat alkotásához.* (a)

Arról, mit a nemzetiség fogalma alatt érteni szokás, nehéz általánosan szólni.

E szó: *nemzet*, hol az állam, hol a nyelv vagy faj közösségét jelenti; és a nemzetiség nevében majd előbb különvált néprészek eggyéolvasztása, majd idegen elemek kiküszöbölése vagy átidomítása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás követeltetik.

Ha tehát korunk ezen uralkodó eszméit divatos értelmükben figyelembe vesszük, meggyőződünk:

először, hogy e három fogalom, ily értelemben véve, ellenkezésben áll egymással;

másodszor, hogy külön mindenikük létesítése egyszersmind a jelen államot sarkából kiforgatná;

harmadszor, hogy azon esetben is, ha lehetséges volna ezen fogalmakat divatos értelmükben keresztülvinni, az emberiség nem fogná megnyugvását találni.

Előre is bocsánatot kérünk olvasóinktól azon száraz analízisért, mellyel feladatunkat tárgyalni fogjuk; közte s azon regényes modor között, mellyel mai nap a politikáról írni szokás, nagy a különbség, s tagadhatlan, hogy modorunk nem állja ki az összehasonlítást azon bibliai kenettel, mellyel az újabb írók egy része hasonló kérdéseket tárgyalni szokott; de én úgy hiszem, hogy száraz analízisre van szükség, midőn a kornak zavaros fogalmait tisztába akarjuk hozni.

JEGYZET AZ I. FEJEZETHEZ

(a) Már Montesquieu megjegyzé *Esprit des Lois* című munkájában (L. XI. Chap. II.): miszerint a demokráciákban fel szokták cserélni a néphatalom és a népszabadság fogalmait. „On a confondu le *pouvoir* du peuple avec la *liberté* du peuple.” Minden tisztelet mellett is azonban, melyben e nagy gondolkodó egy század óta részesült, gyakorlati haszon nélkül maradt eme észrevétele; s meg kell vallanunk, hogy e fogalomzavar, a nép *szabadságának és hatalmának* egybetévesztése körül, sohasem volt általánosabb, mint most, és pedig azért, mert ez eszmezavar korunkban éppen a tudomány körében támadt, s ahelyett, hogy kiigazítaná vala, a tudomány csak megerősíté azon tévedéseket, melyek a hatalom és szabadság fogalmainak analógiájából származtak.

A francia forradalom óta majd minden európai állam kifejlési folyamata azt mutatja, hogy egyes intézmények alakjaira nézve Anglia példája szolgált mindenütt mintául; elveket illetőleg pedig, szinte kivétel nélkül, Franciaországot utánozták. Azon cél, mire Napóleon a szárazföldi zárral más téren törekedett, teljesen el van érve az állam rendezésének eszméi körül. Francia nézetek uralkodnak az államtudományokban, s Franciaországban, mint mindenütt, Rousseau elvei képezik alapját az államra vonatkozó minden elméletnek. A *Contrat social* befolyását a Rotteck-Welcker-féle *Staatslexikon* szelíd liberalizmusában s a szélső kommunizmus legvadabb kifakadásaiban egyiránt feltaláljuk.

S miután Rousseau elmélete azon meggyőződésen alapszik, miszerint a szabadság, melyre az államban igényt tarthatunk, csupán abban áll, ha mindnyájan egyenlően részesülünk az államhatalomban, s csak úgy valósítható, ha az egyén teljesen alája vettetik a többség akarátának²⁶: ez egybezavarása az egyén szabadsága fogalmának az összesség hatalmával szükségképp átment mindazon alkotmányba, melyeknek ez az elmélet szolgált alapul, míg oda jutánk elvégre, hogy a szabadság fogalma, mondhatni, elveszett, s azon alkotmányokban, hol a

²⁶ Chacun de nous met en commun sa personne et toute sa puissance sous la suprême direction de la volonté générale, et nous recevons en corps chaque membre comme partie indivisible de tout. L'alinéation se faisant sans réserve, l'union est aussi parfaite qu'elle peut être, et nul associé n'a plus rien à réclamer: *car s'il restait quelques droits aux particuliers*, comme il n'y aurait aucun supérieur commun qui put prononcer entre eux et le public, chacun étant en quelque point son propre juge, prétendrait bientôt l'être en tous. (Minden személy, valamennyi képességével együtt, az általános akarat legfőbb irányítása alatt egyesül, és mindenkit testületileg az összesség elkülöníthetetlen részévé fogadnak. Mivel a lemondás feltétel nélküli, az emberek olyan tökéletes egyezsége jutnak, amilyen csak lehetséges, és a társulás egyetlen tagjának sem marad követelnivalója. Mert ha az egyének megőriznének valamit a jogaikból, akkor, nem lévén közös főhatalom, amely ítélkeztetik köztük és a többiek között, bizonyos tekintetben mindenki a maga bírója volna, és hamarosan azzal hozakodnék elő, hogy minden tekintetben az. J.-J. Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford.: Kis János. Bp. 1978.

szabadság mint minden ember elidegeníthetetlen joga, el van ismerve, éppen e jognak nincs semmi biztosítéka az állami hatalom ellenében.

Rövidség okáért, ez állítás igazolása végett, csupán arra emlékeztetem olvasóimat, mi e részben Franciaországban történik.

1791 óta minden alkotmány az ember elidegeníthetetlen jogának vallá a szabadságot; midőn azonban a nép abszolút fölségét is elvül állítá föl: mindazon alkotmányban egyszersmind kimondaték, hogy a törvényhozásnak határtalan joga van korlátozni e szabadságot. Franciaország minden alkotmánya, csaknem ugyanazon szavakkal, kimondá, miképp az egyesnek szabadságát csupán a törvény által meghatározott esetekben, s egyedül az ott megszabott formák fenntartása mellett lehet korlátozni; a törvényhozási hatalom határai fölött némelyike ez alkotmányoknak bizonyos erkölcsi szabályokat állított fel; például az 1791-i alkotmány alapelvül mondja, hogy a törvény csak oly cselekményeket tilalmazhat, melyek a társadalomra nézve ártalmasak, s az 1793-iban olvassuk, hogy a törvénynek oltalmazni kell a köz- és az egyéni szabadságot a kormányzók elnyomása ellen; arra nézve azonban, hogy a törvényhozás e korlátokat át ne hágja, mindezen alkotmányokban hasztalan keresünk biztosítékot; sőt miután mind arra céloz, hogy minden akadályt elhárítson, mely a törvényhozásnak útjában áll, s az egyest a lehetőleg elkülönzött állapotban állítsa a törvényhozás végtelen hatalma ellenébe: el kell ismernünk, hogy a törvényhozói hatalom korlátai csupán képzeletiek; azok ellenben, melyek az egyesnek szabadságát korlátozzák, legyőzhetlenek.

Gondoljunk egy rendezett államot, hol a törvényhozó hatalom korlátlanul egyesre van átruházva (tehát korlátlan egyeduralsmat), s hol az egyes szabadságának oltalmára csupán azon elv ismertetik el, melyet minden újabb alkotmányba felvettek: miszerint az egyes szabadsága csupán a törvényben meghatározott esetekben, s a törvényes formák megtartása mellett, sértethetik meg - s kétségkívül nem fogja senki állítani, hogy ily államban az egyéni szabadság biztosítva van. S a fölvetett eset és Franciaország alkotmánya között csupán annyi a különbség, hogy a korlátlan hatalom, melynek az egyéni szabadság föltétlenül alá van vetve, ott egyes főnököt illet örökösödés szerint, s itt egy választott gyülekezetre van átruházva. Elméletileg tekintve a dolgot, a szabadság itt és amott egyaránt nélkülöz minden biztosítékot; sőt miután a francia forradalom elismert célja nem egyéb volt, mint az állam uralmát a népre vinni át: győzelmének szükségképp oda kelle vezetni, hogy megsemmisítse mindazt, mi útjában állhata, - s ilyen mindenekfölött az egyesnek szabadsága.

Az egyéni szabadság egyedüli biztosítékául korunk minden államában csupán azon meggyőződés maradt fenn, miszerint ott, hol a törvényhozási jog a népre van átruházva, sohasem fog ez azzal az egyéni szabadság korlátozására túlságosan visszaélhetni. Az összességnek csupán egy érdeke van - a közjó, mondja Rousseau: s mivel az egyéni szabadság védelme szükségképp minden egyesnek érdekében fekszik: úgy látszik, mindenki azon hitben él, miszerint a mostaniakhoz hasonló állami intézmények mellett minden egyéb biztosíték fölösleges.

Nem céloz itt hosszasan belebocsátkozni e nézetek megvilágosításába. Ha meggondoljuk, hogy minden összesség egyesekből áll, kik közül mindeniknek saját érdekei is vannak a közérdeken kívül; ha fontolóra vesszük, miként az államban minden határozat, igen ritka kivétellel, nem az összességnek, hanem mindig csak a többségnek kifolyása, s a törvényhozási jog, nagyobb államokban, mindig csak a nép képviselői által gyakoroltathatik: könnyű belátnunk, hogy e nézet még elméletileg sem tartható fenn. Csupán azon gyakorlati eredményekre kívánom e helyen figyelmeztetni olvasóimat, melyeket az alkotmányokban felállított alapelvek az egyéni szabadságra nézve tetteleg előidéztek. Ilyenek az úgynevezett lois des suspects 1793-ban, az V. év 14. fructidori, a VIII. év 22. frimaire-i, s az 1815. október 29-i, 1817. február 12-i és 1820. március 26-i törvények; ily eredmény az ostromállapot, mely alá 1848

óta is oly gyakori ízben vetettek egész vidékeket a köztársasági Franciaországban. Valamint a forradalom óta hasonló elveket állított fel az egyéni szabadságra nézve minden francia alkotmány: úgy ezen elvek is ugyanazon eredményekre vezettek minden kormányforma alatt. Az 1793-i köztársaság, a direktórium, a konzulátus, a restauráció, Lajos Fülöp és az újabb köztársaság alatt mindig oly mértékben korlátozák az egyén szabadságát, amint pillanatra szükségesnek látszott; éspedig mindig anélkül, hogy legkisebb szemrehányást is lehetett volna tenni alkotmánysértés miatt. 1790 óta minden francia alkotmányra egyaránt illik az elv, mellyel Bellart az 1815. október 29-i törvény alkotmányszerűségét védte: miszerint az alkotmány a törvényre bízta szabályozni mindazt, mi az egyesnek szabadságára vonatkozik, s a charta sehol sem tiltja, hogy a törvényhozás e tekintetben ki ne terjessze hatalmát és fölügyeletét, valameddig az állam java kívánja²⁷. Ki tagadhatja, hogy az egyéni szabadság, ily elvek mellett, nélkülöz minden biztosítékot.

A népfelség elve, azon kiterjedésben, miként el van ismerve, az egyes és az állam javára hasznosabb lehet, mint az egyéni szabadságé: a kettő azonban nem azonos; s az államtudományokban annyi fogalomzavar tisztába hozása végett általában szükséges megvilágosítani az egyéni szabadság fogalma és az állami uralomban való részvétel jogának fogalma közt létező lényeges különbséget. Az állam uralma s az egyes szabadsága kölcsönösen korlátozzák egymást. Ahol az előbbi - mint a jelenkor alkotmányos államaiban, - *mindenre* kiterjeszkedik: az utóbbinak nem marad semmi tere.

---

²⁷ *Moniteur* du 20. octobre 1815.

II. FEJEZET

HOGY A SZABADSÁG ÉS EGYENLŐSÉG ESZMÉI EGYMÁSSAL ELLENKEZNEK

Hogy a szabadság és egyenlőség eszméi, abszolút értelmükben véve, egymással ellenkeznek: az nem szenved kétséget. Az egyenlőség eszméje talán posztulátuma az észnek, vagy inkább az érzelemnek; de annyi bizonyos, hogy nem *tény*, mellyel a természetben találkozánk. Létesítése csak a polgári társadalomban és csak a szabadság tetemes megszorítása által eszközölhető, azáltal, hogy a képességek között létező különbségek kiegyenlítése végett az egyesek tevékenységének korlátokat állítunk.

Az abszolút értelemben vett ezen fogalmak között létező ellentétet mások sem tagadják. Azok, kik a tökéletes egyenlőség életbe léptetését legmagasabb célul tűzték ki az emberiségnek, belátták azt, s eszményül az állam oly szervezését hozzák javaslatba, mely által a társadalom Procrustesként bánnék az egyessel, mindazt, mi bizonyos mértéket meghalad, erőszakkal ama mérték határai közé szorítván. (a)

De ne bíbelődjünk tisztán elméleti tanokkal; vegyük a szabadság és egyenlőség fogalmait oly értelemben, minőben azok közönségesen vétetnek, s minőben alkalmaztatásuk sürgettetik.

A tárgynak nyugodt vizsgálatából ki fog tűnni: vajon nem jönnek-e azok e formában is ellentétbe egymással, mihelyt gyakorlati alkalmazásuk megkísértetik?

Mielőtt azonban e kérdés tárgyalásába ereszkednénk, egy általános észrevételt kell előrebocsátanunk.

Hosszas ideig szokás volt az angol alkotmányban a célszerű államszervezet eszményét látni. Európa legtöbb országában hosszas küzdelmek után korlátlan monarchák kezébe került a hatalom. A fegyveres nemesség hajdani jogai, amennyiben a királyi hatalmat korlátozták, eltűntek; de annál makacsabb étellel bírt e jogoknak azon része, mely, mint úgynevezett tiszteletbeli jog, a népnek mindig meg-megújuló lealacsonyításában állott, vagy a nemességnek anyagi előnyöket és külön igazságszolgáltatást biztosítván, neki csak kiváltságos állást szerzett. - Angliában a királyi hatalom már századok óta korlátozva volt. Az egyesnek jogait szilárd intézmények, a habeas corpus, az esküdtszékek, a szabad sajtó s a szabad gyülekezési jog biztosíták. Az angol alkotmány szabad alkotmány, a törvény előtt minden angol egyenlő, és ezen szabadság s ezen egyenlőség nemcsak nem állanak ellentétben egymással, hanem egymást kölcsönösen támogatják. A polgári egyenlőség éppen a szabad intézményekben találja legjobb biztosítékát, ezek pedig ugyanazon előnyökben részesítetvén mindenkit, megtámasztásuk esetére mindig az összes nép oltalmára tarthatnak számot. S a politikai egyenlőség és szabadság ezen frigyéből, mely Angliában valósággal létezik, következtetni szokás: hogy ezen elvek a gyakorlati politika terén általán véve sem állhatnak ellentétben egymással. De e következtetés egy nagy tévedésen alapszik.

Anglia példája minden bizonnyal nagy befolyást gyakorolt valamennyi újabb alkotmány képzésére, s egy ideig az angolokhoz hasonló intézmények kivívása vala sok politikai törekvésnek fő célja. De habár ez úton, külformákra nézve, bizonyos hasonlatosságok keletkeztek: a fő fogalmak, melyek az angol intézményeknek, s azok, melyek újabb alkotmányainknak alapul szolgálnak, lényegesen eltérnek egymástól, és az, aminek életbe léptetésére valamennyi újabb

alkotmány törekszik, egyéb valami, sőt mondhatnám, annak ellenkezője, amit Angliában a szabadság és egyenlőség alatt érteni szokás.

A szabadság lényege, angol fogalmak szerint, abban áll, *hogy az államban ne létezzék korlátlan hatalom*. A király a parlament által, s ez amaz által korlátoztatik. A parlamentben magában felső- és alsóház szemben állanak egymással. S ha mindezen hatalmak az egyes polgár szabadsága ellen szövetkeznének, még akkor is az esküdtszék, melynél a polgári szabadság fenntartása minden tagnak érdekében áll, oltalmat nyújtanak neki az elnyomás ellen.

A szabadság azon eszménye szerint, mely Franciaországban s napjainkban általán véve csaknem mindenütt divatozik, okvetlenül szükséges, *hogy korlátlan hatalom létezzék az államban*. Hogy az állam legmagasabb feladatát, az önfenntartást teljesíthesse - mint Rousseau mondja -, általános kényszerítő hatalomra van szüksége, hogy külön minden egyes tagjával az egésznek üdvére intézkedhessék. Az állam korlátlan hatalommal bír az övének összessége felett, s ezeknek vele szemközt biztosítékra semmi szükségük nincs: mert hiszen a felség magát a népet illeti, s ez olyasmit nem akarhat, mi a népnek kárára válhatnék.²⁸ Ezen fogalmak szerint, a polgári szabadság csak abban állhat, hogy az országos hatalom a felséges nép nevében és legalább közvetve a nép által gyakoroltassék.

Angol fogalmak szerint az egyenlőség abban kerestetik, hogy mindenik polgár az állam oltalmára egyaránt tarthasson számot, hogy saját körében hasonló szabadsággal mozoghasson, hogy az államhatalomnak nagyobb mértékben, mint bármely polgártársa alávetve ne legyen, s hogy a hozott törvény nyomán vele azonképpen történjék az eljárás, mint a többiekkel, kivétel nélkül: szóval, Angliában az egyenlőség alatt az *egyenlő egyéni szabadság* értetik.

Azon elvek szerint, melyek az államról jelenleg állítatnak fel, az egyéni szabadság fogalma a nép felségében olvadván fel, természetes, miként az egyenlőség csak abban kereshető, hogy minden polgár egyaránt részesüljön azon korlátlan hatalomban, mely az egészet illeti. Nem annyira a hozott törvényeknek mindenkire egyenlő alkalmazása, mint inkább egyenlő részesítés a törvényhozásban; ebben kerestetik az egyenlőség. A törekvés nem mindenkinek *egyenlő egyéni szabadsága* felé, hanem arra van irányozva, hogy mindnyájan *egyenlően és tökéletesen a többség korlátlan hatalmának vetessenek alája*.

Jelenleg nem akarjuk vizsgálni, vajon azon értelem-e a helyesebb, melyben a szabadság és egyenlőség fogalmai az újabb időben vétetnek; de annyi bizonyos, hogy miután e fogalmak alkotmányainkban egészen mást jelentenek, mint Angliában, az angol alkotmányból vont tapasztalásokat viszonyainkra alkalmazni nem lehet.

Lássunk most a kitűzött kérdés megoldásához.

Ha a szabadság a népfelség eszméjének fogatosításában áll, s ha az egyenlőséget abban keressük, hogy mindnyájan egyenlő részt vegyenek az államhatalomban, akkor

először: az államhatalom körét egyre tágabbra kell terjesztenünk, nemcsak azért, mert minden hatalomnak természetében rejlik egyre tovább terjeszkedni; hanem azért is, mert ez esetben a hatalom embereinek természetes hajlama szükségképpen még azok által is támogattatik, kik annak határt szabhatnának és más viszonyok között szabnának is valósággal - ti. maga a

---

²⁸ Il lui faut (à l'état) une force universelle et compulsive pour mouvoir et disposer chaque partie de la manière la plus convenable au tout. - - Un pouvoir absolu sur tous les siens. *Contrat social* L. II. Ch. IV. [(Az államnak) egyetemes és kényszerítő erővel kell rendelkeznie, hogy minden részt az egész számára legmegfelelőbb módon tudjon mozgatni és elrendezni. (A társadalmi szerződés) feltétlen hatalmat (ad az államnak) a maga tagjai fölött.] - J.-J. Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford.: Kis János. Bp. 1978.

nép által. Hiszen minél továbbra terjed az állam hatalma, annál nagyobb a népszabadság; a polgári életnek minél több viszonya vonatik az állam körébe, annál nagyobbá válik a kör, melyben minden egyes, mint a népfélség részese, hatalmát gyakorolhatja;

másodszor; minél tágabbra terjesztetik az államhatalom köre, annál szűkebbre fognak szoríttatni az egyéni szabadság határai, nemcsak azon oknál fogva, mivel, ha az állam számára fenntartott dolgok köre szélesbül, az egyén szabad működésre szükségképpen szűkebb tért talál: hanem azért is, mert oly állam, mely valamennyi ügy tetemes részét magának lefoglalá, s ezáltal polgárainak munkásságát megcsökkenté és irányukban mintegy a gondviselés szerepét vállalta magára, magát nemcsak minden komoly megtámadás, hanem munkásságának még pillanatnyi akadályozása ellen is biztosítani köteles, ami csak úgy lehetséges, ha az egyesnek szabadságát tetemesen korlátozza. Minek következtése:

hogy az egyenlőség elvének fenntartására vagy nem lehet a politikai egyenjogúságnál megállapodni, *s a viszonyok tényleges egyenlőségéig kell menni;* vagy pedig az államot olyképp kell szerkeszteni, hogy az országos hatalom *a nép nevében ugyan, de ennek minden, még közvetett befolyásának is elmellőzésével* gyakoroltassék.

Az első esetben élesen szögellik ki az ellentét, mely a korlátlan egyenlőség eszméje s a szabadság, még a mérsékelt szabadság között is létezik.

A másodikban a politikai szabadság áldozatul esett az egyenlőség fogalmának, mert oly alkotmánynál, hol minden hatalom a nép nevében ugyan, de ennek minden, még közvetett befolyása nélkül is gyakoroltatik, politikai szabadságról szó sem lehet.

Vizsgáljuk most e tételeket egyenkint.

A

Hogy a politikai egyenlőség eszméjének teljes létesítésére a birtok s a társadalmi viszonyok tényleges egyenlősége kívántatik

Ha az állam a szabadság nevében oly hatalommal ruháztatik fel, minővel egy kényúr sem bírt soha, s a politikai egyenlőség létesítéséért egyéni szabadságunkat áldozzuk fel (*b*), akkor méltányos és természetes, ha legalább azt követeljük, hogy az egyenlőség oly értelemben, mely neki tulajdonított, tökéletesen létesíttessék. Nagyobb államokban az összes nép politikai befolyását csak egy módon gyakorolhatja: a fejenkinti választás joga által. Ehhez képest a kérdés: vajon szabad államokban a politikai befolyás egyenlősége lehetséges-e anélkül, hogy a birtok és a társadalmi viszonyok tényleges egyenlőségéig kellene menni? - egy ezen kérdéssel: *ha vajon ott, hol a birtok- s a társadalmi viszonyokban tetemes különbség létezik, eszközölhető-e az egyesek politikai befolyásának egyenlősége a választási jog által?*

A legjelesebb törvényhozók és kormányférfiak évezredek óta foglalkoznak a kérdés megfejtésével: mi módon lehessen a választási jogot célszerűbben gyakorolni? Az óvilág republikái nem ismertek ennél fontosabbat, és vajon mindazon államokban, melyeknek törvényhozói az egyenlőség elvének létesítésére törekedtek, mutathatunk-e fel oly választási törvényt, mely által e cél eléretett, és bizonyos osztályok szavazatarányukat jóval fölülhaladó befolyást nem gyakoroltak, és fenyegetések vagy ígéretek vagy a választás alkalmával kifejtett nagyobb tevékenység által a törvény szerint egyenlő választói jogot saját céljaik elérésére eszközül nem használták fel? (*c*)

Sok mondatott a titkos szavazás előnyeiről. S habár Cicerónak igaza lehet, midőn a köztársaság bukását részben azon törvényeknek tulajdonítja, melyek a titkos szavazást Rómában

honosították (d), megengedem, hogy ezen intézkedés ott, hol valamely felekezet terrorizmus vagy megvesztegetés által a választásra befolyást gyakorol, az egyenlőség biztosítékának tekinthető.

Egyébiránt csalogódik, ki azért azt hiszi, hogy bizonyos osztályok vagy egyének túlnyomó befolyása a választásra csak azáltal, mert a titkos szavazás behozatott, valaha egészen meg fog szűnni.

A választási jog, a választandóra nézve, vagy bizonyos megszorításoknak van alávetve, vagy pedig korlátlan.

Amaz esetben világos az előny, mellyel a vagyonosabbak s a kitűnőbb társadalmi állásúak mások felett bírnak. A választathatásnak még azon megszorítása is, mely Amerikában divatozik, melynél fogva mindenkinek bizonyos időt kell töltenie az államban vagy választókerületben, melynek képviselőjévé akar választatni, a vagyonosabbak érdekét mozditja elő. Azon ezerféle módot, melyeken vagyonosabb ember - kivált, ha egyenlő állású szomszédai által pártoltatik - polgártársainak támogatását megnyerheti, vagy a választási kijelölést visszautasító kerületen bosszút állhat, nem szükség itt közelebbről elsorolni.

Ha a választási jog a választandóra nézve korlátlan, akkor azon befolyáson kívül, melyet a hatalmasabbak a velük közelebb érintkezésben lévő választókra gyakorolni szoktak, mindazon választókerületekben, hol illetén személyiség nem találkozik, s hol kevesebb politikai részvét mutatkozik, az eldöntő befolyás a politikai pártok által gyakoroltatik. S külön mindenik pártnak befolyása nem annyira a hozzá tartozó polgárok számától függ, mint inkább azon eszközöktől, melyek felett az illető párt választási céljainak elérésére rendelkezhetik, vagy pedig a fegyelemtől, melynél fogva az egyesek magukat vezéreiknek alávetik. Miután pedig a vezérek még a legdemokratább pártban is a vagyonosabb és miveltebb osztályokhoz szoktak tartozni, e befolyás, mellyel ezen osztályok egyes tagjai bírnak, csak még nagyobbnak fog mutatkozni (e).

S hisszük-e azt, hogy a nép az általános választási jognak ezen gyengéit nem ismeri, hogy az elméletben egyenlő jognak a gyakorlati életben egyenlőtlen alkalmazását nem veszi észre; - vagy ha másképp volna is - hogy nem találkoznak minden választás után százan meg százan, kik a népet a dolgok valódi állásáról felvilágosítják?

Az állam hatalma a népfelség nevében korlátlanná tétetett; az egyetlen biztosíték, mellyel az egyes e hatalommal szemközt bír, abban kerestetik, hogy benne közvetve mindenkinek egyaránt része van, s azon hatalom alkotására, mely a népfelség nevében uralkodik felette, ki-ki egyenlő befolyással bír; - mi csoda, ha a nép szenvedélyesen követeli, hogy a charta, vagy az *egyenlő választási jog*, melynél egyebet számára a charta nem biztosít, valósággá váljék? mi csoda, ha a nép nem elégszik be azzal, hogy, mint Sancho Pansának, királysága idejében, arany tálakon a legízletesebb ételeket rakják asztalára, melyekhez nem szabad nyúlania? mi csoda, ha kikutat minden okot, mely őt jogának, összes jóléte ezen panaceájának, valóságos gyakorlatában gátolja? S vajon a választási jog alkalmazásánál mi áll inkább útjában a gyakorlati egyenlőségnek, mint a társadalmi állás, kivált a birtok egyenlőtlensége? Hiszen maga Montesquieu, kit senki sem fog kommunisztikus irányról vádolni, felállítja az elvet, *hogy jó demokráciában egyenlőnek és kicsinynek kell lenni mindenki birtokának* (L. IV. Ch. VI.), hiszen ő ugyanott világosan kimondá, *hogy az egyetemes jólét s a polgári erény bizonyos fokának elérése a javak közösségéig kell menni, mint ezt reszublikájában Plato tévé*. Nem természetesen-e, ha a nép hasonló véleményben van, és annak biztosítására, mit egyedül elidegeníthetetlen jogának tarthat - mert minden egyébre nézve azok végzéseinek van alávetve, kik

a korlátlan államhatalmat a népfelség nevében gyakorolják -, nem természetes-e, mondom, ha e jognak biztosítására még a társadalmi állások, még a birtok egyenlőtlenségét is megtámadja?

A birtok a munkának eredménye s mint ilyen, szent - így kiáltanak fel. Én nem vonom kétségbe; de vajon visszadöbbsen-e valaha bármely korlátlan hatalom a jognak szentsége elől, midőn e jog megtámadásában előnyt látott, akár Nerónak hitták légyen e korlátlan hatalmat, akár athéni népnek, akár egy anyának meggyilkolása, akár a legnemesebb polgárok száműzése volt az, amit saját érdekében szükségesnek tartott?

A birtok s a társadalmi állás tökéletes egyenlősége lehetetlen - így folytatják a fönnnebbi tételt. S én ezt sem vonom kétségbe; de ha valamely nép elé egy célt, mint olyant tűzünk ki, melynek elérhetése lehetséges, sőt mely felé törekednie kötelessége: akkor ne bámuljuk, ha a nép azoknak nem ad hitelt, kik az egyetlen eszközt, mely által ama cél elérhetnék, lehetetlennek állítják.

*Ha a birtok nagy emeltyűje elvétellett, mi fogná az emberek feszített munkásságát biztosítani, mely Európa legtöbb országának jelen népességi viszonyainál fogva az emberiség fenntartására szükséges? Vagy vissza kell térnünk a rabszolgasághoz: vagy tömérdek szenvedések után általános nyomorúságba kell süllyednünk, olyanba, minő az vala, amelyből jelen polgárisodásunk kibontakozott. Megengedem ezt is; de vajon nem követeltetett-e már az egyéni függetlenség feláldozása a szabadság és egyenlőség nevében? vajon nem találunk-e csaknem mindenik utópiában, mely az emberi boldogság ideáljaként állítat fel, alapfeltételül oly abszolutizmust, melytől visszaborzadunk (f), s nem lehetséges-e, hogy azon mozgalom, melynek kiindulási pontja Rousseau *Contrat social*-ja volt, végre azon természeti állapot létesítéséhez fog vezetni, mely ott mint az emberi boldogság netovábbja festetik? (g) Történjék bármi, a tökéletes egyenlőségnek gyakorlatilag is életbe kell lépni. Ezen egyenlőség az egyetlenegy való jogállapot gyanánt hirdettetett. A fejenkinti választás eszköznek mondatott e cél elérésére, és ott, hol ezzel be nem érhetni, a lázadás a jogok legszentebbekének nyilvánított; - remélhetjük-e, hogy a nép, ha egyszer azon meggyőződésre jutott, hogy a politikai jogok valóságos egyenlősége csak a birtok egyenlősége által valósítható, jogának követelésével felhagy?*

S íme, ebben látom én a szocializmus és kommunizmus veszélyességét, ennek kell e tanok csaknem bámulatos terjedését tulajdonítani. E tanok logikai következményei azon elveknek, melyek az államban általános érvényességgel bírnak.

Ha a szabadság helyébe a korlátlan népfelség elvét léptetvén, az egyéni szabadság eszméjét félrevetettük, ha a korlátlan állam irányában az egyénnek egyetlen biztosítékát az egyenlőségben keressük, akkor ennek valósággá kell válni.

Aki Rousseau nézetéhez járult, hogy: „az állam feladata, azon egyenlőtlenség helyébe, melyet a természet az emberek között előidézt, törvényes egyenlőséget léptetni, melynek következtül valamennyien - habár testre lélekre nézve egyenlőtlenek - szerződés és törvény által egyenlőkké válunk” (L. I. Ch. IX.), oly elv, melynek helyességét, úgy látszik, senki sem vonja kétségbe; mert hiszen a világ azon van, hogy életbe léptesse, - aki, mondom, e nézethez járult, annak azt is el kell fogadnia, mit Rousseau jegyzetképpen hozzátoldott; „*hogy rossz kormány alatt az egyenlőség csak látszólagos, csak színre van meg, egyedül arra szolgál, hogy a szegényt nyomorban tartsa, a gazdagot jogtalan hatalmának gyakorlatában oltalmazza. A törvények, ha közelebbről vizsgáljuk, mindig hasznosak azoknak, kik valamit bírnak, és mindig kártékonyak azokra nézve, kiknek semmijük sincs; s innen az következik, hogy a társadalmi állapotnak csak ott és annyiban látjuk hasznát, hol mindeniknek van valamije, és senkinek sem többje, mint ami éppen szükséges.*”

A kommunizmus és szocializmus sohasem fognak életbe lépni - így kiáltanak fel -, oly elvek, melyek a jelenkor összes jó és rossz tulajdonságaival annyira ellentétben állanak, azoknak nincsen jövőjük. Ha szenvedélyekkel szövetkeznek, ez vagy amaz államot pillanatnyi veszedelemmel fenyegethetik, de az összes társadalmi állapotot, az összes polgárisodást soha. Polgárisodásunk sokkal mélyebb gyökereket vert, sokkal terjedtebb, semhogy ettől tartanunk kellene. A római polgárisodás midőn tönkrement, már rég a rothadás stádiumában vesztegett, a mienk pedig ifjú - nőni, terjedezni látjuk napról napra. Aztán még a haldokló római polgárisodás is csak oly esemény által semmisíthetett meg, minő a népvándorlás vala; honnan fenyegetsen bennünket ily veszedelem? Az uralkodó eszmék életbe fognak lépni, de ez szükségképp más módon fog történni.

Én is osztozom e nézetekben; én sem hiszem, hogy oly rendszerek valósulhassanak tartósan, melyek az egyéniséget megsemmisítik, melyek a birtok megszüntetésén alapulnak, s ennél fogva nemcsak az emberek természetes hajlamaival és ösztöneivel ellenkezésbe jönnek, hanem még a munkásság leghatalmasabb emeltyűjének megsemmisítése által a haladás első feltételét, a munkát is a lehető legkisebb mértékre szállítanak le. Én is életrevalóbbnak tartom polgárisodásunkat, mintsem higgyem, hogy azon vad csoportok által buktathatnék meg, melyek a külvárosokból a törvényhozás palotája felé nyomulva, veres zászlók alatt halállal fenyegetik a társadalmat. Én is meg vagyok győződve, hogy a jelenkor uralkodó eszméinek valósulása esetében, ez más úton fog történni, s nem a szocializmus és kommunizmus rendszerei által. De vajon, ha korunk uralkodó eszméit csakugyan azon tökéletes egyenlőségben keressük, melyet politikai törekvéseink céljául tűzünk ki, van-e más út, melyen azt elérhetjük, mint az, mely ellen ennyi szenvedéllyel kikelünk?

B

Ha a tökéletes politikai egyenlőség eszméjéhez ragaszkodunk, s biztosítani akarjuk magunkat azon veszedelem ellen, mellyel a társadalmi egyenlőség létesítésének kísérletei járnak, akkor olyképp kell alakítanunk az államot, hogy az országos hatalom a nép nevében ugyan, de ennek minden - akár közvetlen, akár közvetett - befolyása nélkül gyakoroltassék

Ha az összes nép gyakran ismételt választások által az állam kormányzatára valóságos befolyással bír, akkor - mint láttuk - azon természetes túlsúly kikerülésére, mely a társadalmi és tulajdoni viszonyoknál fogva e választásoknál bizonyos osztályoknak jut, azon kell lenni, hogy a politikai egyenlőség a társadalmi és birtokegyenlőség által biztosíttassék.

Ha ezt nem akarjuk, és a politikai egyenlőség eszméjéhez ragaszkodva, az egyéni birtokot, mely jelen polgárisodásunknak alapul szolgál, megtámadások ellen biztosítani kívánjuk, akkor csak egy eszköz marad fel, s ez abban áll: *hogy a népfelség gyakorlata ne legyen folytonos, s a hatalom teljessége, mely jogilag az összességet illeti, egyszersmindenkorra egyre vagy többekre bízassék, kik a népfelséget a nép nevében gyakorolják.* Mihelyt a választásnak időről időre ismétlése megszüntetett, megsemmisült a befolyás is, mellyel a társaság egyes osztályai az államügyek kormányzatára lenni szoktak. A körülmény, vajon az egyes, ki a nép nevében kormányoz, születésénél vagy választásánál fogva jár-e el tisztében; vajon önmagát egészíti-e ki a kormánytanács, vagy pedig sorshúzás vagy bizonyos rotáció útján eszközöltetik-e teljességűsége - mint Harrington javasolja -, semmit sem változtat a dolgon.

A legtökéletesebb politikai egyenlőség, azaz: *az egyesek egyaránti alávetése az államnak,* egyaránt eszközölhető mindezen formák alatt, és pedig anélkül, hogy a társadalmi viszonyok egyenlőtlenségét vagy a birtok egyenlőtlen felosztását módosítanunk kellene. Mert álljon bár valaki társadalmi viszonyainál fogva a legmagasabban - az állam irányában a leggazdagabb a

legszegényebbel egy sorban áll. Az egyenlőség eszméje épségben marad mindkettőjük számára. Mindegyik mondhatja, hogy ő is egyenlő része azon népnek, melyre az, ki az államot kormányozza, mint hatalmának kútfejére hivatkozik. Egy sem lehet nagyobb befolyással a közügyek valóságos vezérlésére, mint a másik.

A *korlátlan* egyenlőség elve csak *korlátlan* államforma alatt létesíthető; akár a nép által egy-szersmindenkorra megbízott egyén vagy testület által gyakoroltassék az abszolút hatalom, akár a kommunizmus csuhájában vagy más olyatén formában lépjen fel, melyet már több ízben látott a világ, s melytől csak imént menekült meg (*h*). És én nem hiszem, hogy az utóbbi lehetőség olyannyira valószínűtlennek mondható, mint ezt minapi vívmányaink mámorában magunkkal elhitettük.

A kommunizmus lehetetlennek mondatik, mégpedig teljes joggal; mert ellentétben áll az emberiség sajátságaival és ösztöneivel. De mi módon jutottunk ennek tudomására? Az ember természetét nem elméletekből, hanem a tapasztalásból ismerhetjük meg. A világtörténet a kommunizmus felett kimondotta ítéletét, midőn látjuk, hogy azon eszmék, melyek most a szenvedő emberiség véghorgonya gyanánt tüntettetnek fel, már több ízben jelentkeztek, ahogy a szocializmus a legszellemiebb felfogásában és a kommunizmus legnyersebb formájában többször a millenium kezdete gyanánt dicsőítették, de mindig anélkül, hogy figyelemre méltó kísérletet vontak volna maguk után.

De annál lehetségesebb az átmenet jelen viszonyainkból a despotiához, a kényurasághoz. Az emberiség gyakran követett a jelenhez hasonló irányt, s a rögtöni átmenet a despotiai kormányformához nem maradt el soha. Sőt kivétel nélkül áll a tétel, hogy amely nép valaha a korlátlan népfelség s a tökéletes egyenlőség elvét felállította, az korlátlan uralom alá jutott.

Így történt Görögországban; így történt Rómában, hol az imperátor akarata, mint a pandektákból láthatni, csak azért bírt törvény erejével, mert a nép a *lex regia* által összes hatalmát a császárra szállította (*i*); így történt a középkor csaknem valamennyi olasz államában; így a tizenhetedik században Cromwell alatt Angliában; így a tizennyolcadik és tizenkilencedik században Napóleon alatt Franciaországban. A tapasztalás e tekintetben oly általános, hogy a korlátlan monarchia forrását keresve, azt sokkal inkább a korlátlan népfelség és egyenlőség eszméinek egyesülésében találhatjuk fel, mint akár a családéletből kifejtett patriarchátusban, akár magában a hódításban. Vajon nem újulhatna-e meg még egy ízben korunkban e tapasztalás?

Ugyanaz, mi az uralkodó eszméknek a szocializmus általi valósítása ellen szól: *a tapasztalás*, arra látszik mutatni, hogy mozgalmaink valószínűleg a despotiába fognak ömleni. Egyébiránt éppen nem szükséges magyarázgatnunk, hogy az egyenlőség és szabadság elvei között létező ellentétnek e téren is kell nyilvánulnia, mert hiszen a mozgalom kezdeténél könnyen történni lehetett, hogy a szabadság fogalma tévedésből a népfelségével cseréltetett fel, a célhoz érkezve azonban lehetetlen, hogy a felséges nép nevében egyetlenegy személy által gyakorlott korlátlan hatalom a szabadság eszméjének valósítása gyanánt tekintessék.

Valamint tehát korunk uralkodó eszméi közül kettő: *a szabadság és az egyenlőség*, korlátlan értelmükben véve, elméletben egymással ellenkezők, hasonló ellentétet találunk ez elvek gyakorlati, bármi módon megkísérlett alkalmazásánál is.

Lássuk most a harmadik uralkodó eszmét: a nemzetiséget.

JEGYZETEK A II. FEJEZETHEZ

(a) Minden élénken izgatott korszaknak vannak jelszavai, melyeket lehetőleg gyakran kell mindenkinek használnia, ha ellenség gyanánt nem akar tekintetni. Korunkban minden párt zászlóin a szabadság és egyenlőség jelszava áll fölírva, s ha szándék volna most az inkvizíciót behozni, azon párt, mely e célra törekszik, szintűgy minden vallás szabadságának elvére alapítaná követeléseit, mint Babeuf és összeesküdt társai azon egyenlőség nevében akarák a szegényeket, kiknek rossz lakásuk van, a gazdagok lakaiba vezetni, s az ezektől elvett bútorokkal kényelmesen ellátni a sansculotte-okat. Egyébiránt csalatkozunk, ha azt hisszük, hogy a legszélsőbb pártok, melyek az egyenlőség elvét a szabadsággal együtt említik, tisztán nem látják e két elv között az ellentétet.

Ha ez iránt meg akarunk győződni, csupán azt kell tekintenünk, mi Babeuf és pártjának tervei felől tudva van²⁹. A legkényúriabb államokban sem volt soha oly mértékben korlátozott az egyéni szabadság, mint meg lett volna szorítva, az egyenlőség biztosítása végett, azon alkotmányban, melyről Babeuf és társai álmodoztak. - Cabet s a kommunista iskolák napjainkban nagy gonddal igyekevének eltávolítani mindent, ami terveikben a közvéleményt sérthetné, s nézeteiket a lehetőleg tetsző alakban tüntetni fel, de sohasem hoztak javaslatba oly államintézményeket, mik mellett az egyenlőség nem az egyéni szabadság megsemmisítése által biztosíthatnák.

(b) Korunkban mindenre nézve, mi az államra vonatkozik, szabályszerű elméletet állítottak fel. Így az egyesnek merőben korlátlan hatalmát illetőleg is. E korlátlan hatalom eredetét úgy magyarázzák, hogy az összes nép önkéntesen egyesre ruházta át minden jogait, magának semmit sem tartván fenn; s innen a logikai következtetések fonalán a kényúri államforma tökéletes elméletét vonták le. Míg hasonló elméletek terén mozgunk, nem tartható fenn az az állítás, hogy a szabadság inkább korlátozható oly államokban, melyek a népfelség elvén alapszanak, mint amelyek kényúrilag kormányoztatnak. Bármennyire igaza van is Aristotelesnek, midőn a korlátlan népuralmat a zsarnoksággal hasonlítja össze, s a kettő közt legnagyobb rokonságot talál: mindazáltal kétségtelen, hogy a korlátlan szabadság, mely kényúri államokban egyest illet, ott, hol a kisebbség a többség által elnyomatik, egy tömeg közvagyonául tekintendő. Másként áll a dolog, ha mindkét államformát gyakorlati eredményeikben vizsgáljuk; ekkor mindenkinek át kell látnia, miszerint a kényúri kormányformák alapelve: *egyesnek merőben korlátlan hatalma*, gyakorlatilag lehetetlenség. Bármilyen nagy hatalom ruháztassék is a kényúrra, ez nem szűnik meg ember lenni, térhez, időhöz és saját korlátolt természetéhez van kötve; s ha elfogadjuk is, hogy egy nép szerződésileg valóban le akar mondani minden jogáról: úgy fogjuk találni, hogy ez nem áll hatalmában a népnek. Uralkodóját mindenhatónak, mindentudónak és mindenütt jelenvalónak *nevezheti*, gyakorlatilag azonban eggyel sem fog az bírni e tulajdonok közül. S ezért helytelenek mindazon következmények, melyeket a valótlan feltétből vonnak le, hogy ily hatalom létezhet.

A kényúri államforma gyakorlati tény; ha tehát eredményei fölött helyesen akarunk ítélni, tisztába kell jönnünk az iránt: mennyire terjeszkedhetik *valóságban* a kényúr elméletileg korlátlan hatalma? s akkor belátjuk, miszerint az egyéni szabadságot sohasem lehet kényúri államokban oly általánosan és szabályszerűleg korlátozni, mint a jelenkor azon rendőri államaiban, melyek a korlátlan népfelség alapján vannak rendezve.

²⁹ Conspiration pour l'égalité, dite de Babeuf, suivie du procès auquel donna lieu et des pièces justificatives. Par Ph. Buonarotti. Bruxelles 1828. (Ph. Buonarotti: A Babeufról elnevezett összeesküvés az egyenlőségért, valamint az ennek kapcsán rendezett per anyaga és igazoló dokumentumok.)

Nem szólok itt Angliáról, Svájcra vagy az észak-amerikai szabadállamokról. E munka folytatásban lesz alkalmam kimutatni a különbséget ezen országok szerkezete között, hol az alkotmányos szabadság a középkor intézményei alapján, a fejlődés természetes folyamata szerint keletkezett - s azoké között, hol e szabadságnak az abszolutizmus számára rendezett állam intézkedése szolgált alapul. De ha az utóbb érintett államok közül valamelyiket, például Franciaországot, az egyéni szabadság korlátozásaira nézve, egy kényúri állammal összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy az egyéni szabadság, egészben véve, ezekben kevésbé van korlátozva, mint amazokban.

Fölteszem, hogy olvasóim az újabb alkotmányos államok közigazgatási szervezetét ismerik. Igen messze vezetne itten, Franciaország közigazgatását leírni s az egyéni szabadságra nézve előidézett hatásait; például a török kényuralommal egybevetni; néhány általános észrevétel talán elég leendő, bebizonyítani azon kissé merészen hangzó tételt: miszerint az egyéni szabadság korunk alkotmányos államaiban több korlátozásnak van alávetve, mint a kényúri államokban.

1) A kényúri és az újabb alkotmányos államok közt abban áll a legnagyobb különbség, hogy a korlátlan hatalom - mely mindkettőben elismertetik - *azokban egyest illet az összesség fölött, s ezekben az összességet illet minden egyes fölött.* Ha mármost mindkét nemű alkotmány alapelvét egybevetjük: úgy találjuk, miképp a kényúri államforma alapeszméje, kitűzött célja *magában hordja lehetlenségét*, míg az újabbkori alkotmányos állam gyakorlatilag kivihetőnek mutatkozik. Fizikailag lehetetlen, hogy egyes korlátlan hatalmat gyakoroljon mindenek fölött, de az összesség korlátlan hatalma, bár jogtalan vagyis erkölcsileg lehetetlen, fizikailag éppen nem az.

2) Miután az egyesnek eszközei az őt elméletileg illető korlátlan hatalom gyakorlati valószínűsítésére igen korlátozottak: hogy hatalmával élhessen, kénytelen annak egy részét másokra ruházni, sőt gyöngeségének érzetében kénytelen annak egy részét használatlanul hagyni. Qui timetur timet, nemo potuit terribilis esse impune;³⁰ s a kényúri hatalom egyetlen biztosítéka kétségtelenül abban rejlik, hogy e hatalom kiterjedése iránt áztatni törekszik alattvalóit. Jaj a kényúrnak, ha a milliók, kik alatta vannak, nemcsak hiszik, hanem egyes elnyomások által naponként emlékeztettetnek arra, hogy rabszolgák. A nép összességének (vagy többségének) ellenben minden eszköze megvan, használni a jogilag ráruházott korlátlan hatalmat, s ha kénytelen is annak egy részét egyesekre átruházni, semmi szüksége hatalmának kiterjedését eltitkolni.

3) Végképp két dologtól függ, hogy mily mértékben lehet az egyéni szabadságot korlátozni. A mód könnyűségétől, mellyel azt eszközölhetni, s az érdektől, mely hozzá fűződik. Kényúri államokban sohasem gondolható a szabályszerűség azon foka, mely az egyéni szabadság folytonos korlátozására szükséges volna; s az általános zűrzavar, mely ily államokban uralkodik, sokakra nézve némi, és gyakran jelentékeny egyéni szabadság élvezését teszi lehetségessé; ott az uralkodó jóléte az állam egyedüli célja, s az egyes szabadsága csak annyiban szenved megszorítást, mennyiben a kényúr érdeke kívánja: míg nem tagadhatni, hogy az újabb alkotmányos államokban a legnagyobb fokú rend áll fenn, s amennyiben az egyenlőség elvének valószínűsítése célul van kitűzve, folytonosan van ok az egyéni szabadság korlátozására.

(c) Helyesen jegyzi meg Tittmann (*Darstellung der griechischen Verfassungen*. Leipzig. Weidmann, 1822): hogy Görögország minden alkotmánya népuralmi (demokrata) volt. Habár Aristoteles a hivatalok sorsolását tekinti a népuralom kellékéül, s azon alkotmányokat, melyek szerint az állami hivatalok választás útján töltenek be, habár minden polgár is bír e részben

³⁰ (Akitől félnek, maga is fél; senki sem volt képes büntetlenül rettegést kelteni.) Seneca.

képességgel (mint Athénben), vagy amelyek vizsgálat alá vetették a hivatali jelölteket (mint Messaliában) - mindezen alkotmányokat, mondom, arisztokrata vagy oligarcha elvűeknek mondja: mindazonáltal a leghatározottabban állíthatjuk, hogy még azon alkotmányok is, melyeket e nevekkkel illet, demokratikusabbak voltak, mint - Svájc egyes kantonait kivéve - a jelenkor bármely alkotmánya. Egy athéni polgár sem volt kirekesztve a legfőbb felségi jogokból, s az ostracizmus bizonyságul szolgál, hogy nehezen volt valaha nép, mely az egyenlőség elvére féltékenyebb lett volna, mint az athéni. Mindazon esetekben, midőn egyes hatalmasok túlnyomó befolyásától lehetne tartani, ha például a polgári jog megadása, az ostracizmus vagy egyesek büntetése fölött kelle határozni, a törvény a titkos szavazás célszerű intézménye által a szavazók szabadságát is biztosítja; s azért mindenki kénytelen megengedni, ha Athén történetében jártas, hogy a nép határozataira mindig túlnyomó befolyást gyakoroltak egyesek. Csak Aristophanest kell kezünkbe venni, vagy bármelyiket a szónokok közül, hogy megért-hessük a módot, amelyen ily viszonyok közt is szinte korlátlan uralomra tettek szert.

Rómában csak nehéz harcok után sikerült a demokráciának befolyást szerezni az állam ügyei-nek vezetésére. Az előkelők közötti harcban használtatott fel a nép, ami által az végre hatalmassá lett. A rendkívüli birtokaránytalanosság mellett, mely azon időszakban, mikor a népnek Rómában politikai jogokat adtak, mindinkább növekedett, mindazoknak, kik a tömegnek valódi befolyást akartak az államban biztosítani, fő feladatukul kelle tűzniök a szavazók önállóságának biztosítását. Mindent megkísértettek e célra, még a helyi intézkedésekre is a legnagyobb gond fordított; s a lex Maria de suffragiis - melyben csak arról vala szó, misze-rint a korlátok, melyek közt a nép szavazni ment, keskenyebbre hagyassanak, hogy a jelöltek barátai azon helyen ne lehessenek, s ígéretes és fenyegetések által a választókra befolyást ne gyakorolhassanak -, e törvény szintoly nagy érdem volt a nép szemeiben Mariusra nézve, amint soha sem tudta azt neki megbocsátani az arisztokrácia. És mégis használtattak-e szemte-lenebbül gyalázatosabb eszközök, befolyást gyakorolni a népre, mint Rómában, hol a fontosabb választások pillanataiban magasabbra hágott a kamatláb?

(d) Cicero állítását: miszerint a titkos szavazás egyik fő oka a római állam bukásának, igen könnyű kimagyarázni, ha meggondoljuk, hogy oly férfiak, mint Cicero, a demokrata kicsapon-gások korában szükségképp epedve néztek vissza Róma régibb viszonyaira, midőn alkotmá-nya még arisztokrata volt; s a titkos szavazásban látták az eszközt, mely által az arisztokrácia tetteleg is megfosztatott túlnyomó befolyásától.

(e) Általános tapasztalat minden időben, hogy demokrata államokban egyesek és pártok min-dig a legnagyobb befolyást gyakorolják a közügyek vezetésére. Eziránt senki sem kételked-hetik, ha Athén történeteit Rómáéval, s Róma történeteiben ismét a köztársaság régibb kor-szakát a későbbi időkkel, midőn a demokrata befolyás mindinkább növekedett, egybehason-lítja. Thukydides (lib. II. cap. 65.) Pericles koráról Athénben világosan kimondja: hogy „bár a kormányzás akkor név szerint demokrata volt, valóban csak a legjelesebb polgár uralkodott”; s mint ekkor, úgy volt ez Athénben minden időszakban, míg tudniillik a nép áruba nem bocsátá befolyását. Mindig egyest találunk az állam élén, oly teljhatalommal, mely királyoknak elég volna. Egyes nagy emberek kormányzási éveire oszthatnók Athén történetét, melyeket a párt-viszályok megszagatnak, mik végre ismét egyes uralmára vezettek.

Ugyanez történt Rómában, miután az állam kormánya a demokrácia kezeibe ment át.

Nem szükség különösebben kimutatni, hogy a demokrácia sohasem választja vezetőit saját kebeléből, hanem mindig a társadalom magasabb osztályaiból.

A népnek különös rokonszenve van minden kitűnőség iránt. Egyes esetekben a szellemi kitűnés, igen gyakran azonban oly egyén iránt is, kit csupán születés vagy vagyon emel ki.

A jogegyenlőség egyáltalában nem szünteti meg azt a túlnyomó befolyást, amellyel bizonyos osztályok a hatalom régóta való birtoklása révén rendelkeznek. Cáfolhatlanul bizonyítja ezt Róma története, hol egy ideig azután is mindig patriciusok választottak konzulságra, miután a plebejusoknak e tekintetben a hivatalképeség joga megadaték.

S ha újabb példával akarjuk igazolni a pártok befolyását a demokráciákban, fordítsuk figyelmünket a legújabb választásokra Franciaországban. Meg kell vallani, hogy az egyéni akaratnak hasonló alárendeltsége a pártvélemények alá csak ott található, hol az általános szavazatjog a tömegnél van, mint Franciaországban; minek oka abban rejlik, hogy az emberek szerfelett nagy száma - a nép - végtelenül hatalmas, de egyszersmind végtelenül tehetetlen, s ez öntetlenség érzetében örömet enged magát egyesek által vezetetni.

(f) A jó alkotmány és utópia közt abban áll a lényeges különbség, miszerint a *célszerű alkotmánynak csak polgárai jólétét kell előmozdítani, az utópiának ellenben lehetetlenné kell tennie az állam tagjainak boldogtalanságát*. Ennélfogva minden utópiában korlátlan hatalmat kell adni az államnak, hogy az egyest, ki szabad akaratának használata által valamiképp szerencsétlenné tehetné magát, kényszerítse boldogságra. Az egyéni szabadság megsemmisítése minden utópiának fő feltétele, alapja.

Valóban, az ily államregények egyes szerzőinek tehetsége és eszélye szerint szelídebb vagy nyersebb alakban, de mindenütt feltűnik az egyén korlátozása. D. Vairasse például *Histoire des Seravambes* (1677) című munkájában a legfőbb földi boldogság elérésére oly feltételeket állít fel, melyeket követőinek nagyobb része nem hagyna jóvá. Némely utópiaköltő talán nevetségesnek találja a törvényt, mely szerint az évi egybekelési ünnepen, melyen a leányok teszik az ajánlatot, az ifjakat mindazáltal a beleegyezési jog illeti, a házasságra nem jutó szüzek a főbb államhivatalnokok közt választhatnak maguknak férjet; azon tervek sem igen egyezők korunk nézeteivel, melyek szerint az állam fejét (a nap helytartóját) korlátlan hatalom illet holtaiglan, s hogy az alkalmazandó büntetések nagyrészt testi fenytetésben állnak; egyébiránt D. Vairasse-tól Cabet Icariájáig, melyben mindenki írhat könyvet, de csak törvény engedheti meg kinyomatását, úgyszinté Platótól D. Vairasse-ig minden utópia számos oly személyi korlátozással van egybekötve, melyekre kényúri államokban nem találunk. S ha nem számítjuk is az utópiákhoz a szocialisták reformterveit: úgy találjuk, hogy az egyéni szabadság korlátozását illetően ezek közt és amazok között nincs semmi különbség. Ha a szocializmus lehető eredményeit az egyéni szabadságra nézve ismét gyakorlati példában akarjuk látni: fordítsuk a kolostorokra figyelmünket. A kolostorokban mindazt megtaláljuk, mi egy szocialista módra rendezett társadalomban szükséges: megszüntetése az egyéni szabadságnak, közösség az élveken és foglalkozásokban, a közügyeknek egy a tagok által választott főnök általi vezetése, és pedig gyakran e tagok jelentékeny befolyása mellett. Ha közelebbről vizsgáljuk ez intézményt, úgy találjuk, miként a vallásos társulatok oly kedvező viszonyok közt vannak, mint egy szocialista társadalomtól sem várhatni. A tagok közt többnyire magasb műveltségi állapot s a vallásos lelkesedésnél fogva az erkölcsiség nagyobb foka létezik, s emellett anyagi szükségük gyakran nagy birtok által biztosítva; mindezt megtaláljuk a kolostorokban, s a kolostori intézmény mindazáltal az *egyéniesség teljes feláldozásán nyugszik*.

(g) Ha a polgárisodás korosabb lesz, hibái is inkább előtérbe nyomulnak; s éppen a kitünőbb szellemekben támad visszahatás ellene, mely a természeti állapotokért lelkesül. Éppen mivel az emberiség rendeltetése örök haladás, sohasem elégíthet ki bennünket a pont, melyen állunk. Oly pontért eped szellemünk, hol nyugalmat talál, s mert ez polgárisodásunk végén vagy kezdetén található, az ember - minthogy amaz felfogóképeségének körén kívül esik - szükségképp különös előszeretettel csügg emezen. Az ókorban is találkozunk ez iránnyal, s Tacitus *Germaniá*-ja bizonyosságul szolgál, miként nemcsak költők, hanem államférfiak is folyamodtak

a természeti állapot leírásához, eszméik kifejtése végett. Az azonban, hogy ily leírások az államtudományok alapjául vétetnek, különös sajátsága korunknak; s egyszersmind a legtisztább bizonyosság arra nézve: mennyire nem csupán tekintet nélkül hagyják e tudományokban a tapasztalatot, sőt az sem zavar meg senkit állításaiban, ha azok a legnyíltabb ellenmondásban állanak a mindennapi tapasztalással.

Amerika felfedeztetése után nem vala többé szükség a képzelethez folyamodni az ember természeti állapota végett. Föl volt fedezve. Ezer meg ezer utazó látta a polgárisodás által meg nem romlott vadon fiait. Peruban és Mexikóban láttak oly államokat, melyek nemrég fejlődtek ki a természeti állapotból, s melyekben a polgári rend első formája gyanánt megállapítva a legnagyobb kényuralmat találták. Mindezek által senki sem hagyta magát álmaiban megzavartatni, s mint azelőtt, továbbá is a boldogság állapotának tekinték a természeti állapotot, s a polgári rend egy szerződéssel kezdetett, mely által mindnyájan biztosíták maguknak a szabadságot.

Rousseau, kinek legnagyobb érdeme a nyíltság, mellyel elveinek következményeit maga feltárja, e részben is tovább ment, mint mások. Kívüle senki sem adott volna oly tanácsot azon népeknek, melyeknek tengerpartja sziklás és hajózhatatlan, hogy legjobb államforma számukra, barbároknak és ichtyophágoknak maradniok.³¹ Egyébként másoknál is találunk ily nézetre; s csalatkozik, ki ebben csak a divat befolyását akarja látni. A tudományokra szintoly hatást gyakorol ugyan a divat, mint a ruházatra: de azon előszeretettel, melyet a XVIII. század írói a természeti állapot iránt tanúsítottak, a tudomány irányában kell okát keresnünk.

Ha a szabadságot és egyenlőséget (mely két fogalom közül mindenik tagadáson alapszik) az állam céljául s azoknak birtokát a legfőbb boldogság gyanánt tekintjük: a legkívánatosabbnak tűnik fel szükségképp azon állapot, melyben a szabadságot éppen nem korlátozza az állam, mert még nincs is állam, s hol a szerencse javai, melyek az egyenlőséget megzavarhatnák, még ismeretlenek.

(h) Mindenek teljes egyenlősége az egyes korlátlan hatalmával elméletileg nincs összeütközésben, s Hobbes megmutatta, hogy a legtökéletesebb despotiát a legnagyobb következetességgel le lehet vonni az aequalitas naturalis-ból. De az egyenlőség elvét gyakorlatilag is sokszor használták már korlátlan egyedüri hatalom megalapítására. Csak a XVIII. század politikai kifejlésének történetét kell tanulmányoznunk, hogy erről meggyőződünk. Sohasem volt a királyság oly korlátlan; sohasem rombolt le minden korlátot annyira, mint ekkor: s az egyenlőség elve Portugáliától Oroszorszáig mindenütt elismertetett, mindenütt jogalapul használtatott a korlátlan hatalomhoz.

Tekintsük Pombal rendeleteit, vagy azon utasítást, melyet II. Katalin egy törvénykönyvi javaslat alkotása iránt kiadott: s úgy találjuk, hogy itt mint amott egyképpen el van ismervé az egyenlőség elve; sőt valószínűsítése a kormány egyik legfontosabb céljául hirdettetik.

Ugyanez elv tűnik fel a porosz általános törvénykönyvben, melynek terve Nagy Frigyes kormányától veszi származását, s mindenki tudja, mit tőn József császár Ausztriában az egyenlőség elvéért; mindemellett azonban senki sem fogja Pombalról vagy ez uralkodók

---

³¹ La mer ne baigne-t-elle sur vos côtes que de rochers presque'inaccessibles? Restez barbares et ichtyophages: vous en vivez plus tranquilles, meilleurs peut-être, et surement plus heureux. *Contrat Social* L. II. Ch. XI. - (Ha viszont csaknem megközelíthetetlen sziklákat nyaldos partjainkon a tenger, akkor legjobb, ha megmaradunk barbárnak és halevőnek: nyugodtabb, talán jobb és biztosan boldogabb lesz az életünk. - J.-J. Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford.: Kis János. Bp. 1978.)

bármelyikéről állítani akarni, hogy ez ösvényre léptek volna, ha az egyenlőség elve korlátlan hatalmukra veszélyesnek tartathaték.

Miként az abszolút egyenlőség elve majd minden népet egyesnek uralmához vezetett: úgy ez uralom mindenkor inkább oltalmat, mint veszélyt látott abban hatalmára nézve; s nagyon tévedne, ki a XVIII. század korlátlan királyságának úgynevezett szabadelvű irányát egy általános elvakulásnak tulajdonítaná, melyben akkor minden kormány szenvedett. Bármennyire megyünk vissza a történetben, mindenütt feltaláljuk e szövetséget a korlátlan uralkodók és a demos közt. S valamint maga Nero is leereszkedőbbnek, sőt emberibbnek mutatta magát a nép legalsóbb osztályaihoz: a népnél is majd mindig éppen azon uralkodók voltak leginkább népszerűk, kik legkíméletlenebbül gyakorlák korlátlan hatalmukat. Könnyű e jelenség okát kimagyarázni. A korlátlan uralkodónak és a nép alsó rétegeinek közös ellenségeik vannak. Mindkettő azt hiszi, hogy a közben levő osztályok függetlensége által veszélyeztetik állásuk. A középosztályok szabadságától félti hatalmát a kényúr, s abban keresi a proletár anyagi szenvedéseinek forrását; annálfogva mindketten szövetkeznek a közös ellenség ellen.

(i) Aristoteles mondja, miszerint a zsarnokság régebbi időkben többnyire a demagógiából s a népnek az oligarchia elleni harcából származott. Görögország egész története tanúsítja ez állítást. Peisistratos a demokrata párt feje volt, a tömeg kegyéből nyerte a védsereget, mely által uralmát megalapította. Hasonló módon alapították meg uralmukat Kleisthenes Sicyonban, Klearchus Heracleában Pontusnál, Aristodemus Kumaeban, idősb Dyonisios és Agathocles Syracusában stb. Mindenütt néphatározat adta át egyeseknek az eszközöket, melyeket a szabadság elnyomására használtak fel.

Mielőtt a polgári szabadság Rómában elenyészett, már rég átlátták a veszélyt, mely a köztársaságra a demagógiából származik; s a római történetek sok példát mutatnak, hogy egyesek, csupán mivel a nép kegyét vadászták, zsarnoki hatalom utáni törekvéssel vádoltattak, sőt a nép beleegyezésével elítéltettek. A decemvirek zsarnoksága, Marius és Sulla, Pompeius, Caesar és a triumvirek korlátlan hatalma mind hasonló forrásból származott, míg végre Augustus császársága megalapult, s a császárok mindenhatóságának ismét a népföltség elvében keresték jogalapját. „Quod principi placuit, legis habet vigorem, utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.” Pandecta Fr. I. pr. D. 1. 4. (S az uralkodó tetszése törvényerővel bír, mivel a birodalomról hozott törvénnyel a nép ráruházta minden hatalmát.)

III. FEJEZET

HOGY A NEMZETISÉG ESZMÉJE A SZABADSÁG ÉS EGYENLŐSÉG FOGALMAIVAL ELLENKEZÉSBEN ÁLL

Azon irányok közül, melyeket Európa népei napjainkban követnek, egynek sem adhatjuk oly nehezen helyes értelmezését, mint annak, mely korunk nemzetiségi törekvéseiben nyilatkozik.

A nemzetiség *érzelme*, mely korunkban általános, mégis csak érzelem, melynek fogalma szintoly kevésbé állapíttathatik meg, mint más érzelmeké, melyek gyakran egész népeket legnagyobb erőfeszítésre bírnak, a legnemesebb tettekre lelkesítik, anélkül, hogy számot adhatnának maguknak: miért nem voltak képesek keblük ihletésének ellenállni?

Mindazon okok közül, melyeken a nemzetiség érzelve alapszik, napjainkban alig maradt fenn más, mint a *nyelvek különfélesége*. Ehhez képest úgy látszik, hogy a nemzetiség fogalma, mely előbb az állam vagy a vallás közösségétől volt feltételezve, most a közös nyelv eszméjével azonos. De csalódunk. A nemzetiség utáni törekvés, mely egyrészt a jelen, történetileg alakult államot tekintetbe sem veszi, s csak a nyelvrokonság szerint akarja alkotni államait, másrészt gyakran a történeti jogra is hivatkozik, s azalatt, míg sokan mindazon népek egyesülését sürgetik, melyek a szláv törzsökhöz tartozó nyelveken beszélnek, s míg Németországban odáig szeretnék terjeszteni a birodalom határait, ameddig a német nyelv terjed: mégis sem a szlávok, sem a németek nem vesztették szem elől a történeti jogot, s valamint Németország nem feledkezett meg hajdani birodalmi jogairól Schleswigre, úgy Lengyelország sem hajlandó az oroszokkal szemben történeti jogáról lemondani; s Olaszország bizonyosan azon érzettel engedte át Szavóját Franciaországnak, hogy ezáltal jogaiban sértést szenvedett.

A legrégebbi időktől a legújabbakig gyakran küzdöttek az emberek oly eszmékért, melyek nem voltak kellőleg meghatározva, s melyeket úgyszólván senki sem értett; de nagyobb mértékben ez bizonyosan sohasem történt, mint jelenleg, midőn egész Európa látszólag azon egy ok által felizgatva mozgalomba jött; és a román népek a nemzetiség nevében a román nyelvcsalád *bizonyos ágainak* politikai különállását szintoly szenvedélyesen fogják védeni, ha p. o. szándék volna Spanyolországot Franciaországgal egyesíteni, amely tűzzel a szláv népek közül néhányan valamennyi szláv nép egyesülésére, mások különállásukra törekcsenek; míg a német hol az egykori birodalom emlékeire, hol a dolgok jelen állására, s ez utolsó esetben majd a népszámra, majd a német kisebbség magasabb míveltségére, majd éppen bizonyos földrajzi viszonyokra hivatkozik, hogy föllehesse az elvet, melynek alkalmazása által Németország nagyvá és egyvá válhassék.

Mindenünnen a nemzetiség nagy szava harsog elénk, de mindenki másképp akarja azt érteni; minden nemzetiség követeli jogait, s egy sem jött magával tisztába aziránt, miben álljanak hát e jogok?

Ha a fogalmak ezen általános zavarában útba akarunk igazodni, s nyomozzuk: miben egyeznek meg minde nemzeti törekvések? kettőt találunk, mi a nemzetiségi törekvések számos ellenmondása mellett közös valamennyiben.

Minden nemzetiségi törekvésnek egy kiindulási pontja, valamennyinek ugyanazon célja van.

Minden nemzeti érzelmnek *alapja* azon meggyőződés, hogy, miután bizonyos nép szellemi vagy erkölcsi tulajdonságai által másoknál magasabban áll, s ezen magasabb adományait vagy a múltban tüntette ki, vagy hivatva van arra, hogy azokat a jövőben bebizonyítsa: azon néphez tartozni dicsőség.

A *cél*: az egyes nép ezen magasabb hivatásának érvényt szerezni azáltal, hogy a népben szunnyadó erőket kifejlesztve, felsőbbbsége elismertessék.

Minden nemzeti törekvésnek alapja: felsőbbbségének érzete; a célja: uralkodás.

Csaknem szükségtelennek látszik ezen tételek bebizonyítására szót vesztegetni. Valamint a kínaiak még most is „a közép birodalmá”-nak nevezik hazájukat, úgy midhianának nevezték a magukét az indusok, mitgradnak mondta a magáét a skandináviai, sat. Minden nép minden időben a világ központja gyanánt szereté magát tekinteni, mely körül forogjon a többi. A kíméletlen önzés, melyet egészen míveletlen népeknél találunk, nem enyészik el a műveltség által; csakhogy az önzés a hazafiság leple alá vonul, melyben pirulás nélkül jelenhetik meg. Vizsgáljuk csak: mi a hazafiság érzelmének alapja - mely más formában azonos a nemzetiségével -, és senki sem fogja tagadhatni, hogy az alap némi magasabb hivatás öntudata, némi igény nagyobb jogok követelésére, mit egyébiránt a legújabb időkig kétségbe sem vont senki. Nemcsak a görögöknél, kik barbárnak híttak minden idegent, hanem csaknem valamennyi nép szójárásában találkozunk e nézettel. Talán nem is létezik nyelv, melyben valamely példabeszéd ki nem fejezné, hogy a nép nagy tiszteletben tartja önmagát, és megvetéssel viseltetik szomszédai iránt.

Jelenlegi kevésbé őszinték az emberek. Azok, kik a nép nevében nyilatkoznak, átlátták, hogy ahol különféle érdekek szemben állanak egymással, s a nyers erővel be nem érjük, ott bizonyos ildomosságra van szükség, s ennél fogva valamennyi nemzetiség egyenjogúságát állították fel elvül. Az új szó egyébiránt nem változtatott a dolgon: mindenik nemzeti érzelm alapja és célja azonegy marad. Könnyű erről meggyőződnünk.

Mely népek nevében követeltetett eddigelé az egyenjogúság elvének felállítása? Mely népek *nevében*? ezt kérdezem: mert maguk a népek között, melyekben a nemzetiség érzelmé ébren van, egyet sem fogunk találni ily mérsékelt igényekkel, egyet sem, mely kevesebbel, mint a körébeni felsőbbbséggel megelégednék. Követeltetett-e valaha az egyenjogúság oly nép nevében, mely vagy felsőbbbséggel vagy legalább egyenjogúsággal valóban bírt? Bárhova tekintünk, ily magasztos filantrópiának példáját sehol sem találjuk. E kérdésben még a kozmopolita németek is úgy járnak el, mint, List Fridrich vádja szerint, a szabadkereskedési rendszer dolgában az angolok, azaz: más elveket állítanak fel a külföld, másokat saját házi szükségükre, s Posenben, Galíciában és Csehországban igen szépen gondoskodnak saját felsőbbbségük-ről, ha mindjárt más népek hasonló törekvéseit barbároknak bélyegezték is. Ugyanezt tapasztaljuk azon szláv törzsű népeknél, melyek uralkodásra jutottak, ugyanezt másoknál. Mindenütt harc az egyenjogúságért, hol ez még el nem éretett, mindenütt törekvés az uralkodás felé, mihelyest már nincs ok panaszra az elnyomatás miatt. A franciák Kanadában és a németek Elzászban ugyanazon követelésekkel lépnek fel; és a franciák Elzászban, úgy látszik, éppúgy nem hajlandók engedményekre, mint a németek nem a poseni nagyhercegségben, hol hasonló követelésekkel állnak szemben. A dolgok ez állásában nehéz hinni, hogy az egyenjogúsági elmélet, mely napjainkban felállítatott, egyéb legyen egy új formánál azon törekvések kifejezésére, melyek által minden nép saját felsőbbbségének megállapításán dolgozik. A tapasztalás világos bizonytságot tesz állításom mellett. Mindenütt az a szándék tűnik fel, hogy az egyenjogúság eszméjével a nemzeti antagonizmus szelleme is terjesztessék; és bármi szűk körök közé legyen szorítva az egyenjogúság - az iskolában, a községben -, mindenütt eszközül használtatik az, az egyes nemzetiség felsőbbbségének szilárdítására - mások rovására.

Nem szándékom az összes nemzeti törekvések ezen irányát gáncsolni. Tünetek, melyek oly általánosak, minő a szóban levő, szükségképp az emberi természetben gyökereznek. Az innen származható rossz következmények megelőzésére éppen e tünet általánosságában kell keresnünk az óvszert. Véleményem szerint azonban annyi mindenesetre kiviláglik a mondotakból, hogy a *szabadság és egyenlőség fogalmai s a nemzeti jogosultság eszméje között valóságos ellentét van*, s kik előítélet nélkül vizsgálják e tárgyat, egy véleményen lesznek velem.

Senki sem vonja kétségbe, hogy a kiváltságos osztályok fennállása az egyenlőség és szabadság elveivel ellenkezik. *S a kiváltságos osztályok fennállásának vajon mi az alapja?* Kétségkívül a meggyőződés, hogy ezen osztályok kiváló tulajdonokkal bírnak, és ezeknél fogva magasabb állásra jogosultak! *S céljuk* mi egyéb, mint *uralkodás*? Hisz éppen ezért töröltettek el a nemességi címek minden államban, mely alapjaként a szabadság s egyenlőség elveit fogadta el, mert a meggyőződés általános, hogy minden kiváltságos osztály még azon esetre is, ha előjogai az állam kormányával nem lennének közvetlen összeköttetésben, szükségképpen az uralkodás felé mint természetes célja felé törekszik (a).

S mi módon jutunk amaz előjogok élvezetéhez, melyekkel a kiváltságos osztályok bírnak? - Egyes esetek kivételével örökös útján (b).

A szabadság és egyenlőség elvének szempontjából tekintve tehát a kiváltságos osztályok s nemzetiségek követelései között a legnagyobb analógiát találjuk. Egy a kiindulási pontjuk, egy cél felé törekszenek, egy a mód, mely által részeseivé válunk, és így természetes, hogy a nemzetiség elve, úgy mint az örökölt nemességé, az egyenlőség és szabadság elveivel ellentétben áll.

Nem! - fognak kiáltani. - Ami egyes osztályok irányában elvül állítottatott fel, nem bír érvényességgel egész népek ellenében. Ha az állam nem akarja tűrni, hogy néhány száz vagy ezer polgára előjogokban részesüljön, innen még nem következik, hogy milliókat fosszon meg jogaiktól.

Én nem hiszem, hogy egy magában igaz elv kevésbé igaz lenne, midőn azt nagyobb viszonyokra alkalmazzuk, s azt is tudom, hogy Franciaországban az egyenlőség és szabadság elveinek diadala nemcsak néhány száz vagy ezer egyént fosztott meg előjogaitól.

A nemesség egymaga a forradalom kitörésekor negyvenezer családból állott Franciaországban, s azoknak száma, kik az iparbeli és főképp azon előjogok eltörlése által, melyekkel egyes tartományok adó tekintetében bírtak, tetemes veszteséget szenvedtek, milliókra ment (c). De vajon az elv, hogy minden kiváltságnak meg kell szűnni, kevésbé alkalmaztatott-e azért, mert általa számosak érdekei fenyegettetek? Vagy talán nem volt igazságos ugyanazon elveket alkalmazni Magyarországon, mert itt a kiváltságosak száma százazrekre ment? Vagy talán az egyenlőség elve már megtette szolgálatát, és szigorral ezentúl csak akkor lesz alkalmazandó, midőn ennek igen sokan veszik hasznát? Ne feledjük, hogy ez esetben a rabszolgaságot igazoljuk mindazon államokban, hol a szabad népesség többségben van, hogy eszerint a szabadság és egyenlőség, jogból, mely mindenkit megillet, a hatalom kiváltságává változik, melyet békés időkben a szám szerinti többség élvez, de melyet az első harc alkalmával a bátor kisebbség magához ránthat.

De hiszen nemcsak a számbeli különbségben rejlik az ok, mely nem engedi, hogy az egyenlőség és szabadság elvei egész népek jogosultságára azon szigorral alkalmaztassanak, mint ez egyesek irányában történt - így szól a válasz. A kiváltságos osztályok fennállása maga után vonta az emberiség szolgálatát, előlt minden nemesebb érzelmet, bilincsekbe verte az emberi

észt. A nemzetiség ellenben a legszebb tettek csírája, a legnemesebb verseny alkalma, melynél midőn egy nép a másikat fölülhaladni igyekszik, az egész emberiség haladása eszközöltetik.

Nem szándékom panegyrist írni a nemesség felett. Hogy azon panaszok, melyek ellene emeltettek, részben igazságosak, senki sem fogja tagadni; de hogy nem mindnyája igazságos, azt mutatja a világ jelen helyzete. Ha Európa állapotát azon pillanatban, midőn a kiváltságos osztályok hatalma kezdetét vette, összehasonlítjuk a dolgok azon állásával, melyben a közügyek kormánya a demokrácia kezébe ment át, ítéletünk a nemesség felett nem lehet feltétlenül kárhoztató (d). De vajon nem lehet-e mindazon panaszokat, melyek bizonyos osztályok zsarnoksága ellen emeltettek, szintannyi joggal felhoznunk azon zsarnokság ellen is, melyet a nemzetiség nevében egy nép a másikon gyakorolt?

A francia forradalom idejében egyvalaki a históriát a népek martyrologiumának mondá. - A kifejezés talán helyes, de a történet könyveinek legtöbb lapját olvasatlanul kellene hagynunk, ha bennük csak azt akarjuk találni, mit a népek a kiváltságos osztályok által szenvedtek. A zsidó nép egyiptomi kinszenvedésétől kezdve az indiánusig, kit a szívtelen fehér még azon szűk téren sem hagy bántatlanul, melyet őseinek országából neki még meghagyott, s kit kutyákkal kerget tova, hogy nagyobb tért nyerjen ültetvényének, hol a boldogtalan afrikait ostorral kényszeríti munkához, a legrégibb kortól kezdve a legújabbig nincsen egy percnyi időköz, melyben a legembertelenebb, egy nép által a másikon elkövetett zsarnoksággal ne találkozánk. Olvassuk csak a peloponnesosi háború történetét, s látni fogjuk, mint bántak rokon népségek egymással; menjünk Írlandba, és tapasztalhatjuk, vajon képes-e a kereszténység, a magas fokú műveltség, sőt még az alkotmányos szabadság is megvédeni egy népet a másíknak zsarnoksága ellen? (e). S ha az okot, melynél fogva a szabadság és egyenlőség elvei valamennyi kiváltságos osztály ellen annyi szigorral alkalmaztattak, abban keressük, mivel előjogaik eszközül szolgáltak az elnyomatásnak, nem szól-e ezen ok még sokkal inkább a nemzetiség külön jogai ellen? holott másrésről mindazon jó következmények, melyekre hivatkozni szokás, midőn a nemzetiségek tekintetbe vétele indokoltatik, szintazon mértékben a nemesség fenntartása mellett is felhozathatnak. A nemesség eltörlésével is sok tiszteletre méltó dolog jutott tönkre, egyes jó tulajdonok, egyes nagy érzelmek és a sok salak közt arany-szem is, mely az intéúcióval együtt vészett el. S ezen körülmény, nemde, az intéúciót nem volt képes megmenteni?

A nemzetiségi s az örökölt *nemességi* elv következményeinek ezen hasonlatossága éppen nem esetleges, hanem magában a dolgok természetében rejlik. A történetből tudjuk, hogy az örökölt nemesség nagy részben a külön nemzetiség elvén alapszik. Igen valószínű, hogy a kasztrendszer Ázsiában szintén innen származik, s hogy a magasabb kasztok kezdetben külön nemzetiségek voltak (f), s csaknem valamennyi európai országban a nemesség illetén eredete a legnagyobb bizonyossággal (g) kimutatható. A következmények nem lehetnek különbözők, mert az alap egy, s mert az államokban uralkodó nemesség többnyire csak azon nemzetiség alapján keletkezett, mely az államot hódítás által szerezte magának.

De hiszen a szabadság és egyenlőség elve nem szándékolttatik egész szigorral alkalmaztatni a nemzetiség ellenében. Tapasztalásból tudjuk, hogy a szabadság veszélyeztetve van, ha ellenei nemzeti érzelmekre és előítéletekre támaszkodhatnak. Kímélni kell az egyes népek nézeteit és kívánságait még akkor is, midőn a felállított elvvel nem látszanak összhangzani, valamint másrészt feltehetjük, hogy a népek nemzeti jogosultságuk igényeit a szabadság és egyenlőség elveivel ellentétbe nem fogják hozni.

Éppen nem kétlem, hogy a szándék ez; de létesítéséhez hol a hatalom? Függ-e egyes embertől, oly elvet, mely mint magában való tűzetett ki, mely mindenki által ilyennek ismertetett, csak bizonyos határok között alkalmazni? Hihető-e, hogy azon következetesség, amelyet, valahány-

szor az egyenlőség és szabadság elveit alkalmazni kellett, sem a vallás, sem az összes társadalmi viszonyok felforgatása nem rettentett vissza - hogy e következetesség engedékenyebb lesz a nemzetiség elve iránt? Teljes meggyőződése, hogy ez nem fog történni; s valamint az *általános egyenlőség és szabadság s a külön nemzeti jogosultság mint fogalmak* ellentétben állanak egymással - miután amazok az állam valamennyi lakójának *egyenlő* jogokat s a többségnek korlátlan uralmat követelnek, ez pedig minden törzs- és nyelvkülönbséget külön jogosultság forrása gyanánt tekint -: úgy ezen ellentétnek nyilvánulni kell az életben is.

Vagy el kell ismerni a többség korlátlan felségjogát, s akkor mindenik többség - éppen a nemzeti törekvések idejében - hatalmát a kisebbségben levő nemzetiségek elnyomására fogja fordítani mindaddig, míg az állam fogalma a nemzetiség fogalmával eggyé vált: vagy pedig a többség korlátlan felségjoga nem ismertetik el, és külön mindenik nemzetiség számára bizonyos elidegeníthetetlen jogok állapítatnak meg, melyek a felség jogkörén kívül esnek - s azon pillanatban, midőn ez történik, az egyenlőség és szabadság elve is, a szokásos értelemben, már nem alkalmazható. Ha oly jogokkal bír az egyes, melyek őt csak származásánál fogva illetik, s ha a népfelség elve bizonyos jogosultságokkal szemben erőtlenné válik, akkor egyáltalában nincsen ok, miért kelljen ily különállással csak bizonyos nemzetiségeket felruházni? miért ne lehessen a felségjogot más testületek és egyesek irányában is korlátozni? Ha - a francia forradalom által felállított és általunk elfogadott eszme szerint - minden különállás az összes szabadság és egyenlőség megsemmisülését vonja maga után, bizonyosan annál nagyobbak kell lennie e veszedelemnek, minél nagyobb azon egyén vagy testület, melynek ily különállás engedtetik.

A francia forradalom kezdetekor a *nemzetiség s az egyenlőség* elve közötti ellentét nemigen mutatkozott. Oka részint abban rejlik, hogy akkor a XVIII. század kozmopolita elvei ellen még nem nyilvánult ellenhatás, s a nemzeti és nyelvbeli elkülönzés eszméje még mindenütt háttérben volt; részint Franciaország sajátos helyzetében, hol nyelvbeli különbségek ugyan léteztek, de a francia nyelv felsőbbsege bevégzett tény gyanánt tekintetett, melyet még azok sem vontak kétségbe, kik Franciaország történeti feldaraboltságát szívesen fenntartották volna. Hogy egyébiránt már akkor is voltak, kik sejtítették, mily viszonyban állnak az uralkodó fogalmak a nemzetiség eszméjéhez, azt mutatja Cloutz Anacharsis porosz báró eljárása, ki eléggé eszeveszett vala mindazt kimondani, mit bizonyos premisszák szükséges következményének tartott, s kit azon eszelősségért, hogy mint „orateur du genre humain” („az emberi nem szószólója”) lépett fel, Robespierre kétségkívül nem tartott volna a vesztőpadra érdemesnek, ha a diktátor kérlelhetetlen logikájával be nem látja, mily veszedelemmel fenyegetik Cloutz elméletei Franciaország integritását éppen azért, mert elfogadtatván a premisszák, a porosz báró nézeteinek következhetséi nem vonathattak kétségbe (*h*). Ezen elvek ellentéte azonban később gyakorlatilag is nyilvánult a francia forradalom alatt. A nemzetiség eszméje ugyan sohasem szorítottatott ki az egyenlőség és szabadság fogalmai által, de utóbb éppen az ellenkező következett be, s a nemzetiség eszméje Napóleon uralkodását népszerűvé tette, habár kormánya a szabadság és egyenlőség valamennyi elvét folytonosan sérté is. Még nem létezett arisztokrácia, mely kiváltságos állásáért annyit áldozott volna fel szabadságából és javaiból, mennyit a francia nép évtizedeken keresztül a nemzeti dicsőségért áldozott.

Bármely országra vagy időkorra fordítsuk figyelmünket, azt tapasztaljuk, hogy a nemzetiség eszméje mindig azon mértékben lép háttérbe, melyben a szabadság és egyenlőség fogalma valósulásnak indul: míg másrésről a nemzeti különállás sehol sem marad fel épebben, mint oly országokban, melyekben a szabadság és egyenlőség elvei nem alkalmaztatnak.

Midőn a plebs Rómában győzött, a gracchusi zavarok után az örök város kitárta kapuit az idegeneknek.

Angliában a szabad alkotmány a szászok és normannok közötti ellentétet olyannyira kiegyenlítette, hogy még jeles történetírók is, mint Hume, alig vették tekintetbe azon befolyást, mellyel amaz ellentét Anglia régibb történeteire volt.

Franciaországban a forradalom óta a francia nyelvnek oly terjedése következett be, minőt a korlátlan királyság századokon keresztül sem volt képes eszközölni (i).

Az észak-amerikai respublikában és Svájcban a nyelvkülönbség minden fontosságát elvesztette, holott e két állam tözsomszédjában éppen az ellenkezőt tapasztaljuk: mert Kanadában, lord Durham véleménye szerint, a nyelvkülönbség Felső- és Alsó-Kanada között volt egyedüli oka a minapi forradalomnak, s a német és olasz Tirol között létező súrlódások mindenki előtt ismeretesekek.

A nemzetiség érzelve aszerint nyilvánul élénkebben vagy lép háttérbe még ugyanazon államban is, amint bizonyos részeik, vagy lakosságuk bizonyos osztályai a politikai egyenlőségben és szabadságban kevésbé vagy inkább részesülnek.

Így például az Anglia és Skócia között századokig fennállt ellentét csaknem egészen eltűnt, holott Írlandban még él mindannak emléke, mit a benyomult idegenektől szenvednie kellett, s az ír nép jó angol nyelven készült költeményekben és beszédekben folyton-folyvást felhívatik nemzetiségéhez ragaszkodni. Így párologott ki a külön nemzetiség érzelve a magyar nemességéből, mely az előbbeni viszonyok között politikai egyenlőséggel és szabadsággal bírt, ámbár több nemzetiség vegyülete volt, s nyelv szempontjából is elkülönözve maradt; a nép pedig, melynek számára szabadság és egyenlőség nem létezett, sokkal nagyobb mértékben lelkesül ez érzelmektől.

Mindezen példák, melyeknek számát csak azért nem szaporítom, mert egyetemes tüneménynél sok egyes példára szükség nincsen, világosan bizonyítják, hogy a szabadság és egyenlőség fogalmai a külön nemzetiségi jogosultsággal nemcsak az elmélet, de a gyakorlati élet mezején is ellentétben állnak, melynek előbb-utóbb vagy a nemzetiség elve vagy a politikai szabadságé és egyenlőségé esik áldozatul!

S ezzel, úgy hiszem, megmutattam, hogy a szabadság és egyenlőség fogalmai - divatos értelmükben véve - egymással, mindketten pedig a nemzeti jogosultság eszméjével ellenkeznek.

Forduljunk most a második állításhoz, s nézzük: való-e, hogy ezen eszmék, legalább azon értelemben, mely azoknak tulajdoníttatik, nem valósíthatók a jelenleg létező államok felbontása nélkül?

Lássuk e tekintetben mindenekelőtt a szabadság és egyenlőség eszméit. Miután ezek a legbensőbb viszonyban állnak egymáshoz, vagy helyesebben szólva, miután az, ami szabadság alatt értetik, csak egyik részét teszi az egyenlőségnek, nem szükséges e két fogalmat egymástól különválasztanunk.

JEGYZETEK A III. FEJEZETHEZ

(a) Minden kiváltságos osztály politikai uralomra törekszik. Innen van, hogy az első francia forradalomban, miután a nemesség minden politikai előnye, minden gyakorlati fontossággal bíró előjoga megsemmisítettett, minden nemesi cím s a legcsekélyebb kitüntetés eltörlése is oly hévvel követeltetett. Bármi kis előnnyel bírjon valaki, már abban veszély rejlik az egyenlőségre nézve, hogy a polgárok közül egy osztálynak különös, minden más állampolgárokétól eltérő érdekei vannak, melyeknek oltalmazása azon osztály tagjait szövetkezésben tartja. Ezt

tanúsítja a februári forradalom is:³² mindamellett, hogy a 48-i forradalom törekvései egyáltalában nem voltak a nemesség ellen intézve, egy része annak a köztársasághoz csatlakozott; s a nép legforradalmibb töredékében is csak annyiban mutatkozott indulatosság a nemesség ellen, amennyiben egy része a gyűlölt pénzarisztokráciához tartozott.

Hasonló példát mutat Amerika, hol a Cincinnatus-rend alapításának terve maga Washington ellenében is nagy ingerültséget támasztott. (Sparks: *Life of Washington*.)

(b) A kitüntetés, melyben bizonyos osztályok vagy egyének az államban részesülnek, vagy személyes becsültetésen vagy birtokon alapszik. Ameddig a név és a birtok örökletesek, szükségképpen az marad a velük összekötött kitüntetett helyzet is. Ennek kikerülésére nincs egyéb mód, mint amelyet a katolikus egyház a coelibátusban tagjaira nézve behozott. Ha ez eszmében, hogy bizonyos álláshoz öröklési úton jusson valaki, esztelenség van: korunk pluto- és timokráciája legalább nem hivatkozhatik rá, s a jelenkor Lafitte-je és Périer-jei a múlt idők Laroche-foucauld-jainak és Montmorency-jainak legfőlebb azt vethetik szemükre, hogy ezek tovább fenntarták helyzetüket. Ha egy kiváltságos osztály nem akar kasztá lenni: nem maradhat elzárkózottan, s az öröködéssel kívül más eszközökkel is kell bírnia, mikkel ama jogok élvezetére juthatni. E tekintetben is a legnagyobb analógia mutatkozik a kiváltságos osztályok és nemzetiségek közt, miután valamely nemzetiséghez tartozás jogát, a születésen kívül, más utakon is megszerezhetni, például törvényes naturalizáció, vagy bizonyos érdemek stb. által.

(c) Augusztus 4. éjszakáját a tulajdon Bertalan-éjének nevezték, s a veszélyes irányt, melyet a francia forradalom később vett, azon megfontolatlan lelkesedésnek tulajdoníták, melyre a constituante e napon magát ragadtatni engedé. E vélemény azonban, nézetem szerint, merőben hibás. E híres éj határozatai közt egy sincs, melyet nem az emberi jogok vitatásánál felmerült alapelvek természetes következményeül kellene tartani, nincs egy is, melyet ennél fogva ki lehetne kerülni; s ami előttünk augusztus 4-ét nevezetessé teszi, csupán abból áll, hogy azon kifejlődés, melyre a dolgok nyugodt folyama szerint hónapok kellettek volna, néhány óra alatt végződött. - Az augusztus 4-i ülés az egész forradalom előképe; bármily rövid és rendetlen volt is a vita, mely az egész francia államépületet szétrombolá: egy dolog minden figyelmes vizsgáló előtt kitűnik belőle, hogy ti. az alapelvek, ha egyszer általánosan el vannak ismerve, az eszély és személyes önzés minden tekintete fölött képesek diadalmaskodni. A constituante nagyobb részének, mely a Noailles és Aiguillon indítványait tapssal fogadta, oda volt irányozva szándéka, hogy a nemesség és papság előjogai eltöröltessenek. Utasításai által lekötve, arra sem tarthatá magát feljogosítottnak a képviselők nagyobb része, hogy tartományaik előjogairól lemondjon, s többen felhívták erre a figyelmet; de amint az előjogos osztályok kiváltságaiból semmi sem vala többé fenn, a sornak rá kelle azokra is kerülni; s a bretagne-i klérus képviselőinek nyilatkozata, miszerint megbízásaik által korlátozva, nem mondhatnak le tartományuk jogairól, s Arles követének óvása, hogy küldöinek határozatát meg kell várnia stb., mind oly kevésbé állhatott ellen az egyszer elismert alapelvek legyőzhetetlen hatalmának, mint nem volt lehetséges egyes képviselőknek, miután minden egyebet feladtak, fenntartani tartományuk vagy városuk egy vagy más előjogát, melynek pedig oltalma különösen bízatték rájuk.

Ha a népfelség elve következtében, parlamenti gyülekezetek ruháztatnak is fel egészen korlátlan hatalommal: tévedés azt hinni, hogy hatalmuk arra is kiterjed, miszerint megszabják a határokat, ameddig bizonyos elvek alkalmazásában menni fognak. Hol tanácskozás foly: végre

---

³² Constit. 1848. art. 10. Sont abolis à toujours tout titre nobilitaire. (Minden nemesi cím örökre el van törölve.)

is a logika törvényei uralkodnak, s nincs az embernek hatalmában ellenállani. Bármennyire ússzék is valaki egy ideig az ár ellen, végre is magával ragadja az; s mint az egyesnek hatalmát személyes erőinek szűk határai korlátozzák: úgy a gyülekezetek abszolút hatalmát is, amennyiben szükségképpen mozognia kell, s e mozgalom csak bizonyos irányban lehetséges. Sorsa minden törvényhozó gyűlésnek, hogy minden ellentörekvés dacára, végtére is mindig szükségképp következetesnek kell lennie.

(d) Merőben hasztalan fáradság, ha valaki a nemesség előnyeit azon célból akarja kiemelni, hogy ezen intézmények visszaállíttassanak, ahol megsemmisítették. Minden nagyszerű és hasznos, amit a nemesség egyes országokban tett, oly alapelveken nyugszik, amelyek sokkal inkább meg vannak ingatva, semhogy bármely erős épületnek támaszul szolgálhassanak. Bármennyire irigylendőnek tartjuk Angliát, hol az arisztokrácia állása még szilárd, bárhogyan irigyljük azon polgári szabadságot, melyet ez ország talán nagyobb mértékben élvez, mint más: nem áll senkinek hatalmában utánozni ez ország példáját ott, ahol csak néhány udvari tisztséget kell eltörölni s legfőlebb az etikettet változtatni, hogy az arisztokrácia megsemmisíttessék. Lehetséges befolyásos állást adni a nagybirtoknak, sőt az is meglehet, hogy talán a nagyobb birtokosok többsége az előbbi nemességhez tartozik, s a többieket is címeikkel, címekkel, koronákkal, általában a nemesség minden külcifraságával fel lehet díszíteni; az sem lehetlen, hogy míg a családi kapcsolatok tartanak, a származási öntudat némi magasabb állásra emel, s miután a fensőbb rendeltetés s nagyobb hivatás hite és azon érzet, hogy kötelességünk a közönségesnél többet tenni, a nemes tettek egyik leghatalmasb emeltyűje, következőleg az önérzet, hogy valamely nemes családdal tartozunk, most is a legnemesebb tettek forrása lehet: mindamellett még egy ily mesterségesen alkotott pair-kamara is csak úgy hasonlítana a magasabb nemességhez, mint a polgárkirályság ahhoz, mely ezt megelőzte; mint általában hasonlíthatnak oly dolgok, melyeket az ember maga csinált, azokhoz, melyek a természetes fejlődés rendén alakulván, rendíthetetleneknek látszanak, sőt még kevésbé. Mert ha kétség alatt van, hogy a polgárkirályság visszaállítása Franciaországban lehető: egész osztály visszahelyezése előbbi állásába kétségtelenül nem az, és minthogy a francia forradalom a felséges arany egyenjogúságát - tekintet nélkül eredetére - végérvényesen kivívta, fontos érdeke az államnak, hogy ebben a vonatkozásban senki se ringassa magát csalódásba.

Szükség, hogy valahára igazabban ítéljünk a múltak fölött; nem azért, hogy a lehetlent akarjuk megkísérteni, s annak, mi már nem él, újabb hatáskört akarjunk kimutatni. Rosszul illik a demokráciának, ha Falstaff példája szerint - hogy még inkább biztosítsa magát - új sebeket ejt lélektelen holttesten; van azonban még más ok is, ami miatt valahára fel kell hagyni a nemesség eddigi egyoldalú megítélésével: érdekében áll az államnak, hogy azon nagy tulajdonok, melyeket a nemesség kifejtett, követőkre találjanak azokban az osztályokban, amelyek most a helyébe léptek.

Midőn Róma plebejusai hosszú harcok után a patríciusok irányában kiküzdék az egyenjogúságot, egy sem veszett el azon nagy tulajdonok közül, melyek az előbbi idők consuli és senatori férfiakban feltűntek. A plebejusok a patríciusok helyébe léptek, nemcsak a törvény előtt, hanem érzelmeikben is, mindenben, mire elődeik büszkék valának. Rómára nézve áldásteljes volt azon nagy forradalom, midőn az állam vezetése a patrícius családok keskeny köréből kiebb terjesztetett, mindazáltal az nem egyébben állott, mint hogy azon polgárok száma, kikre Róma büszke lehete, tízszer annyira szaporodott. Miután legújabban a tiers-état és sok helyen az egész nép lépett egy kisebb körű osztály helyébe: abban áll a feladat, hogy mindazt, amiben az elődök kitüntetések magukat, elsajátítsák. Csak úgy mondhatni a forradalmat üdvösnek, ha a gentleman becsületérzete milliók közkinccse lesz, s nem ha mindenkit csöcselékké alacsonyít le. Kikre az államban az abszolút hatalom átruháztatik, szükségök van korlátokra, s a becsület és lovagiasság törvényei - melyeket csak addig tarthatni előítéleteknek,

míg csupán egy osztály által vétetnek igénybe - valóban nem feleslegesek olyanokra nézve, kiknek csupán saját akaratuk szab korlátokat.

(e) Ha az ókor történeteiben van valami, mi által, minden csodálatunk dacára is, meg kell győződnünk, miszerint polgárisodásunk, legalább erkölcsileg, magasabban áll - az a lázító kegyetlenség számtalan példája, amit egész népeken elkövettek, s azon mód, miképp hasonló eseményeket a klasszikus ókor történészei gyakran a rosszallás legkisebb jele nélkül adnak elő. Vegyük kezünkbe például Thukydideszt, s olvassuk, mint adja elő a delosiak elűzését nejeikkel s gyermekeikkel; vagy midőn elbeszéli, miképp az athéniek, miután a chiosiakat megadásra kényszeríték, az ifjakat kiirták, a nőket és gyermekeket rabszolgákká tették, s a plataeaiak földjére telepíték; s mindenki igazolva találja állításomat. Midőn ezek történtek, magasan állott a míveltség, s Thukydides oly férfiú vala, ki hazája iránti részrehajló előszeretettel soha el nem hagyá magát ragadtatni, s kitől egyes cselekmények megítélésében senki sem vitathatja el a legfinomabb erkölcsi érzést; és van-e ma a míveltség legalsó fokán álló keresztény népek közt egyetlen, mely úgy tenne, mint az athéni nép? s van-e író, ki hasonló tetről ilyenképpen emlékeznék? Szükségtelen Róma történetéből egyes példákra hivatkoznom; hiszen az egész történet lázító kegyetlenségek sora mindazon népek irányában, melyekkel az örök város érintkezésbe jött. Az itáliai vagy afrikai népek ellen Galliában, Hispániában vagy Karthágóban folyt legyen bár a háború, mindenütt ugyanazon kíméletlenséggel találkozunk; mire nézve a hadvezér személyes jelleme majd semmi befolyással nem volt. A Jugurtha elleni háború szolgáltathat erre példát. A magas míveltségű Metellus s a durva Marius vezérlete alatt egyenlő a hadvezérleti mód; s Sallustius e két vezérre nézve még ugyanazon szavakkal is él, midőn egészen nyugodtan elbeszéli: „Numidae puberes interfecti, alii omnes venundati etc.” (Az embernyi numidákat leöldösték, a többit mind eladták.) - Caesar nem volt kegyetlen, sőt több emberiséget találunk benne, mint az ókor legtöbb emberében; s mindemellett előttünk szinte megfoghatatlanoknak látszó kegyetlenségeket foglal magában galliai háborúinak története. Mindezen tettek bizonyára nem követtetének vala el, ha az idegen népek ellenében túlságig űzött kegyetlenség a római nép akaratával egyező nem lett volna. Bárminők legyenek egyes kiváltságos osztályok bűnei: nem találunk olyant, mit azokhoz hasonlíthatnánk. Egy népnek a másikon elkövetett kegyetlenségére példát idéznem szükségtelen. Fájdalom, mi is eleget megértünk.

Az egyesnek van szíve, a tömegnek soha. Igen nagy arra egy nép, hogy szájalomra lehessen indítani. Honnan a nép és nép közötti összeütközés mindig a legkegyetlenebb. Meggondolhatnák ezt, kik annyi fáradsággal törekednek a nemzetek közt alvó gyűlölséget felszítani; meggondolhatnák, mielőtt elhítenék a magot, melyből nem népük nagysága, hanem általános boldogtalanság és elfajulás fog kisarjadni.

(f) Azon elnyomást, minőt Indiában az alsóbb kasztok szenvednek, alig lehet másképp kimagyarázni, mint ha feltesszük, miszerint a létező alkotmányi szervezetet erőszakos hódítás előzte meg. S a felsőbb osztályok egészen különböző arcszíne, mely azon elkülönöttség mellett, melyben egymás közt élnek, napjainkig fennmaradt, még világosabb jele a különböző származásnak.

Ó-Görögország több államában is voltak egyes osztályok, melyek adókötelesek voltak vagy díjért szolgáltak. Lacedaemonban a heloták, Thessaliában a penestek, Krétában a klarotok stb. E viszony mindenütt egyes népfajok meghódításából származott. Így tétettek helotákká a messenieket, miután meghódítottának; így jutottak szolgai viszonyba a thessaliaiak ellenében, miután legyőzettek, a penestek. A klarotokról Krétában szintén meg lehet ezt mutatni. Hol hasonló alattvalói viszony volt - mint Titmann általánosságban megjegyzi *Darstellung der*

griechischen Staatsverfassungen című munkájában -, sehol sem az első államviszony szerkesztésekor támadt az, hanem mindenütt későbbi hódítás által.

(g) Nyugati Európának minden állama hódítás által keletkezett; s e hódítás nemcsak minden birtokviszonynak szolgált alapul, hanem azon magasabb állásnak is, melyet a lakosok egy része a többiek felett elfoglalt. Valamint a barbárok minden törvényhozása különbséget állít fel a vérdíjra (Wehrgeld) és büntetésekre nézve a hódítók és hódítottak között: úgy később is, miután lassankint minden államba köztörvényeket vittek be, e hódítók utódainak kiváltságos állást adtak, s *mint nemességnek* - nagy részint - mindazon előnyt megadák nekik, miket őseik karddal szereztek. Csupán ez eredete a nemességnek teszi megfoghatóvá, miként terjedhetének ki oly nagy számra majd minden országban kiváltságaik. Semmi kétség, hogy a nemesi jogok szerzésének sok esete mellett, a fajkülönbség, mely a nemesség és a többi honlakó között első pillanatban létezett, már régóta megszűnt. Egészen igaza van Voltaire-nek, midőn tréfásan e szavakat intézi abbé Velyhez: „Hé mon ami, est-il bien sûr que tu descendes d'un franc? Pourquoi ne serais-tu pas d'une pauvre famille gauloise?” („Barátom, vajon egészen bizonyos-e, hogy egy frank leszármazottja vagy? Miért ne lehetnél egy szegény gall családból való?”)

Egyébiránt nem kevésbé helyes az állítás, miszerint a nemesség eredete a hódításban keresendő. Angliában és Franciaországban minden család a legszebb cím gyanánt veszi, ha őseit valamely normann vagy frank hódítóig viheti vissza; s mindenütt azon nemesség áll legnagyobb tiszteletben, melynek eredetét nem csupán egy minden tekintetben tökéletes alakú királyi adományra lehet visszavinni.

(h) Mint Anacharsis Cloutz, úgy Babeuf s általában az egész szélső párt a francia forradalomban, átlátták, minő ellentétben áll a szabadság és egyenlőség elve az emberiségnek különböző nemzetiségekre osztásával; s csak a konvent vagy a jakobinus klub biztosainak Belgiumban, Németországban vagy Olaszországban kibocsátott kiáltványait kell olvasnunk, ha meg akarunk győződni felőle, mi tisztán igyekvének bebizonyítani Franciaország részéről: hogy esztelenség, ha egyes népek régi nemzeti elkülönöttségükhöz szorosan ragaszkodnak. Midőn Franciaország állítólag a szabadság zászlóit hordozá, s mint hódító lépett át határain, terjeszkedésére ez elvek elismerése csak kedvező lehetett. Más szavakkal azt tette az: hogy minden népnek sietnie kell mielőbb franciákká lenni. Azonban Franciaországban átlátták a nehézségeket is immár, mikkel jár különböző nyelvek létezése egy, a forradalom elvei szerint rendezett országban, s igyekeztek e nehézségeket törvények által elhárítani. Lásd eziránt Barrère előterjesztését pluviose 8-án a II. évben, melynek végén ímezt olvassuk:

C'est un fédéralisme indestructible que celui qui est fondé sur le défaut de communication des pensées.

Nous avons révolutionné le gouvernement, les lois, les usages, les mœurs, les costumes, le commerce et la pensée même; révolutions-nous donc aussi la langue, qui en est l'instrument journalier.

Vous avez décrété l'envoi des lois à toutes les communes de la République; mais ce bienfait est perdu pour ceux des départements que j'ai déjà indiqués. Les lumières portées à grand frais aux extrémités de la France s'éteignent en y arrivant, puisque les lois n'y sont pas entendues.

Le fédéralisme et la superstition parlent basbreton; l'émigration et la haine de la République parlent allemand; la contrerévolution parle l'italien, et le fanatisme parle le basque. *Cassons ces instruments de dommage et d'erreur.*

(Elpusztíthatatlan az a föderalizmus, amelynek alapja a gondolatok közlésének hiánya.

Forradalmasítottuk a kormányzatot, a törvényeket, a szokásokat, a viseleteket, a kereskedelmet és a gondolkozást magát; nos, forradalmasítsuk magát a nyelvet is, amely mindezeknek a mindennapos eszköze.

Önök elrendelték a törvények elküldését a Köztársaság valamennyi községébe; de ez a jótétemény kárba veszett azoknak a megyéknek a számára, amelyekről, már említést tettem. A világosság, amelyet nagy költséggel juttatnak el az ország széleire, kihunyt, amint odaérkezik, minthogy ott nem értik meg a törvényeket.

A föderalizmus és a babona bretonul beszélnek; az emigráció és a Köztársaság gyűlölete németül beszélnek; az ellenforradalom olaszul beszél, és a fanatizmus baszkul beszél. *Semmi-sítsük meg a károkozás és a tévelygés ezen eszközeit.*)

IV. FEJEZET

A SZABADSÁG ÉS EGYENLŐSÉG FOGALMAI AZON FORMÁBAN, MELYBEN FELÁLLÍTTATTAK, NEM VALÓSÍTHATÓK ANÉLKÜL, HOGY VALAMENNYI LÉTEZŐ ÁLLAM FEL NE BOMLANÉK

Plato óta a legjelesebb s közben-közben a legsilányabb elmék is több ízben kísérletet tettek oly állami formát állítani fel, mely az emberi nemnek boldogságát biztosítaná; s bármi feleslegseknek látszassanak az ily kísérletek, tagadhatlan, hogy azok az állam iránti nézetek tisztázására voltak. Valamint az anyagi világban minden porszem, habár megváltozott alakban, most is megvan, mint a teremtés első napján: úgy az eszmék világában is. Egy eszme sem tűnik el anélkül, hogy másnak lépcsőül vagy kiindulási pontul ne szolgálna, s valamint Ázsiában, anélkül hogy tudnák, évezredek óta elmállott városok romjai felett járnak-kelnek az emberek, melyeknek magas épületei most zöld halmokká változtak át: úgy legmindennapibb fogalmaink, anélkül hogy sejtenők, oly eszméknek fejleményei, melyeket talán ama városok lakosainak köszönünk. Ily értelemben a legtökéletesebb államról felállított eszményképek szintén megtermették gyümölcseiket. A befolyás, melyet ezen ábrándok az államformák javítására gyakoroltak, hasonló azon eredményekhez, melyeket a természettudományok az alkímiának köszönnek, a csillagászat az asztrológiának.

A mi századunk is növelte az utópiák hosszú sorát.

Ámbár az utópiák az emberiség legnagyobb boldogságát tűzik ki célul, s az eszközök megválasztásában a fennálló viszonyokra ügyelni nem szoktak, mégis mindenik keletkezése korának bélyegét viseli magán. A nézetek és viszonyok, melyeknek közepette élünk, befolyással bírnak még álmainkra is, s így mindenik utópia tükrözi azon kornak, melyben fellépett, mégpedig kettős okból; először: mert senki sem képes magát a kor uralkodó eszméitől tökéletesen elszigetelni; másodsor: mert mindenik utópia a reakció (ellenhatás) műve, mely éppen azon bajokon akar segíteni, melyek bizonyos időben leginkább érezhetők.

E két tekintetben napjaink politikai regényei éppen nem különböznek a korábbi századokéitól. Plato *Állam*-ában megvan a rabszolgaság; Harrington *Óceániá*-ja, azt tartja, hogy valamint a sereg tiszték nélkül, úgy az állam nem képzelhető nemesség nélkül; a jelen kor valamennyi szocialistája a parlamenti rendszerhez, az esküdtszékekhez, a sajtószabadsághoz ragaszkodik. Az arkádiai pásztorélet eszménye egyáltalában nem nélkülözheti a reggeli és esti lapokat; még századunk fényűzésének is fönny kell maradni, csakhogy Fourier abban mindenkit részeltet, és Cabet, midőn a jövőnek étlapját tervezi, az emberiségben kevesebb munka és mozgás mellett több emésztési erőt tesz fel, mint amennyit eddiglen tanúsított. A nemzetiség eszméjétől pedig nem szabad megválni, és Icarjának francia nyelvű tartománynak kell maradni. Plato alkotmánya reakció az athéni alkotmány hiányai ellen. Morus mindazon szenvedéseket távol akarja tartani Utópiájától, melyeket a XVI. században tapasztalt. A szocializmus az ipar által nemzett nyomorúságon akar segíteni. Minden utópia azon egy módon keletkezik, úgy, hogy azt, amit saját korunkban jónak és szépnek találunk, annak, mit kártékonynak gondolunk, ellenkezőjével együvé forrasztjuk; feledve, hogy minden állapotnak jó és rossz oldala egymást feltételezi, s hogy a magasabb szellemi és anyagi műveltség élvezeteiben némi áldozatok nélkül éppen úgy nem részesülhetünk, mint az ősállapot nyugalma és egyszerűségét nem élvezhetjük, ha az élet cifráiról lemondani nem akarunk. Mit Aristoteles az erényről mondott, hogy az a kellő közép, azt mondhatjuk a boldogságról is. Valamint az inga szünet

nélküli útjában a szélsőségek között mindig a kellő közepet is érinti: úgy érték el eddiglen egyes népek, úgy érheti el majdan az összes emberiség egy pillanatra a legnagyobb boldogság pontját: de rajta megállnia nem lehet; s éppen a boldogság állandósága az, ami a régi és újabbkori utópiákat hiú ábrándoknak mutatja fel. Azok, kik egy tökéletes állam felépítését tűzték ki maguknak célul, kétezer év előtt, mint jelenleg, csak egyről - de éppen az emberiség legnagyobb szükségéről - feledkeztek meg: arról, mely az embert készíti, hogy szünet nélkül előre törekedjék. - Egyébiránt még a formára nézve is kevésbé térnek el egymástól az egyes utópiák, mintsem hinnők, s ennek oka abban található, mert a képzelődés országa sokkal kisebb, mint az elmélkedő gondolaté, s mert sohasem esünk könnyebben az utánzás hibájába, mint midőn eredetiek erőlködünk lenni (a).

Csak egy van, amiben korunk e tekintetben is eltér a többiektől.

Mindazok, kik korábbi századokban a politikai állapot valamely eszményét felállították, annak tudomásával bírtak: *hogy ez eszmény valósulása a fennálló rendnek, kivált az összes államszerkezetnek változtatása nélkül nem lehetséges.* Plato és Morus nem Athén s nem Anglia számára tervezték respublikájukat. Athén még azon esetre is, ha valamennyi polgára Platóval egyetért is, mindaddig nem követhette a bölcsnek tanácsát, míg a többi világ akkori formájában megmaradt; s a híres angol kancellár álmainak országát nem Angliába, hanem távol eső és idegenektől nem látogatott szigetbe helyezé, hol az állam azon eszközöket nélkülözheti, melyek ott, hol azt más államok környezik, biztonságára megkívántatnak. - Korunknak eljárása egészen más. Korunk mindjárt s úgy akarja eszményeit létesíteni, hogy a viszony, melyben az egyes államok egymáshoz állnak, ne változzék meg. Sőt a létező állam eszközül használtat fel, hogy bizonyos eszmék minél nagyobb általánosságban vétethessenek alkalmazásba; s ebben rejlik éppen e törekvések veszélyessége, melyért talán nincs kérdés, mely korunkban fontosabb, mint az: *vajon államviszonyaink jelen helyzetében életbe léptethetők-e azon eszmék, melyeknek valósítása célul tűzetett ki?*

Nem a szocializmus és a kommunizmus eszméiről szólok. Én azt hiszem, hogy ezek inkább vannak elterjedve, mint gondoljuk, s hiszem, hogy éppen mert csak azon fogalmaknak logikai következményei, melyeket mindenki helyeseknek vél, ezen eszméknek még tágabb körökbeni terjedésére készülhetünk: de ehelyütt csak aziránt akarunk tisztába jönni: *vajon a szabadság és egyenlőség eszméi - elfogadott értelmükben - valósíthatók-e anélkül, hogy egyszersmind valamennyi létező állam felbomlanék?*

Az ember társadalmi lény. Valamint azon állatok, melyeknél a jövődönnek némi előérzete mutatkozik - ide számítandók azok, melyek ezt eleséggyűjtés által nyilvánítják: méhek, hangyák stb. -, mindig társadalmi állapotban élnek: úgy az ember, kinél ez előérzet, mert magasabb képességeken alapszik, még hatalmasabb, sohasem találtatott társadalmon kívüli állapotban. Ennélfogva minden elmélet, mely a társadalmi állapot eredetének fejtegetésével foglalkozik, felesleges, sőt szükségképp nagy tévedések csíráit hordja magában; mert hibás alapnézetből indul ki, s olyvalamit, mi az emberre nézve természeti szükségesség, szabad akaratától függeszt fel. Ha a társadalom eredetéből valamely jogelv következtethető, ez mindössze is annyiból áll, hogy: miután a társadalmi állapot az emberi természet első szükségei közé tartozik, mindaz, mi az emberi társadalmat lehetetlenné teszi, egyszersmind a természeti emberjogok megsértését foglalja magában. De amit általában a társadalmi állapotról mondhatunk, azt nem állíthatjuk a most létező egyes államokról.

Valamint általában véve az államalakulás csak egy, már magasabb műveltségi foknak következménye: úgy minden most létező állam bizonyos viszonyok eredménye, módosulásoknak alávetve mint ezek, változékony még azon elvekre nézve is, melyeken emelkedni látszik, amint ti. az emberek műveltségi fejlődése más-más irányt vesz.

Felesleges volna azon törnünk fejünket: mi módon oszlozhatnék fel az emberi társadalom? Ez még sohasem oszlott fel, s nem is fog feloszlanı soha. De másként van a dolog, midőn valamely állam jön szóba. Akár szerződés, akár erőszak szolgált legyen neki eredetű, minden állam feloszlozhatik, mihelyt azon szükségeket, melyek keletkezésének okul szolgáltak, többé nem elégíti ki, vagy olyan elveken alapszik, *melyeknek alkalmazása a jelenkor szükségéivel ellentétben áll.*

Fordítsuk most figyelmünket a jelenkor államaira.

Minden államnak célja: az egyénnek biztosítása. Az első feltétel, mely nélkül az állam e célnak meg nem felelhet, az: *hogyl kifelé, más államokkal szemköztl elég erős legyen önállóságának megvédésére.*

Egy állam sem önálló, mely nem bír elégséges hatalommal: megtámadtatása esetére önállóságát saját erejével megvédeni. - *Mindenik állam első szüksége eszerint abban áll, hogy az egymással érintkezésben levő államok között bizonyos egyensúly állapíttassék meg.* Hol a háború lehetetlen, ott a béke csak a gyengébb fél érdekeinek alárendelésében állhat; ilyen államnak polgárai előbb-utóbb átlátják, hogy nincs költségesebb csalódás a név szerinti önállóságnál. Az egyensúly rendszere különféle államok között nem diplomáciai találmány, hanem a dolgok természetének következménye. Ki ezt kétségbe vonná, az mind az államok természetét, melyek mindig nemzeti önzésen alapulnak, mind a történetet ignorálná. Az egyensúly rendszere oly régi, mint az államok története.

Minthogy pedig Európában több nagy állam létezik, s egyáltalában nem valószínű, hogy mindezen államok közös megegyezés útján egyszerre feloszlozjanak: azt kell következtetnünk, hogy Európa jelen viszonyai között csak nagyobb államok felelhetnek meg céljuknak; vagy olyanok, melyek az erőt, mely önállásuk védelmére szükséges, azáltal biztosították maguknak, hogy másokkal egyesültek. Az általános törekvés, mely ily egyesülés után Németországban, Olaszországban és általában mindenütt mutatkozik, hol kisebb államok léteztek, vagy hol azonegy állam részeinek szövetségi köteléke szerfelett lazának látszott - mint p. o. Svájcban -, bizonyítja, hogy az állami életnek ezen szüksége mindenki által éreztetik (b).

Az általunk megoldandó kérdés eszerint a következő:

Valósíthatók-e a szabadság és egyenlőség eszméi, elfogadott értelmükben, olyképp, hogy nagyobb államok fennállása ezáltal lehetetlenné ne válják?

Ha a szabadság abban áll, *hogy az államban ne létezzék hatalom, mely nem a nép nevében és legalább közvetve nem általa gyakoroltatik;* s ha az egyenlőség azon állapotot jelenti, melyben az állam mindenik lakosa ugyanazon mértékben s ugyanazon módon járulhat a népakarat alakításához: akkor mindenki - hacsak a már száz ízben mondottakat gondolatlanul ismételni nem akarja - meg fog győződni, hogy a szabadság és egyenlőség ezen értelemben véve, nagyobb államainkban gyakorlatilag meg nem állhat tartósan.

Valamennyi polgár politikai befolyásának tökéletes egyenlősége még ott is, hol az alkotmány mesterséges eszközök által igyekezett a polgárok társadalmi egyenlőségét fenntartani, csak rövid ideig tartotta fenn magát. Társadalmi egyenlőség nélkül pedig a politikai befolyás egyenlősége sohasem létezett. - Főnnebb érintém, hogy még demokratikus államokban is, mint Athénben és Rómában a gracchusi forrongások után, a vagyon és műveltség által magasabban álló osztályok a közügyekre mindig nagyobb befolyást gyakoroltak; s ezért Rousseau is - habár a politikai egyenlőséget a tökéletes állami lét feltételének tekinti - elismerte annak gyakorlati lehetetlenségét (c).

Nagyobb államokban a társadalmi helyzetek egyenlőtlenségén kívül a politikai egyenlőtlenségnek még más forrását találjuk, mely ugyanazon állam polgárai között, a közügyekre való befolyásuk szempontjából, még jóval nagyobb különbséget keletkeztet, és pedig olyat, mely institúciók által nem háríthatatik el. Értem a *tért*.

Szomorú állapot, hogy az ember, ki gondolatával világokat karol át, az életben, még akkor is, ha oly eszméket akar valósítani, melyekben a tiszta ész posztulátumait látja, egy ország terjedelmét is szerfelett nagynak találja; de a térvizonyok gyakorlati jelentékenységet nem lehet eltagadni, s csak az ábrándozó nem fogja megvallani, hogy a politikai befolyásnak a törvényekben kimondott egyenlősége nagyobb államokban gyakorlatilag nem létezik: mert a központi hatalom székétől távolabb lakók sohasem fogják a politikai befolyást azon mértékben gyakorolhatni, mint azok, kik a központi hatalom székhelyén tartózkodnak.

Ki ezen tanulságot Franciaország újabb történetéből még nem merítette, az emlékezzék vissza a befolyásra, melyet Olaszország és kivált Róma mindenik pápaválasztáskor gyakorolt, és emlékezzék vissza Rómának történetére; midőn a polgárjog azokra is kiterjesztetett, kik a városon kívül telepedtek le - és meg fog győződni állításom helyességéről (*d*).

Lesznek, kik mondani fogják, hogy ez csak látszatra van így: mert a szabadság és egyenlőség fogalmain alapult államokban az egyes polgár kivált a választási jog által gyakorolja befolyását a közügyekre; márpedig e jognak gyakorlata olyképp intéztethetik el, hogy a főváros polgára semmi előjoggal se bírjon bármi véghely lakosa felett.

Én nem nagy bámulója vagyok azon pythagorasi számköltészetnek, melynél fogva napjainkban azt akarják velünk elhitetni, hogy igen közönyös dolog, akár magunk teszünk valamit minnen akaratumkhoz képest, akár tízezredmagunkkal választunk valakit, ki aztán hatszáz más, hasonló módon választott társával egyetemben parancsolja, hogy mit kell tennünk. A tapasztalás csakugyan e tekintetben egészen más valamit látszik bizonyítani; miután a fejenkinti választásjog és minden intézkedés dacára, melyek e jog könnyebb gyakorlatára behozattak, a főváros lakosai mégis mind a törvényhozásnál, mind valamennyi közhivatalnál jóval nagyobb számmal vannak képviselve, mint ennek a népesség arányához képest lenni kellene.

De tegyük fel, hogy olyas intézkedéseket találhatunk, melyeknél fogva valamely ország összes polgárai éppen egyaránt gyakorolhassák a választásjogot: - vajon az egy választási jog foglalja-e magában azon egész befolyást, melyet az egyes alkotmány bír alkotmányos országban? Ezt aligha fogja valaki állítani. Valamint az uralkodónak hatalma valóban nem irigyelhető, ha ez mindössze csak annyiban áll, hogy bizonyos állami hivatalokat betölthet (*e*), és magának például majordomust választhat: ugyanezt mondhatjuk a népfelségről is. Oly hatalom, mely átszállítása után semmiféle feltétel alatt nem vétethetik vissza, megszűnt az átszállítónak hatalma lenni. A szabad sajtó, a szabad gyülekezési jog, az esküdtszéki intézet, a népfelfegyverkezés, sőt bizonyos rendkívüli esetekben - midőn a nép képviselői megbízásukon túllépnek, s mint a római decemvirek hatalmukat örökíteni akarnák - maga az ellenállás joga is, a szabadság alkotmányos biztosítékai közé tartoznak. S vajon a politikai befolyás ezen eszközeinek alkalmazását illetőleg mily arányban állanak a főváros lakosai az országnak többi lakosaihoz képest?

Tegyük fel, hogy a választási jog mindenütt egyaránt gyakoroltatott, s hogy a törvényhozás a nép valóságos többségének képviselőiből áll: nem fognak-e ezen többség képviselői a nép kisebbsége által, ha ez személyesen, nem képviselet útján, jelenik meg, egyre-másra kényszerítettetni? Nem fog-e a vészharang, ha a helybeli hatóság parancsára megkondul, nem fog-e a főváros fegyveres népessége, ha a törvényhozó testület gyűlési termét megszállja; nem fog-e maga ezen események lehetősége némi befolyással lenni a népképviselők eljárására? s ezen

esetben a polgárok választási jogának egyenlősége megvédheti-e az ország többségét egyes város uralkodásától, *minőt Athénben, Rómában, Párizsban, minőt mindig és mindenütt tapasztalunk, hol a szabadság fogalma a népfelség fogalmával felcseréltetik, s hol az összes közhatalom szerencsés merénylet által egy pillanatban valamely gonosztevőnek kezébe kerülhet (f).*

Hogy a dolgok így állanak, azt mai nap aligha fogja valaki tagadni. „De mit tegyünk?” - ez a kérdés. Az állam ugyanazon jogokkal ruház fel mindenikünket, a viszonyok hatalma ellen nem tehet senki. Aztán a főváros mégis legjobb képviselője az egész országnak: a főváros gyűlpontja az értelmiségnek. Befolyásának nagyobb volta csak az egésznek javára fordul.

Sajátságos dolog olyképp szerkeszteni akarnunk az egyenlőséget, hogy ezáltal a többség csak az elméleti jog, a kisebbség pedig az államhatalom valóságos élvezetének birtokába jussanak. De még sajátosabb, ha a főváros az ország természetes képviselőjének mondatik: holott azon érdek, mely csaknem mindenik országban a legfontosabb (a földművelési), a fővárosban csak olyas módon van képviselve, mint, teszem az eladó a vevő által, s holott a főváros bizonyos pillanatokban az egész ország érdekében működhetik ugyan, de emiatt az ország természetes képviselőjének éppen úgy nem mondathatik, mint p. o. Napóleon, ki annak idejében hazája érdekeit legjobban védelmezte, s ez okért csaknem a nép összessége által erősített meg konzulágában, de ezért bizony nem mondathatott a francia nép képviselőjének 1814-ben. Legsajátságosabb dolog pedig, ha azok, kik a fővárosok utcai lázongásaiban részt venni szoktak, s ezáltal az államot bizonyos irányba belekényszerítik, az ország értelmiségével azonosítatnak. De ha a viszonyok hatalma ezt így hozza magával; miért nem mondatik ki világosan? Róma, Spárta, Velence így cselekedtek. Miért nem állítatik fel elvül tehát a főváros korlátlan felsége, hogy az ország többi lakosai legalább tisztába jöjjenek azon helyzetre nézve, mely nekik az államban jut, és azok, kik az államhatalomban részt akarnak venni, a fővárosba költözködjének, ott a római és athéni nép módjára, kenyér és játékok után zajongva kormányozzanak, míg a többiek a fővárosból rájuk küldött prokonzulok vesszeje alatt uraik számára békén mívelik a földet?

Minden állapot visszásnak mutatkozik, ha szerfelett éles színekkel festjük - fogja tán némely olvasóm mondani -, hiszen a főhatalom nincs azon eszközök szűkében, melyek által a főváros törvénytelen befolyását korlátozni képes; hiszen a kormány - ellátva mindazon hatalommal, mely őt, mint a többség képviselőjét megilleti - talán csak erősebb lesz bármely egyes városnál, ha mindjárt egymillió lakosa volna is?

Erre azt válaszolhatnám, hogy bizonyos elvek következményeit nem én festettem ily éles színűekre, hanem a közelebbi múlt évek története (g); de vonatkozzunk el ettől, s vegyük fontolóra az ellenvetést, anélkül hogy a történetekre, melyeknek részben szemtanúi voltunk, ügyelnénk.

Eszerint tehát az általános szabadság biztosítóka azon anyagi hatalomban rejlik, melynek segélyével a kormány a főváros minden lázadási kísérletét elnyomhatja; vagy, hogy divatos kifejezéssel éljek: az ország egyenlőségének és szabadságának biztosítóka a főváros ostrom-állapotában kereshető!

Miután Montesquieu az elvet, melyen a monarchia alapszik, a becsületérzésben, a respublikáét pedig az erényben kereste, s nézeteit éppen oly elmésen s oly ügyesen fogalmazta, mint az improvizátor, ki eleve kijelölt rímekbe egy költeményt képes beilleszteni; miután Rousseau az állam alapját szerződésben látta, melynek valóságos léte iránt talán maga sem viseltetett erős hittal, s miután mindketten ebbeli ösvényeiken egynél több igazságot találtak - mert az igazság nyomozásánál általában véve nem annyira a kiindulási pont, mint a komoly, ernyedetlen törekvés a fődolog -; miután a királyság isteni joga és a népnek csalhatatlansága egymást

felváltva az államélet alapelve gyanánt állították fel, és a droit à l'insurrection, (a felkeléshez való jog) a szabadság legmagasabb biztosítékának tartott: miattam bízvást láthat valaki ilyes biztosítékot az ostromállapotban is. A két utóbbi állapot között levő különbség úgyis csak abban áll: kit illessen az összes nép nevében anyagi erőszakkal a törvényes rend ellen fellépni: a főváros lakosainak egyik részét-e, vagy pedig az ország kormányát?! - s éppen nem csodálkoznám, ha ezen új elmélet maholnap valamely tudós által mint az állam legújabb biztosítéka állíttatnék fel. - Az állam mint eszme egyszerű elveken alapulhat; de az államélet, valamint az egyesnek élete, annyi körülmény által van feltételezve, hogy szerkezetének legjobb módjáról általánosságban szólni lehetetlen. Az állam biztosítékai csak azon esetre felelhetnek meg céljuknak, ha nagyobb számúak, s ezek közé tartozik, bizonyos rendkívüli esetekben, az ostromállapot is, azaz: elnyomás az erőszakos lázadásnak erőszakos eszközök segítségével. Meggyőződésem egyébiránt az, hogy valamennyi eszköz közül, melyeket a megrendített állam önfenntartására alkalmazni jogosítva van, nincs egy sem, mely létét nagyobb veszélyekkel fenyegetné, s hogy oly államszerkezet, melynél a szükség, az egésznek szabadságát egyes felekezetek bitorlásai ellen fizikai erő alkalmazásával megvédeni, gyakrabban fordul elő, vagy az állam feloszlásához vagy ennek szolgásgához vezet.

Az állam feloszlásához, ha a kormányhatalom bárcsak egy pillanatra is gyengének mutatkoznék. Miután újabb állami intézkedéseinknél fogva az, ki a központi hatalmat magához rántja, nyomban az összes állam felett uralkodik: világos, hogy azoknak, kik e hatalmaskodást nem akarják jogosnak ismerni, nincsen módjuk, magukat ellene, hacsak egy pillanatra is, megóvni. A tartomány, a város, a község és az egyes tétlenül kénytelenek elszenvedni az új uralkodást; nézni, mint alakul, mint igyekszik a későbbi ellenállás minden kísérletét megelőzni; vagy pedig kénytelenek a fővárosok lázadását a tartományoké által leküzdeni s jogaik biztosítékát polgárháborúban keresni.

Ha a kormányhatalom oly szilárdul szerkesztetik, hogy irányában minden ellenállás lehetetlen, akkor az ország biztosítva van a főváros egyes felekezeteinek zsarnoksága ellen; *de ki fogja az országot a kormány bitorlásaitól megóvni?* Ellenállhatatlan hatalom veszedelmes dolog a szabadságra nézve még akkor is, ha a legjobbak kezébe van letéve. Találkoztak, kik nem önző célzatokból, hanem csak a nép javának érdekében törekedtek korlátlan hatalomra; de ha egynek vagy többnek oly hatalmat adtunk kezébe, mellyel a közjó nevében minden ellenállást megsemmisíthetnek: a polgári szabadságnak nincsen biztosítéka többé. A római decemvirek, a szabadság oltalmára, az elnyomott plebejusok érdekében, kivételes hatalommal ruháztattak fel. Athénben, úgy mint Syracusában, minden zsarnokság a közjó nevében kezdett meg. A Medicik és Doriák hatalma azon intézmények romjain emelkedett, melyeknek oltalmára ama hatalommal felruháztattak; és Franciaországban a szabadság érdekében, s hogy a jakobinus klubok és Párizs külvárosainak kényurasa alól felmentessék az ország, oly hatalom birtokába helyeztetett az első konzul, mely ellen a főváros részéről minden megtámadás lehetetlenné vált; - de hová lett mindez esetekben a szabadság?

Vagy talán azáltal lehetne elejét venni a bajnak, hogy a központi hatalom s a törvényhozás széke a fővárosokból kisebb helyekre tétessék át? Az első francia forradalom idejében többször hozatott szóba e rendszabály; s az észak-amerikai szövetséges államok alkalmazták azt, Washingtonba helyezvén központi hatalmuk székét. A közelebbi múlt időben is tettek ily indítványok. Még tovább mehetnénk s elvként állíthatnók fel, hogy a törvényhozás székhelyén, az ülések ideje alatt, bizonyos, sőt valamennyi politikai jogok felfüggesztendők; s erre nézve Anglia példájára hivatkozhatni, hol a gyülekezési jog, szabad ég alatt, néhány mérföldnyire a parlament székhelye körül tilos; - sőt, ha úgy tetszik, még azt is indítványozhatjuk, hogy a törvényhozás székhelyéül mindig az ország legerősebb vára szemeltesse ki, hol a többség teljes szabadságát kőfalak s ágyúk biztosítják. Az indítvány nem is volna oly különös,

aminőnek látszik, minthogy az, kinek korlátlan hatalmától minden pillanatban mindenkinek sorsa függ, legalább kényszerítés ellen biztosítandó, akár aztán korlátlan királyt, akár korlátlan felségjogú gyűlést illessen e hatalom. - De a nehézség mindez esetekben megmarad, csak egy pontról a másikra tétetik át.

Minden főváros oly hatalom, mely ha az államkormány közvetlen befolyása alatt nem áll, ezt veszedelemmel fenyegeti; s eszerint a törvényhozásnak és kormánynak kisebb helyekre való áttétele elejét veszi ugyan azon erőszakos befolyásnak, melyet a főváros e hatalmakra gyakorolhatna, de ez esetben a főváros rendesen az ellenzék központjává lesz, s még nagyon kétséges: e két lehetőség közül melyik a veszedelmesebb? (h)

A szabadság túlságos megszorítása oly helyen, hol a törvényhozás ülésez, ezt megfosztja a közbizalomtól s a nyers tömeg bántalmait ellen védi; de kiteszi azon hatalmak befolyásának, melyek a rendet az ő nevében tartják fenn. - Mindenik többség - a törvényhozásé is - meghajol azon hatalom előtt, mely körülötte korlátlanul parancsol.

A nehézség nem azon módon rejlik, mellyel a szabadság és egyenlőség elve az újkor egyes államaiban alkalmaztatott; - hanem magukban az elvekben, melyek ily értelemben *nagy államokban* nem alkalmazhatók.

Ha e szabadság abban áll, hogy a *hatalom*, mely a nép nevében törvényeket alkot, és közvetve többsége által kormányoz, *korlátlan* legyen;

ha ezen elv következtében az állam úgy van szerkesztve, hogy minden ellenállás a központi hatalommal szemközt lehetetlenné válik, mert hiszen csak azon hatalom korlátlan, mely mindenre kiterjed, s melynek semmi sem képes ellenállani;

ha ennél fogva azok, kik a többséget akármely módon, habár terrorizmus által is, egy időre megszerzik maguknak, az állam minden ereje felett rendelkezhetnek: ez esetben oly hatalmas ok szól e kísérlet tétele mellett, hogy maga a kísérlet bizonyosan nem fog elmaradni.

Innen az következik, hogy vagy ezen lehetőséget el kell fogadni, vagy pedig azt a szabadság korlátozása által megelőzni.

Az első esetben a római plebshez jutottunk, a másodikban az imperátorokhoz; vagy korszerűbben szólva: az első esetben a párizsi szekciók mindenhatóságára lehetünk elkészülve, a másodikban Napóleonra.

Középút nincs.

S most azon kérdésre térünk át: mint lehessen a nemzetiség fogalmát Európa jelen államainak fennállásával összhangzásba hozni?

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ

(a) Aki e tárgyban bővebb felvilágosítást óhajt: Mohl Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft című folyóiratához (1845. II. k. 24. l.) utasítjuk, hol, úgy hiszem, teljes áttekintése van, Morus Tamástól Cabet-ig, minden államregénynek. Elöttem csak egy része ismeretes, saját tanulmányom után, az ott felhozott műveknek, de az érintett rövid áttekintés is elegendő: meggyőzni bárkit, mennyire hasonlítanak e jóakarátú álmok alakra nézve is, melyben az eszményi államot képzelték. Minden utópia oly viszonyok alkotását tűzte feladatul, melyek közt az egyes boldogsága nem csupán *lehetséges*, de *bizonyos*. Miután pedig a legtöbb esetben magában az emberben kell keresni az okot, ami őt boldogsága elérésében akadályozza:

minden utópiának nem csupán oly rosszak ellen kell oltalmaznia az egyént, amiket rajta mások követhetnek el, amire az állam szorítkozik; hanem saját tévedéseinek és szenvedélyeinek rossz következményeitől is óvnia kell, ami csupán szabadságának legnagyobb korlátozása által lehetséges. Ha az államnak mint atyának mindenkiről kell gondoskodnia, szükség, hogy előbb mindnyájan gyermekek legyünk.

Utópia lehetlen az egyéni szabadság teljes megszorítása nélkül; s azért minden véleménykülönbség szükségképp csak azon mód körül forog, miszerint ez *egészen korlátlan* államhatalmat rendezni célszerűbbnek tartják.

(b) Kétségtelen, hogy kisebb államokban nagyobb mértékű polgári szabadság lehetséges, mint nagyobbakban; s erősen hiszem, miképp a nagy államok a népek értelmi kifejlésére sem kedvezők. Mint az ókorban Görögország magasabb műveltsége, úgy korunkban a német nép magas képzettsége kis államok létezésének tulajdonítható. Sokat beszéltek újabb időben a kis államok rendszere ellen, s Németországot sok apró udvarával és kis fővárosaival élcesen tüntették fel; de, úgy hiszem, azon nevetségeseknek látszó állapotok mellett feledék azoknak eredményeit. Németország doudec városai közül kétségkívül mindenik kisszerűnek tűnik fel Párizshoz hasonlítva; de ha vizsgáljuk, mily fokon áll a polgárisodás Németország egyes részeiben, úgy találjuk, hogy ez annál nagyobb, minél kisebbek az államok, melyekre Németország fel van osztva. Ha Ausztria, más németországi államokhoz mérve, kevésbé művelt; ha még Bajor- és Poroszországban is felülmúlják felvilágosultságra nézve azon tartományok a többieket, melyek csak nemrég független uralom alatt voltak: e körülményt mind az ezen részekben létezett állami önállóságnak kell tulajdonítani. Az egyszerű lámpa kétségkívül alig tűnik fel a világítótorony mellett; de egy várost sok lámpával sokkal jobban kivilágíthatni, mint például egyetlen fénytoronnyal. Így van ez a felvilágosodásra nézve is. A polgárisodás oly nagy központját, mint Párizs, távolabb körben csodálhatjuk; de ha a felvilágosodásnak nem fényét, hanem hasznát nézzük, ezt csak ott találhatjuk, ahol sok középpont van.

Azonban csalatkozik, aki azt hiszi, hogy az államhoz tartozók akaratától függ egy nagy államot aprókra felosztani. Valameddig a különböző államok közt - dacára mindannak, mit a *ius gentium* fölött összeírtak - gyakorlatilag, minden viszonyt illetőleg az erősebb joga határoz: egy állam feldarabolása mindaddig nem vezet egyébre, mint az önállóság részenkinti föláldozására. Míg Oroszország mostani nagyságában fennáll, Görögország példája Európa minden népe közt csak úgy találhat követésre, ha elszánták magukat azon állást engedni az északi hatalomnak maguk irányában, mellyel rég Macedonia bírt. S az irány is, melyben haladunk, inkább több, most még önálló államnak egyesítésére, mint felosztására látszik vezetni. A magasabb műveltség most egész népeknél hasonló eredményeket idéz elő, mint előbb egyeseknél. Mint hajdan egyes családok apró népségeket, s ezek államot alkottak: úgy ma a népek és államok érzik mindinkább az egyesülés szükségét.

(c) „D’ailleurs, que de choses difficiles a réunir ne suppose pas ce gouvernement? (le démocratique) Premièrement *un État très petit*, ou le peuple soit facile à rassembler, et ou chaque citoyen puisse aisément connaître tous les autres: secondement une grande simplicité de mœurs, qui prévienne la multitude d’affaires et les discussions épineuses: ensuite beaucoup d’égalité dans les rangs et dans les fortunes, sans quoi l’égalité ne saurait subsister longtemps dans les droits et l’autorité: enfin peu ou point de luxe, car ou le luxe est l’effet des richesses, ou il les rend nécessaires, il corrompt à la fois le riche et le pauvre, l’un par la possession, l’autre par la convoitise; il rend la patrie à la mollesse, à la vanité; il ôte à l’État tous les citoyens pour les asservir les uns aux autres, et tous à l’opinion.

S’il y avait un peuple de Dieux, il se gouvernerait démocratiquement. *Un gouvernement si parfait ne convient pas à des hommes.*

Un peuple qui n'abusérait jamais du gouvernement, n'abusérait pas non plus de l'indépendance; *un peuple, qui gouvernerait toujours bien, n'aurait pas besoin d'être gouverné.*" - *Contrat social* Liv. III. ch. IV.

(Egyébként mi mindent nem feltételez ez a kormányzati forma, s milyen nehéz biztosítani, hogy mindeme dolgok együtt legyenek! Először is azt, hogy az állam igen kicsi, mert így a népet könnyű egybehívni, és minden polgár könnyűszerrel megismerkedhet minden más polgárral. Másodszor azt, hogy az erkölcsök egészen egyszerűek, mert ez elejét veszi a bonyolult ügyeknek és a kényes vitáknak. Azután, hogy a vagyon és a rang terén számottevő egyenlőség uralkodik, mert különben a hatalom és a jog terén sem maradhatna fenn sokáig az egyenlőség. Végezetül, hogy alig vagy egyáltalán nem létezik fényűzés, mert ez vagy a gazdagság következménye, vagy szükségessé teszi a gazdagságot, s egyaránt megront gazdagot és szegényt, egyiket a bírás, másikat a hírvágy által, kiszolgáltatja a hont az elpuhultságnak és a hivatkozásnak, megfosztja az államot polgáraitól, hogy az egyiket a másik s valamennyit a közvélemény igájába hajtja.

Ha volna nép, amely csupa istenből állna, az a nép demokratikus kormányzat alatt élne. *Egy ilyen tökéletes kormányzat nem felel meg az embereknek.*

Az a nép, amely soha nem élne vissza a kormányzattal, nem élne vissza a függetlenséggel sem; az a nép, amely mindig jól kormányozna, soha nem szorulna rá, hogy kormányozzák. - J.-J. Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford.: Kis János. Bp. 1978.)

Látni való, miképp Proudhon nézete, hogy a legjobb kormányforma az anarchia, Rousseau-étól csak annyiban különbözik, miszerint akkor, midőn a *Contrat social* megjelent, a korlátlan demokráciát még nem tarták az egyedül lehetséges kormányformának.

(d) Sokkal ismeretesebb, mi túlnyomó befolyást gyakorolt Rómában minden államügyre a főváros - hogysen e részben sok egyes példát kellene felhozni. Korán átlátták a városi csöcselék korlátlan hatalmából a köztársaságra háramló veszélyeket: mindazáltal Saturninus és Drusus, miként a Gracchusok és mindnyájan, kik e bajon segíteni igyekvének, áldozatai lettek törekvéseiknek, anélkül hogy a kitűzött célon segíteni lehete: s még akkor is megmaradt a városi lakosság túlnyomó hatalma, miután Itália népei fegyverrel kivívták a polgárjogot. Itália többi városaiból seregenként jöhettek be Rómába a lakosok szavazni a comitiumokban, elzárhattak minden nyílást, sőt a fórumokat környező épületeket is megszállhatták, és mégis az, ki tervei érdekében egész Itália szavazatára számított is, a római köznép ellenében szintúgy veszve volt, mint nem kerülheté ki balsorsát Tiberius Gracchus, mindamellett, hogy a tribus rusticae támogatására bizton számíthata.

(e) Ismeretes Napóleonnak kissé katonás, de találó észrevétele, mellyel visszautasítá abbé Sieyèsnek egy legfőbb magisztratúra felállítására írt javaslatát, melynek hatásköre az összes állásokra való kinevezés jogára korlátozódott volna: „azt hiszi ön, hogy a nemzet egy hízó-disznót akar tartani Versailles-ban, mely neki évenként hárommillióba kerülne?” (Un cochon à l'engrais, à la somme de trois millions par an.)

(f) Nézetem szerint majd mindnyájan, kik eddig a francia forradalom történetéről írtak - s fájdalom, inkább politikusok valának ezek, kik a tényekben államügyi nézeteik bizonyítását keresték, mint történetírók, kik csupán az igazságot kutatják -, mindezen írók, mondom, három hibát követtek el, melyek által lehetlenné vált helyesen kiismerni az okokat, melyek e nagy esemény folyamára befolytak.

1-ször. A parlamenti viták folyamának több fontosságot tulajdonítottak, mint érdemlik. A törvényhozó gyűlekezetek, melyek a forradalom alatt egymásra következtek, s mindenekelőtt a constituante jelentékeny befolyást gyakoroltak azon *fogalmak* kifejlésére, melyekből a

forradalom kiindult: sokkal csekélyebb volt befolyásuk az események folyamára. A forradalom alatt minden törvényhozó gyűlés egészen hasonló állást vőn a nép ellenében, mint minőt abszolút államokban az állam- vagy birodalmi tanácsnak szoktak adni, azon egyetlen különbséggel, hogy talán sehol sem érzé egy uralkodó is magát egy ily tanácskozó testület által nézeteiben kevésbé korlátozva, mint itt a nép. Az egész francia forradalom alatt egyetlen nagyobb eseményt sem találunk, mi nem a törvényhozási többség akaratának ellenére történt volna.

2-szor. A francia forradalmat mindig úgy tekinték, mint szabadságérti harcot; holott az nagyobbbrészt csak az államhatalom birtoka feletti küzdelem volt.

3-szor. Nem nyújtanak tiszta rajzot Franciaország valódi helyzetéről, s azon állásról, melyben a nép nagyobb része a forradalommal szemben volt. Ugyanazon szemrehányást tehetjük ma, kevés kivétellel, a francia forradalom történészeinek, mellyel a régibb idők történetíróit szokás illetni, hogy kizárólag csak az uralkodók cselekményeivel s az udvarok és kormányok csel-szövényeivel foglalkoznak. Ezeket is csupán a korlátlan hatalmú főváros cselekményei s azon férfiak tettei foglalják el, kik a felizgatott fővárosi tömeg szenvedélyeinek szolgáltak eszközül.

Talán egy nagy esemény sincs a világtörténetben, mely fölött több magasztaló és több kárhoztató ítélet mondatott volna. Nem ok nélkül; mert ha egy nagy nép fellelkesülése a szabadságért, mely erőt adott neki a legzavartabb viszonyok közt egész Európának ellenállani, a leglélekemelőbb látvány a történetben: másrésről ugyanez idő alatt oly tetteket követtek el Franciaországban, miktől borzadva fordul el minden jobb ember, s miket egy történetírónak sem kellene a legnagyobb megvetés nélkül említenie. E véleménykülönbségek okát abban találjuk, hogy legtöbb történész nem választja külön, mint illik, azt, amit a francia nép tett, attól, amit a párizsi csőceselék elkövetett. Valóban, eleinte a francia forradalom a szabadságérti harc vala, melyet nemes férfiak folytattak; s azért dőlt el oly hamar győzelmük; s már augusztus 4-én; majd mindent elért Franciaország, amiért küzdött; de mihelyt a szabadság ki volt víva, a forradalom az államhatalom fölötti küzdelemmé fajult; s a nép nagy része - Párizson kívül - csak oly módon vett abban részt, mint ahogyan ez abszolút államokban történik, hol többen a kényúri hatalom birtoka miatt civódnak. Meg van mutatva, hogy a június 20-i felkelés, midőn XVI. Lajos személyét a nép előtt lealacsonyíták, egy alig 8000 emberből álló csapat műve; ugyanezt mondja egyértelműleg valamennyi történetíró augusztus 10-ről, midőn a trón leromboltaték. Mikor a XVI. Lajos fölötti ítélet szóba jött, a király ellenei árulónak kiáltának ki mindenkit, ha az „appel au peuple”-re (a néphez való fellebbezésre) szavaz, mert tudták, miképp a nép nagy többsége nem osztja nézeteiket. S hányszor beszélnek el körülményesen a terroristák bámulói, hogy azok azon pillanatban, midőn Franciaország nemcsak külellenségek által fenyegetteték, hanem a legtöbb département is fölkelt a főváros kormánya ellen, az államot, azaz saját hatalmukat megmentették. Ezek után tagadhatni-e, miszerint Franciaország a forradalom idején szintűgy Párizs korlátlan uralma alatt állott, mint előbb királyai alatt; s hogy szintoly esztelenség volna a nantes-i noyade-okat a francia népnek tulajdonítani, mintha a nantes-i ediktum visszavonását XIV. Lajos alatt tulajdonítnák neki.

Legtöbb történetíró a francia forradalomból csupán azt igyekvék felderíteni ez ideig, mi az egyeduralkodóknak és főbb osztályoknak szolgálhat támaszul; úgy hiszem, ideje, hogy azokra is fordíttassék a figyelem, amikből a népek tanulhatnak. S ezek közt legfőbb azon tapasztalat: miszerint *a nép szabadságát, miután kiküldetett, nem annyira korábbi elleneitől kell oltalmazni, mint azoktól, kik a szabadságot azon ürügy alatt, hogy csak a nép nevében gyakorlott korlátlan hatalom mentheti azt meg, uralom eszközéül akarják használni.*

Párizs és más fővárosok népét a szabadság praetorianusainak nevezhetjük. Némely nép csak általa jutott felségi hatalomra; de jaj mindannak, ki miután a trónt elfoglalta, e szövetségstárs hatalmát nem képes fékezni, s ahelyett, hogy valódi befolyással bírna az állam vezetésére, megelégszik a felség hiú csillogásával.

(g) Általánosan elismert tény: hogy az 1848-i februári forradalom Párizs városnak aránylag igen csekély kisebbsége által hajtatott végre. Nemcsak Lamartine ismeré el *Histoire de la Revolution de 1848* című művében, hogy a nagy többség (l'immense majorité de la Nation) a forradalom kitörése előtt a Lajos Fülöp alatt fennállott alkotmányos kormányzás mellett volt. Proudhon, sőt maga Louis Blanc is e nézetben vannak. Az utóbbi (*Pages d'Hist. de la Rev. Chap. XII.*) következőleg ír: „La plupart des départements, en février 1848, étaient encore monarchiques; ils avaient appris l'avènement de la république avec une sorte de stupeur; ils l'avaient reconnu plutôt qu'acclamée.” (A megyék többsége 1848 februárjában még monarchista volt; a köztársaság uralomra jutását bizonyos megdöbbenéssel vették tudomásul; inkább csak elismerték, semmint lelkesen üdvözölték.)

Úgy hiszem, a februári forradalom ezen példája, melyhez némely vonatkozásban a júliusi napokét is sorozhatnók, minden elméleti értekezésnél inkább feltűnteti a veszélyeket, melyek a Franciaországhoz hasonló alkotmány mellett szüntelenül fenyegetik az államot. Keveset tesz e részben, hogy a februári forradalmat a nép jogszerű önvédelmének, vagy oly támadásnak tekintjük, mely nem provokáltatott. Egyképpen nyomorúságos viszony, midőn a nép jogainak védelme csupán a fővárosi népesség hazafiságától függ, és midőn a fennálló államforma néhány óra alatt összeromboltathatik, mivel azokban, kik oltalmazására vannak hivatva, hiányzik a bátorság. Bármilyen kedvezőknek tartsa valaki a februári eredményeket Franciaországra nézve, a módban, mely szerint történtek, mindenki a legnagyobb veszély jeleit láthatja, mely egy államot fenyegethet.

(h) Rousseau világosan átlátta, miképp nagy fővárosok fennállása összeférhetlen azon alapelvekkel, melyeket a polgári szabadság körül felállított. „Si l'on ne peut réduire l'État à de justes bornes - mondja L. III. Ch. XIII. - il reste encore une ressource; *c'est de n'y point souffrir de capital...* Peuplez également le territoire, étendez-y partout les mêmes droits, portez-y partout l'abondance et la vie; c'est ainsi que l'État deviendra tout à la fois le plus fort et le mieux gouverné qu'il soit possible. Souvenez-vous que les murs des villes ne se forment que des débris des maisons des champs.” (Ha nem lehet az államot a kívánatos korlátok közé szorítani, még mindig marad egy megoldás. Nem szabad megengedni, hogy az államnak fővárosa legyen... Népesítsétek be egyenletesen az állam területét, mindenütt terjesszétek ki ugyanazokat a jogokat, vigyétek el mindenhová a jólétet és az életet; így lesz az állam a legerősebb és a legjobban kormányozott. Ne feledjétek, a városfalak a falusi házak romjaiból épülnek. - J.-J. Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford.: Kis János. Bp. 1978.)

V. FEJEZET

A NEMZETISÉGI TÖREKVÉSEK CÉLJA CSAK VALAMENNYI LÉTEZŐ ÁLLAM FELOSZLÁSA ÁLTAL ÉRETHETIK EL

Egyike a legnagyobb nehézségeknek, melyekkel államkérdéseknél a gyakorlati életben találkozunk - a különféle értelem, melyben egyes szavak vétetnek.

Ezt tapasztaljuk a „nemzetiségi jogosultság” kifejezésénél is.

A nemzetiségek különfélesége tény.

Valamint a természet az egyes különféle tehetségekkel ruházta fel, s valamint azok az egyesnek viszonyaihoz képest különbözőleg fejlődnek ki, úgy van ez a népekkel is. Ezen különbség az, mit e szóval: *nemzetiség* kifejezünk.

Erejének és tehetségeinek szabad kifejlesztésére egyenlő joggal bír minden egyes, amennyiben ez másoknak szabad kifejlődését nem akadályozza. Ugyanezen jog illeti mindenik nemzetiiséget, s ebben áll *nemzeti jogosultsága*. Ez azon jog, melyet önálló egyéniségtől, legyen ez fizikai vagy erkölcsi személy, megtagadni nem lehet, s addig, míg valamely nép mint önálló egyéniség lép elénk, jogosultságának köre iránt nem lehet kétség.

Az események folyama azonban úgy hozta magával, hogy Európában alig találunk egy-egy népet, mely magát mint önálló egyéniség fenntartotta volna. A népek helyébe államok léptek, s csak ezekben találkozunk az egyéniség valamennyi feltételével.

Az egyes népek *különbözősége* - amennyiben az a hozzájuk tartozó egyénekben nyilvánul - azáltal, hogy több nép egy államba olvadt, vagy egy nép több államba osztatott fel, nem szűnt meg. S szintoly kevéssé szűnt meg azon jog, mellyel az egyesek minden tulajdonaik, tehetségeik, s így külön nemzetiségi tulajdonaiknak is kifejlesztésére bírnak; s ha ez értetik a „nemzetiségi jogosultság” alatt, ha nevében csak az egyesnek személyes szabadsága követeltetik, akkor senki sem fogja állítani, hogy ezen elvnek valósítása bármely állam fennállását veszélyezteti. De ha nem akarunk erőnek erejével csalódnai, be kell vallanunk, hogy egészen más valami értetik a nemzeti jogosultság neve alatt.

Az egyén, melynek bizonyos jogok szándékoltatnak biztosítani, nem az egyes állampolgár, hanem a külön nemzetiség. Az egyes személy jogai csak a nemzetéből lennének levezetendők. Miután pedig minden jog csak fizikai vagy erkölcsi személyiség által vétethetik igénybe, s miután külön jogosultság csak külön egyéniséget illethet, a nemzetiségi jogosultság fogalmának gyakorlati valósítására szükséges, *hogy az, aminek számára a nemzetiség neve alatt bizonyos jogosultság követeltetik, mindenekelőtt külön egyéniséggé alkottassék.*

Minthogy pedig azon elemek, melyekből a nemzetiségek mint külön egyének alkotandók volnának, ugyanazok, melyek jelenleg az államot képezik, először is ezt kell megszüntetni, s csak azután lehet szó a nemzetiségek mint külön egyéniségek megalakításáról.

A nemzetiség utáni törekvés a barbár idők maradványának, a középkor hagyományának mondatott. Ezen nézet tévedésen alapszik. Sem a római birodalomban, melynek romjaiból alakult részben polgárisodásunk, sem azon népeknél, melyek e birodalmat megbuktatták, nem találkozunk ama fogalmakkal, mik a jelenkor összes nemzeti törekvéseinek alapul szolgálnak. Ott az eredet különbözősége háttérbe vonult a római polgárság fogalma előtt (*a*), itt egyetlenegy néppel sem találkozunk, melynél a származás és nyelv egyenlősége egyesülés vagy ezek

különbözősége különállás okának tekintetett volna. Azon nagy barbár hadjáratok között, melyek a római birodalmat tartományaitól egymás után megfosztották, egy sincs, melynél csak egy törzsnek harcosai vettek részt. Gótok, avarok, szlávok egy célra egyesültek. Azon egy nyelvcsaládnak minden ága: frankok, alemannok, gótok pedig sohasem szövetkeztek. Még az egyes törzsek is többfelé váltak. Keleti és nyugati gótok, salia és ripuariusok szemben állnak egymással. Sőt ezen nagyobb töredékek ismét kisebbekre oszlanak, hogy más, gyakran nyelvre és származásra nézve egészen különböző népségekkel nagyobb tömegeket képezzenek, amint ezt valamely vezérnek bátorsága, a háborúnak változó szerencséje, vagy más közös érdek magával hozza. Minden ily egyesülésnek mindig valamely kitűnő személyiség s nem a nemzetiség fogalma szolgált központul. A középkor első századainak története egy nem szűnő háború, melynek eredménye az óvilág államainak felbomlása s az újkoriaknak alakulása, melynél a vezérek neveit és egyes tetteiket ismerjük, de a küzdő sereget nem; csak annyi bizonyos, hogy e sereg ritkán állott valamely nép összes harcosaiból, s olyanokból sohasem, kik csak egy néphez tartoztak volna (b).

S ez áll az összes középkorra nézve. A nemzetiség fogalma kisebb körökben - egyes városokban és tartományokban - bizonyos kiváltságok alapjául szolgált. Oly korban, midőn kiváltságok után esengett mindenki, s mindenik kiváltság a származás fogalmán alapult, igen természetes, hogy a nemzetiség fogalma is, mely nem egyéb a család fogalmának kiterjesztésénél, szinte kiváltságos állásoknak alapjául használtatott (c). De az állam körére a nemzetiség fogalma jelen divatos értelmében sohasem alkalmaztatott. A nemzet fogalma mindig az állam s nem a nyelvegység fogalmával azonosított. Az összes középkor valamennyi nagyobb állama a legújabb korig különféle nemzetiségű népekből állott (d). Mihelyt a hódítás első zűrzavara megszűnt, azon körülmény, hogy valaki bizonyos nemzetiséghez tartozott, egymaga még nem ruházott fel senkit magasabb polgári állással; s midőn egyrészt nem sokkal a hódítás ideje után számosan, kik nyelvükre és származásukra nézve a hódító néphez tartoznak, szolgáltatásba süllyednek, másrészt a meghódított népnek soraiból egyesek szabadságra, sőt hatalomra vergődtek fel anélkül, hogy valakinek eszébe jőne a királyság jogát ily kedvezmények osztására bizonyos nemzetiséghez kötni (e).

Az egyház mezején ugyanezen tüneménnyel találkozunk. A nemzetiség fogalma kisebb körökben itt sem maradt befolyás nélkül. A keresztény közösség e vagy ama városban - már az isteni szolgálat kedvéért - a nemzetiségek szerint különvált, s a különajkú egyházak - ez lévén a különvált és egymáshoz közel álló részek természete - gyakran ellenséges indulattal viseltettek egymás iránt. Ugyanezt tapasztaljuk több egyházi rendnél, habár itt is, mint például a templomos vitézeknél a nemzetiség fogalma a külön állam s nem a külön nyelv fogalmával azonos. De az egyház mint nagy intézmény a nemzetiségnek e befolyásán kívül áll. Már az egyetemes katolikus egyház fogalma kirekeszti ennek lehetőségét (f), míg másrészt a szabad vizsgálódás alapján nyugvó protestantizmus nem a nyelv, hanem a meggyőződés egyenlőségében keresi minden egyesülésnek alapját (g), s ez oknál fogva mindenik egyház, a katolikus azonképpen, mint a protestáns, ott, hol osztályzást szükségesnek látott, egyáltalában nem a nemzetiség elvéből, hanem az állami felosztás, a terület viszonyaiból indult ki.

Sokkal könnyebb valamely alkotmányos állam jelen törvénykezési formáit a iudicium pariumban és a középkor fogott bíráiban, sőt magát az angol alkotmányt egy nagy elme példájára a régi germánoknál megtalálni, mint bármi olyasfélét, ami a jelenkor nemzeti törekvéseivel lenne összehasonlítható. Sem a bomlásnak induló római birodalomban, sem a győzedelmes barbároknál, sem a keresztény egyházban, sem a középkor államaiban nem találkozunk a mi nemzetiségi fogalmainkkal; ezek újak, újabbak valamennyi egyéb fogalmainknál.

Minthogy pedig új fogalmak, melyek a múlt s jelen viszonyaival ellentétben állanak, egyhamarjában a nép közbirtokává s egy új organizmus alapjává nem válhatnak, szükségképpen azt tapasztalhatjuk, hogy bármennyire erőlködjenek a nemzeti mozgalmak vezérei, bármi hangosan kürtöljék igényeiket a népek nevében, az eszme eddiglen még nem kapta meg a népet, mely e zászló alatt is küzdelemre vezettethetik, de anélkül, hogy az eszmét, melyért küzd, tisztán felfogná, vagy vezéreinek vágyát egészen csak megérteni is tudná. A nemzeti rokon- és ellenszenv, mind intenzíve, mind extenzíve, egészen más valami a népnél, mint szószóelőiknél. Intenzitására nézve ez érzet - Istennek hála - a népeknél csaknem mindig gyengébb, mire még Magyarország legújabb története is példálul szolgálhat.

Extenzíve a nép azon határokat, melyek rokon- s ellenszenvének vezérei által kijelöltetnek, néha szűkeknek, de többnyire szerfelett tágasaknak szokta találni. Mondjatok bármit, a nép azokban, kikkel századok óta együtt él, pusztán nyelvbéli különbség miatt éppen úgy nem akar idegeneket látni, valamint azokat, kik vele azonegy nyelven szólnak, s kikkel századok óta ellenséges lábon állott, nem fogja rögtön testvéreinek ismerni. Ennélfogva a nemzetiség eszméje, divatos értelmében, mindenesetre csak igen nehezen s csak igen huzamos erőlködések után valósíttathatik; s ha ez valaha megtörténnék, a mondottakból világos, miszerint:

ezen eszme nem valósítható anélkül, hogy azon államintézmények, melyek tekintet nélkül ezen eszmére alakultak, s gyakran vele ellentétben állanak, felbontassanak.

Minden alkotmányos forma csak addig állhat fönn, míg az állam viszonyainak s a benne uralkodó jogfogalmaknak megfelel. Valamint minden, az ország viszonyaiban történt változás - például: midőn az állam határai kiterjednek, vagy szűkebbre szorulnak - szükségképpen az alkotmány változtatásához vezet (*h*), úgy a befolyás, melyet a jogfogalmak módosítása az állam alkotmányára gyakorol, nem kevésbé szembeszökő mindazon esetekben, melyekben a közbejött fogalom-módosulás történetileg kimutatható (*i*).

Miután pedig Európa jelen államai eredetüket s kifejlődésüket nem a nemzetiség, hanem a királyság eszméjének köszönik (*k*); miután továbbá azon országban is, melyről ezt nem mondhatjuk, Svájcban, az állam tekintet nélkül a nemzetiség elvére keletkezett, nem szenved kétséget, hogy a nemzetiség elve s egyes néptörzseknek ezen alapuló jogosultsága nem léphet a történeti jog s az egyéni jogosultság helyébe anélkül, hogy egyszersmind valamennyi állam kölcsönös viszonyai, s minden egyes polgárnak viszonya az államhoz tökéletes változást ne szenvedjenek: azaz anélkül, hogy valamennyi létező állam fel ne bomoljék. S éppen mert a nemzetiség elvének ezen következményei oly világosak, hogy azokat be nem látni csaknem lehetetlen: ennek kell tulajdonítanunk, hogy ezen elv mindazok által, kik a fennálló rendnek felforgatását tűzték ki célul, vezérmondatul használtatik.

A kor uralkodó eszméje s a létező államformák nem maradhatnak sokáig ellentétben egymással. Egyiknek engedni kell. Az eszmének, hogy uralkodó maradjon, megfelelő formára van szüksége, s ezért a forradalmi felekezetek - bármily irányú lett legyen a forradalom - nem egykönnyen tehettek volna szert oly elvre, mely, nem mondom: új államok alkotására, hanem a fennállónak megrontására, a nemzetiség elvénél alkalmasabb.

Hogy a fennálló rend alapján megrendíttethessék, a népet oly eszméért kelle lelkesíteni, mely az állam alapjainak megrendítése nélkül nem valósítható. A nemzetiség érzelve, mely félig a múlt emlékein, félig a jövő határozatlan reményein alapszik, igen alkalmas arra, hogy az emberi kedélyt hatalmasan ragadja meg; s csak ennek felébresztése által sikerülhetett, hogy oly népek, melyeknél azok is, kik a viszonyok átalakítását célirányosnak látták, az erőszakos felforgatás gondolatától visszadöbrentek volna, öntudatlanul dolgoztak ilyes felforgatáson.

A mondottak bebizonyítására elégségesnek látszik a közelebbi múltnak tapasztalásaira utalni.

Bármi különböző lett legyen az irány, melyben a nemzetiség elve alkalmazásba vétetett, ez mégis mindenütt a fennálló politikai organizmus felbontására célzott. Német- és Olaszországban, hol ez elv nevében eddig különállt országoknak egy állammá egyesítése követeltetett, és az ausztriai birodalomban, hol külön mindenik faj nemzetiségének különállását sürgette, a mozgalom eredménye, amennyiben célját éri, a létező állam felbomlása lett volna. Gondoljuk meg minden létező államnak etnográfiai viszonyait, s át fogjuk látni, hogy ha a nemzetiség nevében keletkezett mozgalmak minden egyes állam fennállására oly veszélyesekké váltak, ez nem egyesek hibáinak vagy büntetteinek, hanem a dolgok természetének szükséges következménye.

Jelenleg egy állam sem létezik Európában, mely mostani határait megtarthatná, ha ezek a nyelv szempontjából volnának vonandók.

A németiség egységének eszméje nemcsak Dánia, hanem Ausztria, Francia- és Oroszország határait is megtámadja. Valamennyi olasznak egyesülése a pápa világi hatalmán kívül még Anglia, sőt Korzikában Franciaország földterületét is megtámadja: míg másrésről Franciaország hasonló követeléssel léphetne fel Belgium egyik felének irányában, s ehelyett meg birodalmának némi részét Spanyolországnak volna kénytelen átengedni. - Törökországot nem is említem, valamint Svájcot sem, melyek ez elv következetes alkalmazásával megszűntek.

Hogy ily roppant és nagy terjedelmű politikai forradalom egyszersmind szükségképp a legnagyobb társadalmi bomláshoz vezet, hogy az állami viszonyok összege csak minden egyeseknek viszonyaival együtt alakulhat át, az magában világos, kivált ha meggondoljuk, miként a nemzetiségeknek azon tarka vegyülete, melyet Európában találunk, és az államokba be-cövekelte számtalan külön rész nagyobb államok keletkezését hosszú időre lehetetlenné tenné, s miszerint továbbá - ha a történeti jog tisztelete a nemzetiségi egyenjogúság elvének következetes alkalmazása által a népek kebelében megsemmisített - egyáltalában nincs ok, miért ne lehessen azt mindenik egyesnek viszonyaira nézve is megszüntetni. A kommunisták teljes joggal következtetlenségről vádoltattak: mert az egyéni birtokot megtámadták, de a népeknek jogát saját országukhoz nem vonták kétségbe. Ugyanezen vád alá esnek azok is, kik éppen ellenkezőleg a népek jogait értékteleneknek nyilvánítván, a népek kölcsönös viszonyaira nézve a legvastagabb kommunizmust hirdetik, anélkül azonban, hogy az egyéni birtokjogot megtámadni akarnák (1).

A nemzetiségi törekvések oly nagy befolyással vannak a jelenkor történetére, s annyira szokássá vált pusztá szenvedélyes támadással válaszolni minden okra, mely e törekvések jelen iránya ellen felhozatik, hogy szükségesnek látom, a mondottaknak még nagyobb felvilágosítására, figyelmünket a nemzetiség elvének szükséges következményeire valamely külön országban fordítani. E végre Németországot választom: részint azért, mert a nemzeti törekvések, melyek ezt egy nagy állammá akarják összeforrasztani, egész Európára nézve a leglényegesebb eredményeket vonhatnák maguk után, részint azért, mert feltehetem az olvasóról, hogy Németországnak mind múltját, mind most lefolyó történetét eléggé ismeri.

A nemzetiség elve Németországban

Valamint az egyesnek nézeteit, vágyait és szenvedélyeit csak akkor ismerjük egészen, ha múltjáról is van tudomásunk: úgy azon irány, melyet valamely nép a jelenben követ, csak múltjából magyarázható. Közvéleménnyé semmi sem válik, még egy pillanatra sem, mit hosszú évsor elő nem készített, s ha bizonyos időszakokban bámuljuk a gyorsaságot, mellyel némi eszmék terjednek vagy eltűnnek, ez csak onnan van, mert az idő csendes fejleményét nem kísértük kellő figyelemmel. Ha ezt el nem mulasztjuk, láttuk volna, hogy a néhány nap alatt megérlelt gyümölcsök csírái már régóta mutatkoztak.

Németország egységének eszméje sem új eszme, ebben is régi viszonyok szükségszerű fejleményét látjuk: természetes következményét azon nézeteknek és fogalmaknak, melyek a német népben állami életének folyama alatt szükségképp keletkeztek.

Minden monarchia, természeténél fogva, egység után törekszik, s azon népeknél, melyek huzamosb ideig ezen kormányformában éltek, ugyanezen irány fejlődik ki.

Népies alkotmányok az ellenkező eredményt idézik elő.

Minél több viszonyra terjeszkedik a monarchiai hatalom, annál tökéletesebben fog az egység fogalma megalakulni.

Minél továbbra terjed a szabadság, annál erősebb lesz a különbség érzete.

Az eredmény mindkét esetben szükségszerű következménye a dolgok természetének. Az egység fogalma a monarchia fennállásának egyik feltétele. A szabadság fogalma nem választhatik külön az önállóságtól, mely szükségképp némi különállást feltételez.

Lesznek, kik ezt tagadni fogják. Egyrésztől azért, mert a szabadságért lángolva mindent, ami jó és hasznos, a szabadság eredményének szeretnék tartani. Másrésztől Svájc s a szövetséges észak-amerikai állam, nézetük szerint az ellenkezőt, azaz azt bizonyítja: mily szilárd egység alkottathatik a legszabadabb alkotmány mellett is.

Azt elsőre megjegyzem, hogy a szabadság ügyének rossz szolgálatot teszünk, ha szükségszerű következményeire nézve csalódásoknak engedjük magunkat oda. Valamint gazdaságunkban nem járhatunk el pásztori költemények nyomán: éppenúgy lehetetlen ésszerű szabadságra szert tennünk, míg polgári intézkedéseinknél tapasztalatok helyett eszményeket tartunk szemmel. Az ok, melynél fogva a szabadságtól ily hosszú s általános törekvések után még mindig távol állunk, éppen abban rejlik, mert nem tudtuk átlátni, miképp sok, amit szépnek s hasznosnak ismerünk el, csak a szabadságnak ésszerű korlátozása által érhetik el.

Azokat, kik Amerika és Svájc példájára hivatkoznak, elégséges e két állam valóságos viszonyaira figyelmeztetni. E munka folyamában terjedelmesen fogom tárgyalni e kérdést: mily eszközök állnak egy szabad állam rendelkezésére, melyek által egységét fenntarthatja, s a legszabadabb alkotmány mellett is polgárai összeforrásának oly fokát érheti el, minőt a legkorlátlanabb monarchiában sem találhatni - még azon esetre sem, ha ennek egysége tömör nemzetiség által támogatatik? Az egység ezen neme az, mely mind Svájcban, mind az észak-amerikai szövetségben létezik. Hogy egyébiránt ezen államegység egészen eltér attól, mely felé a nemzetiség nevében Németország törekszik, s hogy Amerikában és Svájcban is az állami egység csak oly intézmények által tartatik fenn, melyek egyszersmind a szabadságot korlátozzák, azt talán senki sem fogja tagadni.

Valamint a nemzeti egység érzelve Macedóniában a királyság alatt megmaradt, míg Görögország más részeiben a szabadság a törzsök és városok szerinti szétदारabolást vont maga után: úgy találkozunk szintezen tüneményekkel az egész középkoron keresztül a legújabb időkig. Franciaország egysége versenyt haladott az abszolutizmussal, Olaszország végzetlen feldarabolása a szabadsággal. S ha a katolicizmus egysége az első századokban, midőn a kereszténység már elterjedve és a vallási érzelmek már roppant hatással voltak a népre, kevésbé szökik szembe, mint később, ezt kivált azon körülménynek kell tulajdonítani, hogy a pápaság csak utóbb fejlesztette ki tisztán monarchiai formáját. Az egység fogalma az egyházban is együtt halad a korlátlan monarchiai hatalomával (*m*).

Ha mármost a német nép múltjának viszonyait szemügyre vesszük, a következő tünemények vonják magukra figyelmünket:

1) *Németország mindig nagy monarchiai államnak tekintett.* Voltak időszakok, midőn a császárság a tehetetlenség legmélyebb fokára süllyedett, és azon nézet, hogy a német császár az augustusok helyére lépett, s az innen keletkezett igények Olaszországra azt idézték elő, hogy a császári hatalom határai sohasem jelöltettek ki teljes szabadsággal; de a császárság, mint a legmagasabb törvényes hatalomnak eszméje, mindig fennmaradt, és *tartósan* csak Németországban bírt érvényességgel.

2) *A császárság monarchiai hatalma sohasem volt korlátlan.* A német nemzet úgynevezett szabadságai a híres arany bulla előtt kevésbé voltak meghatározva, mint azután; de a nemzet sohasem mondott le róluk.

3) *Ezen szabadságok nem állottak oly jogokban, melyekkel az egyes polgárok az egésznek irányában bírtak; hanem azon önállóságban, mely a birodalom egyes részeit illette.*

4) *Ezen egyes részek többsége korlátlan monarchiai elvek szerint kormányoztatott.*

E viszonyok szükségszerű következményei nyilvánvalóak.

1) *A császársággal fennmaradt a birodalom egységének eszméje.* Habár egy német császárnak sem sikerült ez eszmét gyakorlatilag keresztülvinnie, s választási alapon nyugvó birodalmában elérnie azt, mit Franciaország királyai csak az örökös elve által érthettek el: mégis arra kellett törekedniük mindnyájuknak.

2) Valamint az egység eszméjéről a római szent birodalomban sohasem mondtak le, s legalább a német császár mindig ennek létesítésén dolgozott: úgy az *evvel ellenkező, az önállóság utáni törekvésnek is fenn kellett maradni.*

3) *Az önállóság utáni törekvés szükségképp éppen azon körökben jutott érvényre, melyek számára a szabadság elve jogilag követeltetett.*

4) Azalatt, míg ez úton, a birodalom egységének fogalmával ellentétben, az egyes részek tökéletes önállóságának eszméje gyakorlatilag mindinkább diadalmaskodott, *e részek a korlátlan monarchiának bennök uralkodó elve által mindinkább tömör testekké alakultak*, s igen természetes, hogy Németország *eszményi* egysége azon tényleges egységekben, melyekké Németország egyes részei tömörültek, folyvást növekvő akadályra talált.

Valamint Németország egységének eszméje a monarchiai elv *eszméje* által tartatott fenn - mely Németországot a császár alatt egy egésszé volt egyesítendő -, úgy a Németország egyes részeiben *valósággal* alkalmazásba vett monarchiai elv oka annak, hogy amaz eszme gyakorlatilag életbe nem léphetett. A nemzetiség elvéből e tünetmények egyike sem magyarázható. Valamint a császárság jogköre nem szorítkozott kizárólag a német népre: éppen úgy a nép különböző törzsei, a birodalom osztályozásánál, az innen származó egyes államok keletkezésénél nem vétettek tekintetbe. Ott a Caesarok és Nagy Károly utódainak számára Nyugat-Európa valamennyi országának felségjoga követeltetett: itt az egyes államok kiterjedése a tulajdonjog elvei szerint, melyre a fejedelmek jogaikat alapítani törekedtek, határoztatott meg.

Ehelyütt felesleges volna azon kísérleteket közelebbről jellemezni, melyek a reformáció idejéig csaknem századról századra tétettek Németország egységének helyreállítására, s melyek egyre nagyobb akadályokra találtak, azon arányban, melyben a külön részeknek korlátlan monarchiai alkotmányuk alapján történt szervezése előbbre haladott (*n*). De egy nem szenved kétséget, az: *hogy mindezen kísérletnél a császárság szilárdítása mindig Németország egységének első alapfeltétele gyanánt tekintett, s hogy ezen egységnek legnagyobb akadályá, melyen minden kísérlet hajótörést szenvedett, mindig a birodalom egyes részeiben megszilárdult fejedelmek hatalmában rejlett.*

A törekvés Németország egysége felé napjainkban élénkebbé vált, mint valaha volt. A nemzetiség érzelmének általános felébredésén kívül, mely korunkat jellemzi, még sok egyebet találunk Németország viszonyaiban, amiből ez megmagyarázható. Számos ok, mely a részek különválását egykor népszerűvé tette, most megszűnt, valamennyi elvesztette egykori erejét. A vallási szakadás azon egyetemes türelemnél fogva, mely napjainkban általánossá vált, sokat veszített fontosságából.

A vámegyesület és nagyszámú közlekedési eszközök az érdekeket közelebb hozták egymáshoz. A körülmények, melyek a francia hódítás idejében a különváltság veszedelmeit mindenkivel éreztették, a közös törekvések, melyek Németországot az idegen uralkodástól felmentették, s a kivívott győzelem dicsősége megerősítik a nemzeti önértéket. Végre a császárság megszűnése legjobb eszköz a császárság eszméjének népszerűvé tételére. Az egyes német népek korlátlan uralkodók ellen visszakívánják azon institúciót, melynek súlyát nem ismerik, s mely nekik oltalmat ígér közvetlen uralkodóiknak abszolútizmusa ellen; ezen vágy pedig annál könnyebben válhatott reménnyé, mert több fejedelem mediatizációja után elismertették az elv, hogy egyes családok felségjogai, az egésznek érdekében és az illetők pénzbeli kárpótlása mellett, megszüntethetők.

Mindezen körülmények fontosak: mert arra emlékeztetnek bennünket, hogy a német egység utáni törekvés nem politikai pártok által felhasznált izgatási eszköz, hanem egyike azon mozgalmaknak, melyek a történet által huzamosan előkészítve, éppen azért ragadnak meg rögtön egész népeket, mert a jelenkor összes viszonyai által idéztettek elő; s melyek, habár céljukat teljesen nem érik el, mindig kitűnő helyet foglalnak a népek történetében, és egészen eredmény nélkül sohasem tűnnek el. De egy nagy nép legnagyobb lelkesedése sem képes megváltoztatni azon feltételeket, melyektől valamely eszmének életbe lépése függ; s ha Németország egységének kérdését nyugodtan fontolóra vesszük, azt fogjuk találni, hogy e kérdés most, midőn az egység utáni törekvés az egész néptől indult ki, ugyanazon feltételekhez van kötve és ugyanazon akadályokkal találkozik, melyek ez eszmével akkor jártak, midőn az csak a császár által volt képviselve.

A német egység feltétele a császár, azaz: az összes felségjognak egy pontban központosítása.

Az egység akadálya: a külön részek fejedelmeinek teljes felségjoga, és ezen akadály nemcsak azáltal növekedett, hogy a részek száma kisebbsé, s ennél fogva az egyes fejedelmek hatalmasabbakká váltak; hanem azáltal is, hogy miután Németország csaknem valamennyi egyes részében alkotmányos formák léteznek, most a népfelség eszméje az egyes részekben éppoly éles ellentétben áll az összes birodalom népfelségének eszméjével, minőben valaha a császárnak hatalma az egyes fejedelmek és urak hatalmával állott.

Miután pedig a német nép összes élete oly institúciók által fejlődött ki, melyek egy erős központi hatalom fennállásával meg nem férnek, és mert mindazon állami viszonyok, melyek e nép és más nemzetek között léteznek, az egyes részekben létező, teljes felségjoggal felruházott uralkodók által tartatnak fenn: a nemzetiség nevében követelt egység valósulása nem gondolható anélkül, hogy Németország állami viszonyai teljesen fel ne bomoljanak.

Németország története a közelebbi múlt két év alatt a mondottaknak gyakorlati bizonyítékaul szolgál. Minden, ami a német kérdésben nem egyes túlzó pártok, hanem oly férfiak részéről történt, kik a nép bizalmát nagyobb mértékben bírták vagy legalább érdemelték, nem volt egyéb, mint folytonos törekvés: kikerülni egy lehetetlen állás következményeit, azaz: törekvés egy soha nem létezett állapotot olyképp valósítani, hogy a fennálló viszonyok kimehessenek. És hová jutott ez ügy?

Mindenik kísérletnél a kitűzött cél és a fennálló viszonyok közt létező ellentét lép elé. Mindenik alkotmányjavaslat közvetítendő volt az ellentétet: egynek sem sikerült. Mindenütt vagy az egység fogalma, vagy az egyes uralkodók felségjogai tartattak kirekesztőleg szem előtt, s ezáltal vagy oly állás jelöltetett ki a fejedelmeknek, mely felségük megszüntetésével tettelegesen azonegy (*o*), vagy pedig a fejedelmek történeti jogának kímélése miatt hiú csaléppé vált az egység (*p*). Azon körülmény, hogy mind a két rész érzette a szükségét, terveinél a vele szemben álló fél kívánságait is tekintetbe venni s neki engedményeket tenni, csak azt eredményezé, hogy a felek maguk nehézségeket gördítettek saját céljaik elé; de az ellenpártot mégsem eléghették ki.

A mondtak éppen úgy állanak a március 29-én kelt alkotmányról, mint a porosz javaslatról. Amaz Németország egységét fogta volna maga után vonni, miután csaknem valamennyi lényeges felségjog a központi hatalomra szállítatott. Az egyes fejedelmek hatalomköre annyira megszorítottán, hogy további fennállásuk feleslegessé vált, nemigen valószínű, miszerint az átalakulás itt megállapodott volna. Poroszország javaslata könnyebben egyeztethetik meg a külön fejedelmek jogaival; - de ha a fejedelmek korábbi állása módosíthatatlan marad, miként alakuljon meg az egység? - E tervek mindenikénél előrelátható az ellenkező elvek vitája; a közöttük létező különbség csak abban áll, hogy általuk e vitában az egyik vagy a másik félnek kedvezőbb állás biztosíthatik. Minthogy pedig az alkotmányos elvek kifejlődésének iránya zavaros időkben nem az alkotmány rendszabályaitól, hanem az egyes elveket képviselő pártok erejétől függ, világos, hogy a javaslatba hozott alkotmányok által - bármelyikük fogadtatik el - Németország egységének kérdése nem oldatott volna meg, hanem csak elhalasztatott volna.

Az egység első feltétele minden államban a felség hatalom egysége. Az állam az önállóság nagy mértékével ruházhatja fel az egyes részeket. A községtől kezdve a központi országgyűlésig sok mindenféle gyülekezet létezhetik, és ha gondosan tűzetett ki hatáskörük, minden nagyobb összeütközésnek eleje vétethetik, vagy legalább könnyen egyenlíthetők ki. Másképpen van a dolog a királysággal. A hatalom, mellyel a király bír, külviszonyaira nézve különféle lehet - amint ti. az illető földterület nagyobb vagy kisebb -, de a birodalom határain belül e hatalom mindig azonegy: az ember egészen király, vagy éppen nem az. Harminchat év - a végrehajtó hatalom birtokában, mégpedig minden felelősség nélkül - egy államban meg nem élhet, és a német egység eszméje mindaddig nem létesíthető, míg az illetők azon gondolatlanul meg nem barátkoznak, hogy ez csak valamennyi viszonynak teljes átalakítása útján eszközölhető.

Vannak, kik szeretik hirdetni, hogy Németországban a lefolyt két év mozgalmak éppen eredménytelen maradt. Ez nagy tévedés, olyan, melyért azok, kik táplálják, talán keserűen fognak lakolni. Aki a földet felszántotta, s a korábbi napok növényzetét felszínén elpusztította, eredményt idézett elő, habár a vetésnek egy magva sem kelt volna is ki. - Ugyanez áll a népelet termékeny mezejéről is.

Ha sikerülne is a szövetségi gyűlést külsőleg még helyreállítani, ez intézkedés mindemellett gyakorlatilag egészen más eredményhez fogna vezetni, miután a minapi események következtében Németország legtöbb állama - legelőször Poroszország - az alkotmányos államok sorába lépett. Alkalmam lesz e munka folyamában kitüntetni: mily hatással leend, nézetem szerint, a nemzetiség elve századunk politikai kifejlődésére általában, s ennél fogva Németországra is. Ehelyütt csak azt akartam megmutatni, hogy ez elv, divatos formájában, nem valósulhat létező államaink felbomlása nélkül. S ennyi e célra, úgy hiszem, elégséges volt.

JEGYZETEK AZ V. FEJEZETHEZ

(a) Ha a nyelvet vesszük a nemzetiség mértékeül: el kell ismernünk, hogy a törekvés, az idegen nemzetiségeket asszimilálni, egy népnek sem sikerült annyira, mint a rómainak. Miután a polgárjog a legtávolabb tartományokra is kiterjesztetett: a főváros nyelve e tartományoknak is sajátjuk lett, s nemcsak a míveltebb osztályok között - mit azon körülmény is bizonyít, hogy a legkitűnőbb latin írók e korszakban többnyire a tartományokból valók -, hanem több tartományban a nép között is. Miután Gallia és Hispánia germán népek által meghódítottak: már rég háttérbe kelle szorítva lenni a gall és iber lakosok szokott beszéd módjainak; különben lehetlen volna kimagyarázni a spanyol és francia nyelv eredetét, mely mindkettő a latinnak leánya.

(b) A szövegben felállított tételre folytonos bizonyságul szolgál a népvándorlások egész története. Hogy igen terjedelmes ne legyenek: példaként csupán két nagy eseményre figyelmeztetem olvasóimat, melyek általában ismeretesek.

A gótok első betörései alkalmával nem csupán vandálok, herulok és burgundok csatlakoztak hozzájuk, hanem még vendek és szarmaták is; sőt majd mindazon népek harckedvelő ifjúsága, melyekkel Danzigtól a Krímig találkoztak, követé a gótok zászlaját, bár köztük és a gótok között a legkisebb faj- vagy nyelvrokonság sem volt.

Még világosabb bizonyságául szolgál annak, mily csekély befolyással volt a nemzetiség érzete a népvándorlások idején a népek viszonyaira, a híres ütközet a catalaunumi mezőkön, hol Jornandes és Sidonius Apollinaris tanúsága szerint, mindkét seregben voltak burgundok és frankok, s mindkét ellenséges sereg magvát gótok képezték.

(c) Magyarországon is állottak fenn ily kiváltságok. Így Budának nagyrészt német lakossága még a XV. században is azon jogot vette igénybe, kiváltságleveléinél fogva, hogy minden másodévből német nyelvű bírót választassék. S Felső-Magyarország más városai még tovább fenntarták magukat hasonló jogok teljes birtokában. Azonban e körülmény okát, miszerint a bevándorlottak ily kiváltságot szereztek, nem annyira nemzetiségi érzelmekben kell keresni, mint inkább az akkori míveltségi állapotban. A személy- és vagyoni biztonság tekintetéből s egyáltalában nem azon nézetből, hogy különös nemzetiségi jogosultságot követeljenek maguknak, követelték a gyarmatosok a jogot, miszerint nemzetükből választhassanak bírót. S azért a német beköltözők nagy száma mellett sem látunk soha kísérletet, az államban nemzetiségük részére különös jogokat szerezni, bár a királyok részéről mindig kiváló kegyben részesítették.

(d) Egyetlen nagyobb államot sem találunk Európában, melynek lakói mindnyájan csak egy nyelvvel élnének; s Franciaországban - hol pedig legtöbb történet e tekintetben - sem szorítható ki a francia nyelv sem a német, sem a kelta nyelvet. Egyébiránt csak Francia- vagy egy más ország jelen állapotát szükség összehasonlítani azzal, melyben azok, nyelv tekintetében, századok előtt állottak, s meg fogunk győződni, hogy a nyelvkülönbség a népek közt régebben mindenütt jelentékenyebb volt. Aki előtt a középkor története csak felületesen ismeretes, tudnia kell, miképp a népek politikai viszonyai nyelvük terjesztésére nevezetes befolyást gyakoroltak; a nyelv befolyását politikai alakulásokra senki sem tudja kimutatni. Én legalább nem tudok esetet, hogy előbb különvált államoknak egy uralkodó alatti egyesülésében csak fő ürügyül is használtatott volna a nemzetiség egysége. Midőn Franciaország két nagy nyelvkörületre osztott fel, sem azok, kik a langue d'oïl-lal, sem azok, kik a langue d'oc-kal éltek, legkisebb kísérletet nem tettek a nyelvterülethez képest külön nagy államokba egyesülni, s Hitvalló Eduárd kétségkívül nem kísérli vala meg a francia nyelvet, melyet Normandiában

tartózkodásakor kedvelt meg, udvari nyelv gyanánt bevinni Angliába, ha korábban a nyelv fogalma oly szorosan egybe volt volna kötve az önálló nemzetiségével, mint a mi korunkban.

(e) Igaztalanságot követ el, ki a germán hódítóknak, kik a nyugati birodalmat elfoglalák, annyi gyűlölséget és megvetést tesz föl más nemzetiségek ellen, minővel felvilágosultabb századunkban annyszor találkozunk. Mindjárt a meghódítás után, mint élesen elkülönzött nemzetiségek állottak ugyan egymás ellenében győzők és legyőzöttek. A nyelv-, vallás- és erkölcsök közötti különbség első pillanatra kétségkívül minden oldalról nehezíté a közeledést. A győző egy ideig megtartá saját törvényhozását, mely saját személye megsértéséért nagyobb vérdíjat (homagium) határozott; de a különböző nemzetiségek közt létező űrt nem törekvének e barbárok nagyobbítani. Látjuk, miképp a longobárdok is, kiknek uralma minden népeké fölött nyomasztó vala, fölvevék a meghódítottakat, még a rómaiakat is harcosaik sorába, s Rotharis törvényei szerint minden, longobárd által felszabadított rabszolga élvezheti a longobárd jogot. „Omnes liberi, qui a dominis suis longobardis libertatem mereuerunt, legibus dominorum suorum et benefactorum vivere debeant.” (Mindazon szabadok, kik longobard uraiktól kiérdemelték szabadságukat, uraik és jótevőik törvénye szerint éljenek.) Ha nem teljes hitelű is előttünk Cassiodorus tekintélye, s ha hízelgőnek találjuk is azon képet, melyet leveleiben Theodorikról nyújt: a tények, melyeket e nagy barbár kormányzásáról tudunk, a legvilágosabban bizonyítják, mi méltányosan igyekvék bánni a meghódított népekkel. Azon szavak: „scitote autem unam nobis in omnibus aequabiliter esse charitatem” (tudjátok pedig, hogy mindannyiukotok iránt egy és egyforma szeretetet érzünk) - kétségkívül csak szájába vannak adva a gót királynak; de kétségtelen, hogy ő, a gótok számára rendelt grófokon kívül, birodalma minden részében vegyesen nevezett ki előjárókat a rómaiak és gótok számára, s rendelé, hogy a gótok és rómaiak közti minden peres kérdésben egy gót és egy római határozzanak együtt, s a rómaiak közti viszályos ügyekben csupán római. Az Edictum Theodorici, melynek a római jog szolgált alapul, s melynek a gótok is alávetettek, és azon tény, miszerint maga Theodorik római bíborral cserélte fel a gót ruhát - mindezek szintén bizonyítják, hogy a győzők és legyőzöttek közt létezett hézagot betölteni igyekvék, s e részben minden nehézség dacára sem maradtak eredmény nélkül törekvései, miután már Theodorik idejében panaszlák: „Romanus miser imitatur Gothum, et utilis gothus imitatur Romanum.” (A nyomorult római a gótot utánozza, a derék gót pedig a rómaid.)

Ugyanez még nagyobb mértékben áll Hispániáról. Azon nagy befolyás, melyet a nyugati gótok alatt a nemzeti zsinat és ezen a magas klérus, gyakorolt - amely többnyire a meghódított néphez tartozókból állott -, még kedvezőbbé tevé ez országban a legyőzöttek helyzetét, s a mórok elleni közös védelem később egészen véget vetett a gótok és nem gótok közötti ellentétnek.

A burgundok törvényében alapelv volt: „Romanus et Burgundio eadem conditione teneantur etc.” (A római és a burgundi azonos körülmények között tartassanak.) Hogyan lehetne mind-ezen dolgokat kimagyarázni, ha azon népeknél, melyek a nyugati császári birodalmat meghódították, hasonló nézeteket teszünk fel, minőket korunkban a nemzetiség nevében hirdetnek?

Hódítás igazott le minden román népet a népvándorlások alatt; de a győző nem nemzetisége nevében képezett igényt az uralomhoz. S midőn később némileg rendeződtek, s a győző helyébe nemesség lépett, ennek bírása egy országban sem volt bizonyos nemzetiséghez kötve. Mint a frankoknál, úgy más népek között is királyi adományozástól és nem származástól lett függővé a nemesség; s tudja mindenki, hogy az örökösödés elve csak később vétetett fel a hűbérjogba. Így történt, hogy majd minden országban sokan, kik a hódítók nemzetiségéhez tartoznak, lassankint függő, jobbágyi viszonyba jutottak, míg mások viszont nagy számmal vétettek fel az uralkodó osztályba.

Ki Európa legtöbb tartományának a középkor kezdetén történt végtelen elaprózását tekinti, s látja, miként állottak elő azokból több apró uradalom egyesülése által nagy államok, minden tekintet nélkül a nemzetiségekre: egyáltalában nem fogja állíthatni, hogy a nemzetiségi fogalmak léteztek a középkorban. Az Európában most fennálló nemzetiségeknek még csak akkor kelle kifejlődni; a jelen nemzetiségi fogalmakat tehát hasztalan keresnők ama korban.

(f) Mihelyt a római birodalomnak államhitvé lett a kereszténység: a római pápák azonnal igénybe vették az egyház felsőségét. Egy századdal később, miután Valentinianus császár Nagy Leó pápát az összes egyház fejévé nyilvánította: I. Julius pápa, mint tudva van, már úgy intézkedett a szakadásra nézve, melyet Arius a keleti egyházban a sardikai zsinaton támasztott, mint az egyház feje. A római pápák ez igénye, vagy követelése - melyhez a legsúlyosb időkben is ragaszkodtak, midőn Justinianus hódítása Róma püspökeit Bizánctól tette függők-ké - lényeges, s úgy hiszem, igen üdvös befolyással volt a nyugat polgárisodásának kifejlésére. Miután sohasem volt hatalom, mely oly hosszas ideig általános egyeduralomra törekvék vala, s célját ily kiterjedésben érte volna el; a pápaság ez okból, ameddig hatalma terjedt, a létező antagonizmusok kiegyenlítésére s bizonyos fogalmak és érzemények egyetemessé válására oly hatással volt, melyet sem Róma, sem egyéb hatalom, mely egy ideig alávetve tartá a világot, nem tudott soha szerezni. S az egyház ez egyetemleges állásának tulajdonítható, hogy minden nemzetiségi törekvéstől mindig idegenkednie kellett.

Augustinus már tisztán átlátta a nyelvkülönbségekből származó nehézségeket („Propter solam linguarum diversitatem nihil prodest ad consociandos homines, tanta similitudo naturae: ita, ut libentius homo sit cum cane suo, quam cum homine alieno.” LXIX. C. 7. - Hiába a természet hasonlósága, pusztán a nyelvek különbözősége annyira akadályozza az emberek társulását, hogy az ember szívesebben van együtt kuttyájával, mint egy idegen emberrel.); azonban kifejezé meggyőződését, hogy a nyelvkülönbségek elenyészésével nem szűnik meg egyszersmind a békétlenség oka; hogy ennél fogva az egyesülés kötelékét magasabb valamiben kell keresni. („Opera data est, ut imperiosa civitas non solum iugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret. Sed hoc quam multis et quam gravibus bellis, quanta strage hominum, quanta effusione humani sanguinis comparatum est; quibus transactis non est tamen eorundem malorum finita miseria.”) Uo. (Szükséges, hogy az uralkodó közösség [állam] nem csupán igáját, de nyelvét is a társadalmi béke útján kényszerítse rá a legyőzött népekre. Ám mily sok és súlyos háborúval, mészárlással és vérontással történt ez; s még így sincs vége a bajok nyomorúságának.) Ezek szerint a keresztény egyház nem a nyelv anyagi egységének létesítésében kereste feladatát, s már azáltal is a nemzetiségi küzdelmek körén kívül foglalt helyet, hogy a latin nyelvet akkor is megtartá egybefűző kapocsul, midőn az már nem tartozott az élő nyelvek sorába. Mióta Pál tanítani kezdé a népeket, s azon szavakat mondá: „Non est Judaeus neque Graecus. Omnes enim vos unum estis in Christo Jesu.” (A Gall. C. II. 28.) (Nincs többé zsidó vagy görög. Mindnyájan egyé lettek Krisztus Jézusban. Pál apostol levele a galatáknak. II. 28.), a keresztény egyház mindig ez ösvényt követte. Valamint állandó törekvése volt összetörni a rabláncokat, melyek az egyest urához nyűgözték: hasonló eljárást követett a népek irányában; s bár az utóbbi nem sikerült, az egyház befolyása mindig a fennálló nemzeti ellentétek kiegyenlítésére volt irányozva.

(g) A kereszténység behozatala óta különösen kétszer léptek előtérbe a vallásos fogalmak: a keresztes háborúk alatt és a reformáció idejében. A nemzetiségi fogalmak mind e két korszakban annyira háttérben maradtak, hogy úgy tetszett, mintha elvesztették volna minden befolyásukat a népek cselekményeire. Valamint akkor, midőn minden keresztény nép a megváltó sírjának a hitetlenek kezéből visszavételéért lelkesült, nyugat minden népét egyesülni láttuk: az egyházi reformáció alatt a vallásos fogalmak miatti szakadás minden nemzetiségi köteléket szétszaggatott, s nem csupán azonegy ország lakosait osztá ellenséges táborokra, hanem a

népek közt századokon át fennállott ellenségeskedés emlékezetét is el látszék törlni egy időre.

(h) Azt hiszem, rendesen nem szoktak eléggé tekintettel lenni azon befolyásra, melyet a területi kiterjedés az állam alkotmányára szükségképp gyakorol.

Például: a legkitűnőbb szellemek a római állam bukását csaknem kizárólag az erkölcsi süllyedésnek tulajdoníták. „Minél inkább polgárisodott Róma, annál nagyobb lett a közromlottság; egyesek nagy birtoka közönyösekké tévé őket az állam jóléte iránt; a tudományok előhaladása megtörte a honszeretet erejét: csupán ez okokból süllyedt az örök város szolgaságba.” Mindezt gyakran állíták, s oly benső meggyőződéssel, mintha a történet haszna annak tiszta belátásában állna: hogy a népeknek a polgárisodástól kell mindenekfelett őrizkedniök; hogy a tulajdonbiztonság - mi egyesek nagy gazdagságát idézi elő - veszélyezi az államot, s a tudományok fejlődését a legnagyobb szerencsétlenségnek kellene tekinteni minden államra nézve. Ki akarhatná igazaknak elismerni e tanokat, melyek oly ellentmondásban állanak az emberiség rendeltetésével: az örök haladással? Ha a történet oly dolgokat tanít, mikről az együgyű ember is - bár nem tudja okát adni - bensőleg érzi, hogy hamisak: ne csodálkozzunk, hogy korábbi időkben sem gyakorolt, s most sem gyakorol befolyást az emberek cselekményeire.

Ha ahelyett, hogy kizárólag a rómaiak erkölcsi állapotával foglalkozik, azon viszonyokra is fordítaná figyelmét, mik az állam területi nagysága és alkotmánya közt léteztek: sokkal érthetőbb fogna lenni, miért veszett el az állam éppen midőn leggazdagabb volt nagy emberekben?

Ha egy kis állam - minő a római volt - lassankint oly nagygyá lesz, hogy alkotmánya fenntartása végett azt, ami előbb alapjául szolgált, kénytelen *fictio juris* gyanánt tekinteni, s a törvények célszerűtlenségén mellőzés által segíteni; ily körülmények közt a nyilvános élet minden egyest rosszabbá tesz, ahelyett hogy javítana, s az állam nem *nagyságának dacára erkölcsi elfajulás miatt* fog elenyészni, hanem éppen *nagysága miatt* bukik szükségképp, s az erkölcsi süllyedés okát is ebben kell egyszersmind keresni. Nem mintha az erkölcsi romlás nagy államok létezésének volna következménye, hanem mivel elfajulásra vezet minden ellentét a törvények és a fennálló viszonyok között, aközött, aminek *lenni kell* és ami *szükségképp van*.

(i) Minthogy a nép jogfogalmai rendesen csak lassankint változnak, s az alkotmány változtatása sok esetben nem a néptől függ; nem lehet minden egyes esetben kimutatni: milyen befolyást gyakorolnak valamely népnek jogfogalmai az alkotmányára. Azonban vannak ez alól kivételek is. Vannak esetek, midőn a nép jogfogalmaiban hirtelen változások is állanak elő. A vallásos fogalmak változása a nép között átalakítja rendesen jogfogalmait is, s mind-ezen esetekben a legtisztábban kimutathatni a változás befolyását az alkotmányokra. Bármily ünnepélyesen állítá mindenkor a kereszténység, hogy nem akar e világ dolgaiba vegyülni, s bármennyire törekedett Luther és minden reformátor távol tartani magát a világi dolgoktól: mégis mind általában a kereszténység, mind különösen a reformáció az összes politikai viszonyok átalakítására vezetett; mert mind a kettő változást idézett elő a nép jogfogalmaiban. - Általában mondhatni, hogy minden forradalom (csupán az uralom változtatása nem érdemli e nevet) a nép jogfogalmaiban előidézett változás eredményeül tekinthető. Hol a fogalmak szükségszerű kifejlését és átalakulását nem akadályozhatni meg, s a politikai viszonyok akadályozzák a megfelelő változtatást: előbb-utóbb harc támad mindig és mindenütt, mely az uralkodó eszmének az alkotmány feletti győzelmével végződik; mert az emberi szellem, mely rendeltetését követve mindig előrehalad, az államhatalom anyagi eszközei által elnyomathatik ugyan pillanatra, de azt valósággal legyőzni sohasem lehet.

(k) Minden mostani államnak a története tulajdonképp ott kezdődik, mikor a feudális királyság korlátlan egyeduralkodóvá alakulhatott. Ami ez időpontot megelőzte, az az *államképzés* tanulságos történetéhez tartozik; de nem az *államéhoz, mai értelmében véve* e szót. Valamint a feudális uralom nem volt képes e földadatot megoldani: a mai értelemben vett állam sem fejlődött ki a hűbéri államból - dacára a nemzeti egységnek és látszatos hatalomnak. Amint a mai államok sorában nincs egységes Német- vagy Olaszország, úgy Burgund sem tarthatá fenn magát, minden nagy hatalma mellett, a XV. században; nem azért, mivel egészen heterogén népek vegyülete - mint Burgundban volt - szilárd államot alkotni nem tudott volna, hisz maga Franciaország is ellenkezőt mutat; hanem mivel Burgund hercegei előbb győztek le függetlenségi harcaikban, mintsem átalakíthaták védúri állásukat korlátlan uralommá. Minden nagyobb államban csak az uralkodók által még rövid idő előtt használt hosszú címeket kell vizsgálnunk, s ha egyes királyságok, hercegségek, fejedelemségek és grófságok, sőt egyes uradalmak részletes elősorolását látjuk azokban, azt nem annyira a hiúságnak kell tulajdonítanunk, mely örömet leli a hosszú címekben, hanem inkább azon módnak, mely szerint ez államok keletkeztek. Minden nagyobb állam kis uradalmaknak egy kézben egyesülése által támadt. S csupán korlátlan egyeduralkodó hatalomnak volt lehetséges kiegyenlíteni az egyes részek különböző állását, s a feltételeket, melyek alatt az egészhez kapcsolódtak, hogy eléressék azon egyöntetűség, mely korunkban minden jól rendezett állam alapfeltételének tartatik. Ha Európa különböző államainak helyzetét benső egység tekintetében összehasonlítjuk; úgy találjuk, miképp ez egység annál nagyobb, minél régebben van valamely korlátlan egyeduralkodó, és pedig minél kényúriabb hatalom alatt.

Az állam egységének fogalmát semmiféle alakban sem lehet megfoghatóbban tüntetni fel, mint ahol egyesben van az személyesítve. S azért oly államokban, melyek nem egyeduralkodó hatalomnak, hanem bizonyos elveknek vagy különböző államtagok közös érdekeinek köszönhetik keletkezésüket, mindig kevesebb egységet találunk. Egyébiránt ezekről is áll az - éspedig kivétel nélkül -, hogy alakulásuknál nem a nemzetiség elve szolgált alapul. Sem Svájc, sem az amerikai szabad államok nem polgáraik nemzeti öntudatának tulajdoníthatják létüket; sőt úgy látszik, mintha ez államok fennállása a nemzetiség elvével ellentétben volna: habár ez onnan van, hogy a nemzetiség elvét újabban egészen hibásan fogták fel.

A nemzetiség fogalma csak a család fogalmának tovább kiképzése; s azért az államhoz is hasonló viszonyban áll. Valamint legkevésbé sincs ellentétben erős családi kötelékek létezése egy szilárd állam fennállásával, sőt minden állam a családban találja leghatalmasabb támaszát: hasonló eset forog fenn a nemzetiségre nézve, s azoknak esztelensége, kik egységes államuk feltételül minden különös nemzetiség megsemmisítését szükségesnek tartják, csupán fokozatra nézve különbözik azok örültségétől, kik állítják: miképp egy valódi állam alkotása végett meg kell semmisíteni a családot; mivel csak ekkor lehetséges, hogy minden egyes egészen az államhoz tartozzék.

(l) Sok rossz származott abból, hogy a vallás és erkölcsiség törvényeit csupán egyesekre nézve ismerék kötelezőknek, s az államok és népek nevében olyan tetteket követtek el, sőt magasztaltak fel, melyek minden egyest megbélyegeztek volna, ki azokat saját érdekében vitte volna végbe. Végtelen lehet az állam hatalma: de joga, mások igazainak ellenében, szintoly korlátozott, mint az egyeseké. Ez igazság félreismerését mindig súlyos lakolás követte. Azonban, úgy hiszem, nem kevésbé veszélyes, ha az államok és népek irányában olyan alapelveket állítanak fel, melyeknek alkalmazása egyesek ellenében romlásra vezetne. A jogfogalmak sértése - történjék bár a népnek érdekében vagy érdeke ellen - mindig zavart idéz elő e fogalmakban, vagyis megrendíti azt, amin nyugszik egész társadalmi rendünk.

Tegyük fel, hogy a kommunizmus győzött, gondoljuk, miszerint az egyes államokban a szerencse minden java egyenlően osztatott fel valamennyi állampolgár között: hihető-e, hogy miután a szerencse javaira nézve az államok közt is nagy különbségek fognak létezni, s néhol a nép szűk térre szorult, vagy éghajlata által a legtöbb élvtől meg van fosztva, míg mások nagy területen a természet minden áldását élvezhetik: hihető-e, mondom, hogy helyzetükkel elégtelen népek rövid időn azon meggyőződésre nem jutnak, miképp az egyes államok körében alkalmazott elveket az egész emberiségre ki kell terjesztetni; s a birtokos és birtoktalan egyének közt kezdődött harc a kedvező és nem kedvező állapotú népek közötti küzdéssel fog végződni? Ugyanazon alapelv, miszerint egész népet meg lehet jogaitól erőszakosan fosztani, később mindig az egyesek jogai iránti tiszteletet is megingatja, míg az erősebbnek joga, s a teljes egyenlőség elve, mit egész népekre nézve elismertek, egyedüli szabállyá lesz az egyesek minden viszonyában is. Ingattassék meg bárhol a jog fogalma: az mindig ugyanazon eredményt vonja maga után. Vegyétek ki a zárkövet vagy ássátok alá az alapot: mindenik esetben összeomlik felettetek az épület, melyben oltalmat véltetek találni.

(m) Ha a katolikus egyház, más keresztény közösségekkel szemközt, benső szervezetében bámulatos szilárdságot mutat: nem azon merev mozdulatlanságnak kell azt tulajdonítani, mellyel a katolicizmust általában vádolni szokták. Ami lényegesnek ismertetett, szilárdul fennmaradt az a protestantizmusban is, s az isteni nyilatkozat tiszta ígéiben korlátot szabott a szabad kutatás szellemének, melyen nem szabad túllépnie: úgy a katolikus egyház is bizonyos hitelveket állítja fel, s azokhoz változhatlan következetességgel ragaszkodik; de ha szűkebbek voltak is e korlátok: az egyház mindazáltal szabadon fejlődött azok között. - Mit a katolicizmus tespedéséről mondanak, az a tények balul ismerésén alapszik.

Ha a katolikus egyház azon merevültségben maradt volna, melyet szemére vetnek: vagy meg kell vala akadályoznia azon hatalmas előlépést, mit az európai emberiség a VI. századtól a XVI-ig tett; vagy el kellett volna veszítenie az emberek kedélye fölötti uralmát.

Az ok, melynél fogva a katolikus egyház minden átalakulás dacára megőrizheté legnagyobb egységét, csupán *kormányzási alakjában* fekszik. A pápa felsősége az egyház körében ugyanazon eredményre vezetett, melyre a korlátlan királyság az állam körében. A katolikus kereszténység nézeteiben e tekintetben is nevezetes módosítások keletkeztek. S habár I. Gyula, sőt Nagy Leó igényei nem voltak oly határozottsággal felállítva, mint később Joannes de Turrecremata *De potestate papali* körülírta (Credendum est, quod romanus pontifex in iudicio eorum, quae fidei sunt, spiritu sancto regatur et per consequens in illis non erret) - (Hinni kell, hogy a római pápa a hitre vonatkozó ítéleteiben a Szentlélektől vezéreltetik, következőképpen ezekben nem téved): e felsőségi igénnyel sohasem hagytak fel; s amely mértékben lett a római főpap hatalma egyre korlátlanabb, annál inkább megszerzé az egyház azon eszközt, miáltal fejlődésének iránya, sőt mértéke is meghatározatható. A haladás megvolt, s csak szabályoztatott, úgyhogy elkülönzés helyett mindig szorosabb összetartásra kelle annak vezetni.

Luther fellépéséből gyaníthatni, hogy ha az egyénnek több szabadságot adtak volna az egyház körében, s a pápaságot illetőleg kevésbé korlátlan hatalmat vettek volna igénybe: a nagy szakadást az egyház kebelében hihetőleg ki lehetett volna kerülni. Így a francia forradalomról is állíthatni, hogy nem tört volna ki, ha Richelieu és XIV. Lajos nem alapíták vala meg a korlátlan királyi uralmat; de valamint Franciaország ez abszolutizmus nélkül sohasem érte volna el az egységnek azon fokát, mit ott bámulunk: úgy a katolikus egyház, a pápaság korlátlan uralma nélkül, talán nem fogott vala oly erőszakosan szétszakadozni; de sohasem is vált volna oly szilárd szervezetté, aminő jelenleg.

(n) E tekintetben olvasóimat L. Ranke *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation* (Berlin 1839) című művének bevezetésére s első könyvére utasítom. Úgy hiszem, korunkra nézve mi sem lehet tanulságosabb azon világos előadásnál, mit e nagy történész ír az 1486-1517-ig kezdett kísérletekről, jobb alkotmányt adni a német birodalomnak. Fájdalmas lehet a gondolat: hogy már 1491-ben közös birodalmi kormányt és hadi szervezetet indítványoztak Németországra nézve, s már akkor egy minden évben egybegyűlő birodalmi gyűlés tervezeték, melynek a birodalmi kormányzás fontosabb ügyeiről kellene gondoskodnia, s hogy minden kísérlet, alkotmányt szerezni e birodalomnak - mert ezek a kísérletek a fennállót megingatták anélkül, hogy életképes egységet hoztak volna létre - csak általános izgatottságot szült; ennyi hasztalan kísérlet szemügyre vétele mindazáltal szintűgy bizonyosságot tesz az eszme hatalmáról, mint azok tehetetlenségéről, kik eddig valósítani igyekvének azt; s a német, ki történetének ezen szakára csak elszomorodva tekinthet vissza, vigaszt kereshet abban, miszerint nem hivatásuk nyom nélkül elenyészni oly fogalmaknak, melyek több mint három századon át nem veszték el hatalmukat egy nagy nép kedélyére. Az egész világtörténet igazolja ez állítást.

(o) és (p) Mindkét alkotmánynak alapos egybevetése igen messze fogna vezetni. Ki a két tervezet közti különbséget vizsgálja: meg fog győződni, hogy Poroszország javaslata - bár többnyire ismételve feltaláljuk benne a frankfurti parlament által elfogadott határozatokat - *gyakorlatilag* éppen ellenkező eredményre fogna szükségképp vezetni. Amellett, hogy benne foglaltatik a „Fürstencollegium” kiterjesztett jogokkal, s a császárt korlátlan „veto” illeti: a porosz javaslat szerint a „Staatenhaus” tagjai - melynek beleegyezése minden törvényhez szükséges - a tartományok kormányai által nevezetnének ki. S miután oly birodalmi alkotmány fennállása, mely minden fontosabb ügy intézését elvonja a tartományok kormányaitól, ezeknek érdekeivel ellenkezik: az egyes kormányok szükségképp a birodalmi hatalom korlátozására fognák használni a birodalmi szerkezet szerint őket megillető befolyásukat. A frankfurti parlament által elfogadott alkotmány életbe léptetése ellenkező eredményeket szülne, s a tartományi kormányoknak egyre szorosabb korlátozására vezetne, míg végre *egészen* nélkülözhetőkké lennének.

VI. FEJEZET

HA AZ EGYENLŐSÉG ÉS SZABADSÁG - AZON ÉRTELEMBEN, MELY E FOGALMAKNAK JELENLEG TULAJDONÍTTATIK - VALÓSULHATNÁNAK IS: EZ NEM EREDMÉNYEZNÉ AZT A MEGELÉGEDÉST, MELYET VÁRUNK TŐLÜK

Hogy a szabadság és egyenlőség fogalmai egymással - mindketten pedig a nemzeti jogosultság elvével - ellentétben állanak, fönnebb - gondolom - bebizonyítottam. Megmutattam, hogy, valamint a szabadság és egyenlőség eszméi nagyobb államok létezését lehetetlenné teszik,³³ úgy a nemzetiségi jogosultság fogalma a jelenleg létező államok felbomlásához vezet.

Innen következik:

először: hogy korunk uralkodó eszméi, bármi általános lelkesedéssel karoltattak fel: egyáltalában nem létesíthetők azon formában, melyben felállítottak;

másodszor: hogy addig, míg Európának északkeleti részében egy óriáshatalom állván fenn, a létező államok pillanatnyi felbomlása is a legnagyobb veszedelemmel járna, addig mondom, habár lehetséges volna ezen eszmék létesítése, ez mégis a szabadság és műveltség érdekében nem kívánatos.

Mindezeknél fogva meg vagyok győződve, hogy azoknak, kik az állammal elméletileg vagy gyakorlatilag foglalkoznak, első kötelességük: azon fogalmak igazítására hatni, melyek amint el nem nyomathatnak, úgy nem is valósíthatók, jelen formájukban, a fennálló rendnek felforgatása nélkül.

Az *általánosság*, mellyel bizonyos nézetek elfogadtatnak, nem szolgálhat ugyanezen nézetek helyességének bizonyítékául: de meggyőződésük lelkiismeretes megfontolására és minél világosabb bebizonyítására inti az ellenvéleményűeket; s így szükségesnek látom, hogy a fennforgó kérdést még más szempontból vizsgáljam meg, olyanból, melyet eddigelé nem érintettem, de amely természeténél fogva a legfontosabb: *azon befolyást értem, melyet az egyenlőség, szabadság és nemzeti jogosultság foglalmainak gyakorlati valósítása fogna gyakorolni az egyesek megalégedésére és anyagi jólétére.*

Minden állam, az emberek nagy többségére nézve, nem cél, hanem csak eszköz arra, hogy az egyesnek a szabad kifejlődés lehetőségét nyújtsa és anyagi jólétét biztosítsa. Oly állam, mely egész nagyságában fennáll ugyan, de anélkül, hogy e célnak megfelelné, mindenik polgárára nézve nem egyéb nagy bajnál, melyet józanul csak addig fog elviselni, míg arra kényszeríttetik (a).

Különc állításnak látszik, és mégis való, miszerint az államtudományok mezején a tévedések egyik legbősegebb forrása napjainkban azon tagadhatlan tény ignorálásában kereshető: hogy minden nép csak emberekből áll, kik azért, mert kormányférfiak vagy tudósok által e szóban: *nép* együvé foglaltatnak, sem természetes vágyaikról és szükségégeikről nem mondtak le, sem hibáikból és szenvedélyeikből nem vetkőztek ki.

---

³³ Ne feledje az olvasó, hogy amit az egyenlőségről, szabadságról és nemzetiségről mondok, csak annyiban állítom, amennyiben ezen fogalmak a most közönséges értelemben vétetnek fel.

Ezen fogalom: *nép*, éppen azoktól áll legtávolabb, kiket rendesen e szó alatt érteni szoktunk. - Valamint a *haza* fogalma az emberek tetemes részére nézve azon ponthoz van kötve, mely nekik lakul szolgál, s valamint e fogalom őket annál nagyobb áldozatokra lelkesíti, minél szorosabb kapcsolatban van az egész hazának jóléte azon kisebb kör érdekeivel, mely hozzájuk legközelebb áll: éppen úgy e fogalom: *nép*, az emberek legnagyobb részénél csak magukra, családjukra, barátaikra és környezetükre terjesztetik ki; és habár gyakran fordul elő, hogy az egyes önnön érdekét ezen kör érdekének önként alárendeli, mégis félreismerjük az emberi természetet, ha hisszük, miszerint az ember önmagát s kivált azokat, kiket szerelmével átkarol - kivéven egyes ritkább eseteket -, a közjónak feláldozni hajlandó. Az emberek - mégpedig a nemesebb emberek - jóval nagyobb része ezen tételnek: „családunkat inkább kell szeretnünk, mint minmagunkat, hazánkat inkább, mint családjunkat, s az emberiséget inkább, mint hazánkat” - legfőleg is csak első részét szokták követni, mégpedig azon oknál fogva, mert a viszony, melyben az egyes áll családjához, nem az elmélet, hanem az érzélem eredménye.

Fogalmak, minők: *haza*, *nép*, *emberiség*, tisztán észbeli fogalmak, s az ész működése közben rendesen felszólal az önzés is.

Minthogy pedig az ember természete minden állami formánál azonegy marad, s az egyes éppen úgy nem szereti saját javát valamely többség akaratának alárendelni, mint nem szereti érdekeit más hatalom kedvéért feláldozni (*b*), innen következik: hogy az állam szervezeténél nem szabad az úgynevezett közérdekek miatt az egyesek érdekeiről megfeledkeznünk; és valóban bámulatos, hogy korunkban, melyet - talán méltánytalanul - a legvastagabb önzésről és anyagiságról szoktak vádolni, de mely mindenestre az anyagi érdekeket mindenütt latba veti, az állam organizációjánál e kérdés: *mily befolyással lesznek bizonyos állami intézmények az egyesnek jólétére?* oly kevésbé méltányoltatik.

Fordítsuk figyelmünket ezen kérdésre.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznem, hogy itt nem valami absztrakcióról szólok, melyet népek nevezünk. Szándékom kinyomozni azon befolyást, melyet a szabadság, egyenlőség és nemzetiség divatos fogalmainak valósítása államaink *valóságos* lakosaira s ezeknek jelen viszonyaira gyakorolni fogna. Az állam nem arra való, hogy egyes elméleteknek próbaköül szolgáljon; nem szikla, melyet fantáziánkhoz képest ilyenné vagy amolyanná faraghatunk. Az állam - legyen szabad e hasonlattal élnem - olyan, mint a korallszirt, melynek egyik ágát sem sérthetjük meg anélkül, hogy számtalan életet ne pusztítsunk el egyszersmind.

A tárgy fontossága szolgáljon mentségemül, ha bővebben tárgyalom, mint talán szükségesnek látszanék.

Ha polgárisodásunknak Nyugat-Európában való kifejlődését nyomozzuk, azt találjuk, hogy az mindenütt három elemből alakult.

Ez elemek:

a kereszténység eszméi;

azon állapot, melyben Nyugat-Európa a római uralkodás végidejében volt, s amelybe annak feloszlása után jutott;

azon népek erkölcei és nézetei, melyek a nyugati birodalmat felbontották, s uraivá lettek.

Az ókorban az állam és a vallás benső kötelék által voltak összekapcsolva, mindkettő azonegy cél: a közügy fenntartása eszközeinek tekinthető. Az ókornak is megvoltak hitetlenségi időszakai; voltak idők, midőn az állam vallása oltalomra szorult egyes filozófiai iskolák vagy

idegen vallások befolyása ellen (c): *de a vallási fogalmak sohasem ellenkezettek azon elvekkel, melyek az államnak alapul szolgáltak.* Az erkölcsen, mely az istenség nevében hirdettetett, és az állam törvényei mindig megegyeztek; a polgári erény egyszersmind vallási erényül tekintetett; s a polgári társaságnak alapul szolgáló viszonyokat soha nem rosszallhatta oly vallás, melynek fennállása az állam fennállása által volt feltételezve.

Valamint az államban minden jogosultság a polgárság fogalmából indult ki: úgy nem volt vallás az ókorban, mely ezen nézet helyességét kétségbe vonta volna; s a rabszolgaság fennállását megtámadta, vagy a polgár jogának ellenében emberjogokat állított volna fel (d).

A kereszténység az állam körén kívül keletkezett. Éppen azért, mert nem lépett fel ellenségesen az állam ellen; mert a császárnak megadta, ami a császáré; mert munkásságának ott keresett tért, ahová az állam hatalma nem hatott; mert birodalmát nem e világból valónak mondotta: éppen ezáltal biztosított magának teljes függetlenséget, éppen ezért követhette, fejlődésének első századaiban, ösvényét szabadon; nem gondolva azzal, megegyeznek-e vagy ellentétben állanak az általa felállított elvek az államban uralkodó fogalmakkal. A kereszténység alávetette magát az államnak, mint valamely fizikai szükségességnek, az állam üldözte vagy fel sem vette a szerény hitfelekezetet; de századok múltak, melyeknek befolyása alatt állam és egyház idegenek maradtak egymás irányában.

A zsidóság, melyet a kereszténység elődének és alapjának kell tekinteni, elnyomottaknak vallása volt; s miután oly törvények, melyek - mint Mózes törvényei - valamely népnek százados elnyomtatása utáni szabadulása első perceiben adatnak, mindig a szabadság ígét hirdetik: természetes, hogy a zsidó hitkönyvekben is minden önkénynek, sőt magának a királyi hatalomnak is rosszallását³⁴, az egyéni jogoknak tiszteletét találjuk; a rabszolgákra és idege-
nekre pedig oly törvényeket, minőket az ókor legmíveltebb népeinél hasztalan keresnénk. (e) A kereszténység is elnyomottak vallása, azon különbséggel mindazáltal, hogy a zsidóság oly pillanatban keletkezett, midőn a nép már túl volt az elnyomtatáson, és önálló birodalom alakításának ment eléje, a kereszténység pedig tekintet nélkül a már létező vagy még alkotandó államokra fogalmazta tanait. A mindenható Rómával szemközt távolabbnak látszott annak lehetősége, hogy a keresztények vallása valamely állam alapjává válhatik, semhogy e lehetőség a vallás elveinek megállapításánál tekintetbe vétethetett volna. A kereszténység oly elnyomottak vallása volt, kik nem remélhették, hogy bilincseiktől megszabadulnak, s kik ennél fogva nem is törekedtek e célra, hanem szabadságuk birodalmát e világ határain kívül keresték. A kereszténység eszerint nem is támaszkodhatott valamely külön országra, külön állam polgárságára vagy külön néptörzsre. Mindenki, aki magát elnyomottnak, hontalannak érezte, s aki azon meggyőződésben élt, hogy Rómának vaspálcája alól e földön nem vonhatja ki magát, egyenlő vágygal tekintett azon világ felé, hová az elnyomónak hatalma nem terjed; s magát e világ polgárának tartotta. Minden elnyomottnak eszménye a szabadság, s így a kereszténység is szükségképp a szabadság elveit állította fel. Egyetemesnek kellett annak lenni, amint az elnyomás vala, mely alatt keletkezett; s éppen mert nem ellenségesen lépett fel az állam irányában, és nem törekedett engedményeket nyújtani ez intézményekben a hittannak: ez oknál fogva fejlődött ki az államtól teljesen függetlenül.

Utóbb is, midőn uralkodó vallássá vált a kereszténység a római birodalomban, szintén nem volt képes rögtön átalakítani az állam mindazon viszonyait, melyek ellenkezésben állottak bizonyos tanaival. Bármilyen következetlennek látszik, hogy miután egy nagy birodalom valamennyi lakosa elfogadott bizonyos vallási elveket, ezeknek alkalmazása másvilágra halasz-

---

³⁴ Lib. I. Regum. Cap. VIII.

tassék; mégis - hogy a létező államnak összes alkatát megóvja a rögtöni feloszlástól - a kereszténységnek ezen elv mögé kelle vonulnia: *istennek országa nem e földről való*.

Az egyházra nézve innen azon előny keletkezett, hogy ugyanazon elv következtében az ő függetlensége is elismertetett, s feljogosított, hogy a rabszolgaságot és minden egyenlőtlen-séget az emberi tökéletlenség szomorú következményeként eltűrve, a szellemi egyenlőséget és szabadságot mint az emberiség legmagasabb célját hirdesse, s legalább a gondolat mezején folyvást ellentmondhasson az államnak, s magát nem egyes állam, hanem az emberiség közös vallásának tekinthesse.

Ezen viszonyból szükségképp e két eszme származott: *önálló egyház az állam mellett, és minden embernek tökéletes egyenlősége isten előtt*. Mind a két fogalom tagadja a leglényege-sebb elveket, melyeken emelkedett az ókor valamennyi állama. Azon pillanatban, midőn e fogalmak általánosakká lettek, lehetetlenné vált az ókor államainak helyreállítása, bármi dicső emlékek és remények csatlakoztak is hozzájuk (f).

A jelen társadalomnak alapul szolgáló *második elem* - amint mondám - azon állapotban keresendő, amelyben volt a római birodalom feloszlása idejében.

Róma, midőn a világ urává lett, lemondott nemzetiségéről. - Görög műveltség és csaknem ázsiai erkölcsök kiszorították a hajdani itáliai egyszerűséget, az örök város a föld összes népeinek gyűlhelyévé lett, és a polgárság, melyet a latin városok annyi vérral szereztek maguknak, egész Itáliára terjesztetvén ki, később más városoknak és egyeseknek is adomá-nyoztatott, tekintet nélkül nemzetiségükre. A „civis romanus” neve, mely korábban, csekély kivétellel, csak azokat illette, kik a városban és legközelebbi környékén laktak, most - azon-képpen, mint a nemesség a legújabb időkig - bizonyos előnyöket és kiváltságokat jelentett, semmi egyebet. Minél messzebb jutunk az imperátorok történetében, annál általánosabbá válik e tünemény, és valamint az örök Rómának légiói már csaknem egyedül idegenekből állanak, s a császári széken is mindig több-több barbárt szemlélünk: úgy szaporodik évről évre azoknak száma, kik magukat római polgároknak nevezik (g), úgy terjed a római nyelv és műveltség is, hovatovább nagyobb körökben még oly népek között is, melyek nemzetiségük fenntartásáért bámulatos kitűréssel küzdöttek századokon át.

Valamint tehát a vallás mezején a kereszténység által a különféle nemzetiségek közötti ellentét megszűnt, s általánossá vált az eszme, hogy isten minden embert egyenlő jogokkal ruházott fel: úgy történt ez szint’akkor az állam mezején is, nemcsak azért, mert despotiai államokban a szabad ember s a rabszolga közötti különbség kisebbé válik, mivel az uralko-dóval szemközt mindketten egyaránt jogtalanok; hanem azért is, mert a különböző jogosultság - amennyiben ilyes még létezett, polgár és nem polgár, szabad ember és rabszolga között - nem a nemzetiség és a származás eszméjén, hanem az állam által meghatározott viszonyon alapult.

A kereszténység a szellem mezején, a római birodalom az állam körében megsemmisítette a nemzetiség eszméjét; és valamint hitünk általános elfogadása az egyház önállóságának elisme-rését vonta maga után, s ezáltal egy, az államtól független organizmus lehetőségét mutatta meg: úgy szükségképp hasonló eredményhez vezetett a politikai élet mezején annyi kisebb államnak beolvadása a római birodalomba.

Oly terjedelmű birodalom, minő a római volt, meghódítható, igában tartható és önkényesen zsarolható: de kormányozni, igazgatni ily terjedelmű birodalmat lehetetlen, kivált oly eszkö-zökkel, minők akkoriban álltak a kormányok rendelkezésére, és valamint a rend - bármi gyarló rend - szüksége kényszeríté a birodalom egyes városait municipális intézüciók behozatalára, ha ilyesek még nem léteztek volna: úgy maga a római központi hatalom e törekvést nemcsak tűrte, hanem elő is mozdította; mert éppen a municipális organizmusban igazgatási eszközt

látott, kevesebb veszedelemmel járó, mint ha a birodalom satrapiákra osztatik, ami csak a perzsa birodalom tapasztalatainak ismételtesére vezethetett volna (*h*). A történet tanúsága szerint a függetlenség utáni vágy azon pillanatban felébred, midőn a kivívása lehetségesnek mutatkozik, s így, habár olykor kényszerítő eszközökre volt szükség, hogy a municipális tisztségek elvállaltassanak (*i*), mégis e viszonyokból egyre élénkebb függetlenségi érzetnek kellett keletkezni, annál élénkebbnek, minél kevésbé volt képes a barbároktól sújtott Róma az egyes birodalmi részek oltalmára, s minél inkább kénytelenített mindenik város saját védelméről önmaga gondoskodni. Róma gyengeségének tudata és saját erejüknek érzete csakhamar megtanítá az egyes városokat Rómával szemben is bátran fellépni, s azon institúciók, melyek eddiglen csak arra szolgáltak, hogy az imperátorok számára beszédessék az adó és a parancsok végrehajtását biztosítsák, s melyekben a városok előbb csak elnyomási eszközt láttak, most szabadságuk védfalának tekintettek.

Mennyire tűnt el Rómának uralkodása által a külön nemzetiségek érzete, mutatja főleg azon körülmény, hogy a római birodalom bomlása közben egyes városok ugyan folyvást növekedő függetlenségre tettek szert, de egyes nemzetiségek államalakítási törekvésének semmi nyoma; s még akkor is, midőn Róma részéről megkísértetett Galliában a tartomány szervezése a képviselői rendszer egy nemének alkalmazásával: e törekvés az általános részvétlenségen szenvedett hajótörést (*k*).

Valamint a kereszténység az embereknek isten előtti egyenlősége eszméjét s az államtól független egyház fogalmát léptette életbe: úgy az *ókor nemzetiségeinek megszűnése és az önálló municipális institúciók utáni törekvés* az, mi Rómának bukása után megmaradt. Mily befolyással lett légyen e törekvés az újabbkori társadalom kifejlődésére, az világos, ha meggondoljuk, hogy az ókorban úgyszólván minden élet a városokban központosult, s amit ma vidéknek nevezünk, az a római birodalom felbomlása idejében nem is létezett.

Bármi nagy volt a népvándorlás által okozott felforgatás, mégsem forgathatta ki helyéből egészen mindazt, mi az óvilágból megmaradt. A történet nem kezdetet meg újból, a történet csak folytathat. És valamint a hódító elpusztított paloták romjaiból házat épít magának: úgy a népek, melyeknek csapásai alatt a római birodalom összeroskadt, kénytelenek voltak a létező fogalmakat beiktatni új állami épületükbe; mégpedig annyival inkább, mivel a kereszténységnek elfogadása után az alapzatot, melyen e fogalmak keletkeztek, részben már elismerték.

Az önálló egyház eszméje továbbá is fennmaradt, s a világi hatalom feldarabolásával és gyengülésével még inkább kifejlődött. Mindenik város, mely a római uralkodás alatt önálló hatáskört vívott ki magának, ehhez most még inkább ragaszkodott: részben azért, mivel ezt a leghatalmasabb barbárok ellen is könnyebben oltalmazhatá, mint a római birodalom irányában; de részben azért is, mivel ezen önállóság fenntartása szükségessé vált oly korban, midőn általa a városnak létele és lakosainak összes érdekeik feltételeztettek, és mivel a keresztény egyház, melynek közösségéhez ilyes városok lakosai tartoztak, és melynek püspökei e helyeken többnyire a defensor nagy nyomatékú tisztét viselték, szükségképp minden módon a városok ebbeli célzatait támogatni törekedett.

Éppen így kellett a *jogegyenlőség fogalmának* is - melynek valóságos alapja mindig az *állások tényleges egyenlősége* - legalább azok között elterjedni, kik a hódítók irányában egyenlő elnyomatás és jogtalanság állapotára jutottak, s kik a nyers erőt, mely ezt eszközölte, semmiképp olyvalaminek nem tekinthették, amiből valóságos jogállapot származhatnék.

Az erőszakos hódítás, mely által valamennyi újabb állam keletkezett, nemcsak a rang- és rendkülönbség alapjának tekinthető, mely jelenleg létezik; de egyszersmind millió elnyomott

szívébe azon meggyőződés első csiráit rakta le, hogy az állam szerkezete erőszakon és nem valóságos joggal alapszik, s így egyenlőségi törekvéseink kiindulási pontját képezi.

Ugyanezen eszmével - csak hogy más formában - *találkozunk a hódítónál is*. Itt is az egyes csak karjának ereje által vél fegyvertársaitól különbözni; itt is mindenki fenn akarja tartani teljes függetlenségét, melyről hadviselés közben rövid időre lemond ugyan, de anélkül, hogy az őt diadalhoz vezető vezérnek más elsőséget engedne, mint tán nagyobb martalékrészt s azon kitüntetést, hogy a diadalmi énekben legelől említették a neve.

Az önbecsülés érzetét és az egyéni önállás utáni vágyat azon népeknek köszönhetjük, melyek a római birodalmat megbuktatták.³⁵

S eszerint, ha figyelmünket azon elemekre fordítjuk, melyekből a jelen társadalom megalakult, mindenütt ugyanazon eszmékkel találkozunk. A kereszténység *önállóságot* (szabadságot) követel magának a szellem mezején. Mindenik város ugyanezen cél felé törekszik a község körében. A hódító saját személyének legteljesebb önállóságához ragaszkodik. Az egyház mindnyájuk *egyenlőségét* hirdeti isten előtt. A római világ a hódítás s az utóbb mindenkire ruházott polgárjog által nivelliroztatott. A győző egyenlő uralkodásra tart számot. Nem természetes-e, hogy polgárisodásunk, miután kiindulási pontjainál mindenütt ugyanazon eszmékkel találkozunk, ezen eszméket továbbfejleszté?

Ha a középkori történet zagyva szövedékét tekintjük, úgy fogjuk találni, hogy az önállóság utáni általános törekvés vonul át vörös fonalképp az egészen. Ezt tapasztaljuk az egyház körében, hol - miután ez magát mint egész az államtól függetlenné tette - egyes országok egyházai Rómától, a püspökök az érsektől, mindenik szerzetesrend a püspök hatóságától függetlenné válni törekedett. Ezt tapasztaljuk minden tartományban, mely a birodalom, minden városban, mely a tartomány felsősége alól megmenekülni törekszik, - tapasztaljuk valamennyi testületnél, mely önkörében teljes függetlenség után áhítozik, tapasztaljuk külön minden egyesnél. Valamint a herceg magát a császárral szemközt örömet felmentené minden alárendeltség alól, mely a pusztaság tiszteletbeli jogok körén túlhalad: úgy ő a maga hatalmát a tartomány grófjai által látja visszautasítva, kik meg hasonló helyzetben vannak a lovagok irányában. A jelen társadalom kezdete általános küzdelme mindenkinek teljes önállóságért. Mintha az európai emberiségnél, annyi szenvedés után, melyet a római önkény századokon keresztül reá mért, ösztönszerű ellenszenv maradt volna vissza bármily nagyobb államnak keletkezése ellen.

A szabadságra és az uralkodásra törekvés csak különböző fokai ugyanazon emberi hajlamoknak. Aki saját erőinek önálló gyakorlatát biztosítva látja, az mások erőit törekszik magának alávetni, s így mindnyájuk szabadság utáni küzdelméből szükségképp egyesek uralkodásvágya s végre maga ezen uralkodás keletkezett. Az egyház törekvései, a római imperium emléke, s maga a természet, mely az emberekkel még legnyersebb állapotukban is mindig bizonyos rendnek szükségét érezteti, oda vezették a népeket, hogy ezen általános önállóság utáni törekvésnek, mely a társadalmat bomlással fenyegeté, a zavar közepett lassankint megszilárdult királyságban gát állítottatott eléje. De még azon tényezők is, melyeknek köszönhetjük nagy részben jelen polgárisodásunkat: *az egyház és a királyság*, csak azáltal váltak képesekké céljaik elérésére, hogy az önállóságra törekvést használták eszközü. A pápa, midőn az olasz városokat a császárság elleni küzdelmeikben támogatta, hogy az önálló egyháznak védfalul szolgálhassanak; Franciaország királyai, kik hatalmas hűbéreseikkel szemközt polgári

³⁵ Ajánljuk e részben olvasóinknak Guizot nagy hírű munkáját: *Histoire de la Civilisation en Europe*, hol a befolyás, melyet a római birodalmat meghódító népek az egyéni szabadság eszméjének keletkezésére gyakoroltak, terjedelmesen tárgyalatik.

községeket alapítottak; a német császár, ki egyes uraknak a közvetlen birodalmi státusra való törekvéseit támogatta: mindnyájan azonegy ösvényen indultak.

Feladatom körén kívül esik lépésről lépésre kísérni a fejleményt, mely világrészünket azon viszonyokból, mikben azt a római birodalom bukása után találjuk, műveltségének jelen fokára emelte. De szükséges volt e tárgyat érintenem, hogy az olvasónak eszébe juttassam, mily lényeges befolyással volt az egyéni önállóság eszméje polgárisodásunkra, s mennyire lépett mögötte háttérbe még az egyenlőség fogalma is, melynek valószínűsítése utáni törekvés a legújabb időkig arra szorítkozott, hogy egyenlő önállóságban részesüljön mindenki. Csak ha az európai emberiségnek e tekintetben oly következetes fejleményét helyesen felfogtuk - csak akkor tűnik fel egész nagyságában a felforgatás, mely bekövetkezni fogna, ha az emberiség most rögtön ellenkező irányban indulna.

Amely eszme századokon keresztül ily hatalmas befolyással volt az államok fejlődésére, az szükségképp külön minden egyesnek viszonyaira is a legnagyobb befolyást gyakorolta. - Valamint az egyének fejlődése környezete által feltételeztetik, s valamint összes képességei szükségképp a fizikai lehetőség határai között mozognak: úgy más oldalról az állam fejlődésének iránya feltételezi az irányt, melyet az egyén követ törekvéseiben. A földművelő, ki telkén oly elvek szerint gazdálkodnék, melyek a természet rendével ellentétben állanak, nem volna oktanabb annál, ki személyes célzatait az állam viszonyainak tekintetbe vétele nélkül igyekeznék létesíteni. Valamint tehát az önállóságra törekvés szolgált valamennyi európai állam fejlődésének alapjául: úgy szükségképpen alapfeltétele volt az az egyesek fejlődésének is. És ez gyakorlatilag is bebizonyítható.

Azon pillanattól kezdve, midőn a római birodalom bukásával az ószerű állam feloszlott, és egy, bármily hibás jogrendszer helyébe az elnyomás tényleges állapota lépett, az egyéni önállóság, mely kezdetben csak a győzött illeté, a legyőzöttek által is mindinkább igénybe vétett, míglen mindenkinek egyéni, csak a törvény által korlátolt önállósága úgyszólván a tiszta ész követelésévé vált. Ha az egyeseknek kifejlődésére fordítjuk figyelmünket, azt tapasztaljuk, hogy mindenik osztálynál s minden egyesnél azon mértékben növekedett a munkásság, s csak ott vezetett anyagi és szellemi kifejlődéshez, amely mértékben s ahol ezen önállóság megvolt; s talán nincsen elv, melyet nagyobb általánossággal állíthatnánk fel, mint a következő: hogy *„a jelen társadalomban az egyes valamennyi viszonyának alapja az egyének önálló munkássága”*.

Az ókorban mindenki mindent az államtól várt. Nemcsak a kenyér és játékok után kiáltozó nép, hanem a büszke patrícius is az államtól várta üdvét. Neki is szükséges volt a háború, szükséges az idegen népek elnyomása, a dús martalék, hogy az ő része - az, melyet a közkincsből maga számára lehajlított - minél nagyobb legyen, hogy házáat Görögország műkinccseivel, telkeit távol világrészek rabszolgáival elláthassa (1). Az ókor állama olyan volt, mint a nap, melytől minden világosság s minden melegség származott. Az újkor polgára nem követel egyebet az államtól, mint hogy minél tágasabb mezőt nyisson neki, melyen önálló munkássága által létet és hatáskört maga alkothasson magának. - A jelenben az egyesnek jóléte és gazdagsága nem része a közjónak, melyet az egyes az államtól nyert, hanem saját ereje és szorgalma által szerzett birtok, mely gyakran régibb magánál az államnál, s az állam csak az egyesek gazdagságának s hatalmának köszönvén fényét, hasonlít a gyútükhöz, mely összes erejét a benne központosuló sugaraktól kölcsönzi.

Ha már mindenik egyén legfontosabb viszonyainak alapja s jólétének, sőt lételének feltétele jelenleg az egyén önálló munkásságában rejlik, ebből az következik: hogy ezen önálló munkásság határai nem zavartathatnak meg az egyén legfontosabb viszonyainak módosítása, sőt tönkre jutása nélkül, s hogy eszerint az egyesnek jóléte s megelégedése nem politikai szabadságának fokától, hanem azon biztosságtól függ, melyet az állami szervezetben saját viszonyai-

nak szerfelett gyors változása ellen talál.³⁶ A megelégedés foka, melyet a szabadság és egyenlőség fogalmainak következetes alkalmazásától várhatunk, tehát szintén azáltal feltételeztetik: *remélhető-e, hogy oly alkotmánnyal, melyben ezen elvek következetesen alkalmaztattak, az egyes jólétének alapul szolgáló biztosság el fog éretni*, s én nem hiszem, hogy az, ki a szabadság s egyenlőség divatos értelmében vett fogalmainak szükséges következményeit kellőleg megfontolta, ily eredményt valószínűnek mondhatna.

Vegyünk egy demokratikus államot, melynek népe oly felvilágosodott, hogy mindenik egyes saját érdekeit tisztán felfogja; tegyük fel, hogy azok, kik az összesség nevében a törvényhozással meg vannak bízva, nemcsak a valóságos többség választottjai, hanem egyszersmind a többség kívánatainak, nézeteinek s érdekeinek hű képviselői; tegyük fel végre, hogy a törvény mindenki által tiszteletben tartatik, és sem a főváros, sem a népnek valamely része nem törekszik a törvény alkotásánál más befolyást gyakorolni, mint azt, mely őt képviselőjének választása által illeti. Az olvasó látja, hogy a demokratikus állam irányában úgy viselem magamat, mint azok, kik a korlátlan monarchia előnyeit akarván magasztalni, a monarchiára nézve járnak el: ti. felállítom a formát eszményi tisztaságában, minőben még nem létezett soha. De még azon esetre is, ha ez eszménykép létesülhetne, a törvényhozó hatalom minden esetre korlátlan leend, s ennél fogva:

- 1) a törvényhozó hatalom minden pillanatban az egyes polgárnak összes viszonyaira terjesz-
kedhetik ki, s
- 2) csak azon viszonyoknak ígérhetünk hosszú létet, melyek a többség nézeteivel, kívánataival
és érdekeivel megegyeznek.

Miután pedig minden hatalommal, mely korlátot nem ismer, szükségképp gyakorta élnek vissza; s miután továbbá nagyobb államokban alig van érdek, mely valamennyi polgárnak többségét egyaránt illethetné: az ekképp szerkesztett államokban igen kevés oly viszonyt találunk, melyek fennállására biztossággal lehetne számot tartani; és ha a legújabb francia alkotmány a birtokjog sérthetlenségét különösen szentesíti, s ha demokratikus alkotmányoknál általában szükségesnek találtatott az egyesnek bizonyos jogait kijelölni, melyek a törvényhozás hatáskörén fölül állanak.³⁷ ennek okát csak annak helyes előérzetében kell keresnünk,

---

³⁶ Azon tünemény, hogy az általános jólét sehol sem fejlődött ki nagyobb mértékben, mint politikailag szabad országokban, éppen azon biztosságból magyarázható, melyet szabad intézüciók az egyes viszonyainak szerfelett gyors változása ellen nyújtanak. Míg korlátlan uralkodás alatt minden törvény egyeseknek változékonny akarától függ: alkotmányos országokban minden változás formákhoz van kötve, melyek az egyes polgárt munkássági körének rögtöni megzavarásától megóvják. Korlátlan uralkodók is átlátták e befolyást, melyet a viszonyok szilárdsága alkotmányos államokban az egyesek jólétére és kifejlődésére gyakorol, s azáltal igyekeztek az intézüciók hiányain segíteni, hogy maguk szabtak maguknak korlátokat, és bizonyos osztályokat vagy foglalkozásokat kiváltságokkal láttak el, melyek ezeknek munkássági körét az általános bizonytalanságból kiemeljék.

³⁷ Le peuple Français a résolu d'exposer dans une déclaration solennelle ces droits sacrés et inaliénables afin que tous les citoyens, pouvant comparer sans cesse les actes du gouvernement avec le but de toute institution sociale, ne se laissent jamais opprimer et avilir par la tyrannie. *Const. de 1793.* (A francia nép elhatározta, hogy ezeket a szent és elidegeníthetetlen jogokat ünnepélyes nyilatkozatban fejezi ki azért, hogy a polgárok szüntelenül összehasonlíthassák a kormányzati ténykedéseket a társadalmi intézmények céljaival, és ne hagyják magukat sohasem elnyomni, megalázni a zsarnokság által. 1793-i alkotmány.) La République Française reconnaît des droits et des devoirs antérieurs et supérieurs aux lois positives. *Const. 1848. art. III.* (A Francia Köztársaság elismeri a pozitív törvények előtt és fölött álló jogokat és köteleességeket. 1848. évi alkotmány III. cikkely.)

hogy ily gondoskodás nélkül e viszonyok is, azonképpen mint a többi, minden, biztosíték nélkül fognának maradni.

Meglehet, hogy e következtetés ellen oly okra fog hivatkozás történni, melyet politikai kérdésnél én is eldöntőnek tartok: a *tapasztalásra*. Fél százada - fogják mondani -, hogy a népfelség elve nagyobb államokban általánosan elfogadtatott, s az egyének önálló munkássága azóta véghetetlenül növekedett.

Ha meggondoljuk, hogy nem ritkán azonegy történeti tény a legellenkezőbb tételek bebizonyítására hozatik fel, akkor meggyőződhetünk, miszerint az úgynevezett tapasztalásoknál is óvakodnunk kell a csalódástól. Vannak a történetben is tünemények, melyek éppúgy kétségteleneknek látszanak, mint azon tétel, hogy a nap a föld körül forog, s melyek alapos vizsgálat után éppen úgy csalódásoknak mutatkoznak; és ha a bizonyítékokul felhozott tények alapos vizsgálata helyett csak a külszínre ügyelünk, gyakran nagyobb tévedéseknek vagyunk kitéve, mintha az absztrakció száraz ösvényén maradtunk volna.

A jelen esetben két kérdésre kell figyelmünket irányoznunk:

Először: *való-e, hogy eddiglen nagyobb államokban a népfelség elve nemcsak felállított, hanem alkalmazásba is vététt?*

Másodszor: *vajon az általános haladás és a mindinkább terjedő műveltség örvendetes eredményei a népfelség elvének köszönhetőek-e, s nem mutatkoztak-e inkább az emberi tevékenység azon köreiből, melyek a korlátlan néphatalomnak terén kívül állanak?*

Valamint a többi tudomány, úgy az is, mely az állammal foglalkozik, új épületét a görög és római műveltség bálványozott maradványaiból rakta együvé, s ennél fogva igen természetes, hogy a korlátlan államhatalom elve, mely az ókor valamennyi államának - akár demokratikusak, akár monarchikusak lettek légyen - alapul szolgált, az újabb elméletekben is helyet talált. Hobbes szintúgy, mint Rousseau, s ezek nyomán a többiek csaknem kivétel nélkül a korlátlan népfelség elveiből indultak ki; de ebből még nem következik, hogy ezen elv a gyakorlati életben is alkalmazást nyert. Az elmélet terén megfeledezhetünk az ellentétekről, melyben az állam korlátlan hatalma áll összes polgárisodásunk érdekeivel s minden egyesnek érdekeivel; de mihelyt ezen elvnek a gyakorlati életben alkalmazását megkísértjük, annál élesebben tűnik fel ezen ellentét, s a legújabb reszpublikai alkotmány Franciaországban kétségtelenül az első kísérlet ez elvnek következetes alkalmazására nagyobb államban.

Anglia, a fönnebb idézett okoknál fogva, nem hozható fel példaként; Amerika még kevésbé, mint ahol a népfelség elve elismerést nyert ugyan, de gondoskodott is az alkotmány arról, hogy e felségjog soha korlátlanná ne válhassék: miután az mindig többségek által gyakoroltatik ugyan, de nem egyetlenegy többség által, hanem hol a község, hol a grófság, hol az egyes állam, hol végre a kongresszus többsége által. Oly állam, melynek törvényhozásánál az egyes részek viszonylagos önállósága azáltal van biztosítva, hogy ezeknek külön képviselőt adatott a szenátusban, s hol mindenik választókerületnek külön érdekei azáltal vannak oltalmazva, hogy az alkotmány a választhatás jogában csak azokat részesíti, akik bizonyos időig magában a kerületben letelepedve voltak - ilyen állam a francia „*république une et indivisible*”-lel nem hasonlíthatatik egybe. Azonfölül Amerikában az egyesnek személyes szabadsága már a térvizonyok által is oly mértékben van biztosítva, minőben ezt más népesedési viszonyok mellett az alkotmány egymaga nem tehetné.

Ha a korlátlan népfelség elvének eredményei felett a tapasztalásra akarunk hivatkozni, Franciaország felé kell fordulnunk, s itt is - a minapi forradalom idejéig - a szóval, de nem a dolog lényegével fogunk találkozni.

Louis Blanc igen helyesen jegyzi meg, hogy a francia forradalom két különböző részre oszlik, mert az kezdetben a középrendnek harca volt az ószerű kormány ellen, s utóbb a nép küzdelme az egyenlőségért. Az 1791-i alkotmány a diadalmas középrend műve. Bármilyen hibás lett legyen ez alkotmány, bármilyen nagy mértékben hordá magában későbbi bukásának csíráit, minthogy az úgynevezett emberjogok sorában oly elveket állított fel, melyek az alkotmány egyes pontjaival ellentétben álltak: mégis ez alkotmány nem tekinthető a népfelség elve következetes alkalmazásának. Azon alkotmány, melyben a cenzus elvével s a - habár csak felfüggesztő - vétónak eszméjével találkozunk, nem elégítheti ki a korlátlan egyenlőség igényeit. A constituante felállította a korlátlan népfelség elvét, anélkül hogy alkalmazta volna. Ugyanezt mondhatni a konventről is, miután a „comité de salut publique” s a Robespierre által a nép nevében gyakorlott korlátlan hatalom éppen nem palástolá, hogy a veszély pillanatában inkább a közjóra, mint a nép akaratára ügyel, s miután az 1793. évnek alkotmánya, melyben a népfelség elvét kifejllesztve találjuk, csak avégett hozatott, hogy azonnal felfüggesztessék és életbe sohase lépjen. Az utóbbi alkotmányok nem tagadták az elvet, még Napóleon is a nép egyedüli képviselőjeként kívánt tekintetni; de az elvnek gyakorlati alkalmazásáról szó sem volt, az 1814-i oktrojált kártában úgy nem, mint nem utóbb 1830-ban, midőn a nép egy dinasztiaát leszállított a királyi székről, s felségjogát ezáltal három napig a legnagyobb kiterjedésben gyakorolta, hogy aztán a felséges akaratának ezen nyilatkozásán épülő alkotmányt őt arra oktassa, miszerint a népfelségben - a választási jog által - csak annak lesz része, aki bizonyos jövedelemmel bír. Mindazon tapasztalatok közül, melyeket a Franciaországban egymást felváltó alkotmányokból meríthetünk, csak azok hozathatnak fel tehát a tökéletes szabadság és egyenlőség divatos értelmükben vett elvének alkalmazhatósága mellett, melyek a legújabb republikai alkotmány elfogadása óta kínálóznak a vizsgálódónak: márpedig ezek nem oly sűrűek s talán nem is oly fényesek, hogy általuk ezen elvnek üdvös hatásáról meggyőződünk.

Mi a második kérdést illeti, arra nézve mindenki, kit előítéletek meg nem vakítanak, el fogja ismerni, hogy amennyiben egy idő óta az ismeretek mezején sebesebb haladás s a műveltségnek mindig általánosabb terjedése mutatkozik, ezt nem a korlátlan népfelség eszméjének, hanem - mint minden való haladást minden időben - csak az egyéni szabadságnak köszönhetjük. Nem az általános egyenlőség elve, hanem a korlátlan verseny - ti. éppen az, mi az emberi képességek természetes különféleségének a legtágasabb mezőt nyitja, s ami ennél fogva az egyenlőség elvével ellentétben áll -, az tette lehetségessé a gyors haladást. Csak mert korunkban a verseny általánosabb, mint eddig bármikor volt, csak ez oknál fogva előzte meg korunk a többi kort.

Az összes történetben a műveltség, tevékenység, a haladás csak addig terjed, ameddig a szabadság, azaz: az önálló munkásság lehetősége terjed; e körön kívül sötétséget találunk és tespedést.

Ezen tünemény nem szorítkozik egy osztályra, egy népfajra, egy országra. Minden országban, minden népnél ugyanezt találjuk. Legelől mindig az halad, ki legkevesebb bilincset hord: országok között a legszabadabb; népek között az, melynek minél több tagja emelkedett önállóságra; külön mindenik népnél azon osztály, mely tevékenységének körében kevésbé korlátozott. Egy nép sem vívta ki magának a szabadságot anélkül, hogy nyomában a haladás ösvényére ne tért volna. Amely város szabadítékot nyert, ott szellemi és anyagi fejlődés mutatkozott. A kereskedésben, a művészetben, minden iparágnál az önálló munkásságot mindig haladás követte, s ez mindig csak amannak volt eredménye.

A középkorban minden tevékenység oly feltételekhez volt kötve, melyek a szabad működést részint korlátozták, részint lehetetlenné tették. - A francia forradalom előtt keveseknek tulaj-

dona volt az összes fekvő birtok, kik többnyire nem maguk foglalkoztak a telek művelésével, s a földművelők nagyszámú osztálya oly feltételekhez volt munkássági körében kötve, melyek lehetetlenné tették tevékenységének és értelmiségének szabad használatát. Ugyanakkor kiváltságra volt szükség, hogy valaki valamely kézművet gyakorolhasson, s a törvények és bizonyos osztályoknak túlnyomó befolyása a törvények kezelésére a többi osztályokat oly bizonytalanságnak tették ki, mely szükségképp megsemmisítette a tevékenység ösztönét. Az 1789-i nagy események után mindezen korlátok eltűnnek, és valamint a középkorban is, az ország egyes részeiben vagy a népesség bizonyos osztályainál, melyek szabadabbak voltak, egyre növekedő munkásságot s ennek folytán haladást találunk: úgy most, midőn a szabadság a birodalom minden lakosára kiterjesztett, Franciaország nagyságával és népességének millióival állt arányban a munkásság és az eredmény is, mely ebből természetesen következett. De hogy ezt nem a népfelség elvének kell tulajdonítanunk, kiviláglik, ha tekintetbe vesszük, hogy ezen elv a császárság alatt gyakorlati jelentékenységét végképp elvesztette, s a restauráció korában csaknem puszta fikcióvá vált: anélkül azonban, hogy a haladás, melyet Franciaország anyagi és szellemi fejlődésében a forradalom óta észreveszünk, félbeszakasztott volna; sőt ha volt félbeszakadás, az akkor mutatkozott, midőn a korlátlan népfelség elve leghangosabban hirdettetett, midőn Franciaország azon mindenható erő alatt görnyedezett, melyet a „comité de salut publique” a nép nevében gyakorolt.

Ha tehát a szabadság és egyenlőség divatos értelmükben vett elvei ezentúl kedvező befolyással lesznek a haladásra és anyagi kifejlődésre, ez új, még eddig nem jelentkezett tapasztalás lesz; és ha való az, hogy összes polgárisodásunk, melyet, különböztetésül az ókoritól, kereszténynek nevezhetnénk, az egyéni szabadság fogalma által fejlődött ki, és hogy ennél fogva minden haladás valósággal csak ott s azon mértékben mutatkozik, ahol és amennyiben ezen elv gyakorlatilag alkalmaztatik: - ha nem csalódtam állításomban, hogy a jelenleg található jólét csak *az egyén önálló tevékenységének* eredménye, és csak az egyéni szabadság elvének alkalmazása által szerezhetett s őriztethetik meg - talán senki sem fogja valószínűnek találni azt, hogy oly elvek valósulása, melyek az egyéni szabadsággal ellentétben állnak, a jólétet s haladást jelenleg elősegíthetik (*m*).

Nem akarom itt fejtegetni: mennyiben valók ez elvek magukban véve, s mennyiben fogná alkalmazásuk az emberiség céljait valaha előmozdíthatni? Megengedem, hogy mindazon fényes álmok, melyeknek valósulása ezen elvektől váratik, csakugyan valósíthatók; de azért tagadhatlanul igaz marad az, hogy azon iránynak elhagyása, melyen polgárisodásunk eddig haladott, külön mindenik egyest a legnagyobb szenvedéseknek tenné ki - és pedig hosszú időre. - Soha az emberiségre nézve általában üdvösebb átalakulás nem történt annál, melyet a kereszténység elfogadása eszközölt, s még ez is - az ókori államnak feloszlása - mennyi s milyen szenvedésekkel járt valamennyi egyesre nézve! s éppen így nem térhetünk vissza az egyéni szabadság eszméjétől, melyben éltünk és fejlődünk, a korlátlan népfelség eszméjéhez, mely az ókor államainak alapul szolgált, anélkül, hogy hasonló szenvedések érnének. Valamint a hindu mítosz szerint a teremtes Brahmának önfeláldozása, úgy azon század is, mely nem kifejlődni, hanem újat teremteni akar, mindenekelőtt önmagát kénytelen feláldozni.

Nézzük e tárgyat más oldalról.

A politikai szabadság, azaz: a *korlátlan népfelség* eszméje - mert ez az, amit napjainkban e szabadság alatt értünk - a tökéletes egyenlőség elvével együtt, még semmi nagyobb államban sem kísértetett meg oly huzamosan, hogy az ez elvekre fektetett alkotmányok eredményeiről tapasztalásból szólhatnánk. De a korlátlan népfelség elve egyenlőség nélkül mind Franciaországban, mind más államokban többször vétetett alkalmazásba, és habár az eredményeknek szükségképp különbözőknek kell lenni, ha a fejenkinti választás által a politikai befolyás,

mellyel eddiglen csak egypár százezer bírt, az állam valamennyi férfi lakosára kiterjesztetik: mégis vonhatni azon hatásból, mellyel a korlátlan népfelség elve azokra volt, kiknek nevében eddiglen gyakoroltatott, némi valószínűséggel következtetést azon eredményekre is, melyeket tapasztalnánk, ha ez elv a fejenkinti választásjog kíséretében alkalmaztatnék.

Vizsgáljuk meg ez oknál fogva, ha vajon azon alkotmányok, melyekkel Franciaország a februáriusi forradalom előtt bírt, kielégítették-e legalább azokat, kiket a törvény a felséges nép neve alatt értett - ti. a választókat?

Mit követel a jelenkorban az egyes polgár az államtól, mit kell tőle követelnie, miután személyes tevékenységének eredménye ettől függ?

Mindenek előtt azt kell követelnie, *hogy az állam külügyei a legnagyobb vigyázattal kezelteszenek, hogy a viszony, melyben az állam mint egész más államokhoz áll, a lehetőségig szilárd legyen s változást ok nélkül ne szenvedjen;*

2-szor, *hogy a törvény reá nézve ne csak korlát, hanem védfal is legyen*, melyet vele szemben az állam se hághasson át, s *hogy a törvények szerfelett gyorsan ne változzanak;*

3-szor, hogy a közigazgatás ne csak az állam biztosságának, hanem az egyes polgárok szükségének is megfeleljen, hogy ezek *minden közigazgatási önkény ellen biztosítva legyenek*, s mindenkit, aki az állam nevében gyakorol fölöttük befolyást, feleletre vonhassanak.

Végre 4-szer, *hogy szabadságában az egyes inkább ne korlátoztassék, és az állam közterheiben nagyobb mértékben ne vegyen részt, mint amelyben ez az állam fenntartására elkerülhetetlenül szükséges.*

Oly államban, melynek külügyei rosszul kezeltetnek, melynek törvényei naponként változhatnak, melynek közigazgatása nem ügyel az egyesek érdekeire, s hol a felelősség elve csak az alkotmányban létezik, de gyakorlati alkalmazásában oly akadályokkal találkozik, melyeknek legyőzésére az egyes polgár nem képes; hol a személyes szabadság a közjó nevében minden pillanatban megszoríthatatik, és a közvagyon oly módon kezeltetik, hogy az egyes polgár nem szerezhet magának biztosságot aziránt, hogy valóban csupán elkerülhetetlenül szükséges terhek viselésére kényszerítetik: - ily államban az egyesnek érdekei kellőleg biztosítva nincsenek, s ha elvonatkozunk a bosszú szükségétől, mely roppant befolyással szokott lenni minden nagyobb népmozgalomra, éppen ezen kielégítetlenül maradt szükségeknek élénk és általános érzete az, mi az első francia forradalmat s ennek minden utódát előidézte.

Csalódnak, kik ezen nagy eseményt ideológok művének tekintik. Nem eszmék, hanem nagyon is anyagi szenvedések és szükségek bírták rá a népet, hogy 1789-ben a régi állapot ellen feltámadjon. Az emberek nem tűrhették többé, hogy az államnak viszonyai s a nép millióinak ezektől feltételezett jóléte az uralkodók családi összeköttetéseitől és személyes hiúságától függjenek; biztosítani akarták magukat az emberek oly események ellen, minő a nantes-i ediktum visszavonása volt, ezen önkényes törvényváltoztatás, mely többszázezer békés polgárt hazájából száműzött; beleuntak az emberek a despotizmusba, melyet bármely parányi tisztviselő az állam nevében kénye-kedve szerint gyakorolhatott; mindenki eltűrhetlennek találta azon állapotot, melyben csak egy „lettre de cachet” volt szükséges, hogy a közjó ürügye alatt szabadságától megfosztassék, s melyben a király részéről olykor szilárd törekvés mutatkozott a közterhek kisebbitésére - mit a forradalom kezdetében XVI. Lajos példája is mutat -, de az egyesnek nem volt módja arról meggyőződni: vajon elkövetett-e minden, hogy a királyságnak e szándéka teljesüljön? Ezen bajok orvoslását várta a nép az új alkotmánytól. A forradalom millió meg millió híve nem eszmékért, hanem állapota javításáért küzdött, s a nagy esemény bizionnyal elmarad, ha valaki megjósolta volna nekik, miszerint ezen bajok jó nagy része meg fog maradni, csak azon különbséggel, hogy az államhatalom nem isten

kegyelméből való király, hanem a többség nevében fog gyakoroltatni, azon többség nevében, melyhez külön mindenik egyes is tartozhatik, de amelynek határozataira, közvetlenül, semmi döntő hatást nem gyakorolhat.

Azon institúciók, melyekkel az észak-amerikai szabad államok látták el magukat kevéssel azelőtt, biztosították mindazt, amire a francia nép áhítozott, s amiért fegyvert fogott: nem, hogy valósítsa néhány ideológiának álmait, hanem hogy Anglia és Amerika institúcióit vívja ki magának. A törekvés oly cél felé volt irányozva, melyet mindenki elérhetőnek gondolt, mert egyes népek által az már eléretett (*n*).

A francia forradalom, hogy az angol és észak-amerikai szabadság eredményeire szert tehessen, éppen ellenkező ösvényen indult, mint amelyet ezek követtek (*o*). Miután Franciaország története csak a királyság s az arisztokrácia által gyakorolt elnyomásról szólt, s miután másrésről a tapasztalás a népuralom árnyoldalát még nem tüntette fel: minden törekvés a királyság s az arisztokrácia megszorítására s a *népakarat abszolutizmusának* megalapítására volt irányozva. Oly állapotok létesítésére, melyek keresztény civilizációnk posztulátumainak látszottak és az egyéni szabadság eszméjén alapultak, azon elvek állítottak fel, melyek szerint az egyénnek teljes alárendelésén sarkalló ókori államok kormányoztattak (*p*). Bámulhatjuk-e, hogy a francia forradalom nem felelt meg azon reményeknek, melyekkel a nép nagyobb és józanabb része kezdetét látta?

A múlt század nagy forradalmának ezen iránya a dolog természetében fekszik. A tétel, hogy az emberi ész mindig antitézisekben működik, sohasem valóbb, mint midőn a népek gondolatainak menetére alkalmaztatik, s a történetek mindenik korszakában azt találjuk, miszerint hibás állapot sohasem javult meg anélkül, hogy előbb némi időre éppen az ellenkező hibába ne estek volna az emberek; de szintoly természetes az is, hogy a *korlátlan felségjog*, midőn egyes fejedelemtől a nép többségére szállíttatott át, nem vezethetett azon eredményekhez, melyek csak a korlátlan felség hatalom megszorításának eredményei lehetnek, és *hogy a többség abszolutizmusa ugyanazon bajokat idézte elő, melyek szükséges eredményei minden, bárki által gyakorlott abszolutizmusnak.*

KÜLÜGYEK

Semmi kétség, hogy ott, hol a korlátlan népfelség elve uralkodik, a monarchiának családi kötelékei és személyes hajlamai csak parányi befolyással lehetnek a nép külügyeire; de vajon e körülmény egymaga már elégséges biztosíték-e a külügyek óvatos kezelésére nézve? Nincsenek-e a népnek is hajlamai és ellenszenvei? nincsenek-e azoknak is szenvedélyeik, kik a népet vezérlik? - mert a nép bármely körülmények között mindig vezetetik: csak hogy a vezetők hol általa választatnak, hol a sors által állíttatnak élére, hol meg maguk rántják magukhoz a vezérletet; s e vezérek nem ismerik-e a dicsvágyat és saját érdekeiket? nem kényszeríttetnek-e gyakran, ha állásukat meg akarják őrzeni, mint Pericles, arra, hogy a nép szenvedélyeit és nagyravágyását felhasználják - vagy a tüzet, mely hatalmukat könnyen veszélyeztethetné, külföldi háború által oltsák? Nem jár-e nagy nehézségekkel a külügyeket a nép akaratának nyilvánítása szerint, azaz: a legnagyobb nyilvánossággal vezetni, ha más államokban ez nem történik, melyek éppen ezért, minden idő tapasztalásai szerint, e tekintetben nagy előnnyel bírnak? (*q*)

TÖRVÉNYHOZÁS

A népfelség uralkodása alatt a törvények rögtöni módosítása sem függ a koronának hatalmától. Az adózási rendszer nem változtattatik meg mától holnapra *annálfogva*, mivel valamely mindenható miniszternek ez úgy tetszik. Nem fog ezer meg ezer család koldusbotra juttatni *azért*, mivel egy nagy pénzbölcsh, ki valamely nagy úrnak kegyeiben áll, nemzetgazdasági nézeteit gyakorlatilag megkísérteni akarja: de vajon ritkábbak lesznek-e a változások s következményeik kevésbé kártékonyak, ha, amit előbb a kabinetben volt szokás elhatározni, a piacon tárgyalatik? Nagyon csalódnánk, ha hinnők, hogy a nép ritkábban szokta használni korlátlan hatalmát a törvények változtatására, mint a fejedelmek. Egyben minden ember hasonlít egymáshoz: a változás utáni esengésben - hiszen e szükség érzete egyike azon emeltyűknek, melyek a haladást bármiben lehetségessé teszik, és e szükség aránylag inkább érezteti magát a néppel, miután az természetesen kevésbé elégszik meg állapotával, és a törvények másításától több hasznot remélhet a maga számára, mint a korlátlan király.

Az ellenvetés, hogy nagyon kívánatos, miszerint a törvények mindaddig változtattassanak, míg a többség érdekeinek megfelelnek, még azon esetre is csak némi alapossággal bírna, ha feltehetnők, hogy a többség mindig helyesen fogja fel saját érdekeit. Ez esetben oly törvények, melyeknek fenntartását a többség vagy az egész nép érdeke kívánná, nem fognának változást szenvedni. De ha figyelmünket a jelen államok anyagi érdekeire fordítjuk, meg fogunk győződhetni, hogy e tekintetben csak egy van, mi az egész nép általános szükségéeként tűnik fel - az: *hogy az állam valamennyi érdeket egyaránt oltalmazzon*. Ami az egyes érdekeket illeti, azok közül talán egyetlenegy sem tekintethetik a többség érdekének. Még a földmívelői érdek is úgyszólván mindenütt kevesebbbségben van. S ahol különben van a dolog: ott a tulajdonos, a bérlő s a napszámos érdekeire oszlik. Oly változás, mely például a földmívelő osztályok állapotát lényegesen sújtaná, a többieknek, azaz a többségnek, mindig pillanatnyi előnyöket látszik ígérni, s ezek, ha szerét tehetik, azon lesznek, hogy ezen előnyökhöz jussanak; az iparos pedig nem veheti rossz néven a mezei gazdának, ha ez a vámjegyzék azon pontjánál, mely az iparos sorsa felett talán határoz, oly ellenséges indulatot tanúsít iránta, amilyennel ő még csak imént a mezei gazda irányában viseltetett - és mindennek az az eredménye, hogy végre valamennyi érdek egyaránt sértetik, s hogy a sok változás miatt a fejlődés, mely a létező viszonyoknak egy bizonyos állandósága nélkül nem képzelhető, lehetlenné válik.

A KÖZIGAZGATÁS

Ha figyelmünket az alkotmányos államok közigazgatására irányozzuk, azt találjuk, hogy a *korlátlan* népfelség elve itt is ugyanazon következményeket vonja maga után, melyek általán véve minden korlátlan kormányforma eredményei gyanánt tekinthetők.

A bürokrácia gonosz hatásáról annyit beszéltek és írtak már, hogy e tárgyak fejtegetését feleslegesnek tartom. Miután az egyes polgár éppen a közigazgatás által jön érintkezésbe az állammal, a közigazgatási rendszer egyetlenegy hiánya sem kerülheti ki a közfigyelmet, s ezer meg ezer ember már *annálfogva*, hogy ezáltal polgári bátorságát tanúsíthassa, minden írnok tévedéseit és kicsapongásait keményen szokta megróni. A nép az alsóbb fokú tisztviselőkkel körülbelül úgy bánik, mint bántak volt hajdanában azon gyermekekkel, kik a királyfiak mellett neveltettek, s kik, valahányszor ezek olyvalamit követtek el, mi büntetést látszott érdemelni, derekasan megpaskoltattak. A magasabb tisztviselők a közelégedetlenség nyilatkozásának ezen módját magukra nézve igen kényelmesnek találhatják, s így történt, hogy a közvélemény felszólalásai a bürokrácia visszaélései ellen - természetesen csak annyiban, amennyiben e

megrovások az alsóbb ágakra szorítkoztak - még korlátlan kormányformájú államokban sem tiltattak el. E panaszokra nézve nem kell megfélelkezünk, hogy a bürokráciának valamennyi baja nemcsak korlátlan monarchiákban létezik, hanem általában az *abszolutizmus* eredményei - akár a király, akár a nemesség, akár az összes nép nevében gyakoroltassék az abszolutizmus; s hogy tehát ennél fogva a *korlátlan* népfelség elvének létesítése által azon bajok, melyeknek a bürokrácia az egyes polgárokat kiteszi, nem szüntethetnek meg, sőt annál inkább szaporodnak, minél következetesebben vitetik keresztül a népfelség elve.

Minden abszolutizmus, természeténél fogva, az összes kormányhatalomnak központosítása felé törekszik. Ez nemcsak lételének, hanem mindazon előnyöknek is alapfeltétele, melyek a korlátlan kormányformának tulajdoníthatnak. Az igazgatás egysége, a gyorsaság és egyforma-ság, mellyel minden rendszabály végrehajtatik, az innen származó hatalom a külfölddel szemközt s a belső rend oly dolgok, melyek csak a kormány egész hatalmának központosítása által érethetnek el, Rómában szintúgy, mint Kínában, a Vatikánban azonképpen, mint a cár-udvarnál, egy véleményben vannak eziránt. A velencei tanács szintúgy, mint Richelieu és XIV. Lajos, a francia konvent azonképpen, mint Napóleon nem vonták kétségbe e tételt, és minden korlátlan hatalom - akár önzésből, akár a nép érdekében - mindig a lehető legnagyobb központosítás felé törekedett.

Valamint ezen törekvés közös minden korlátlan kormányformával, úgy következményei is az egyes polgárra nézve azonosak, bármily nevet viseljen a hatalom, mely az országot közpon-tilag kormányozza. - Következményei:

az egyesnek gyámság alatt tartása oly dolgokra nézve is, melyek az állam érdekeivel nincse-nek közvetlen kapcsolatban;

külön tisztviselő-kar alakulása, melynek tagjai azoktól, akiknek igazgatása alá helyezvék, tökéletesen függetlenek, míg másrésről szolgálati előjárójuknak vakon engedelmeskedni tartoznak;

általános tespedés a közigazgatás minden ágában vagy örök változás minden haladás nélkül: amint ti. a központi hatalom változatlan marad - avagy változást szenved. A legnagyobb önkény minden tisztviselőcske részéről, vagy pedig - hogy a polgárok oltalmaztassanak - egy sereg formáság, mely gyakran még az önkény súlyánál is inkább nehezedik mindenkire;

a felelősség elve gyakorlati alkalmazásának nehézsége, miután a magasabb állású tisztviselő az általa elkövetett hibákat azzal mentheti, hogy parancsait az alatta szolgálók félreértették, s ezek meg azzal védhetik magukat, hogy ők engedelmisséggel tartoztak fellebbvalóiknak. Az egyes polgár, ha a közigazgatás őt kárba ejtette, ily kormányrendszer alatt csak nehezen nyerhet elégtételt, részint azért, mert ezt rendesen nálánál jóval magasabban álló egyéneken kellene keresnie, részint meg azért, mert egyáltalában nem lehetséges más elégtétel, mint az illető tisztviselőknak bírói elmarasztalása, s ehhez annyi bizonyíték kívántatik, mennyit az egyes a testületi szellem által pártfogolt tisztviselő-kar ellen ritkán képes felhozni, azt nem is említve, hogy a tisztviselők tévedéseiből vagy ügyetlenségéből származó hibák a dolog természeténél fogva csaknem kivétel nélkül büntetlenül maradnak.

Mindamellet, hogy a hivataloknak minél alkalmasabb egyének általi betöltése mind az államra, mind az egyes polgárra nézve a legnagyobb fontosságú dolog, *mégis azok, kiktől a kinevezés függ, rendesen nem képesek maguknak a kinevezendő egyének tehetségeiről elégséges tudomást szerezni (r)*. Azután a központilag igazgatott államokban a tisztviselők állása olyan szokott lenni, mely könnyen kihágásokra és visszaélésekre vezeti őket. A teljes függetlenség azok irányában, kik felett hatalommal bír, s a följjebbvalójától függőség szükségképp

befolyással vannak a tisztviselőre, és könnyen előidézik mind az uralkodás, mind a szolgaság bűneit. - Végre a központosítás következménye:

az ügyek tetemes szaporodása, mely a szünetlen és mindenre terjeszkedő ellenőrködésből származik és a közköltségek rendkívüli növekedését vonja maga után.

Ezek eredményei bármely központosításnak: ahhoz képest, amint az egészet vezető hatalom inkább vagy kevésbé felel meg feladatának, ezen bajok nagyobb vagy kisebb súllyal nehezednek az egyesekre, de egészen nem háríthatnak el, s akár monarchikus, akár arisztokratikus, akár demokratikus legyen a központi hatalom, az nem változtat a dolgon. Valamint a központosítás az abszolutizmus következménye, úgy a tisztviselői uralommal járó bajok a központosításból származnak, és ezen bajok egynémelyike még súlyosabb alakban tűnik fel ott, hol a korlátlan hatalom a népfelség nevében gyakoroltatik. Alkotmányos államokban a változó minisztériumok növelvén a közigazgatás változékonyságát, a miniszternek ritkán van elég-séges ideje, magának alsóbb tisztviselői tehetségeiről alapos tudomást szerezni; s ami végre a költségpontot illeti, azt tapasztaljuk, hogy a kínai birodalom közigazgatási költségei - ámbár Kína tízszer nagyobb Franciaországnál - tizedrészét sem teszik a francia központosítás költségeinek.

Nézzük most: mily befolyással van a korlátlan népfelség elve az egyén szabadságára s mindenkinnek valamennyi közteherben egyaránt részeltetésére.

EGYÉNI SZABADSÁG

Ahol korlátlan hatalom létezik, ott az egyén szabadsága pusztán véletlen, és nem az alkotmány következménye, sőt az egyén személyes szabadsága azon mértékben fogy, melyben az alkotmány céljának megfelel, azaz: azon mértékben, melyben a kormányzó hatalom valósággal korlátlan. Miután pedig minden abszolutizmus annál erősebb, minél inkább nemcsak fizikai erőn, hanem a polgárok meggyőzésén is alapszik, s miután a zsarnokság csak ott lehet tökéletes, ahol becsület dolgának tartja az egyes, magát neki alávetni, ezen viszony pedig sehol sem létezik oly mértékben, mint ott, hol a kormányhatalom a felséges nép nevében gyakoroltatik: ez okoknál fogva a személyes szabadság sehol sem korlátoltabb, mint ily államokban. E tekintetben még a kelet despotiai birodalmi sem képeznek kivételt; minthogy Kínában például gyalázatnak tartatik ugyan a császár akarátának ellene szegülni, és minden abszolút államban a felségsértés a legmegbecstelenítőbb büntettnek mondatik; de egyes despota sohasem bír mégis oly hatalommal alattvalóinak tetteit és szavait minden pillanatban ellenőrizni és a korona parancsait végrehajtani, aminőt a mindenütt jelenlevő és mindenható felséges nép az egyes polgár irányában gyakorolhat (s).

Felesleges volna példákat felhoznom, mert e tétel maga a dolog természete által igazoltatik, s nincs eset, melyet ellene felhozhatnánk. Akár az ókor összes történetét tekintjük, mely a népfelség elve következményeinek legjobb bizonyítékául szolgálhat, akár azon rövid időt, mely közben ez elv alkalmazást nyert napjainkban: mindig azt fogjuk találni, hogy a korlátlan népfelség életbe léptetése okvetlenül az egyéni szabadság megszorításához vezet.

De mikor szükséges, hogy az egyéni szabadság áldozatul essék a közjónak! - így kiáltanak fel - s talán igazuk is van; habár nemigen tudom felfogni, hogy mi legyen hát ezen közjó, hacsak nem valamennyi egyesnek jóléte, s hogy mint érezheti magát jól valaki, ha a legfőbb jót, az egyéni szabadságot nélkülözni kénytelen. A közjó neve alatt alkalmasint az anyagi jólétet értik; s miután ennek egyik alapfeltétele az, hogy az állam az egyén szerzeményének minél csekélyebb részét eméssze fel, nagy fontosságúvá válik e kérdés: mennyiben eszközölthetik

a korlátlan népfelség elvének alkalmazása által nagyobb államokban az államháztartás egyszerűsítése s a közköltségek és kiadások minél szűkebbre szorítása?

A KÖZTERHEK

Elméletileg e kérdés olyannak látszik, melyet megoldani könnyű.

Miután alkotmányos államokban a közkiadások nyilvánosan kezeltetnek, s mindenki, mihelyt akarja, ezek minden ágáról magának tudomást szerezhethet, s miután ily államokban minden polgár egyaránt részt vesz a közterhek viselésében: természetes, hogy a közkiadások megszorítása mindenki előtt egyaránt kívánatos. Ezen következtetés oly világosnak látszik, hogy a népfelség elvének általános elfogadása talán nagyrészt ennek köszönhető. Azon ország, mely XIV. és XV. Lajos hiúságos pazarlásait látta, pénzügyének tökéletes bomlását még csak azáltal remélte kikerülhetni, ha azt önmaga kezeli, s ez úton egy második Versailles építését s a trianoni mulatságok ismétlését lehetetlenné teszi.

Miképp történhetett, hogy az eredmény e tekintetben sem felelt meg a várakozásnak, s hogy a közterhek nem fogytak, hanem növekedtek?

A fönnebb érintett következtetés helyessége elméletileg nem vonathatik kétségbe, de *egyes tételei* a korlátlan népfelség elve szerint kormányozott *nagyobb államokban* meg nem állanak, mégpedig azért nem:

mivel az államháztartás nyilvánosan kezeltetik ugyan, de az egyes polgár mindemellett nem képes magának e tárgyban kielégítő tudomást szerezni;

mivel továbbá - csak nagyobb államokról szólunk - a terhek nem sújtják egyaránt a polgárokat;

mivel végre a közterhek leszállítása, egyenkint véve e terheket, nem áll egyaránt mindenkinek érdekében.

Nézzük csak, mint kezeltetik alkotmányos államokban az államháztartás, s állításaimat igazolva fogjuk találni.

A budget nyilvánosan tárgyalatik, a zárszámadások megjelennek nyomtatásban, a hírlapok által vizsgálat alá vonatnak, és szerfelett nagy kiadások ellen általánosabb, legalább hangosabb a panasz, mint az alkotmánnyal nem bíró államokban; de vajon hányat fogunk találni, p. o. a 34 millió francia polgár között, ki időt vesz magának vagy képességet érez magában az 1500 millió frankra menő budget-t átvizsgálni és azon tételeket kijelölni, melyeknél megtakaríthatna valamit az állam? Külön mindenik polgárnak joga van hozzá, a népképviselőnek éppen kötelessége. Nézzük, mint gyakoroltatik e jog, mint teljesítetik e kötelesség?

Azon országokban, hol a kormány legparányibb hibája sem marad megrovás nélkül a sajtóban, ott a hírlapok hasábjai csak igen ritkán nyílnak meg e nagy fontosságú kérdésnek: kivéve, ha a pénzügyi zavar éppen tetőpontjára hág, vagy ha az államháztartás kezelésének fejtegetése izgatási eszközül használtatik valamely miniszter ellen. A budget az ülés végnapjaiban üres padok előtt tárgyalatik, és jaj azon szónoknak, ki a részletek tömkelegébe ereszkednék: csendre nemigen tarthat számot, figyelmes kihallgatásra éppen nem, ámbár mindenki tudja, hogy az államháztartásban - azonképpen, mint a magánbirtoknál - csak úgy lehetséges valamit meggazdálkodni, ha a parányinak látszó egyes kiadásokat figyelmesen mérlegezzük; nagyobb tételeknél gyakran nemigen eszközölthetvén megszorítás. S honnan e közönyösség, ha forrása nem a tehetetlenség érzetében rejlik, mely nemcsak az egyest, hanem a törvényhozást is megszállja, midőn testes budget megbírálására hivatik fel?

Az állam számadásai megszűntek hét pecsét alá zárt könyv lenni, mint akkor volt, midőn a francia udvar kiadásai a veres könyvbe jegyeztettek. A könyv nyíltan fekszik előttünk, de hét ívrétű kötetből áll, s így ki érez magában erőt és hivatást e könyv tanulmányozására, hogy még azon esetre is, ha hibákat találna benne, semmi hasznát se lássa fáradságának, miután másoknak ugyanazt kellene tenniök, hogy nézeteinek helyességéről meggyőződhesse, s miután ennyi buzgóságot a közjó érdekében a törvényhozás többségétől nem várhatni? A tárgyalás ennél fogva néhány általános ellenvetésre szorítkozik. Minden törvényhozásban vannak egyesek, kik kötelességüknek ismerik, ülésről ülésre a pénzügyminiszternek egypár gonosz órát, vagy egy-két keserű napot szerezni; s ha ez megtörtént, a törvényhozás egészen, vagy némi levonással megszavazza a budget-t - amint tudniillik kisebb vagy nagyobb bizalommal viseltetik a minisztérium iránt -, nem mert a pénzügyet inkább vagy kevésbé jól kezelte, hanem mert politikai eljárása volt nagyobb vagy kisebb mértékben a közönség ínyére. Egypár ezer frank titkos kiadás, - e téren foly le rendesen az ügytárgyalás, s az emberek, úgy látszik, nem is sejtik, hogy a titkos költségeknek legnagyobb, legnyomasztóbb tétele azon felesleges kiadásokban áll, melyekről magának a miniszternek sincsen tudomása. Az állam kimeríthetetlenül gazdag. A népnek korlátlan joga van az állam összes kincse fölött intézkedni; a képviselőtestület az egész nép akaratának képviselője, s így a közkiadások növelése ellen éppúgy nem lehet kifogása senkinek, mint nem az ellen, ha egy véghetetlenül gazdag embernek a maga feleslegéből nagyobb összeg pénzt tetszenék kiadni!

Gyakorlatilag tehát nem való, hogy már annál fogva, mivel alkotmányos államokban az államháztartás nyilvánosan kezeltetik, annak egyes ágairól elégséges tudomást szerezhethet magának mindenki. Valamint az emberi szem nem képes egyszerre száz mérföldnyi területen végignézni, habár más akadállyal nem találkozna, mint önnön gyengeségével: éppen úgy lehetetlen a polgárok jóval nagyobb részére nézve alkotmányos államokban - az államháztartás jelen kezelésmódjánál fogva - ez ügynek tiszta felfogása. Az egyetlen előny, melyben a nyilvánosság őket részesíti, annak átlátása, miszerint még mindig nem fizetnek annyit, hogy azzal ne lehetne szépen elszámolni.

Nem állíthatni továbbá, hogy amely államban korlátlan népfelség uralkodik, ott valamennyi közteher mindenkire egyaránt ér. Az eszköz, mely ezen teljes egyformasághoz vezethetne, még nem találtatott fel, s örökké változván a birtok, és egymásra hatván az egyesek viszonyai, nem is fog az egyhamarjában feltaláltni. Miután p. o. a fekvő birtoknak oly megadóztatása, mely középszerű jövedelemre alapítva, helyes viszonyban áll azon adófajokhoz, mik más iparágakat érnek, termékeny évben igen könnyű, s mostoha években csaknem lerőhatlan teherre válhatik; - miután továbbá oly közvetlen adó, mely az ipar valamely ágára, sőt talán valamely fényűzési cikkekre oly célzattal vettetett, hogy a gazdagabbak sújtassanak általa, közvetve éppen a munkások legszegényebb osztályát érheti: nemigen remélhetjük, hogy az egyaránti megadóztatás rejtélye valaha meg fog oldatni. Komolyan nem is szokták e feladat megfejtését megkíséríteni. A történettudomány bizonyosságot tesz, miként adó dolgában az emberek - egyes tudósok kivételével - sohasem törekedtek egyformaságra; hanem az uralkodó felek mindig azon voltak, hogy az adónak jóval nagyobb részét elháríthassák maguktól. Valamint egykoron a nemesség törvényhozói befolyása által tökéletes vagy legalább részbeni adómentességet szerzett magának: úgy törekszik a demokrácia jövedelmi és progresszív adók segélyével szintazon cél felé. Az eljárás és egyenlőtlenség azon egy, s ennek mértékéül elv gyanánt fogadhatjuk el, hogy az adóztatási egyenlőtlenség annál nagyobb, minél nagyobb az állam és annak kiadásai - már azért is, mivel igen nagy állami kiadások csak közvetett adónemek által fedeztetethetnek, melyeknél az egyenlő felosztás alig lehetséges; márpedig ezen elv az újkor alkotmányos államaira alkalmazva, nem szolgálhat annak bizonyosságául, hogy ezen államokban a közterhek egyenlően volnának felosztva.

Első pillanatra úgy tetszik, hogy, habár egyenlőtlenül van felosztva az adó, mégis annak leszállítása mindenkinek egyaránt érdekében áll, mivel senki sem egészen adómentes, s ennél fogva mindenki érzi az adó leszállításának hasznát. Bármi valónak látszassék e tétel, mégsem kell csodálkoznunk, hogy alkotmányos államokban, hol a közterhek leszállítása a többségtől függ, éppen az ellenkezőt tapasztaljuk. Ennek okát abban találjuk, hogy az adó leszállítása *általában véve* csak az *egyes* kiadások leszállítása által érethetik el, s hogy a király díjának s a magasabb tisztviselők fizetéseinek kivételével *csak igen kevés állami kiadás van, melynek leszállítása számos egyén érdekeinek sértése nélkül eszközölhető volna.*

Említettük fönnebb, hogy a központosítás szükséges következménye az abszolutizmusnak. Minél korlátlanabb az államot kormányzó felség hatalom, annál inkább közvetlenül tőle kell minden kormánycselekvésnek kiindulni, annál inkább háttérbe kell vonulni a *Selfgovernment*, az önkormányzás elvének: még pedig annál fogva, mivel a korlátlan kormány, saját biztosságának érdekében, vonakodik a fontos ügyeket kezéből kibocsátani, a kevésbé fontosakat pedig nem bocsáthatja ki kezéből; miután, ha valamennyi fontos ügy az állam kezében központosított, nem találkozunk alkalmas ember, ki a többinek kezelését magára vállalná.

Eszerint minden korlátlan állam - a dolog természeténél fogva - teljes gyámság alá helyezi az egyes polgárt; sőt, mi több: kötelessége ezen cél felé törekednie, minthogy ily viszonyok között mindenütt, ahová az állam hatalma ki nem terjed, anarchia uralkodik, s bármi súlyos legyen például a kínai kormány, mégis elsőséget érdemel azon viszonyok fölött, melyekkel más keleti birodalmakban találkozunk, ahol az abszolutizmus nem terjeszkedett ki mindenre. A népfelség abszolutizmusa szintazon törvényeknek van alávetve, s ha mindjárt az utópisták követelése, kik a népfelség elvét egész szigorúságában szeretnék alkalmazni, és semmiféle következményétől nem rettennek vissza, az álmok országába utasítatnak, s habár a józanok nem állítják, hogy a népfelség elvének alkalmazása körül a logikai következetességet addig kell fűzni, míglen az állam külön mindenik egyesnek öltözetéről is gondoskodott: mégis abból, ami eddigelé a francia földön ez irányban történt, láthatni, hogy hová visz bennünket az ár; és ebből azt is megmagyarázhatjuk, mint történhetik az, hogy midőn a budget a nép által határoztatik meg, a kiadások mégis nemhogy fogynának, hanem napról napra nagyobbakká válnak.

Az újabb államok budget-iben előforduló összes kiadások két osztálybeliek.

Olyanok, melyek természetüknél fogva az állam kiadásainak tekintendők, és ennél fogva - bárminő legyen az alkotmány - mindig előfordulnak. Ezekhez mindazon kiadások tartoznak, melyek az államadóságra, a hadi és tengeri erőre, a szolgálati személyzet fizetésére fordítatnak;

és olyanok, melyek csak azért váltak állami kiadásokká, mivel az állam a nyilvános élet azon ágainak kormányzatát is magára vállalta, melyek *szoros értelemben véve nem illetik az államot:* ezekhez tartoznak a vallásgyakorlatot, az iskolákat, az utakat, az épületeket, az alsóbb rendőrséget, az igazságszolgáltatás és közigazgatás egy részét illető kiadások, szóval azon költségek, melyek szigorúan véve a municipális élet, a vallási felekezetek vagy magánegyesületek körébe esnének.

Ha a közkiadások első osztályát vesszük tekintetbe, itt is tetemes növekedést fogunk találni, mely nagyrészt annak tulajdonítandó, mert a közkiadások növekedése néha nemcsak nem kártékony azoknak érdekeire nézve, akik mint a nép képviselői a budget felett határoznak, hanem több esetben érdekükben áll, miután ők a közkiadások növekedése által magukra és a hozzájuk közel állókra nézve sokkal többet nyernek, mint amennyit a közadó növekedése által veszíthetnének. Aki eziránt meggyőződést akar magának szerezni, kísérje figyelemmel azon

tanácskozásokat, melyek az államadósság kamatainak lejjebb szállítását vagy a közhivatalok szaporítását tárgyalják.³⁸

Ha figyelmünket a közkiadások második osztályára fordítjuk, látni fogjuk, hogy a növekedés szükséges volta magában a dolog természetében rejlik.

Először: mivel minden központosításnak számos közbeneső láncszemre és mindenüvé kiterjedő ellenőrködésre van szüksége, ami sok költséggel jár.

Vannak ugyan, kik éppen az ellenkezőt állítják, s kik a központosításban gazdálkodási eszközt látnak, de ez csak annyiban áll, amennyiben a központosítás az ügyek egyszerűsítését vonja maga után. A gyár - mondják - annál olcsóbb áron adhatja el termékeit, minél nagyobb; de ez csak bizonyos határpontig való. Ha oly vidék, mely gabonáját eddigelé száz vízimalmon - miknél a mozgatóerő csaknem semmibe került - örölteté, rögtön a lisztet kirekesztőleg egy óriási gőzmalomban készíttetné, ez eljárásban kétségtelenül senki sem fogna gazdálkodást látni. S ez áll az államra nézve is, ha ez oly ügyeket vállal magára, melyeknek kezelése előbb parányi költségbe került.

Másodszor: mivel azon kiadásoknál, melyek szigorúan véve a község, a megye, a vallási vagy másnemű társulatok körét illetik, ezek jóval nagyobb igényekkel állanak elő, ha ezen kiadásokat az állam vállalta magára. A község, ha önállóság rendelkezik, sohasem veszi szem elől a költségpontot, s ennél fogva gazdálkodik; de ha az állam a vállalkozó, akkor kívánatainak tökéletes kielégítését követeli tőle, mégpedig annál sürgetőbben, minél csekélyebb saját terhének növekedése azon előnyhöz képest, mely a közbudget ily szaporításából reá háramlík.

Íme egy példa ez állítás bebizonyítására.

A kultusz s a közoktatás állami ügyeknek nyilvánítottak, s az állam a vallásfelekezetek és tanintézetek vagyonát államvagyonnak nyilatkoztatván ki, magára vállalta a kötelességet, hogy ezentúl az iskola és egyház szükségeiről gondoskodni fog. Vegyük kezünkbe bármely ország budget-ét, hol ez történt, s lássuk, nem növekedtek-e folytonosan a közkiadások ez ágban? mégpedig azért, mivel az állam irányában oly igények merülnek fel, melyek különben elmaradtak volna, s mivel azon gazdálkodási rendszer, mely a közvetlen kiadásnál zsinórmértékül szolgál, az államhoz nem illőnek tartatik. A francia forradalom számtalan ízben vallástalanságról vádoltatott, pedig a kultusz azóta jóval nagyobb költségébe kerül az államnak. Ugyanez áll az utakra, a középületek minden fajára, sőt még a törvénykezési és közigazgatási tisztségekre nézve is, melyeknek gyarapítása vagy egy helyről a másikra áttétele oly mértékben lett közkívánság tárgyává, hogy aki hatalmas vesztegetési eszközzel akar élni, az választás alkalmával ígéretet tesz a választóknak, miszerint, ha magukat őáltala képviseltetik, bizonyos út, bizonyos épület szükséges volta mellett fog nyilatkozni, vagy sürgetni fogja, hogy a választókerületnek magasabb tanintézet, törvényszék stb. szavaztassék meg. Miután a közterheknek egyes községeknek adott kedvezésből származó növekedése csak azon arányban éri a községet, melyben vagyona az összes államéhoz áll, holott gyakran az egész előny, vagy annak legalább jóval nagyobb része kirekesztőleg reája háramlík, a község magaviselete igen természetes. Nem tagadhatni, hogy ezen számvetés nagy csalódáson alapszik: mert a község, melynek érdekében az állam kiadásai növeltetnek, utóbb más községek hasznára szintazon módon

³⁸ A korlátlan népfelségnek, midőn valamit építtet, szintűgy megvannak fényűzési szeszélyei, mint XIV. Lajosnak Versailles-ban; s bármi haszontalan tisztség volt a grandveneuré s más, a forradalom által eltörölt hivatalok, mégis talán nem csalódom, ha mondom, hogy Franciaország új budget-jében is találhatók egyes tételek, melyek hasonló haszontalanságú hivatalokra tetemes összegeket pazarlanak évenként. Az alkotmányos abszolútizmus is szükségesnek véli a fényűzést, habár ennek gyakorlati haszna egyedül abban állana, hogy a felség hatalmára és nagyságára emlékeztessen mindenkit.

vonatik teher alá; de éppoly kevéssé tagadható, hogy amely országban az állam túlságos központosítás által az összes közigazgatást magához rántotta, ott ily törekvés általánossá válik, ami a közkiadásoknak csaknem vég nélküli növekedéséhez vezet.

Minden község, ha valamit, ami az államkincstárra új terhet ró, célba vesz, óhajtatását csak a parlamenti többség hozzájárulásával érheti el, még azon esetre is, ha az, amit óhajtat, a község gyarapulására szükséges, sőt az összes államnak is tetemes hasznára válik; s így, miként ne törekednék az, aki - bármit mondjon a törvény - nemcsak az egész népet, hanem különösen választóit képviseli, minden módon arra, hogy magának e hozzájárulást biztosítsa, és miként ne élne evégre a legtermészetesb eszközzel, ígérvén, miszerint képviselőtársainak is hasonló szolgálatot fog tenni, s tevéen e szolgálatot mindaddig, míglen az államkincstár egyes községek érdekében ily koncessziók által, melyekkel az illető képviselők a köznek rovására egymást megajándékozzák, mindinkább megterhelhetik, és végre az állam oly részeiből kiinduló panaszok, melyek a koncessziók e kölcsönösségénél eddig kevesebbet nyertek, azáltal némíttatnak el, hogy ama nagylelkűség reájuk is árasztatik, s így a szerfeletti megterhelésért járó kárpótlás mindig a közterhek szaporításában kerestetik.

Szívesen elismerem, hogy mindezek csak visszaélések az alkotmányosság mezején; nem tagadom, hogy minden képviselő, ki magát bizonyos választóság és nem az összes nép képviselőjének nézi, vét az alkotmány szelleme ellen, s hogy az államok azon organizációja, melyet a francia forradalom kezdeményezett, csak akkor célszerű, ha a középkori kupakhazafiság helyére a való hazaszeretet lépett. De hiszem azt is, hogy semmi sem áll annyira útjában a viszonyok helyes felfogásának, mint ha megfeledekezünk a dolgok valóságos helyzetéről, s a jelenkor szükségéi helyett utópiái álmokkal bíbelődünk. Minthogy tehát fél század óta az általános tapasztalás arra mutat, hogy a közkiadások mindazon államokban, melyek a franciához hasonló alkotmánnyal bírtak, növekedésnek indultak, s miután ezen növekedés arányban áll a rendszerül elfogadott központosítás nagyobb vagy kisebb mértékével: vakmerőség nélkül állíthatni, miként korlátlan népfelség elve szerint kormányzott államokban az egyes polgár nincsen biztosítva aziránt, hogy közterhekkel csak annyiban fog terhelhetni, amennyiben ez az állam fenntartására elkerülhetlenül szükséges. Sőt ha nem elvont eszmék, hanem a tapasztalás nyomán indulunk, s ha okoskodásunkat tényekre építjük, be kell vallanunk, hogy miután bármely abszolutizmus s ennélfogva a népfelség is magában foglalja a központosítás szükségét, s miután a központosítás növekedése s a közterhek szaporodása egyenes arányban állanak egymással: az egyesre nehezedő közterhek szükségképp annál inkább fognak növekedni, minél tökéletesebb alkalmazást nyer a korlátlan népfelség elve.

Foglaljuk össze röviden a mondottakat.

Azon elemek, melyekből összes polgárisodásunk alakult, az egyenlőség s az egyéni szabadság eszméit idézték elő.

Összes polgárisodásunk ezen eszméken alapszik, és minden haladás csak egyesek önálló munkásságának eredménye.

Minthogy tehát az igyekezet a divatos értelmükben vett szabadság és egyenlőség elveit létesíteni nem egyéb mint törekvés az állam egyetemes jogosultságát az egyéni jogosultság helyébe léptetni, azaz az újkor államait az ókor alapelveihez képest átídomítani, ezen törekvés célja nem érethetik el anélkül, hogy egyszersmind a haladás alapfeltétele és vele valamennyi egyesnek jóléte ne semmisíttessék meg, s így bármí üdvösek lehetnek az emberiségre nézve ily átalakulás végeredményei, míg nem létesülnek, állásával és viszonyaival megelégedve nem érezheti magát senki.

Ugyanezt mutatja a tapasztalás.

Ezelőtt a népfelség hatalmának élvezete a francia alkotmány által a vagyonosbakra szorítottatott. A fejenkinti szavazásjog véget fog vetni a kedvezményeknek, melyekben a vagyonosabb osztályok eddigelé törvény szerint részesültek: vagy - ami még valószínűbb - a munkásokra fogja átszállítani e kedvezményeket. Amennyiben mindazáltal csak azon hatásról van szó, melyet a korlátlan népfelség elve azon osztálybeliekre gyakorlott, kik e jogban részesülnek, annyiban némi világosságot vetnek a közelebb lefolyt idők eredményei a jövőre is.

Ha azon alkotmány, melynek pajzsa alatt - mint az 1830-i kartának egyik meleg bámulója mondá - az államban létező valamennyi ügy kormányzás tárgyává lett,³⁹ Franciaországot oda vezette, hogy az - M. Chevalier szavaival élve⁴⁰ - jelenleg sem saját munkája, sem kereskedés által nem képes a lakosainak fenntartására szükséges kellékeket előállítani; ha még csak azon osztályok jólétét sem volt képes előmozdítani, melyeknek e karta kirekesztőleg kedvezett; ha a francia földbirtokos, ki a beruházásokra szükséges tőkét 10% kamat mellett is csak alig-alig szerezheti meg, a termelést nem gyarapíthatja; ha az iparos, a gyártulajdonos, azonképpen mint munkásai - száz meg száz törvényes korláttól körülfogva - tehetségeiket szabadon nem használhatják, s az angollal és amerikaival szemközt olyasmit éreznek, mintha kezeik békóban volnának, holott az, akivel versenyezniük kell, mindkét karjának szabadon hasznát veheti; ha a Franciaországra neheződő általános nyomor és tehetetlenség ezen osztályokat is sújtja:⁴¹ akkor - kérдем - mint várhassuk, hogy a fejenkinti szavazás joga az összes népet azon jólétben és megelégedésben részesítendi, mely még azoknak sem jutott, akik eddigelé e joggal kizárólag bírtak, s kik ezt mások érdekeinek tekintetbe vétele nélkül önmaguk hasznára aknázhatták ki?

Valamint két külön érdeknek összhangzása, mint d'Argenson mondja, azon ellentétből származik, melyben mind a kettő egy harmadik irányában áll: úgy származik, Rousseau szerint, az összesség érdekeinek összhangzása azon ellentétből, melyben az összességnek érdekei mindegyik egyesnek külön érdekeivel állanak.⁴² Ha tehát az alkotmány olyképp van szerkesztve, hogy azon tusában, mely az összességnek és minden egyesnek külön érdekei között foly, az egyesnek érdeke szükségképp mindig legyőzetik; miként érezze ez magát megelégedve ily viszonyban? Igaz, neki joga van a választási működésben részt venni, s ő az év bizonyos napjaiban, midőn e jogot gyakorolja, azon mindenható erő részecskéjének tarthatja magát, melynek feltétlenül alá van vetve. Neki is van egy órája, midőn urat játszhatik; de helyzete ilyenkor csak olyan, mint az ókor rabszolgáié, kik a saturnáliák napjaira szabadon bocsáttattak, kik egypár óra hosszáig még az uralkodás gyönyörében is részesültek, s kik ekkor Krétában megfenyíthették még uraikat is - de a boldogság néhány rövid perce múlva a kegyetlen elnyomatás állapotába hanyatlottak vissza.

Az, ami után korunk a szabadság és egyenlőség neve alatt államainkban törekszik, nem egyéb, mint valóstítása azon elvnek, mely már Rousseau által felállítottatott: *miszerint személyét és összes erejét mindenki a közakarat legfelsőbb vezérletének köteles alávetni, hogy azt, amiről a társadalomba léptekor lemondott, mint az egésznek egyik része visszanyerje.*⁴³

³⁹ Daus le régime selon la charte il n'y a rien, qui ne rentre dans la masse de choses gouvernables. Hello: *Ou régime constitutionnel*. (A chartán alapuló rendszerben semmi sincs, ami ne tartozna bele a kormányzati ügyek tömegébe.)

⁴⁰ Revue des deux Mondes, 15 mars 1850. *Sur le rapport de la commission sur l'assistance et la prévoyance publique*. (A közsegélyezéssel és gondoskodással foglalkozó bizottság jelentéséről.)

⁴¹ M. Chevalier a fönnebb idézett munkában.

⁴² *Contrat Social* L. II. Ch. III. Note.

⁴³ *Contrat Social* L. I. Ch. VI.

Ilyen állapot csak azon esetre elégítheti ki a népet, ha sikerült az elvnek *tökéletes* valósítása. Oly állam, mely minden egyesnek viszonyait szabályozni képes, tartozik is azokat szabályozni; ha az egyesnek tevékenységét paralizálta, tartozik róla gondoskodni.

Addig, míg a jelen társadalom fennáll, mely azon alapszik, hogy mindenki magáról és övéiről gondoskodjék, addig azon elvek, melyek a többséget képessé teszik minden pillanatban mindent felforgatni, s melyek nem engedik, hogy az egyes bármily állapot fennmaradására számot tarthasson, csak köznyomort vonhatnak maguk után.

Forduljunk most ismét a nemzetiség fogalmához.

JEGYZETEK A VI. FEJEZETHEZ

(a) Majdnem általános tapasztalás a világtörténetben, hogy a legtöbb alkotmány - bármi nagy hibái voltak legyen is - mindig akkor enyészik el, ha fennállása az állampolgárok nagyobb részének anyagi jólétével összeütközésbe jön; s az alkotmány romjain mindig csak az képes új hatalmat alapítani, ki ezt az állampolgárok érdekeinek biztosítására tudja felhasználni. A francia forradalom számos adatot nyújt e tétel igazolására. Valamint a 89-i első nagy forrongást nem az ökonomistáknak és enciklopédistáknak, hanem azon controleurs généraux és más közigazgatási hivatalnokoknak tulajdoníthatni, kik, amit amazok a fennálló viszonyok hiányairól írtak, gyakorlatilag bebizonyíták: úgy a következő kormányok közül is a császárságig mindenik azon bukott meg, hogy nem volt képes az anyagi jólét iránti igényeket kielégíteni, s maga Napóleon, ki kezdetben hatalmát nagyrészt a nép anyagi érdekeinek oltalmára alapítá, elveszté e hatalmat, mihelyt az az anyagi érdekekre veszélyessé vált. Hasonló tapasztalatokat nyújt Róma története. Ha körülményesebben tanuljuk a korszakot, melyben a köztársaság elenyészett, meg kell győződnünk, miképp Augustus uralma csupán azért lett tartós, mert véget vetett azon folytonos anyagi szenvedéseknek, melyek alatt előbb a római nép minden osztálya sínylett, és tudott, a korábbi időkhöz képest, némi általános jólétet teremteni. Enélkül szintoly mulékony fogott volna lenni az ő hatalma is, mint Pompeiusé és másoké, kik azelőtt egy ideig korlátlan hatalommal uralkodtak a köztársaság fölött. - Azonban egyáltalában nem állítom, hogy valamely államforma fennállása *kizárólag* azon biztosságtól függ, melyben az anyagi érdekeket részelteti. Minél magasabb fokán áll valamely nép a műveltségnek, annál nagyobb befolyást gyakorolnak az erkölcsi szükségek is cselekményeire. S ha a kormány elbizottan megsérti egy népnek jogfogalmait: ez esetben aránylag míveletlenebb népek közt is tapasztaljuk, hogy nem csupán anyagi, hanem szellemi tekintetben is vannak bizonyos határok, miket a földnek egyetlen hatalma sem hághat át büntetlenül, habár a sértett érzületért pótléku a legnagyobb anyagi előnyöket ajánlaná is. Mert, noha minden nép visszaóhajtja a forradalmak által vesztett anyagi hasznokat: ezen epedés egyet sem tartóztatott még vissza soha.

(b) Az eszme, miszerint minden egyesnek csupán az államhatalombani részvételében áll a polgári szabadság, egyáltalában nem új. Amit Hermann (*Lehrbuch der griechischen Staatsaltertümer* 51. §.) a görög alkotmányok jelleméről általában mond, az az ókor összes szabad népének államszerkezeteire nézve igaz. Mindenütt úgy tekintett az állam, „mint a szabadok közössége avégett, hogy teljes önelégültséggel éljenek; az állam körén kívül nincs jogvédelem és önálló élet, és éppen mivel a polgár azt, amit élvez, mind az államnak köszönheti, egy-szersmind köteles annak föl is áldozni mindenét”. Ez eszme az életből fejlődött ki az ókor népeinél; egész polgárisodásuk eredménye, oly régi, mint államaik, s azért sokkal nagyobb befolyást kelle gyakorolnia az összes életre, mint nálunk, hol a tudomány vitte be ez eszmét az életbe, s oly viszonyokhoz igazította hozzá, melyek egészen más, sőt ellenkező eszmék alap-

ján fejlődtek ki. Mindazáltal még az ókor története is igazolja, mennyire nem képes az elv: *hogy az egyes az államnak mindent feláldozni tartozik*, megsemmisíteni azon befolyást, melyet az egyesek érdekei cselekményeikre gyakorolnak. Hiszen Spártában is, hol Lykurgos törvényhozása az egyes polgároknál külön érdekek keletkezését lehetőleg gátolta, s hol mindenkinek gyakorlatilag át kelle látnia az állam jólétének azonosságát a magáéval - még itt is egészen betelt a jóslat: „*kincsvágy rontandja meg Spártát.*” S az egész ó történet mennyi számtalan példát mutat a legvirágzóbb időszakból haszonlesésre s aljas önzésre, minővel alig találkozunk napjainkban, vagy legalább nem oly leplezetlenül. Nem hiszem, hogy korunkban valaki legjobb barátja előtt is oly vallomásokat tenne, mint Cicero Atticusnak: „*Legem consules conscripserunt, qua Pompeio per quinquennium omnis potestas rei frumentariae toto orbe terrarum daretur: alteram Messius, qui omnis pecuniae dat potestatem, et adiungit classem et exercitum, et maius imperium in provinciis quam sit eorum qui eas obtineant. Illa nostra lex consularis nunc modesta videtur; haec Messii non ferenda.* Pompeius illam velle se dicit, familiares hanc. Consulares duce Favonis fremunt; *nos tacemus, et eo magis quod de domo nostra nihil adhuc pontifices responderunt.*” Cicero ad Attic. L. IV. ep. I. (A consulok összeállítottak egy törvénytervezetet, amely öt évre Pompeiusra ruházta a gabonaellátásról való gondoskodást az egész birodalomban. Messius egy másik javaslatot is készített, amely korlátlan rendelkezést biztosít a pénzügyi forrásokkal, és kiegészítésként hajóhadat, hadsereget és a tartományokban még nagyobb hatalmat ad, mint amivel ezeknek a területeknek a kormányzói rendelkeznek. Az említett consuli törvénytervezetünk egyelőre mérsékeltnek látszik, Messiusé azonban tűrhetetlen. Pompeius azt mondja, hogy az előbbit akarja, hívei azonban az utóbbit. A volt consulok, Favoniusszal az élen, zúgolódnak, én hallgatok, annál is inkább, mivel házammal kapcsolatban a pontifexek még nem adtak választ. - *Cicero válogatott művei.* Bp. 1974. 395-96. l.) Hasonló nyíltságra, mellyel önzésüket többször dicsekedve bevallják, számos adatot találunk az ókor története lapjain. Midőn például Epikrates az athéni nép előtt vádoltatott, hogy a perzsa királytól ajándékot fogadott el, minden szégyen nélkül megvallá, s állítá, hogy azt igen demokratikus eszköznek tartja, meggazdagítani a polgárokat, ha évenként ahelyett, hogy archonokat választanak, mindig más szegény demokrata polgárt küldenek követül Perzsiába stb.

Okos dolog-e korunkban mindig csak a közjóról beszélni, s nem lenni figyelemmel arra, minő befolyást gyakorolnak az állam intézményei sok egyesnek személyes jólétére? Kétségkívül azon állam volna legboldogabb, hol minden egyes az egésznek javát mindig eléje tenné saját érdekének, de ha ez eszmény elérhető, az csak ott lehetséges, hol az állam az egyesek jólétére legfőbb figyelmét fordítja. Azon mértékben növekedik a polgárerény, minél ritkábban vannak kitéve az egyesek súlyos kísértetnek a köz- és magánérdekek összeütközése által.

(c) Tittmann az ó- és újabb kor államai közti különbséget (mire nézve ismét meg kell különböztetni a legújabb kort, midőn az állam körüli fogalmakra nézve visszatértek ismét az ókor elveihez) igen jól jellemzi, mondván (*Griechische Staatsverfassungen* 15. l.), hogy az állam az újabb időkben inkább az egyesek biztosságát tűzte célul, mint a görögöknél volt, hol a törekvés inkább az alkotmány egészének, semmint az egyenlőségnek biztosítására volt irányozva. Róma sem különbözik e tekintetben a klasszikus ókor más államaitól. Sőt valamint a római államban látjuk az ókor fogalmait legnagyobb tökélyre jutva: azon nézet sem jutott sehol oly általános jelentőségre, miszerint az egyesnek legfőbb erénye minden egyénit, legszentebb érzeményeit is feláldozni az állam jólétének. Tanúsítja ezt az idősb és ifjabb Brutus példája. Azon állás, melyet a vallás az ókor népeinek életében elfoglalt, egészen megfelelő volt az érintett nézetnek. Itt sem az egyes kielégítésére, hanem kizárólag az egész jólétére volt tekintet. S azért az ókori államokban az állam és egyház között lehetlen vala minden összeütközés, vagy legalább mindig az elsőnek részére kelle eldőlnie.

Az egész ókort, de különösen Rómát igen dicsérték vallásos türelméért; körülményesebb vizsgálódás azonban mindenkit meggyőzhet, hogy a köztürelm, melyben Róma minden kultuszt részesít, nem valami magasabb fokú felvilágosodásnak vagy emberiség iránti különös tekintetnek tulajdonítandó, mint főleg a XVIII. században állíták, hogy a kereszténység ellen valamit felhozhassanak. Róma története elég adatot nyújt, miszerint idegen isteni tiszteletek behozatala itt is nemcsak megtiltatott, hanem a legkegyetlenebbül megbüntettetett; sőt iratoknak vallásos okokból elnyomása és nyilvános megégetése is fordul elő. (Livius L. XL. cap. 29.) A különbség az ó- és újkor közt csupán abban áll, hogy míg ma a vallás az államtól függetlennek hirdettetik: Rómában a vallás is alá volt vetve az államnak, s annál fogva idegen istenek és szertartások bevitele a senatus jogai közé tartozónak tekintett, és ha vallásos szokások fölött viszály keletkezett, a népet illette a határozás,⁴⁴ ami által szükségképp a legnagyobb egység származott az állam és az egyház között.

(d) A rabszolgák állása az ókorban szükséges eredménye azon elveknek, miken akkor az egész állam nyugvék, s azért mindenütt egyforma. Ha Thukydidesben (L. IV. c. 80) olvassuk, mint tudták a spártaiak nyakukról lerázni a helóták egy részét, hogy midőn Pylos az ellenség kezében van, zavarokat ne támaszthassanak; ha látjuk Aeschinesnél (*Timarchos*-ban), hogy különös magyarázatra volt szükség az athéni nép előtt, megértetni, miszerint igazságos a törvény, mely egy gyalázatos bűnnek rabszolgákon elkövetését is tiltja; ha szemléljük Plutarchosban (in Catone maiore C. XXI.) miképp bánt rabszolgáival e híres római (Cato); vagy Tacitusban (*Annales* L. XIV. 42.) a senatusnak Pedanus Secundus megöletése feletti tanácskozásait olvassuk, midőn négyszáz ártatlan rabszolgának, akik a bűntény idején a meggyilkolt házában tartózkodtak, kivégzése azon hideg megjegyzéssel indokoltatik: „Habet aliquid ex iniquo omne magnum exemplum, quod contra singulos utilitate publica rependitur”: (Van valami méltánytalanság minden nagy példában, amit egyesek sérelmével szemben a köz haszna kárpótol. Tacitus *Összes művei*. Ford.: Borzsák István. Bp. 1970. 2. k. 365. l.) ezekből mindenki meggyőződhetik, hogy a rabszolgákali bánásmódra nézve - legalább a jogfogalmakat illetőleg, - az ókori államok közt nem volt semmi különbség; s hogy nem csupán Rómában volt elismerve a törvény: „Impudicitia in servo necessitas, in libero officium, in ingenuo flagitium est.”

Juvenalis versei,⁴⁵ sőt Pedanius Secundus idézett esete is, midőn a nép az ártatlan rabszolgák kivégeztetését meg akará akadályozni, mutatja, hogy a keresztény időszámlálás kezdete után csakhamar némi változás következett be a rabszolgákali bánásmódot illetőleg a közvéleményben, de az állam, míg keresztényivé nem lett, szigorúan ragaszkodott mindig ugyanazon elvekhez.

⁴⁴ Lásd Livius L. XXXVIII. c. 51.

⁴⁵ *Pone crucem servo. Meruit quo crimine servus
Supplicium? Quis testis adest? quis detulit? audi
Nulla satis de vita hominis cunctatio longa est.
O demens! ita servus homo est? Nihil fecerit: esto.
Sic volo, sic jubeo, stat pro ratione voluntas.*

Sat. VI. 210.

(„Fára e szolgálával!” - „Mi a bűne, hogy érte kereszt jár
szolgánknak? Ki tanú? Hol a vádló? Vedd figyelembe!
Emberöléssel nem várhat soha senki eléggé!”

- „Balga! A szolga is ember? Nem vétett - lehet.

Én így rendelem, így akarom, s a parancsom még nem elég ok?”

Persius és Juvenalis: *Szatírák*. Ford.: Muraközy Gyula. Bp. 1977. 75-76. l.)

(e) Miután Mózes törvénye a zsidó népnek az egyiptomi fogságból szabadulása után nem-sokára adatott, s e nagy törvényhozó egy számra nézve csekély népnek önálló lételét csak akkor hitte biztosíthatni, ha képes vala lángoló lelkesedést ébreszteni keblében a szabadság iránt, Mózes törvényeiben mindenütt a szabadságot látjuk a jog alapjául elismerve. Jehova megszabadítja a népet, s Izrael csupán az ő alattvalója. Ego Dominus Deus vester, qui eduxi vos de terra Aegyptiorum, ne serviretis eis et qui confregi catenas cervicum vestrarum ut incederetis erecti. Levit. XXVI. 13. *Mei enim sunt servi filii Izrael*, quos eduxi de terra Aegypti. Ibid. XXV. 55. (Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, aki kihoztalak titeket Egyiptom földjéről, hogy ne legyetek azoknak rabjai, és összetörtem a ti igátok szögeit, és egyenesen járatlak titeket. A leviták könyve. XXVI. 13. Mert az én szolgálaim Izrael fiai, akiket kihoztam Egyiptom földjéről. Uo. XXV. 55.) S miután egy nép sem ragaszkodott oly szilárdul nemzeti törvényhozásához: a szabadságra hivatás öntudata szintén sehol sem tartatott fenn, kivált oly hosszas elnyomás után, mint e népnél. Olvassuk Sámuel szavait, melyekben a népet inti, ne válasszanak királyt (Regum. I. Cap. 8.), s úgy találjuk, miképp a szabadság alatt, mire a vallásukhoz hű zsidóknak törekedniök kelle, nem csupán nemzeti függetlenség értendő. E függetlenségért egy nép sem mert többet és pedig majd mindig szerencsétlen harcokban; egy irodalomban sem találjuk több bizonyosságát a szabadságért lángoló lelkesedésnek, mint a próféták irataiban. „Numquid servus est Izrael” („Hát szolga-e Izrael?”) (Jeremiás II. 14.) ez a vezéreszme, mely e szerencsétlen nép egész történetén végigvonul.

A szabadság érzete rendületlen volt a zsidó népnél, mert mély vallásos meggyőződésen alapult: azonban ez érzet közös volt az ókorban más népekkel is. Másként áll a dolog azon elvekre nézve, melyeket a zsidó törvényhozás, az idegeneket és rabszolgákat illetőleg, felállíta. E tekintetben nemcsak az emberiség pálmája illeti a zsidókat az ókor minden más népe fölött: hanem azon emberséges nézetek alapját is ők veték meg, melyeket a kereszténység később általános gyakorlati elismerésre juttatott. Vessük egybe a rabszolgaságra vonatkozó törvényeket: „Cum tibi venditus fuerit frater tuus Hebreus vel Hebra, et sex annis servierit tibi, in septimo anno dimittes eum liberum. Deut. XV. 12. - Non eum opprimes servitute famulorum; sed quasi mercenarius et colonus erit. Levit. C. XXV. 39. 40. Et quem libertate donaveris, nequaquam vacuum abire patieris; memento quod et ipse servieras in terra Aegypti” Deut. XV. 13. 15. (Ha eladja magát neked egy népedből való testvéred, egy héber férfi vagy nő, hat évig szolgáljon neked, a hetedik esztendőben azonban engedd szabadon. A második törvénykönyv. XV. 12. Ne terheld a rabszolga munkájával; inkább úgy legyen nálad, mint a zsellér vagy a vendég. A leviták könyve. XXV. 39-40. S amikor felszabadítod, ne engedd el üres kézzel; gondolj arra, hogy Egyiptom földjén magad is rabszolga voltál. A második törvénykönyv. XV. 13., 15.) - Vessük össze ezeket az idegenekkel való bánásmódot illető intézkedésekkel: Si habitaverit advena in terra vestra, et moratus fuerit inter vos, - sit inter vos quasi indigena, et diligetis eum quasi vosmet ipsos, *fuistis enim et vos advenae in terra Aegypti*. Levit. CXIX. 33. 34. - Aequum iudicium sit inter vos, sive peregrinus sive civis peccaverit. ibid. XXIV. 22. (Ha idegen lakik veletek földetekben, ne bántsátok. A veletek lakó idegen olyan legyen számotokra, mint a közületek való, és szeresd úgy, mint saját magadat, hiszen ti is idegenek voltatok Egyiptom földjén. A leviták könyve. XIX. 33-34. Mindenki fölött ugyanúgy ítélkezzetek, akár közületek való, akár idegen. Uo. XXIV. 22.): s az idézetekből is meggyőződhetünk, hogy sem Róma, sem Görögország nem állott oly közel korunk humanitásához; s a zsidó törvényhozás ez emberiebb szellemét a fogság alatt szenvedett nyomorra való visszaemlékezésnek tulajdoníthatjuk.

(f) A zsidók vallása Rómában nem tartozott az üldözöttek közé. Míg hittanaik, kevésbé a köztársaság bukása előtt, a birodalomban, sőt Rómában is kezdettek terjedni: mások megvetéssel tekintettek a zsidóságra. Valamint Cicero, úgy Tacitus is „barbara superstitio” névvel illeté a

zsidó vallást, követői mindazáltal nagyobb számmal tartózkodhattak magában Rómában is. (Cicero pro L. Flacco. C. XXVIII. Suetonius Caes. C. LXXXIV.) Ha változtak e tekintetben később a nézetek, s a keresztényeket, kik a zsidókkal hosszas ideig felcseréltetének, a legkegyetlenebbül üldözik: nem hittürelmetlenségnek kell azt tulajdonítani, hanem azon meggyőződésnek, hogy a kereszténység által felállított alapelvek a római birodalom fennállásával össze nem egyeztethetők. Csak így lehet felfogni, hogy a keresztények éppen Róma legjobb császárai, egy Trajanus, Adrianus, Antonius Pius és Marcus Aurelius alatt szenvedtek legnagyobb üldözéseket. S azért a keresztények is mindig azt igyekeztek mutogatni üldözőik ellenében, miszerint vallásos fogalmaik az államra nem veszélyesek. „Semmit sem tettem a császár vagy köztársaság érdeke ellen, sőt valahányszor kötelességem úgy kívánta, mindig védelmükre keltem”: így menté magát Szent Victor a praefectus előtt; s hasonló értelemben szól a többi egyházi atya is. S midőn, amit annyian előre láttak, végre bekövetkezett, s Róma menthetetlenül bukásnak indult: ekkor is elismertették, minő befolyással valának e részben a kereszténység fogalmai. Erre vonatkoznak Rutilius panaszos verssorai:

Atque utinam nunquam Judaea subacta fuisset
Pompeii bellis imperioque Titi!
Latius excisae pestis contagia serpunt
Victoresque suos, natio victa praemit.
(Ó, bár Pompeius háborúja s Titus uralma
soha le ne igázta volna Judeát!
Az elpusztítottak a romlás ragályával fertőzik
meg legyőzőiket, a legyőzött nép diadalmaskodik.)

(g) A monda, miszerint Romulus azáltal népesíté meg városát, hogy menhelyt nyitott mindenki számára, Alba lakosainak átköltözése Rómába és sok egyéb példa bizonyítja, miképp a haza fogalmát Rómában már a legrégebb időktől fogva az állam fogalmával és nem valamely különös nemzetiségével kapcsolák egybe. Később, midőn a mindig szerencsés háborúk által egyre nagyobb számú idegen jött Rómába, s ott felszabadítás útján a polgárjogokban részesültek: a főváros népessége is egyre vegyesebb lett, s a köztársaság egyik fényes korszakában nem ok nélkül lehete kiáltani a fórumon egybegyűlt néphez: „Taceant, quibus Italia noverca est. Non efficietis ut solutos verear quos alligatos adduxi.” (Hallgassanak azok, akiknek Itália csak mostohaanyjuk. Nem éritek el, hogy szabadokként tiszteljem azokat, akiket megkötözve vezettem ide.) Miután nemcsak az összes itáliai szövetséges népeknek, hanem az úgynevezett Gallia Cisalpina lakosainak is megadatott a polgárjog, s Caesar Hispániában azon városok lakosait is megajándékozta vele, melyek hozzá hívek maradtak, sőt később a sicíliaiak is elnyerték azt: e polgárjog, mint különös nemzetiségi jelleg, elveszté minden jelentőségét, még mielőtt a császárság Afrika és Ázsia lakosait s az északi barbárokat seregéstől felvette volna a római polgárok sorába.

(h) Bár Róma teljes mértékben érte el századokon keresztül követett célját, s a legnagyobb kiterjedés mellett is szilárd organizmusnak mutatkozik, melynek szilárdsága csodálkozásra indít, ha tekintetbe vesszük az eszközöket, melyek akkor egy erős központi hatalom alapításához a kormányoknak rendelkezésére állottak; mindazonáltal Róma az egységes állam föltételei körül egészen más nézetekből indult ki, mint minők korunkban divatoznak. A köztársaság idejében Róma azon városoknak, melyeket a római polgárjogban részesíté, nemcsak azon jogot, hogy eljáróikat választhassák, hanem saját törvényeiket is meghagyta.⁴⁶ - (Legalább Beaufort [*République Romaine*. Vol. V. p. 221.] azon nézetben van, melyet Schlosser is pártol

⁴⁶ Csak hűtlenség vagy elpártolás miatti büntetésből kormányoztattak egyes városok római praefectusok által.

[Univ. *Übersicht der Geschichte der alten Welt*], hogy az oly municipiumok, melyek a római intézményeket nem örömet fogadák el, egész belszerkezetüket megtarthatták.) Mindazon népek, melyek az úgynevezett itáliai jogban részesültek, megtarták saját közigazgatásukat és törvényeiket; sőt Itáliának görög városai is, mivel Róma ellen felkeltek, legyőzve súlyosan lakoltak ugyan, azonban - miként Strabo írja - nem veszítették el görög intézményeiket. S miután a császárok kényuralmának alá volt is vetve a római birodalom: nem történt e kormányelveken semmi változás. Nemhogy veszélyt láttak volna a római császárok a municipális szerkezetben az állam egységére nézve: sőt számos kényszerítő törvény által igyekvének azt fenntartani.

Diocletianus óta minden városban volt a város tekintélyesebb polgáraiból egy gyülekezet (számra különböző, leginkább 100 tagból), mely Ordo decurionum, Ordo, Curia vagy Senatus nevezet alatt a belügyek vitelével volt megbízva. E curiának vagy születés által, mint egy decurio fia, vagy választás útján lehetett valaki tagja. A curia határozatainak végrehajtása szintén választott tisztviselőkre (2 vagy 4 vir-re) volt bízva; s az ily curiák hatásköre megleghezősen ki vala terjesztve, ők gondoskodtak a városban az adókivetésről és beszédéről; s efölött néha a hadi készületekre figyelés is rájuk bízott, s gondjaik közé tartozott a seregek élelmezése és ellátása is. Maguk kezelték a város belügyeit. Bírói ítéleteiktől (s illetőségük a polgári ügyekben elég terjedt volt) egyenesen a tartomány elnökéhez volt föllebbvitel. A rendőrséget az irenarchák és stationariusok stb. által kezelék.

Ki e fontos tárgy körül körülményesebb ismeretet akar szerezni, olvassa Savigny-től *Geschichte des römischen Rechtes* és Faurieltől a *Histoire de la Gaule méridionale* első kötetét. Lásd továbbá: Roth: *De re municipali Romanorum*; és Raynouard: *Histoire du droit municipal en France*.

(i) A Codex Theodosianus számos törvényt foglal magában, melyekből láthatni, hogy a municipális hivatalok elfogadása súlyos tehernek tekintett, mely alól mindenképp igyekeztek magukat kivonni. „Destitutae ministeriis civitates, splendorem quo pridem nituerant, amiserunt; plurimi siquidem collegiati, cultum urbium deserentes, agrestem vitam secuti, in secreta sese et devia consulerunt.” Cod. Theod. *De his qui prop. Condit. reliquerunt*.

Curiales, qui ecclesiis malunt servire quam curiis, si volunt esse quod simulant, contemnunt illa qua subtrahunt; nec enim eos aliter nisi contemptis patrimoniis liberamus. Quippe animos divina observatione devinctos non decet patrimoniorum desideriis occupari. Cod. Th. lib. 12. tit. 1. de decur.

Quidam ignaviae sectatores desertis civitatum muneribus, captant solitudines ac secreta, et specie religionis cum coetibus monazantum congregantur. Hos igitur atque huiusmodi intra Aegyptum deprehensos per Comitem Orientis erui e latebris consulta praeceptione mandavimus, atque ad munia patriarum subeunda revocari. Ibid.

Curiales omnes iubemus interminatione moneri, ne civitates fugiant aut deserant, rus habitandi causa; fundum quem civitati praetulerint scientes fisco esse sociandum; eoque rure se esse carituros, cuius causa impios se, vitando patriam, demonstrarunt. Ibid. lib. 12. tit. 18. si curiales etc. (A hivatalaiktól cserbenhagyott közösségek elvesztették régi ragyogásukat, a testületek számos tagja odahagyva a városok gondját, vidékre húzódott, s távol mindenkitől, csak magával törődött.

Azok a polgárok, kik szívesebben szolgálnak az egyházaknak, mint a közösségnek, ha valóban azok akarnak lenni, amit tettetnek, megvetik mindazt, amit otthagynak, s ezért örökségüktől megszabadítva engedjük el őket. Nem illő ugyanis, hogy az isteni szemlélődéstől lenyűgözött lelkek a birtokok gondjaival foglalkozzanak.

Némely gyávák odahagyva közhivatalaikat, magányos és félreeső helyekre igyekeznek, s a vallás örve alatt a szerzetesek közösségeihez csatlakoznak. A fentiek értelmében megparancsoljuk, hogy az ilyeneket és a Comes Orientis által Egyiptom belsejében felfedezetteket kutassák fel rejtekhelyeiken, s küldjék vissza őket hazai szolgálatuk ellátására.

Szigorúan intjük a polgárokat, ügyeljenek, hogy a városokból a falusi élet kedvéért el ne távozzanak vagy meneküljenek; tudják meg, hogy a birtok, melyet ily módon többre becsülnék közösségüknél, a kincstárra száll, s így megfosztatnak ama földtől, melyért otthagyták a hazát s megmutatták ocsmányságukat.) E törvények nagy száma tanúsítja, miképp minden szigor mellett sem érték el általuk az óhajtott célt. Egyszersmind azonban látjuk ezekből, mi komolyan voltak rajta a császárok, hogy a municipális intézmények fenntartassanak a városokban, éppen mivel belátták, miszerint általuk nem veszélyeztetik az, ami az állam egységének fenntartására lényeges. Kétségtől ez intézmények sem voltak képesek biztosítani a polgárok érdekeit és jólétét. Hol kényuralom van, nem biztosíthatni a polgárok érdekeit közigazgatási intézmények által: ami ugyan nem maguknak az intézményeknek, hanem a kényuralomnak tulajdonítható. Mi méltó tárgy gondolkodásra, főleg ha megfontoljuk, hogy azon polgári szabadság nagy része, mely a római birodalom romjain keletkezett, az érintett alapokból fejlődött ki.

(k) Honorius és ifjabb Theodosius császároknak az Arlesban székelő galliai praefectushoz 418-ban kibocsátott leiratában következő rendeltetik: „Tudtul kell adni minden közhivatal által kitűnő férfiúnak, nagyobb földbirtokosoknak és bírának a tartományokban, hogy minden évben augusztus és szeptember idusa közt Arles városában gyűljenek egybe közös tanácskozásra. A távolabb provinciák, azon esetre, ha a bírák mulaszthatlan foglalkozásuk miatt akadályoztatnak, követek által képviseltetik magukat e gyűlésen. A meg nem jelenők aránylagos pénzbüntetésben marasztaltatnak el.”

(l) Úgy hiszem, hogy azon határtalan bámulat oka, mellyel a régi kor polgárerényei iránt viseltetni szokás, nagyrészt abban keresendő, miszerint az állam és az egyesek java között akkor létezett szoros összeköttetés nem vétetik eléggé figyelembe. - Oly korban, midőn mindenki csak annyiban tarthatott igényt bármi jogra, amennyiben az állam polgára volt, s a haza elvesztével teljes jogtalanság, sőt rabszolgaság állapotába süllyedt; hol az egyéni vagyon birtoka az állam fennállásától függött, s minden, ami ennek számára szereztetett, bár egyenletlenül felosztva, mégis mindig minden egyesnek javára szolgált; hol a szegényebb polgár az állami terület kiterjesztését saját anyagi helyzete javulásának volt kénytelen tekinteni, mivel általa nemcsak teljes adómentességre, hanem a meghódított terület egy részletére is számíthatott, miután az mint ager publicus állami jószággá vált; hol az állam néha ingyen s csak mindig felette csekély áron osztott élelmiszereket a népnek, s hol a nyilvános játékok iránti gond, mikben ő ingyen vehetett részt, egyike volt a legfontosabb állami ügyeknek; hol a haza iránti nagyobb érdek az egyesnek nemcsak utat nyitának a hatalomhoz és dicsőségre, hanem egyúttal legjobb módjai valának a meggazdagodásnak: ott nagyobb kellett lenni minden egyes ragaszkodásának az államhoz, s ott szükségképpen a közjóérti legnagyobb áldozatok számosabb esetét találándjuk. Azonban mégis csatlakoznánk, ha ezeket a közszellem magasabb fokának tulajdonítanók: sőt inkább ennek oka abban fekszik, miszerint az ókor államaiban az önzés és honszeretet indokai, melyek újabb időkben oly gyakran léptek ellentétbe, csaknem mindig közreműködésnek egy célra. - Schlossernek, nézetem szerint, teljesen igaza van, midőn (*Univ. Übersicht der Geschichte der Althertums* II. 2. 451.) állítja, hogy a római arisztokrácia éppen az erkölcsi korcsosodás időszakában volt nagy és fényes; az emberiségnek s tehetségeinek oly oldalát tüntet fel, mely soha, sem azelőtt, sem azután nem volt oly nagy és dicső. Azonban nézetem szerint csatlakozás volna ebből azt következtetni akarni, hogy: *erkölcsi romlottság és szellemi s tetszeli nagyság az emberek között elválhatnak.*

Róma azon korszakának története ellenkezőleg azt tanúsítja, miképp oly viszonyok, melyek által az egyesnek java az állam javához van kötve, még erkölcsileg romlott korszakban is a polgárerények csodáit képesek eszközölni. Ezen tan fontos minden időkre. Mert csak azon állam nyugszik valódi szilárd alapokon, amelyben nemcsak az erényes, hanem minden okos ember a közügyek épségben tartásában kénytelen látni élete legfőbb feladatát.

(m) Louis Blanc-nak teljesen igaza van, midőn (*Pages d'histoire de la Révolution de Février 1848. Ch. II.*) állítja, hogy a reform egész választmánya „sans pousser droit aux conclusions souveraines du socialisme en acceptait du moins les prémisses” („anélkül, hogy egyenesen a szocializmus legfőbb végkövetkeztetései felé tartott volna, elfogadta annak legalább is a premisszáit”). Tovább kellett volna mennie, ugyanazt mondania a „National” egész pártjáról. Hol a nép arról győződött meg, miszerint anyagi előnyei biztosításának és szaporításának egyedüli módja csupán abban áll, hogy általában részt vesz a törvényhozási választásokban, s hol e törvényhozásra ruháztatik a legkorlátlanabb rendelkezési jog valamennyi ügy felett - ily állam gyakran kénytelen oly helyzetbe jönni: „quum mixtis omnibus et moderatore uno carentibus tantum quisque saperet, quantum erranti populo persvaderi poterat” (az ilyenfajta vegyes, irányító nélküli gyülekezetekben mindenki annyira okos, amennyire a tévelygő népet meggyőzni képes).

(n) „Tout le monde voulait un peu plus d'indépendance, et se placer dans une situation plus douce, mais il serait difficile peut-être de citer un seul homme utilement occupé qui eut la pensée de détruire, ou même de changer la monarchie.” (Mindenkinek egy kissé több függetlenséget kívánt, és kellemesebb helyzetbe akart jutni; de talán nehéz lenne említeni egyetlen hasznosan foglalkoztatott embert is, aki a királyság megdöntésére vagy akár megváltoztatására gondolt volna.) - így nyilatkozik Beaulieu, (Int. p. 32) a francia forradalmat megelőző hangulatról. Midőn később meggyőződének a létező viszonyok fenntarthatatlanságáról: Anglia és Észak-Amerika példája volt, melynek befolyásával az alkotmányozó gyűlés törvényhozói működésének folyama alatt félreismerhetlenül találkozunk. Úgy látjuk, miként mindazon férfiak, kik a forradalom kezdetén a legnagyobb befolyást gyakorlák, vagy nyíltan Anglia intézményeinek utánzása mellett nyilatkoztak; mint: Clermont-Tonnerre, Virieux, Bergasse, Malouet, Lally-Tolendal s mások, vagy pedig mint p. o. Liancourt, Lafayette, Pelletier, de St. Fargeau, Bailly, Sieyès, Thourer stb. demokratikus alkotmányt, minő Amerikában létezett, akartak kiküzdeni honuk számára; s attól csak annyiban tértek el, amennyiben emellett a királyság és a társadalmi viszonyok fenntartását lehetségesnek hívták.

(o) Az angol alkotmány fényes eredményei igen gyakran tulajdonítottak két oknak: annak, hogy ezen alkotmány által a monarchikus, arisztokratikus és demokratikus elv tökéletes egyensúlyba hozatott, és továbbá, hogy benne a törvényhozó, a bírói és a végrehajtó hatalom szigorúan el van különítve. Nyugodt vizsgálat mellett úgy találjuk, hogy az alkotmány a dicséret előnyök egyikével sem bír. Minden tökéletes egyensúly csak a legtökéletesebb tespedéssel egybekötve gondolható. Angliában, történelmének különböző időszakaiban, mindig a monarchikus, arisztokratikus és demokratikus elv gyakorolt felváltva túlnyomó befolyást, s a hatalmas szigetország fejlődése ezen elemek felsőség utáni folytonos küzdelmének tulajdonítható, és nem azok egyensúlyának. Éppen oly kevésbé lehet szó a hatalmak teljes elkülönítéséről oly államban, hol az esküdtszéki intézmény által a bírói eljárások legfontosabb része a nép által gyakoroltatik, hol a végrehajtó hatalom eszközei a törvényhozásnak felelősek, s hol a király, mint a végrehajtó hatalom feje, a parlament összehívása s feloszlata, felsőházi új tagok kinevezése s a törvényjavaslatok szentesítése körüli jogai által a törvényhozásra oly nagy befolyást gyakorol. - Ha az egész népelet eredményeit az állam alkotmányának - jóllehet ez is csak a nép egyénisége által nyer még fontosságot - akarjuk tulajdonítani, akkor az angol üdvös eredmények inkább ellenkező okokból lesznek származtatandók. Éppen mivel az angol

alkotmány által sem a demokratikus, sem az arisztokratikus, sem a monarchikus elv a nyilvános hatalmak egyik ágából sem volt kizárva, s mivel ezek - a törvényhozó, a bírói és a végrehajtó hatalom - sohasem voltak oly szigorúan elkülönítve, hogy egyik vagy másik, önkörében, *önkéntes* hatalmat gyakorolhatott volna, vagy röviden mondva: *mivel az angol alkotmány egy egészen abszolút hatalom fennállását az államélet minden körében lehetetlenné tette*, csak ezen körülménynek köszönheti szabadságát és nagyságát Anglia. - A nép nézetei az állam vezetésére nem mindig valának azon befolyással, melynek - mint ezt a gabonatörvények megváltoztatása mutatja - mai nap egy államférfiú, egy párt sem mer ellenállani, s csak egy fél századdal kell hátrább tekintenünk, hogy meggyőződjunk: mennyivel hatalmasabb volt akkor a korona befolyása, melynek alkotmányos állása külsőleg azóta bizonyosan nem változott; de miként most, dacára a népakarat elismert hatalmának, ennek bármennyi zajjal összekötött egyszerű nyilatkozata nem elég arra, hogy egy törvény azonnal megváltoztattassék: szintúgy talált a királyi hatalom akkor is, midőn még csak abszolútnak látszék, mindenkor bizonyos korlátozásokra, és éppen ezáltal lőn az alkotmány az egyéni szabadságnak védfalává, és ismét ezáltal alapjává a minden oldalról fejlődésnek a tudomány és anyagi haladás terén.

Hasonló előnyöket találunk - bár csekélyebb mértékben - az észak-amerikai alkotmányban. Amit Angliában a történeti jog iránti tiszteletnek köszönhetni, mely ti. a népet mindenkor arra bírta, hogy az akadályokat, mik útjában álltak, nem rombolá le, hanem megkerülé: ugyanez eszközölte Észak-Amerikában a szövetségnek ugyanannyi, majdnem független államra lett eredeti felosztása s a térvizonyok által. Mindaddig, míg a szövetségnek államokra osztása fennáll, s a népesség azok nagyobb részében oly ritka maradhat, mint most, Amerikában a tökéletes demokráciának elvileg fennállása nem fogja az egyesek egyéni szabadságát veszélyeztetni.

(p) A klasszikus ókor utánzása utáni folytonos törekvés, mellyel a francia forradalom lefolyása alatt sok szónoklatban, a legtöbb végzésben, minden köztársasági ünnepélynél találkozunk, s melynek nemcsak a legfontosb köztársasági intézmények (tribunatus, consulatus, vének tanácsa stb.), egész tartományok (la république ligurienne, cisalpine, parthenopienne stb.) elnevezését, hanem több Brutust, Timoleont, Caesart és Pompeiust is köszönhetünk, ki jelenleg nagy nevének pályáját kalmárboltban vagy egy szegény hivatalszobában végzi be - ezen törekvés, ha csupán ily dolgokra szorítkozik vala, egészen ártalmatlan maradt volna. - Amit a köztársaság e tekintetben tett, csupán folytatása XIV. Lajos fáradozásainak. Róma uralma után annak szabadsága hozatott rokokószzerűen színpadra; a lovagsizmákban megjelent Gracchusok és Brutusok méltó követői azon Numa Pompiliusoknak és Caesaroknak, kik allongeparókákban tapsoltattak meg. - De hogyha vizsgáljuk a befolyást, melyet az ókor történetének egészen hibás felfogása a francia forradalom által általánosan követett irányra gyakorolt; ha látjuk, hogy a római és görög hősök példája mentségül idéztetett minden gyilkosságnál, melyre nézve politikai ürügy használtathatott, hogy minden undok tény, mihelyt az ókor történetére lehetett vele kapcsolatban hivatkozni, erényül állíttatott fel, hogy rablás és lopás, gyilkosság és megvesztegetés azonnal igazoltnak tekintetett, mihelyt valamely klasszikus író az ókor valamely úgynevezett nagy férfiáról hasonlót beszélt el: - át fogjuk látni, hogy azon mód, mely szerint a XVIII. században az ókor történetével nagyjából foglalkoztak, az ízlés elrontásánál többet tett; s hogy az enciklopédisták nézete, minélfogva a történeti eredmények alapos kiismerése fölöslegesnek tekinték: „comme étant seulement d’une nécessité convenue, comme une des sources les plus ordinaires de la conversation, en un mot, comme une de ces inutilités si nécessaires qui servent à remplir les vides immenses et fréquents de la Société”⁴⁷ („minthogy az nem egyéb, mint közös megegyezésen alapuló szükségesség, mint a

⁴⁷ D’Alembert: *Réflexions sur l’histoire*.

társalgás legközségesebb forrásainak egyike, röviden, mint egyike azoknak az oly szükséges haszontalanságoknak, amelyek arra szolgálnak, hogy betöltsék a társasági élet oly gyakori, roppant ürességeit”) s a történetet, csupán hogy bizonyos állításoknak út nyitassék, szándékosan meghamisíták, hogy ezen nézet nemcsak a tudományra, hanem Franciaországnak egész fejlődésére nézve felette káros volt.

Ami a francia forradalomra nézve a klasszikus ókor története volt, az korunkra nézve a francia forradalomé. Miként akkor Rómával foglalkozott a képzelődés, úgy foglalkozik most Párizssal, s a konvent és constituante hősei háttérbe szoríták azokat, kiknek életét Plutarchos írta meg. A gyakorlati eredmények, miket a forradalmi történet tanulmánya a mi korunkra nézve előhozott, egészen hasonló szelleműek, s pedig azért, mivel a történet ezen részével éppen olyképpen foglalkozának, mint a múlt században az ókor történetével. Kitűnő írók egész sora - kik között Thiers áll első helyen - a legragyogóbb színekben feste le előttünk az újkor ezen legnagyobb eseményét. Az utóbbi bámulatos világossággal - mely egyébiránt csak arról győzött meg, miképp sok látszik világosnak anélkül, hogy igaz lenne - bizonygatá mindannak szükségességét, ami a forradalom alatt történt; mások Robespierre becsületességét, mely abban állott, hogy *pénz által* nem volt megvesztegethető, Danton óriás alakját, a terroristák tiszta lelkesedését rajzolták, s művészek gyanánt a kezükbe akadt sárból isteni alakokat teremtenek, az elkövetett iszonyúságokat majdnem mindnyájan úgy tudák előadni, mint szükséges rosszat, mint oly dolgokat, melyek megmenték Franciaországot, míg annyira jutának, hogy - ámbár, Amerika felszabadulása s az 1830-i és 48-i francia felkelések tanúsága szerint, éppen a francia forradalomtól tanulhatták volna meg, miképp a szabadságérti harc csak akkor vezet célhoz, ha emberileg folytatott - teljes komolysággal állítanak, miszerint a szabadságnak vérrel kell termékenyülni; bizonyosságul oly forradalomra hivatkozván, mely Napóleon diktatúrájára s a Bourbonok restaurációjára vezetett. - Úgy hiszem, ideje volna, hogy azok, kik a francia forradalom leírását tűzik feladatukul, végre belássák, miképp van még egyéb feladata is minden írónak, mint csupán szép és olvasott könyvet írni. - Korunk romantikája azon szemrehányással illettetett, hogy túlságosan foglalkozik borzadalmas események rajzaival, s ezáltal károsan hat az erkölcsre. Véleményem szerint a regények között mindig azok valának a legveszélyesebbek, melyeket történelemnek neveztek, s oly rajzok, mik által az olvasó érzelmét eltompítják az iszonyú ellenében, távolról sem lehetnek oly káros hatásúak, mint midőn azt, ami magában borzasztó, szépíteni s kellemessé tenni iparkodunk.

(g) Nem a népfelség elvének formális elismerése által tétetik lehetlenné az állam külügyeinek célszerű vezetése. Hol a népfelség nevében semmi más nem vétetik igénybe, mint hogy az államügyek ezen része a közbizalmat bíró férfiak által vezettessék, kik cselekményeikért szigorú számadásra vonathatnak, ott a népfelség elve - mint ezt az újkor több alkotmányos államának példája bizonyítja - az állam külviszonyaira nem gyakorland káros befolyást. Az államügyek ezen részének vezetési módjára kétségtelenül nagy befolyású már maga az elv elismerése, s azon szükségesség, minélfogva minden tanácskozás, legalább miután befejeztett, nyilvánosság elé hozandó. Az alkotmányos államok diplomáciája mellőzni kénytelen számos eszközt, melyek különben mesteriek gyanánt bámultattak; egyébiránt éppen a nyilvánosság, mely az alkotmányos államok képviselőinek külországok ellenében ravasz mesterfogások alkalmazását lehetlenné teszi, nyújt ezeknek mindenkor oly erőt, mit különben nélkülözni volnának kénytelenek. Másként áll a dolog, midőn a nép, jogának nevében, a külügyek valóságos vezetésére közvetlen befolyást vesz igénybe. Azon állam, hol ez történik, külügyi viszonyait illetőleg más államok irányában mindig a rövidebbet húzza, s a demok-

ratikus kormányformának leggyöngébb oldala⁴⁸ sehol sem fog inkább nyilatkozni, mint ott s akkor, ha egy demokratikus államnak más államhoz való viszonyait veendjük vizsgálat alá. Hogy a jelenkorból ne idézzek példákat, csupán Athén külügyeinek - Macedoni Fülöp korában - vezetése módját említem. - Amint nem volt soha nép, mely általában véve a művelődés magasabb fokát érte volna el, mint az athéni: szintúgy nem volt a legfőbb szónoki tehetséggel egyesült státusférfitői képesség és igaz honszeretet soha oly mértékben feltalálható, mint Demosthenesben; s mégis elismerendi mindenki, aki előtt az ókor története nem titok, miszerint a macedónok királya törekvéseinek célját, az egész Görögország feletti - legalább - tetteles hegemoniáját csupán Athén eszélytelen politikájának köszönheti.

(r) Ha tekintetbe vesszük azon okokat, melyek azon, csaknem minden alkotmányos állam minisztereire ruházott jognak, minél fogva valamennyi nyilvános hivatalt ők töltenek be, támogatására felhozatnak: el kell ismernünk, hogy ez ellen elméletileg keveset lehet szólni. Egy miniszter sokkal magasabb polcon áll, semhogy különösen az alsóbb hivatalok betöltésénél mellékérdekek által engedné magát vezettetni. Arról, aki a közigazgatás egyik ágának élén áll, fel kell tennünk, hogy ismeri a szolgálatra szükséges tulajdonokat. S miképp hoztassék az igazgatásba a szükséges egység, hogyan lehessen a miniszter felelős, ha parancsainak végrehajtóit nem ő nevezheti ki? Mindezen okok ellenében nem lehet egyebet felhozni, mint azt, hogy ezek mellett két dologról feledkezének meg:

1. Hogy nemcsak személyes, hanem politikai okok is vannak, s hogy a közigazgatás sokkal gyakrabban szokott szenvedni azon befolyás alatt, mit az utóbbiak, mint amelyet az előbbi okok gyakorolnak a hivatalok betöltésére.

2. Hogy a miniszterek, dacára összes mindenhatóságuknak s felelősségüknek, mindig csak emberek maradnak, s ugyanazért a szolgálathoz megkívántató tulajdonokat a legpontosabban ismerhetik, anélkül, hogy mégis tudnák: vajon e tulajdonok azon több ezer egyénben, kiket életükben soha, vagy csak félórára láttak, feltalálhatók-e?

Ki valaha oly helyzetben volt, hogy nagyszámú hivatalt egyszerre kelle betöltenie, nem fogja kétségbe vonni ez állítás helyességét, s bevallandja, hogy az alsóbb hivatalok betöltésénél, minden lelkiismeretessége mellett, vagy környezetének tudomására, vagy az ügynevezett jó szerencsére volt kénytelen magát bízni. - Gyakran mondatott, hogy a tömegekben sajátságos ösztön rejlik, mely őket a választásoknál vezérelni szokta, s el akarom ismerni, hogy ezen eset előfordul néha egyéneknek is, mégpedig azon percben, midőn miniszterekké neveztetnek ki; de különben ezen tüneményt általánosnak nem tartom.

Valamint a legtöbb alkotmányos államban a népfelség nem egyéb fictio jurisnál, s a nép akarat az ügyek, legalább a külügyek vezetésére éppen semmi befolyást nem gyakorol: hasonló alapokon nyugszik mindaz, amit a miniszterek általános kinevezési joga mellett fel lehet hozni; s ugyanazért a kormány felelőssége mindenütt, hol csupán a *miniszter felelős*, szintén csak fictio juriszá vált. Mert habár a legnagyobb jogtalanság volna a minisztert minden általa kinevezett kormányközegért felelőssé tenni: meg kell vallanunk, hogy a jogtalanság ezen neme még sehol sem követtetett el.

---

⁴⁸ Numerantur enim sententiae, non ponderantur: nec aliud in publico consilio potest fieri, in quo nihil est tam inaequale, quam aequalitas ipsa: nam cum sit impar prudentia, par omnium jus est. Plin. Ep. II. 12. (Mert hát számolják, nem súlyra mérik a szavazatokat; nem is történhet másként egy hivatalos testületben, ahol semmi sem olyan egyenlőtlen, mint maga az egyenlőség: mert bár különböző a bölcsességük, a joga mindenkinek egyforma. Ifjabb Plinius: *Levelek*. Bp. 1966. 81. l. Maróti Egon ford.)

(s) Ha Franciaország történetét tekintjük a konvent kezdetétől Robespierre bukásáig, át fogjuk látni, hogy az állami korlátlan hatalom soha egy zsarnok által sem vétetett oly mértékben igénybe, mint akkor a többség nevében történt. - Chaumette szavai: „Le peuple sera notre dieu, il ne doit pas y en avoir d'autre” („A nép lesz az istenünk, más istenünk nem kell hogy legyen”) némelyek előtt tán akkor is vétkeseknek tetszettek, midőn kimondattak, s mégis ezen egész időszakban oly morált követtek, mely nem volt egyéb, mint kifolyása e hitvallásnak. A keresztény kultusz iránti eljárás, az eskü, mely Franciaország többsége vallásfelekezetének papjaitól követeltetett: „je jure devant le magistrat du peuple, duquel je reconnais la toute-puissance et la souveraineté, de ne jamais me prévaloir des abus du métier sacerdotal, auquel je renonce” stb. (A népnek, amelynek mindenhatóságát és szuverenitását elismerem, a tisztségviselője előtt esküszöm, hogy sohasem folyamodom a papi hivatás visszaéléseihez, amelyekről lemondok.”); Danton március 10-i híres beszéde, mely mint a forradalmi szónoklat remeke szokott csodálatni, s az abban előforduló iszonyú szavak: „Le salut de peuple exige de grands moyens et de mesures terribles. - Soyons terribles pour dispenser le peuple de l'être; organisons un tribunal, *non pas bien*, cela est impossible, mais le moins mal qu'il se pourra, afin que le glaive de la loi pèse sur la tête de tous ses ennemis”; („A nép üdve nagyszabású eszközöket és rettenetes intézkedéseket követel meg. - Legyünk rettenetesek, nehogy a nép legyen kénytelen az lenni; szervezzünk meg egy törvényszéket, *nem jól*, mert ez lehetetlen, hanem a lehető legkevésbé rosszul, abból a célból, hogy a törvény pallosa nehezedjék valamennyi ellenségének fejére.”) a joggyilkosságokra (Justizmord) való felszólítások, melyeket a közjóléti bizottmány az orange-i népválasztmánynak adott utasításul: „la preuve requise pour la condamnation sont tous les renseignements *de quelque nature qu'ils soient* qui peuvent convaincre un homme raisonnable et ami de la liberté” stb. („Az elítéléshez megkövetelt bizonyítékokat mindazok az értesülések képezik, *bármilyen természetűek legyenek is*, amelyek képesek meggyőzni egy értelmes és szabadságszerető embert.”); a gyanúsok törvénye (loi des suspects), melyhez csak Chaumette nyújthatott méltó kommentárt, s melyben egyzsersmind az akkor divatos igazságszolgáltatás elveit kimondva találjuk: „on répète sans cesse aux juges: Prenez garde, sauvez l'innocence, et moi je leur dis au nom de la patrie: Tremblez de sauver un coupable. N'aie de l'humanité que pour la patrie. - Oublie que la nature te fit homme et sensible. *L'humanité individuelle est un crime*” stb. („A bírának szüntelenül azt hajtogatják: Vigyázzatok, mentsétek meg az ártatlanságot; és én a haza nevében azt mondom nekik: Reszkessetek megmenteni egy bűnöst. Csak a haza irányában tanúsíts emberiességet. Felejtsd el, hogy a természet emberré és érzékennyé tett. Az egyéni emberiesség bűn.”) szóval minden, mit ezen évek története felmutat, legvilágosabb bizonyosággal szolgál arra, miszerint az egyes zsarnoksága sohasem emelkedék azon fokra, s igényeit sohasem hirdeté oly szemtelen vakmerőséggel, mint ez ama korban Franciaországban történt, hol - hogy Brissot szavaival éljek - a népfelség elve tekintetű minden cselekmény egyedüli alapjául: „parce que avec ce mot on commande à son gré de Saint-Barthélemy et qu'on peut voler impunément les propriétés nationales et particulières.” („mert ezzel a szóval tetszésük szerint rendelnek el egy Szent Bertalan-éjszakát és büntetlenül lophatnak el nemzeti és egyéni tulajdont.”)

Mindezen tények gyakran lőnek megemlítve, hogy visszajesztési eszközül szolgáljanak a szabadságra törekvéseknél, s el kell ismerni, hogy ennek okai nagy részben maguk a szabadság védői. Míg az abszolút monarchiának egy okos barátja sem fogja helybenhagyni Machiavelli elveit vagy dicsérni II. Fülöp németalföldi politikáját: addig a másik részen azt hiszik, hogy a szabadság ügyének javára dolgoznak, midőn a nevében elkövetett gyalázatos tetteket kimenteni iparkodnak, és cselekményeket, melyek épp úgy előmozdíták a polgári szabadság pusztulását Franciaországban, mint Alba kegyetlensége Németalföld elvesztését Spanyolországra nézve, a szabadság megőrzése tekintetéből szomorú, de szükséges eszközökül hirdetnek. Valamint a polgári szabadság jótékonyására nézve általában a történet mutatja fel a legjobb

bizonyítványokat: szintúgy állíthatni ezt a francia forradalom történetéről is; de csak úgy, ha igazi alakjában vétetik tekintetbe, s elismertetik, hogy az későbbi stádiumaiban nem szabadságérti harc, hanem csupán az alsóbb osztályoknak az államhatalom utáni küzdelme volt, s hogy annál fogva a belőle származott minden borzasztó következmény nem a szabadság bírájának, hanem azon egészen korlátlan államhatalomnak tulajdonítható, mellyel, mint mindenütt, Franciaországban is mindig a legkíméletlenebbül éltek a tömegek, melyek szenvedélyekre inkább, érzésekre kevésbé fogékonyak, mint az egyesek.

VII. FEJEZET

HA A NEMZETISÉGRE TÖREKVÉSEK A CÉLT, MELYET KITŰZTEK, ELÉRNÉK IS, AZ EURÓPAI EMBERISÉGET NEM ELÉGÍTENÉK KI

Korunk legsajátságosabb jelenségei közé tartozik, hogy a nemzetiség eszméje, mely a múlt században úgyszólván egészen feledékenységbe merült, most előtérbe nyomult, és nagyobb befolyást gyakorol Európa valamennyi államára, mint e napiglan bármikor.

És mégis, ha nyugodtan vizsgáljuk ez ügyet, lehetetlen meg nem győződnünk, hogy a nemzetiség eszméje nem bírt soha gyengébb alappal a népek viszonyaiban, mint jelenleg.

Mindazon okok, melyek a nemzeti egyéniségek fennállásának támaszul szolgálnak, részint egészen megszűntek, részint napról napra gyengébbekké válnak.

A leghatalmasabbik: *a fajok különfélesége*, mely a nemzeti elkülönítésnek fizikai alapul szolgál, Európában - a parányi zsidó nép kivételével - összes jelentőségét elvesztette. A népvándorlások s még inkább a kereszténység, mely a törvényes házasság lehetőségét valamennyi keresztény nép között elvül állította fel, csaknem végképp eltörlötték Európában a fajkülönbséget. A connubium joga, mely az ókor államainak eszközül szolgált, hogy magukat néha még legközelebbi szomszédaiktól is elkülöníthessék, s melyért annyi vita és értekeződés folyt le, kiveszett a politikából, és egész Európát - kivált azon részét, mely a nemzetiség eszméje mellett most páratlan buzgalommal küzd - vegyes fajok lakják (a).

Az egyes nemzetiségek különállásának fenntartására az ókorban talán a fajok különféleségénél is hatalmasabb eszközül szolgált a *vallás*. Az ókor törvényhozóinak feladata nemcsak abban állott, hogy a közélet formáit s az egyes polgár jogait és kötelességeit az állam iránt meghatározzák. A polgár összes létét akarták felkarolni. Az erkölcsiség s kivált a vallás az állam köréhez tartoztak. A családfő jogai és kötelességei, azonképpen, mint a vallási szokások, a polgárságból származtak. Azokra nézve, kik ennek körén kívül maradtak - a rabszolgákat értem - az erkölcsiség s vallás parancsai egyaránt érvénytelenek voltak (b).

Minthogy tehát az ókorban az állam eszméje azonos volt a nemzetiségével, vagy, helyesebben szólva, minthogy ez utóbbi fogalmat jelen divatos értelmében az ókor nem is ismerte (c), ennél fogva azon esetekben, midőn különféle nyelvű és származású népségek külön államokba voltak osztályozva, a vallás is szükségképp befolyással volt nemzeti sajátásaik megőrzésére, és egyedül a vallás e befolyásából magyarázhatjuk ki: mint történhetett, hogy idegen elemektől körülfogott egyes gyarmatok, mint például Marsilia, a görög gyarmatok Itáliában stb. stb. mindamellett, hogy gyakran érintkeztek szomszédaikkal, nemzetiségüket - a mi értelmünkben véve e szót - fenntartották (d).

Mióta a kereszténység általánossá vált, a vallás a nemzeti különállásnak nem szolgálhat eszközül. Az utóbbi időben még a vallásfelekezetek különfélesége sem: miután azokat, kik vallásukhoz ragaszkodnak, a keresztény vallás helyes felfogása, a többieket az indifferenzizmus nem hagyja türelmetlenekké válni, s miután a hívők a testvéri szeretet parancsát látják a vallásban, a hitetlenek pedig oly értéktelen valamit, mi egyáltalában nem szolgálhat alapul semmiféle állami intézménynek (e).

A faj s a vallás különféleségén kívül *az érintkezések ritkaságában* kell keresnünk a nemzeti különállás fenntartásának egyik alapokát. Most már megszűnt ez is. Előbb mindenik nép elszigetelve állott: szünet nélküli hadviselések és száz meg száz akadály és nehézség, melyek az

utazásoknak gátul szolgáltak, még a szomszédokat is távol tartották egymástól. A tudomány csak keveseknek jutott osztályrészül; a kereskedés a legszükségesebb cikkekre szorítkozott; a népek egyedül a csatamezőn ismerkedtek meg egymással - és így természetes volt, hogy mindenik megtartotta a maga sajátosságait. Még az azonegy törzsből származott népek is, ha több államra oszlottak, idegenekké váltak egymás iránt ily viszonyok között. Az egykor közös eszméket mindenik a maga módja szerint fejlesztette ki, mindenik sajátosságos erkölcsöket és szokásokat vett fel, mindenik szánakozással tekintett a másiknak előítéleteire, melyekben annál több hóbortosságot látott, minél inkább elütöttek az övéitől. A nyelv is változásnak indult észrevétlenül, s hol előbb csak egy uralkodott, most tízféle szójárás kapott lábra, melyek egyre távolabb estek egymástól, s eszerint új eszközül szolgáltak szülőjüknek, az állami szakadásnak, hogy magát fenntarthassa.

Jelenleg ez tökéletesen megváltozott.

Vasutaink áttörték a válaszfalat, mely hajdanában a népeket távol tartotta egymástól. A nemzeti erkölcsök és szokások lassankint eltűnnek; naponként száll egy-egy előítélet sírba; s valamint a vihar szárnyain haladó gőzkocsin az utas megfedezkedik a távolságról, mely őt hazájától elválasztja: úgy messze fekvő országokban is napról napra kevesebbet lát, ami őt ama távolságra emlékeztesse. Az erkölcsök és szokások mindinkább hasonlókká válnak, s hovatovább honiabbnak látszik az idegen föld.

Mindazon okok közül, melyeken a nemzetiségek különállása alapult, még csak kettő állott ellen eddiglen a népek folytonos érintkezésének, s általuk, úgy látszik, nem is fog soha egészen megsemmisíttetni. Érteni a *nyelvkülönbséget s az előkor emlékeit*.

Mi a nyelvet illeti, ez egymaga még nem képez nemzetiséget. Egyike az a nemzetiség fenntartására szolgáló eszközöknek, minthogy általa egy nép elszigeteltetik egy másiktól, s önálló fejlődésre kényszerítettetik: de a nemzetiség nem rejlik a nyelvben, hanem az imént említett önálló kifejlődésben, ez pedig a nyelvkülönbség által napjainkban kevésbé van biztosítva, mint bármikor volt. Sohasem tulajdonítottak az emberek fontosságot a nyelvnek, mint jelenleg. Itt minden külön szójárás érvényességre törekszik jutni, s külön irodalmat, külön nagy jövőndőt akar magának alkotni; ott éppen ellenkező törekvéssel találkozunk, s mindazon idiómáknak, melyek a tudományos nyelvészet szerint azonegy nyelvtörzshöz tartoznak, egy roppant egészbe olvasztása, s ezer év óta különvált száz népnek egybeforrasztása céloztatik. Németek és szlávok egyre kutatják valamennyi nemzet szótárait, hogy bennük testvéreket találjanak maguknak, s ha a tudósok még sokáig követik a jelen irányt, maholnap a Luther által lefordított biblia alkalmasnak fog találtatni a perzsák számára, s a görög kormány fel fog hívatni, hogy nyilatkoztassa ki Athént a nagy Szláva székvárosának, mert hiszen be van bizonyítva, hogy Homeros szláv nyelven írta a maga *Ilias*-át⁴⁹. Nyugodt megfontolás után azonban azt fogjuk találni, hogy a nyelv mint eszköz valamely nép különállásának fenntartására csak annyiban bír fontossággal, amennyiben a nyelvkülönbség egyszersmind az eszméknek és nézeteknek némi sajátosságos fejlődését feltételezi, amit napjainkban már éppen nem állíthatni. Jelenleg szavak dolgában rendkívüli puristák az emberek; de az eszmékben és nézetekben egyetemességre törekvesznek. A polgárisodásban egy nép sem akar a másik mögött

⁴⁹ Adelung, *Mithridates*-ében, kétszázhuszonegy gyökszót sorol elő, melyek a Parsisból vétettek; a határozatlan végzése, - ten, den; szintén ugyanaz, úgy parsis nemszó és előrag - der, bi, gi, - a német der, be, ger-nek felel meg. Dankovszky azt mutatta meg, hogy az *Ilias* versei csupa tót szavakból állanak. A dolog félig sem oly bámulatos, ha meggondoljuk, hogy Xilander (*Sprachgeschichte der Titanen*) 2500 mandzsú szót hasonló számú görög szavakkal összehasonlítva, és az előbbi nyelvnek grammatikáját és szintaxisát megvizsgálva, azon nézetet fejezi ki, hogy a mandzsú nyelv nem egyéb egy primitív görög dialektusnál.

maradni, s a többieket megelőző népeknek mind jelességeik, mind tévedéseik átszivárognak társaikra. Sand-féle regények szláv és német dialektusokban íratnak, Byron világfájdalma valamennyi népnek közbirtokává lett, s nyelvről nyelvre fordítatik minden eszmé. Bírhat-e vajon fontossággal a hangok különfélesége, ha a nyelvek összessége ugyanazon eszmék és nézetek terjesztésére szolgál, ha minden igazság egy év lefolyása alatt, s minden tévedés még hamarabb bejárja a világot, s a különféle nyelvek nemhogy különféle polgárisodásoknak szolgálnának eszközül, de még sajátságait is az egy szóhangon kívül mindinkább elvesztik, s mert idegen eszmék kifejezésére használtatnak, maholnap még szintaxis dolgában sem fognak önállósággal bírni?

A nyelvbeli különbség hatalmas eleme a nemzeti különállásnak, s gyakorta a legmostohább befolyásoknak is huzamosan áll ellen, de mégsem győzhetetlen; és számos, részint nagy, részint a műveltségnek viszonylag magas fokán álló népnek nemzetisége még e tekintetben is elveszett. Hová lett a nagy pelasgi népnek nyelve? Hová mindazon népek nyelvei, melyeket Róma magának Itáliában alávetett? Alig múlt egy százada, hogy Poroszországban több szláv dialektus kiveszett, és szemeink láttára egyre tovább s tovább terjed az északfrancia nyelvjárás, ellenállhatlanul szorítván vissza a többieket, melyek vele még imént a mai Franciaország területében osztoztak.

És hányszor történt ilyesmi oly esetekben, melyekről a tudomány nem bír számot adni? - Valamint régi épületekben gyakran egyes köveket találunk, melyek, formájuk szerint ítélve, hajdanában más épülethez tartoztak; úgy leghasználatosabb szavaink között is vannak olyanok, melyek valamely régi kihalt nyelvnek maradványai. A legkülönbébb nyelvek egyes szavai között található hasonlatosság gyakran a népek rokonságát bizonyítja, de e hasonlatosság szintannyiszor oly örökség maradványa, mely egy rég kihalt nyelvből több népre szállott át. Minden nyelv, mely valamely, nem éppen műveletlen népnek tulajdona, a dolog természeténél fogva számos nyelvjárás gyűjteléke, melyekkel a kisebb törzsek éltek, mielőtt egy néppé olvadtak össze. A polgárisodás kevesbítette a népek számát, ugyanez történt - csak kissé lassabban - a nyelvekkel is.

S fogja-e vajon *az élőkor emléke*, a visszapillantás ama szebb múltra, midőn az egyes nép még külön történettel bírt, a dolgok természetes folyamát megakaszthatni? Képes lesz-e az ilyes emlékektől lángra gyúló érzelem a nemzeti különbségeket fenntartani, midőn annyi gyakorlati ok ezeknek megsemmisítésére egyesül?

Távol legyen tőlem, hogy azt, aminek súlyát nem lehet számba venni, súlytalannak tartsam. Én meg vagyok győződve, hogy egy népdal olykor nagyobb befolyással volt egyes állam sorsára, mint a legfényesebb államtani elméletek, s hogy a tudomány aknáiból felhozott helyes elvek is csak azáltal lesznek értékesekké, ha hisz bennük a nép, és így néperzelemmé váltak; de midőn a nép érzelmeire történik hivatkozás, akkor, úgy hiszem, tisztában kellene lennünk aziránt: vajon csakugyan olyanok-e ez érzelmek, minőknek azokat hirdetni szokták? És e kérdés nyugodt megfontolása mindenkit azon meggyőződéshez vezet, hogy a népnek érzelmei és emlékei korunk nemzeti törekvéseit nemcsak nem segítik elő, sőt akadályozzák.

A nép, mint felség, más fejedelmek sorsában osztozik. Ha Rousseau joggal vádolja Grotiust s másokat, hogy a királyi hatalom körét csak azért vonták oly tágasra, mivel a nép nem osztogat hivatalokat és kegydíjakat: úgy azt is állíthatni, hogy mióta e viszonyok változtak, a népnek is vannak Grotiusai. Amely hatalom valaha emberek felett uralkodott, hízelkedőkben sem szükkölködött, s valamint az ember nem mindig azért hajlik meg, mert valamit keres, úgy nemcsak a haszonlesés, hanem gyakran a megalázkodás szüksége, melyet némely emberek magukban éreznek, nemzik egy bizonyos faját a hízelkedőknek. Valamint a királyságnak, úgy a népnek is mindenhatóság, hibázhatlanság és feleletre vonhatlanság tulajdoníttatott, a népet is a fenytő

törvények oltalmazzák, és sokszor megelőző sajtóvizsgálat útján a hízelkedők híven gondoskodtak arról, hogy kellemetlen igazságok hallása őt nyugalmában ne zavarhassa. Nézeteire és érzelmeire nézve sem jár jobban a korlátlan felségjoggal bíró nép, mint koronás elődei.

Valamint despotiai államokban, hol az uralkodónak érzelmei döntő befolyással vannak az állam politikájára, mindig találkoznak emberek, kiknek szokásuk ez érzelmekre hivatkozni: úgy nem hiányoznak a korlátlan demokratikus államokban sem oly egyének, kik a nép érzelmeinek és nézeteinek hirdetésével külön mesterséget űznek; és a nép ezen udvaroncái és kamarásai által kürtölt hírek éppoly selejtesek, mint azok, melyek a fejedelmek udvaraiban szárnyra kelnek, s ha valaki talán kétségbe akarná vonni az udvarok és piacok tányérnyalóinak tökéletes hasonlóságát, annak ajánljuk, kísérje figyelemmel azokat, kik a nép érzelmeire és nézeteire hivatkoznak.

S hogy is alapulhatna például az a nép érzelmeiben és nézeteiben, amit egyesek a nemzetiség nevében igénybe vesznek? Itt egy századok óta fennállott ország feldarabolása, ott összeenyvezése számos tartománynak, melyek előbb önállással bírtak. Óh, igen! az előkor emlékei jóval szentebbek a nép előtt, mint azoknak hinni tetszik, kik bölcsességükben tabula rasának nézik az államot, melyen logikai erőlködéseik épülete fog majdan emelkedni. Valamint a dal s a rege, úgy gyökereznek a népnek érzelmei is a múlt kor emlékeiben, s a világon nincsen hatalom, mely képes volna a népet az emlékektől megfosztani. A nemzetiség érzelmé is mélységes gyökeret vert a nép kedélyében. Valamint híven ragaszkodik az atyák nyelvéhez és erkölcsiéhez, úgy dicső tetteik emlékét sem engedi magától elvitatni, s ez emlék neki, kinek ősei ama tettek alkalmával mindössze is csak vérüket ontották, talán szentebb, mint azoknak, kik akkor egyszersmind nemességre és birtokra tettek szert. De ha a történetek könyvében nincsen egyetlenegy fejezet, ha a nép szájában nincsen egyetlenegy rege, mely a nemzetiség elvének nevében felhordott követeléseknek alapul szolgálhatna, ha korunk ezen igényei ellentétben állanak az összes múlttal: - lehet-e, szabad-e akkor ez irányban a nép érzelmeire hivatkozni?

S tagadhatni-e ezen állításomat?

Nevezeték nekem egy országot, melyben az, amiért a népet múlt emlékei által lelkesíteni akarják, valaha létezett volna! Nevezeték nekem egy korszakot, melyben Olaszországban az idegen uralkodás elleni gyűlöleten s az önállóság utáni hatalmas törekvésen kívül, mellyel mindenik város egyéniségét fenn akará tartani, még más, az összes néppel közös érzelem is jelentkezett volna; mutassátok nekem a múltban az egységes Németországot, melyet most újjá akarnak alkotni; jelöljétek ki az időszakot, sőt, többet mondok, hallassatok velem legalább egyetlenegy valóban népszerű regét, mely szerint valamennyi szláv törzs valaha szövetkezett, vagy külön mindenik népfaj, mely Magyarországot lakja, önállósággal bírt volna - s akkor hinni fogom nektek, hogy a nemzetiségek nevében általatok minduntalan ismételt követelések csakugyan a népek érzelmeiben gyökereznek. De mindaddig, míg felhívásomra adósok maradtok a válasszal, mindaddig - bármily zajt csináljon körülöttem valamely népség, bármint hányja-vesse magát - csak a kolompokos vágyait olvasom ki az összes eljárásból, kik a jeleneli elégedetlenségükben szemeiket a jövőre függesztik, s kik igen helyesen cselekesznek, ha a népben lelkesedést akarnak felkeltetni az iránt, amiben boldogságának alapját látják; de akiknek nem kellene a nép érzelmeire hivatkozniok: mert ez annyi, mint önmagukat is, másokat is csalni.

Csak ha valamennyi emlék szétépetik, ha mindaz porba rántatik, amit a nép szentnek tart, ha szemfényvesztő hitegetések következtében a nép lelkiületének összes iránya megváltozott, csak akkor remélhetitek, hogy arra, amit most az ő nevében követeltek, békén ráálland; és valamint joggal állíthatni, hogy napjainkban mindazon okok, melyek a nemzetiségek elkülön-

zését régebben támogatták, részint megszűntek, részint sokat veszítettek fontosságukból: úgy nem kevésbé helyes azon állítás is, miként éppen a nép érzelmeiben és nézeteiben rejlik azon követelések legnagyobb akadály, melyekkel egyesek a nemzetiség nevében fellépnek.

Valamint a fizikai világ változatlan törvények szerint tovább fejlődik, hol megrázkódtatások között - hegyeket emelvén a tűzerő - hol fokozott és észrevétlenül -; valamint tengerek visszavonulnak, korallszigetek támadnak, s a megváltozott műveltségi viszonyok magát az éghajlatot is zordonabbá vagy enyhébbé teszik: úgy halad előre szünet nélküli fejlődésben az emberiség, anélkül, hogy e haladásnak törvényei változást szenvednének. Minden időkor rendkívülinek látszott azoknak, kik benne éltek; nagyobbak vélték a többiekénél: mert közelebb állott hozzájuk; vagy aljasnak tartották; mert szemük nem bírván a határ széléig látni, nem sejtítették, hogy az, ami nekik lapálnak tetszett, hasonló Ázsia fennsíkjaihoz, melyeknek magassága számos bérce halad fölül. De ha lefolyt az egyes időszak, csak az összes fejlődés egyik szükséges láncszeme gyanánt tűnik fel, és sehol félbenszakadás nem mutatkozik a történetben. Gátat nem ismerő rohammal halad előre korszak korszak után, s a rövid nyugalom percei csak arra látszanak szánva, hogy gyorsabb haladáshoz új erőt lehessen gyűjteni; az elporló polgárisodás anyagul szolgál a műveltség egy magasabb fokának, s ezer csermely és patak nevét veszti ugyan, de csak miután a vizét egy nagyobb folyam medrébe öntötte, hol új név alatt hatalmasabban tovább zúg. Az emberiség eddigi haladásának alap-törvényei nem fognak egy rövid időszak által megcáfoltatni, s ennél fogva a legnagyobb bizonyossággal jósolhatjuk, hogy egyes nemzetiségek, melyek most öntudattal lépnek fel, talán hamarabb, mint hinnők, különállási követeléseikről le fognak mondani, s unokáink a nemzeti jogosultság nevében indított vitákban, melyek századunkat jelenleg izgatják, úgy hiszem, csak a vízbehalónak minden tárgy után hiú kapkodását fogják látni.

A jelenkor valamennyi nemzeti mozgalmának valóságos alapja nem a nép emlékeiben és nézeteiben, hanem a közelebb lefolyt század eseményeiben rejlik.

A XVIII. században, számos ok összehatásának következtében, a nemzetiség fogalma lényegesen gyengült. Valamint ezen korszak úgynevezett nagy filozófusai - kiknek érdemük abban állott, hogy az igazságnak tért nyissanak, ha nem voltak is képesek ezen igazságot formulázni - valamint, mondom, a múlt század filozófusai a középkori vadság egyik maradványát látták a nemzeti előszeretethen: úgy törekedtek a kormányok is kivétel nélkül ezen nézet terjesztésére. Miután a XVIII. század legtöbb állama különféle nemzetiségek töredékeiből állott, melyek az egészbe való bekebeleztetésük előtt saját jogokkal bírtak: a monarchiának érdeke úgy kívánta, hogy a lehetőségig eltöröltessék minden, ami az embereket e hajdani állapotra emlékeztet. Valamennyi udvarnál, honnan az akkori időnek műveltsége részben kiindult, azon voltak a hatalmasok, hogy bizonyos általános formákra tehesse nek szert, melyek XIV. Lajos által hozattak divatba; a nemzeti sajátság legfőlebb abban állott, hogy az udvari egyenruhának szabása és egyes cifraságai némileg a nemzeti öltözetre emlékeztették a nézőt. Kamarássá, titkos tanácsossá, e vagy ama rend vitézété válhatni, dicső dolognak tartatott: de legdicsőbbnek mégis minél kevesebbé hasonlítani a néphez. Nemzetiségére senki sem lehet büszke, ha némi jogot vagy előnyt nem köszön neki, és ezért azon század, melyben az abszolutizmus teljes érvényességre jutott, szükségképp veszélyezteté a nemzetiség eszméit. Adjuk hozzá, hogy azon osztályok, melyek legalább némi befolyással bírtak mindig, s melyek mindenütt legközelebb állván a királyi székhez, földieiknek példányul szolgáltak, *a papság és a nemesség*, oly intézményekben gyökereztek, melyek a külön nemzetiség körén kívül esnek. A klérusnak közös egyesülési pontja a pápaság volt. A nemesség számára némi közösség rejlett a lovagság eszméjében még akkor is, midőn ez már nem bírt nemes, nagyszerű jelentőségével, s az egyenrangúság fogalma valamennyi ország nemességeit szilárd kötelékkel fűzé együvé, szilárdabbal, mint az mely az egyes nemest saját nemzetéhez láncolá.

De valamint a XVIII. század általános viszonyainak kell tulajdonítanunk, hogy a nemzetiség fogalma egy ideig nem volt befolyással az eseményekre: úgy a jelenkor nemzeti mozgalmi nagyrészen az ama viszonyok által előidézett ellenhatásnak tulajdoníthatók.

A korlátlan királyság alapja nem ismertett többé jogszerűnek. E jogszerűtlenség bebizonyítására igen természetesen felhívtak a nemzeti előjogok is, melyek a mindenki által érvényesnek ismert történeti jogon alapultak. Mióta a nép hősileg követelte vissza jogait, az emberek éppen úgy dicsőségnek tartották a néphez tartozni, mint előbb a nemesség közé erőlködtek tolakodni. Valamint hajdanta az udvar szolgált utánpótlás tárgyául, s úton-útfélen franciául szólottak az emberek: úgy most a nép erkölcsi váltak tisztelet tárgyává. Ezeket utánozni, az atyák szokásaihoz ragaszkodni, volt a jelszó. Még nemrégiben tizenhat ösét, külön címerét s a színeket, melyekbe a ház szolgálói öltözködtek, emlegette mindenki, s most csak a hazának címere, csak a népek történetei jöttek szóba.

Elmúlt a kor, midőn csak az mondhatta magát az állam polgárának, aki a nemességhez tartozott, s most nemességét mindenki abba helyezte, hogy egy bizonyos államnak polgára. Szóval az arisztokráciai érzelmek - melyek nem oly természetelleniek, mint hisszük, mert a történet minden korszakában találkozunk velük - a hazafiság határai közé vonultak. Cromwell szavai, melyeket a polgárháború kezdetén mondott: „hogy azt igen jól tudja, mit nem kíván; de azt még nem tudja, mit kíván,” egészen illenek az első francia forradalomra s az utána következő összes időkorra is. A közelebb lefolyt fél század története általános *ellenhatás* históriája. Ez áll a nemzeti mozgalmakra nézve azonképpen, mint a többiekre. Aki magának számot igyekszik adni azon tüneményről, hogy ott, hol szabadság létezett, s az egyesnek a nyelv körüli egyéni jogai semmiféle rövidséget sem szenvedtek, a nemzeti mozgalom elmaradt: holott azon államokban, hol az egyéni szabadság e tekintetben valamely kiváltságos osztály vagy a kormány által megszorított, a buzgalom a polgárháborúig csigáztatott fel - az nem fogja kétségbe vonni állításunkat.

Valamint a gondolkodás kétellyel vagy tagadással kezdődik, úgy veszi kezdetét ellenhatással az állami élet körében minden haladás; de valamint kételkedés és tagadás nem képesek kielégíteni a gondolkozót, úgy nem érzi magát kielégítve a nép, ha elérte célját azon törekvéseknek, melyek egyedül az érintett ellenhatáson alapulnak. A győzelem pillanata mindig szerencsés pillanat, de ha nincsenek pozitív eredményei, az áldozatok emléke mindig túléli a diadal örömet. Amennyiben tehát a nemzeti törekvések jelenleg csak ellenhatás eredményei, annyiban diadaluk sem fog tartós kielégítéssel járni.

De hallom az ellenvetést, hogy az, amiért a nemzetiség nevében foly a küzdelem, pozitív oldallal is bír. Habár a jelenkor valamennyi mozgalmának egyedül azon ellenhatás szolgált volna is okul, mely az egyesnek még nyelvbéli szabadságát is korlátozó viszonyok ellen volt irányozva, és habár ezen mozgalmak - amennyiben eddig csak nemleges céljukat érték, - egyedül azon nemleges eredménnyel bírhatnak, hogy az elégedetlenségnek egyik oka megszüntetik; mégis ezenkívül pozitív célja is van minden nemzeti törekvésnek, s ez az, melynek elérésétől várhatjuk az emberiség kielégítését.

Fönnebb láttuk, hogy minden nemzeti törekvésnek végcélja az uralkodás;⁵⁰ feltéve, hogy ezen célnak elérése csakugyan kielégíti a népeket - ámbár a legnagyobb uralmú népek története nemigen láttatja velünk a megelégedés képét -, annyi mégis áll mindenestre, hogy ezen megelégedésben legfőleg azon néhány nép részesülhet, melyek ily uralomra szert tenni s ezt

⁵⁰ Merem állítani, hogy amennyiben a nemzeti törekvésnek célja nem az elnyomatástól megszabadulás, azaz amennyiben az nem az ellenhatás szüleménye, más oka egyáltalában nem is lehet, mint az uralkodásra törekvés.

fenntartani képesek. Ily népek száma pedig viszonylag csekély lévén, természetes, hogy azon megelégedésben, mely a nemzetiség elvének diadalából keletkezik, csak a kisebbségnek lehet része, s a többiek ugyanakkor annál boldogtalanabbaknak érzendik magukat, minél élénkebb volt törekvésük, külön nemzetnek ismertetni. A szerencse által felkarolt nép pedig azon pillanatban, midőn célját éri, azaz: melyben az uralkodásra szert tett, talán megelégedést érend, de ezen megelégedés már nem alapszik a nemzetiség elvén, miután ezt, mihelyt győzött, az állam fogalma szokta felváltani, s miután a hódító nép Rómában szintúgy, mint másutt, vagy nem ügyel többé az állásra, ahonnan hatalmának épülete keletkezett, vagy éppen felbontja azt (f).

Valamint szokás politikai vitáknál a történetből merített okokat azon megjegyzéssel visszautasítani, hogy „nagyon régi időkre hivatkozánk”: úgy, ha valaki a jövőről úgy szól, mint bizonyos előzmények szükségszerű következményéről, kész a válasz: „a jövő még nem érkezett meg, s csak azért állítatik fel egyelőre, hogy a bölcsek az önalkotta agyrémen erejüket és ügyességüket kitüntethessék.” Ezúttal sem fog elmaradni a megjegyzés. Nézetem túlságosnak fog mondatni, s lesznek, kik értésemre fogják adni, hogy a nemzeti törekvések célja az *egyen-jogság*, s hogy mihelyt ez elérve leszen, tökéletes megelégedést érend mindenik nép, a világ pedig a szabadság, egyenlőség és testvériség teljes élvezetében a boldogságnak lehető legnagyobb fokát érendi el.

Én más nézetben vagyok. Ha valamely nép bizonyos elv nevében győzött, akkor valószínűséggel csak azt jósolhatni, hogy győzelmét a legtúlságosabb következményekig fogja kibányászni. *Ha népről van szó, akkor az, amire vágyódik, sohasem kereshető az úgynevezett kellő középben, hanem mindig a szélsőségekben*; és valamint a világtörténetben nincs példa, hogy valamely nép, midőn hatalmát alkalmazásba vette, minden visszaéléstől szerencsésen óvakodott volna, kivéve, ha az igazságosságra kényszerítettett: úgy nem hiszem, hogy azon esetre, ha a nemzetiség elve még további mozgalmaknak alkalmul szolgálna és győzni tudna, egy harminc millióból álló nép megelégednék vele, ha jogosultságra nézve egy sorban állhat a csak három millióból álló néppel; valamint a reformáció idejéből nem mutathatni fel példát, hogy valamely vallásfelekezet megelégedett volna a közös szabadsággal és egyenlőséggel, melyért küzdött, ámbár a reformáció az egyesnek szabad meggyőződése iránti tiszteleten alapszik.

De tegyük fel, hogy nézetem hibás. Tegyük fel, hogy valamennyi nemzeti törekvés csak az egyenjogúság elérését veszi célba, s hogy ennek kivívása után kielégítve érendi magát minden nép. Meddig fog vajon e megelégedés tarthatni? Kétségtelenül csak addig, míg az egyenlő jogosultság fennáll.

Márpedig a nemzetiségek ezen egyenjogúságával úgy van a dolog, mint általában az egyenlőséggel. Könnyű kimondani az elvet, könnyű ezt törvényben formulázni, könnyű e törvényt az alkotmány alapjának nevezni; de a gyakorlati életben csakhamar előáll a kivitel nehézsége, s valamint, míg erőinek szabad hasznát veheti az egyén, a legtökéletesebb törvényes egyenlőség mellett sem akadályozhatni, hogy a képességek különfélesége az állások különféleségét ne keletkeztesse; és valamint ezen ténynek megismerése csakhamar elenyészteti a megelégedést, melyet az egyes a törvényes egyenlőség elvéből merít; úgy történik ez a népeknél is, sőt még jóval nagyobb mértékben: miután bármi nagy legyen egyeseknél az erőkülönbség, ez mégsem hasonlíttathatik össze azzal, mely nép és nép között mutatkozik, ahol, elvonatkoztatva egyes nemzetiségek magasabb képességétől és műveltségétől, a különböző számviszonyok minden valóságos egyenlőséget lehetetlenné tesznek.

Valamint tehát ott, hol az egyéni egyenlőség elve a megelégedés feltételül állítatott fel, s hol ez oknál fogva ennek valószínűsítése tüzetett ki főcéljául később minden törekvésnek, szükségképpen a törekvés keletkezett, *ezen egyenlőséget a szabadság rovására létesíteni*: úgy fog - még-

pedig szükségképpen - ezen követelés, ha egész nemzetiségek nevében állítatik fel, hasonló eredményeket vonni maga után; minthogy a nemzetiségek egyenjogúsága, mely ama megelégedést nemzendi, szintén csak addig állhat fenn, míg neki a szabadság feláldoztatik, az ti., ami nélkül jelen műveltségünknel a megelégedés még csak nem is gondolható.

Akár tehát néhány népnek uralkodása, akár mindnyájának egyenlő szabadsága vétetik fel a nemzeti törekvések céljául: egyik esetben sem fog az elv diadala megelégedést nemzeni.

Valamint a szabadság és egyenlőség elve, a szokott értelemben véve, hatalmas emeltyűül szolgált mozgalmainknál, s tökéletesen megfelelt céljának: *azt, ami fennáll, lerontani*: ugyanezt állíthatjuk a nemzetiség elvéről is. Hirdetni ez elvet annyi volt, mint fegyvert irányozni az állam ellen, s mélyebb sebeket semmi más fegyverrel sem lehetett volna rajta ejteni; de aki hiszi, hogy ez elv gyógyítani is fogja a sebeket, csalatkozik. - Sohasem sikerült - mint Guizot helyesen mondja - azoknak, kik valamely forradalmat elkezdettek, azt bevégezni. Ugyanezt mondhatni az elvekről is. A csatakiáltásul használt szó sohasem fog formulául szolgálni a békének, és csak ha a kedélyek megnyugtatóvá, fejlődhetnek ki a jelenkor harcaiból oly viszonyok, melyek az emberiségnek megelégedést szerzenek.

JEGYZETEK A VII. FEJEZETHEZ

(a) Korunk egy nagy tudósa sok ócsárlásnak tette ki magát azon állítása által, miszerint Morea jelenlegi lakosai nem a régi hellénektől származnak; s mégis, ha Európa mostani lakosainak eredetét vizsgálónk, csaknem minden országban hasonló eredményekre bukkannánk. Bármilyen kompaktnak tűnjék is fel előttünk a francia nemzetiség; mégis a népnek csak igen csekély része támaszthat igényt frank származásra, sőt tán egész Franciaországban sem található egyetlen egyén sem, kiben a hódító vére tisztán maradt volna fenn, s dacára minden erőlködésnek, ezen országban mai napig sem sikerült még a nemzeti különözésnek csak külső jeleit is eltörölni. - A német nép nagy része, mely napjainkban a német egységért lelkesül, elismert szláv származású. Angliát vegyes nép lakja. Itáliában még a római köztársaság elpusztulása előtt nyomatott el az őslakosság azon rabszolgák által, kiket a világot uraló nép a föld minden részéről összehordott; Rómában magában a szabadok fiai s unokái uralkodtak; Caesar óta még a senatusban is ültek oly férfiak, kiken első pillanatra feltűnt barbár származásuk; s ennél fogva - már ha a lombardok, normannok stb. későbbi hódításait nem is vesszük figyelembe - fajegységről itt sem lehet szó. Ugyanazt lehet mondani Magyarországról is. Csak egymással karöltve járó rosszakarat és bámulásra méltó tudatlanság nézhet a nép nemes és nem-nemes részei közt létezett viszonyt egy kiváltságos faj általi elnyomásnak, a többi faj ellenében. Valamint a magyar törzs legnagyobb része - amennyiben a paraszt osztályhoz tartozott - egy középkori jellegű törvényhozás minden korlátozását szenvedni volt kénytelen; nem volt egy nemzetiség sem a nemesi jogok birtokából kizárva, és ezen kedvező állás nem szorított csupán egyes egyénekre, hanem rusznyákok, románok és horvátok éppoly tömegesen részesítették abban, mint a magyarok; míg a nagyobb részt városokban lakott német népesség - valameddig Magyarországon még rendi elkülönítések léteztek - egészben véve, politikai és társadalmi tekintetben sokkal kedvezőbb viszonyoknak örvendett, mint a magyar néptörzs. Általában kevés vidéket találunk Magyarországon, hol a népesség származását bizonyossággal lehetne meghatározni. Valamint a legújabb időben nemcsak egyes családokat, hanem egész falukat is találunk, hol a német vagy szláv nyelv a magyar által szorított háttérbe: úgy lehet korábbi időkben a magyar nyelvnek más nyelv által elnyomását a legnagyobb hitelességgel történetileg bebizonyítani; csupán a különböző nemzetiségek szóvivőinek neveire kell tekintnünk, hogy meggyőződünk, miszerint minden táborban vannak olyanok, kiknek száрма-

zásuknál fogva tulajdonképpen azon nemzetiség ellenei közé kellene tartozniok, amelyért küzdenek.

(b) A régi kor vallásai is nagy befolyást gyakoroltak az erkölcsök szelídítésére. A vendégjog szentsége, az oltalmat keresők jámbor félénksége, a templomok és szentségek menedékjoga, a hírnökök vallásos tisztelete, azon szokás, minél fogva az egyezkedések valamely istenség oltalma alá helyeztetek, s mindenekelőtt a nyilvános játékok, melyek szomszéd népek között a békés közlekedés eszközeiül szolgáltak, szintűgy hoztak egyeseket, mint egész népeket kölcsönösen közelebb egymáshoz. A régi kor ama szigorú jognézetéhez, melynél fogva minden idegen ellenségül tekinteték, az emberiség érzete csatoltatott. Egyébiránt nagyon csalatkozik, aki az ókor vallásainak e részbeni befolyását a kereszténységgel akarná összehasonlítani; mégpedig három oknál fogva:

1) Mivel minden vallás csak annyiban gyakorolhatott befolyást a különböző államok népjogi állására, amennyiben benne több helyi kultusz egy nagyobb istenrendszerré olvadt össze, és mivel eszerint ezen befolyás mindig csak kis körre volt szorítva.

2) Mivel az ókor egy vallása sem törekedett, miként a kereszténység, egyetemesség után, s mindenik bizonyos államnak a fennállásához volt kötve.

3) Mivel az ókor vallásai a kereszténységhez képest nagyon keveset foglalkoztak az erkölcsi-séggel.

Az egész ókor azon nézetét: *miszerint a jogok és törvények csak azokat védik, akiket köteleznek, azaz ugyanazon állam polgárait, s hogy általános jogok és köteleességek, mikre az idegen és rabszolga is igényt tarthat, nincsenek*: az ókornak egy vallása sem igyekezett megváltoztatni.

(c) Görögország népessége csak idő múltával, a kölcsönös közlekedés emelése s biztosítása, egyes hatalmasok túlnyomósága és a barbárok elleni közös ellenállás által kezdé magát nemzetnek érezni: ez is csupán erkölcsi kötelék vala, mely inkább eszmében, mint valóságban létezett; politikai tekintetben az elkülönítés nem szűnhetett meg anélkül, hogy egyszersmind a görög életelv fejlődése, mely éppen ezen helyi önállóságon alapult, meg nem akadályoztatott volna. (Hermann: *Lehrbuch der griechischen Staatsalterthümer*.)

Úgy vélem, hogy Olaszország lakosai, kik közös nemzetiségük nevében most egység után törekednek, erkölcsökre és szokásokra nézve, sőt nyelv tekintetében sem állanak közelebb egymáshoz, mint a régi korban Róma lakosai Latium és Itália más tartományainak lakosaihoz állottak; s mégis bizonyosan egy római sem állította volna akkor, hogy Itália azon népeivel, kiket Róma uralma alá hajtott, ugyanazon nemzetiséghez tartozik.

(d) Görögország gyarmatai függetlenek voltak az anyaállamtól, s ez - kevés esetet kivéve - sohasem avatkozott belügyeikbe; s az egyedüli kötelék, mely által az anyaállam nemzetisége a gyarmatokban századokig fenntartatott, a természetes kegyeleten kívül, a vallás közösségében állott. A tűz, melyet a gyarmatosok a prytanaeumból hoztak magukkal, a régi istenségek, kiknek szobrait templomaikban felállították, ama jog és köteleesség, melynél fogva az anyaváros szent ünnepein részt vehettek, ez utóbbinak azon joga, melynél fogva a gyarmatokbani főpapi hivatalt ez tölthet be, s ha ezek új gyarmatvárosokat akartak alapítani, ennek vezéréül saját polgárai egyikét küldheté ki, mindez az anya- és leányváros közti közösség érzését még akkor is ébren tartá, midőn ez amattól legnagyobb távolságra telepedett le, vagy amaznál sokkal nagyobb hatalomra vergődött.

(e) Lásd az V. fejezet (g) jegyzetét.

(f) A világtörténet által igazolt köztapasztalás, miszerint nemzetisége érdekeit azon percben, melyben uralomra vergődött, minden nép mindig uralma érdekeinek rendeli alá. Ez utóbbiak teszik szükségessé, hogy a győző és legyőzöttek közti éles ellentétek mielőbb kiegyenlíthes-senek, s ugyanazért minden uralomra vergődött nép mindent el fog követni, hogy a nemze-tiségi különbség közte s a meghódított nép között megszűnjék; egyébiránt ebből éppen nem következik, hogy az uralkodó nép a meghódítottak nemzetiségét a magáéba beolvasztani legyen kénytelen. Sok esetben éppen az ellenkező történik. Eldöntő itt mindig csak azon kö-rülmény, vajon a beolvasztás munkája mely úton történhessék *könnyebben*. Ha az uralomra vergődött nép számára csekély, vagy ha a műveltség sokkal alacsonyabb fokán áll, akkor az ő saját nemzetisége fog lassankint a meghódított népébe vagy egészen vagy legalább nagyrész-ben beolvadni, s ez - miután hódító népeknél csaknem mindig mind a két körülmény előfordul - a legközségesebb eset. Erre nézve például szolgált csaknem minden nép, melyek a római nyugati birodalom egyes tartományait hódították meg. Kínában a mandzsuk stb.

Ha a hódító nép száma nagy, ha a meghódítottak apróbb népségekre oszolvák, vagy a győző-höz képest a műveltség igen alacsony fokán állanak, akkor az ellenkező történik.

Ha ama két körülmény, mely meghatározza, vajon a győző nemzetisége a legyőzöttébe, vagy ez amabba olvadjon-e bele, egymással ellentétben áll, azaz: ha a hódítók száma csekély, s a meghódított nép műveltségi állapota alacsonyabb, mint a győzőé, vagy megfordítva: akkor a beolvasztás munkája a győzőnek minden erőlködése dacára sem fog sikerülni.

Azonban itt rendesen nem a szám dönt, hanem a műveltségi állapot. Midőn két nemzetiség érintkezik, a győzelem csaknem mindig annak részére hajlik, mely a kifejlődés magasabb fokát érte el.

Hogy erről meggyőződjunk, csupán a római nemzetiség terjeszkedésére kell pillantanunk. Ámbár nem volt nép, mely más népeket felolvasztani jobban értett volna, mint a római, a római nemzetiség expanzív ereje mégis megtörni volt kénytelen Görögország magasabb polgárisultságán, s ama rendelet, melynél fogva a római tisztségviselőknek a görögök között is a latin nyelv használata volt meghagyva, Görögországban sem latinizálódást nem hozott elő, mint Galliában és Hispániában, sem pedig a római műveltebb osztályoknak lassankinti görö-gösödését meg nem akadályozhatta.

VIII. FEJEZET

AZ ESZKÖZÖKRŐL, MELYEKTŐL AZ ÁLLAMOK BAJAINAK ORVOSLÁSÁT VÁRJUK

„Mirabeau, Barnave, Napóleon, Lafayette, mind a négyen szintazon szomorú érzelmekkel múltak ki. Mindenikük csalódott reményeiben, s hívé, hogy egész működése haszontalan volt. Mind a négyen egyaránt kétségbe estek ügyük diadala s a jövő felett. Lajos Fülöp király tizenhét évig uralkodott, nekem szerencsém volt tizenegy évnél tovább miniszterének lennem; ha isten bennünket holnap magához szólít, fogunk-e hazánk alkotmányos életének jövője iránt megnyugtatta búcsút vehetni e világtól?” - e szavakkal nyitja meg Guizot a francia demokráciáról írt munkáját. - Hogy ő ezen kérdésre munkája végén megnyugtatta válaszol: magában értetik. Oly férfiú, mint Guizot, ki tizenegy évig adott irányt hazájának, nem fogott volna előállni e kérdéssel, ha mint választ csak kétségbeesését mondhatná ki. Korunk más kormányférfiai - sőt valamennyi - szint ily tisztán látja be a veszedelmeket, melyek a társadalmi rendet fenyegetik, s ha ezek még nem hárítottak el, legalább javaslatokban nem szűkölködünk.

Többek véleménye szerint államaink bajai a jelenkor társadalmi viszonyainak szükségszerű következményei, s csak ezekkel együtt szűnhetnek meg. „Mindaddig, míg a *szabad verseny elve* - az egyéni szabadság és összes társadalmi rendünk ezen szükségszerű következménye - fennáll, szó sem lehet javulásról. Ez oknál fogva egészen új társadalmi rendről kell gondoskodni.” Mily mértékben kelljen e nézeteket gyakorlatilag alkalmazni, ez iránt, ildomoságuk fokához képest, a tanácsadók eltérnek egymástól, de az alapgondolat mindnyájuknál azonegy, s a kommunizmus legvadabb formájában szintűgy, mint a szocializmus, midőn rendszerét a lehetőségig a fennálló rendhez igyekszik idomítani, mindig azon meggyőződésből indulnak ki: *hogy a jelenkor szenvedéseinek csak összes társadalmi viszonyainak átalakítása segíthet.*

Mások úgy vélekednek, hogy a társadalmat fenyegető veszélyek nem a szabad verseny elvének, s nem összes társadalmi szerkezetünknek tulajdonítandók: szerintük minden bajnak forrása inkább abban rejlik, hogy azon elvek, amelyeken társadalmi rendünk alapszik, hibásan vagy legalább nem kellő következetességgel alkalmaztatnak; a gyógyszer tehát nem alkotmányos formáink megsemmisítésében, hanem inkább ezeknek célszerű átidomításában keresendő.

A kommunizmus és szocializmus törekvéseinek bírálata kelleténél tovább vezetne el azon céltól, melyet e munka írásánál magam elé tűztem. Azért ezt másokra bízom, s csak azt jegyzem meg, hogy az összes társadalmi rend tökéletes átalakítása nem nyugodt reform által, hanem csak erőszakos felforgatások egész sora által eszközölhető; és ha csakugyan azon szomorú meggyőződéshez jutottunk, miszerint a világ oly ponton áll, hogy a tökéletes átalakulás szükségessé vált, egyszersmind át kell látnunk, hogy emberi ész nem határozhatja meg előre azon képleteket, melyek a jelen polgárisodás romjai felett egykor emelkedendnek.

E helyütt csak azon javaslatokkal fogunk foglalkozni, melyek szerint a létező bajok gyógyszer nem az összes társadalmi szerkezet átalakításában, hanem ennek célszerű megváltoztatásában keresendő.

Bármi különbözők legyenek e javaslatok, mégis három fő fajra oszthatók.

Némelyek azon meggyőződésből indulnak ki, hogy azon események, melyek a közelebbi múlt időben annyi államot megrendítettek, *csak* azért következtek be, mivel az alkotmányos formák *alkalmazásánál* bizonyos *hibák követték el*; amiből az következik, hogy a jövődönék veszélyei csak a fennálló rend *javítása* által háríthatóknak el. S ez azon nézet, melyet főleg Guizot fejtegetett a demokráciáról írott munkájában.

Mások azt állítják, hogy miután a népfelség elvének diadala többé kétségbe nem vonható: valamennyi veszély csak a választási jog helyes rendezése által kerüldtetik ki.

Míg egyesek - elfogadva Lamartine nézetét - azt vitatják, hogy miután a korlátlan népfelség elve az örökös királyságával világos ellentétben áll, valóságos megnyugvás csak azáltal eszközölhető, ha a népfelség eszméje minden következtetésével elfogadtatik: azaz, ha államaink republikai formákban szerkesztetnek.

Vizsgáljuk közelebbről e nézeteket.

Nem akarok itten ítéletet hozni Guizot-nak azon nézete felett:⁵¹ *hogy Franciaországban jelenleg csak két párt létezik: a legitimistáké s az 1830-i monarchia híveié, melyek körül a nép nagy tömege ide s tova ingadozik, és hogy mindazok, kik e pártok egyikéhez sem tartoznak, az anarchia emberei, és csak azért mutatnak hajlamot a republika iránt, mert gyűlölik a szilárd és rendezett kormányformákat, s azt hiszik, hogy szándékuk létesítésére a republikának hasznát vehetik.*

Guizot-nak mindenestre igaza van, midőn állítja, „hogy a társadalmi helyzeteknek a birtok, a képesség és a munka sokfélesége által előidézett *különbözősége* oly tény, melyet semmiféle alkotmány sem ignorálhat büntetlenül; hogy a hajdani arisztokrácia, a középosztályok és a nép nem semmisíthetik meg egymást kölcsönösen; s hogy ennél fogva úgy kell szerkeszteni a kormányt, miszerint benne a nép mindezen osztályainak hely jutván, mindenik kielégítve s mindenik korlátolva érezze magát.” Guizot helyesen emeli ki a legújabb francia alkotmány alaphibáját, mondván:⁵² *hogy ebben a polgár egyéni szabadsága szemben áll a nemzet szám szerinti többségének mindenható akarásával, s hogy benne a despotizmus elve csak a lázadás joga által van korlátolva.* Lajos Fülöp minisztere, kit az 1848-i forradalom Franciaországból száműzött, másoknál inkább átlátta: mily veszedelmek környezik a nép nyugodt fejlődését, ha egy város többsége minden pillanatban az összes állam sorsa felett intézkedhetik, s az ország polgárainak összességét arra kényszerítheti, hogy e határozatot vagy gyáván elfogadjja, vagy ha beleszólási jogához ragaszkodik, azzal csak lázadás útján élhessen. De ha kérdjük: mik tehát a nagy kormányférfiú véleménye szerint az eszközök, melyeknek segélyével e baj jövődöre orvosolható, válaszát alig mondhatjuk megnyugtatónak.

„Mindenekelőtt szükséges, hogy azon két nagy párt, mely Franciaországban a hatalomra juthat, egymást ne üldözzön és egymásnak megsemmisítésére ne törekedjék, hanem a rend és béke valamennyi elemével kezét fogva, a demokrácia fékezését és szabályozását tűzze ki céljául, hogy a demokrácia legyen az államban *sok*: de *ne minden*, hogy mindig magasabbra emelkedhessék, másoknak lerántása nélkül, s hogy rést is, korlátokat is találhasson mindenütt.”⁵³

⁵¹ *De la démocratie en France.* Paris, chez V. Masson. 1849. Ch. V. p. 92.

⁵² Ch. III. p. 43.

⁵³ Ch. VI. p. 123.

„A demokráciával úgy kell bánni, mint a hollandiak bántak a tengerrel, midőn hazájukat ennek hullámaintól kiküzdötték, s kik óvatosan gondoskodtak, hogy a csatornák soha be ne duguljanak, s a gátak ne döntethessenek fel az ár által.”

S mily eszközök segélyével érhetni el e célt?

„*A kormány ne legyen az egyetlen hatalom (pouvoir unique)*. Szükséges, hogy az államot alkotó elemek mindenike külön legyen képviselve a fő kormányhatalomnál; és valamint a birtokos és értelmesebb osztályoknak külön befolyás biztosítottatik az állam legmagasabb köreiben, úgy a közigazgatás alsóbb köreiben se mulasztassék ez el. Ha gondoskodtunk arról, hogy a különböző elemeknek ne csak név szerint jusson hely a kormánynál, hanem hogy képességgel is bírjanak illető helyeiket megvédeni és tökéletesen betölteni, akkor nincs miért aggódnunk Franciaország jövődjén. *Csak még a családi élet eleven érzelmére*, azaz a háziasság hajlamára és erkölcsére van szükség, józan politikai tapintatra, mely abban áll, hogy mindenki nyugodtan foglalja el helyét, s szabályszerűleg minden erőszakoskodás nélkül járjon el politikai szerepében, és *buzgó vallásosságra* - és ekkor Franciaország diadalmasan fog megállani azon harcban, melyet valamennyi gonosz szenvedély és örült eszme nevében vívnak ellene, a becsületes emberek gyengesége által segítve.”

Ha Guizot filozófiai nyelvét átfordítjuk a szokásos politikai nyelvre, akkor azt értjük ki belőle, hogy Franciaország jövődje biztosítva lesz, ha a legmagasabb hatalom az államban nem, mint jelenleg, egy korlátlanul uralkodó gyülekezetre, hanem egymástól független és természetükénél fogva különböző, többrendbeli elemre bízatik. Erős királyság, vagy legalább ezt kipótló legfelsőbb magistratura - önálló felsőház - és választás útján alakult képviselői kamara: ez az, ami Franciaországot megmenthetné. Miután Guizot a befolyást, melyre a demokrácia a közelebbi múlt események erejénél fogva szert tett, teljes mértékben elismeri, azt kell hinnünk, hogy nézetei a választási jog feltételei iránt változást szenvedtek. Eszerint többekre terjesztetik ki e jog, de mégis feltételekhez kötve, mégpedig olyanokhoz, melyek nagy részben az egyén szorgalmától függenek, *hogy egyre magasabbra juthasson a nép, a felsőbb osztályok lerántása nélkül*.

Szóval, Guizot a jövődönék üdvét azon intézményekben keresi, melyek Franciaországot harminc év lefolyása alatt anyagilag hatalmasan fejlesztették, s melyeknek gyengéi részint azáltal volnának elhárítandók, hogy a társadalom demokratikus elemeinek szabadabb hatáskör nyittatik, részint azáltal, hogy a rend természetes öreiként tekinthető osztályok ne álljanak harcban egymással, hanem az alkotmány körül gyülekezvén, ezt az anarchia ellen megvédjék. E cél elérésére ez osztályoknak nemcsak az állam felsőbb köreiben, hanem - miután a szerfeletti központosítás még Guizot nézetei szerint sem felel már meg Franciaország jelen szükségének - a községi élet terén is külön befolyás volna biztosítandó.

Hogy egyébiránt Guizot aziránti nézeteit: mily befolyással legyen a kormány az összes államra? módosította ugyan, de lényegükben nem változtatta meg, kiviláglik abból, hogy mindjárt munkájának második fejezetében élesen nyilatkozik azok ellen, kik a kormány működését szabad államokban korlátozni akarják. Szükségesnek mondja, hogy a kormány ne csak a rossznak, hanem a rossz elvének is, ne csak a rendetlenségnek, hanem az ezt nemző szenvedelmeknek és eszméknek is *mindenütt* az egész államban elejét vegye. - A községi életnek nyitott nagyobb kör ennél fogva csak igen csekély mértékben fogná korlátozni azon központi hatalom befolyását, melynek tiszte: *mindenütt* a rend zászlójával előlépni.⁵⁴

⁵⁴ Guizot e nézeteit nemcsak munkájából a francia demokráciáról, melynek sok helye - ez levén az általánosságok természete - sokféleképp magyaráztathatik, hanem a valricheri választókhoz intézett leveléből, munkájának ezen kommentárjából is merítettem.

Hogy oly következetes kormányfő, mint Guizot, aki hazáját tizenegy évig bizonyos intézésekkel kormányozta, s azt ezen időközben virágozni látta, még most is bizalommal viseltetik ezen intézések iránt, melyek nem az ország akaratából, hanem ennek ellenére döntettek fel egy város lakosságának kisebbsége által, az színtelen természetesen, mint az, hogy ő ezen nézetét nyíltan s világosan bevallja. Ő az maradt, aki 1820-ban volt, midőn egyik munkájában, melynek most már nincs annyi olvasója, mint érdemelné, világosan kimondá abbéli meggyőződését:⁵⁵ hogy az 1789-i forradalom nem volt egyéb harcnál, melyet Franciaországban két, egymással tizenhárom század óta szemben álló nép vívott, s melyben azok, kik századokkal ezelőtt legyőzettek, végre diadalmaskodtak. A nép (vagy inkább a tiers état) akkor Franciaország birtokába helyezte magát. E birtokát elismerte a charta és joggá emelé. A király eszerint, midőn a chartát elfogadta, az új hódítók főnökségét s a kötelességet vállalta magára: a forradalom foglalmányait mindenki ellen és kivált azok ellen megvédeni, akikről valószínűséggel fel lehetett tenni, hogy a forradalmat meg fogják támadni; mert általa megbuktattattak. Ez volt Guizot nézete akkor; nyílt férfiasággal kimondta ő azt, s egész politikai pályáját ezen eszme létesítésének szentelte, mint ki az 1830-i forradalom kitöréséig fáradhatlan buzgalommal küzdött azért, hogy a középosztályok azon hatalomnak tetteles birtokába jussanak, melyet 1789-ben maguknak kivívtak, s ki a júliusi forradalom után, mint miniszter és a kamarának tagja, ritka kitűréssel s önmegtagadással mindent elkövetett, hogy a középosztályok az általuk valahára élvezett hatalom birtokában maradjanak. Most, midőn a dolgok állása megváltozott, s Franciaországban a középosztály közt és azok közt tört ki a harc, kiknek segélyével a középosztály hatalomra jutott, jól illik a következetes országfő múltjához, hogy nézetét ismét oly tisztán és határozottan mondja ki, mint akkor tette, és hogy éppen ő, ki a tiers état-nak, midőn az a régi privilegiált osztályok ellen küzdött, egyik legjelesebb bajnoka volt, most a tiers état-t s mindazokat, kiknek jóléte a jelen társadalmi viszonyok fennállásától függ, figyelmeztesse arra, miként csak azon esetre fognak diadalmasan megvívhatni, ha a korábbi politikai meghasonlást feledve, szilárdul szövetkeznek. De bármennyire tiszteljük e férfiú nagy belátását, bármi jól essék oly korban, midőn a híres emberek kiváltsággal látszanak bírni összes életük meggyőződését megtagadni, olyan kormányfővel találkozunk, aki a legfelsőbb állásban is lealacsonyítva látná magát, ha azt nem *saját* eszméinek nevében foglalhatja el: kötelességünk mégis megvallani, hogy javaslatainak kivihetősége iránt vele egy véleményen nem lehetünk.

Akármit ítélünk a februári forradalom felett, s bármi nagy mértékben mozdította is azt elő egyesek hiúsága, másoknak gyávasága s a nagy tömegnek politikai közönyössége: annyi bizonyos, hogy *a forradalom megtörtént*, és hogy megtörtént, hogy a kisebbség, sőt mint állítatják, Párizs lakosainak parányi kisebbsége képes volt nemcsak megváltoztatni, hanem felforgatni is azon alkotmányt, melyhez, állítólag, a francia népnek nagy többsége ragaszkodott, hogy csekély néptöredéknek majdnem küzdelem nélkül sikerült egy dinasztia a királyi széktől megfosztani, republikai formát léptetni a monarchia helyébe, sőt oly pályára lépni, mely szükségképp Franciaországnak tökéletes társadalmi átalakítására vezet, hogy mindez akkor történt, midőn az ország tizenhét év óta oly alkotmány birtokában volt, aminőben Guizot a békés jövő biztosítékait szemléli, s midőn az állam kormányja oly férfúra (őrá magára) volt bízva, ki a fennálló rend érdekében az alkotmányos eszközöket tudta is, merete is alkalmazni. - Mindez tény, melyről sem azok, akik a jövőtől rendet és biztosságot követelnek, sem elleneik, kik a társadalom új megrohanásaihoz készülnek, nem feledkeztek meg. Ki hinné, hogy a júliusi alkotmány megújítása amazokban a jövő iránt bizodalmat, ezekben azon meggyőződést gerjesztheti, hogy a közrend felforgatására irányzott minden kísérlet

---

⁵⁵ *Du gouvernement de la France depuis la restauration.* Paris, Lib. Franc. de l'avocat. Ch. I.

ezentúl haszontalan erőlködés leend. - Hisz nemcsak az 1848-i év tapasztalásai, hanem a júliusi forradalom is ellenkezőt bizonyítanak.

Hallom a felkiáltást: „az idő megváltozott - az emberek beleuntak a forradalomba”. - Ha forradalmat, ha társadalmi forradalmat akartok - gúnyolódik Thiers a tulajdonról írt munkájában⁵⁶ -, hatvan évvel korábban kellett volna születnetek, akkor volt alkalom dicsőséges, igazságos társadalmi forradalomhoz. Most elmúlt az ideje.

Igaz, hatvan év óta hatalmasan változott a világ. Számos illúzió, mely akkor az egész világot mozgalomba hozta, elenyészett, s az emberiség illúzióit mindig újakért cseréli be, melyekhez szintazon vak bizalommal ragaszkodik; de ne ámítsuk magunkat. A természet úgy hozza magával, hogy az ember inkább érzi a fáradalmat, ha megállt, mint ha még mozgásban van, vagy hogy legalább a fáradtság érzetéről világosabb tudattal bír, és ennél fogva csak gyöngé biztosítéka a rendnek az a meggyőződés, hogy azon nép, mely annyi belháborún keresztülment, szükségképpen nyugalom után vágyódik.

Minden forradalom, akár sikerüljön, akár nem, mindig új mozgalmak csíráit hagyja maga után; az első esetben: mert reményeket ébreszt, a másodikban: mert számos kebelben hátrahagyja a bukás emlékét. S vajon annak tudata, hogy a nagy forradalom, mely hatvan évvel ezelőtt Franciaországot megrázkódtatta, nemcsak politikai, hanem a szó való értelmében társadalmi volt, nem győzheti-e meg azokat, kik ily forradalom után vágyakodnak, törekvéseik kivihetőségéről?

Kétségtelenül ésszerűbb volt az a feladat, melyet az első forradalom magának kitűzött. Oly cél felé tartott, melyet más népek részben már elértek, s melyen túltört ugyan, de mégis ugyanazon irányban. A vele járó társadalmi felforgatás azonban, ha ezt az akkor fennállott renddel összehasonlítjuk, nem volt kisebb annál, mely jelenleg a szocialista és kommunista elvek nevében céloztatik. Tökéletes egyenlőség a törvény előtt, valamennyi viszonynak teljes átalakítása, Franciaország területi beosztásától kezdve a legparányibb súlyig és mértékig; minden állásnak megmásítása 1788-ban éppenúgy hiú ábrándnak tekinthetett, mint most Fourier vagy Cabet utópiái. Aki akkor azt állította volna, hogy Franciaországban csaknem az összes birtok más kezekbe fog átmenni, s hogy ezen nagyszerű fosztogatás nemcsak a későbbi törvényhozások által meg fog erősíttetni, hanem az ország anyagi jólétét, mely a birtok szentségével oly szoros kapcsolatban áll, még növelni is fogja, aki akkor ily állításokkal lép fel, örvengőnek, az emberi társadalom ellenségének tartatott volna. És mégis mindez megtörtént. - Én egyáltalában nem akarok párhuzamot vonni az első francia forradalom eszméi s azok között, melyek most harcban állanak a társadalommal. Senki sem lehet nálamnál inkább meggyőződve a szocialista és kommunista elvek kivihetlenségéről; de ne feledkezzünk meg arról, hogy saját eszméit senki sem szokta kivihetlennek tartani, s hogy szemben azokkal, kik mindazt, ami fennáll, tökéletesen átalakítani törekszenek, igen fonákul cselekszünk, ha őket arra emlékeztetjük, miszerint alig hatvan évvel ezelőtt hasonló nagyságú átalakulás történt.

Az akkori állapotot nem lehet a jelennel összehasonlítani - mondja egynémelyik olvasóm. Amit azon forradalmi férfiak követeltek, követelték azt az emberiség örök, elidegeníthetlen jogainak nevében. Huszonnégy millió francia állott akkor a királyság s néhány kiváltságos osztály ellenében. - Ami az ellenvetés első felét illeti, arra emlékeztetem az olvasót, hogy napjaink legmerészebb követelései szintén az örök jog nevében lépnek fel, s hogy mindenkor éppen azt követelték vissza az emberek a nép elidegeníthetlen tulajdonaként, amit sohasem bírt a nép. Az ellenvetés második részére nézve ismétlem, hogy nagyon csalódunk, ha azt hisszük, miként a kiváltságok megszüntetése által az akkori Franciaország lakosainak csak

---

⁵⁶ *De la propriété.* Par M. A. Thiers. Ch. I.

egy kis része szenvedett anyagi veszteséget. A veszteség milliókat ért, s az eszköz, mely által a forradalom legtöbb s legnagyobb rendszabálya fogantatott, nem a többség természetes hatalma volt, mely ama rendszabályok hozatalát önnön érdekében követelte, hanem egy gyakran csekély, de szilárdul összetartó kisebbség, mely uralkodott az összes nép felett, míg ennek nagy többsége bámulva nézte, hogy mi történik az ő nevében.

Az optimizmusnak kormányférfihoz nem illő fokára van szükség, elhinnünk: hogy Franciaország nem fog új forradalmat kezdeni, mert kifáradt. A kérdés csak az: vajon jobban fog-e ellenállhatni a társadalom a megtámadásnak, ha a korábbihoz lényegben hasonló alkotmánnyal látjuk el?

Igenis, jobban fog ellenállhatni - úgymond Guizot. Ha a nagy pártok, melyek között Franciaország fel van osztva - a legitimisták s a júliusi monarchia hívei -, ha mindazok, kik szívükön viselik a társadalom fenntartását, a rend megtámadói ellen szövetkeznek: akkor - feltéve, hogy nem késnek vele - a nehéz teher alatt gyakran roskadozni fognak, de törekvésük, isten segítségével, elvégre mégis győzni fog; e falanxon, ha összetart, nem vehet erőt az anarchia.⁵⁷ De vajon oly valószínű-e ezen összetartás, hogy Franciaország jövője iránt, ha az ettől függ, nyugodtak lehetünk? Nem kell-e arra figyelmeztetnünk a nagy kormányférfiút és történetírót, hogy az évezredek eseményeiben nyilatkozó emberi természetről megfeledkezett?

Vannak pillanatok, midőn ily szövetkezés nemcsak lehetséges, hanem valószínű is. A harc pillanatában, a veszély perceiben nagy érdekek közössége által minden egyéb tekintet háttérbe szorítható, s ha mindenkinek a léte forog kockán, akkor *lehetséges*, hogy rövid időre minden pártkülönbség megszűnik; ámbár az első francia forradalom történetéből láthatni, hogy ezen tétel sem való mindig és mindenütt, s hogy vannak pártkülönbségek, melyek semmi érdekközösség által sem egyenlítettethetnek ki (a). Egyébiránt Guizot helyesen jegyzi meg, hogy viszonyaink között nem elégséges a pillanatnyi szövetkezés, tartósnak kell e szövetkezésnek lenni, el kell ennek a nem szűnő veszélyeket mindig kész védelem által hárítani, és azon lenni szakadatlanul, hogy az ár a csatornákat el ne iszaposítsa, a gátakat meg ne rongálja. S vajon remélhetjük-e ezt?

Nem akarom példáimat a régmúlt időből szedegetni, ámbár a történetből kivonható tapasztalatok mindig ugyanazok maradnak. Aki előtt ismeretesek Róma agráriai mozgalmak, tudni fogja, hogy e mozgalmak nem indultak ki azoktól, kik a liciniusi törvényeknek hasznát vehették. A Gracchusok előtt s a Gracchusok után sokan találkoztak, kik - részint nemes indokokból, mint ők, részint mert a nagyravágyás érdekei jelesebb egyéniségeknél fölülhaladnak minden más érdek - munkások voltak oly mozgalmaknál, melyek ellentétben állottak anyagi előnyeikkel. De fordítsuk csak az újabb időre figyelmünket, fordítsuk azon országra, melynek jövője a mostani rend fenntartásában leginkább érdekelt osztályoknak összeműködése által biztosítandó.

Vajon visszatartóztatták-e a tizennyolcadik században Franciaország arisztokráciáját az anyagi érdekek attól, hogy ne álljon olyan mozgalomnak élére, mely veszélyeztette összes tagjainak előjogait s anyagi jólétét? vagy visszavonult-e a középosztály a legújabb mozgalomtól, mely felsőbbsege ellen van irányozva? s nem látjuk-e a mozgalmat jelenleg is oly férfiak vezérlete alatt, akiket - ha a párt, melynek élén állnak, győzni talál - csak veszteség érhet?

Ezen emberek személyes hiúság, uralkodásvágy és gyávaság által tereltettek a lázadás zászlaja alá - így hangzik a válasz. Ám legyen; ha mindjárt erős meggyőződésem szerint még a legörültebbnek látszó ügy védői között is mindig fölös számmal találtattak olyanok is, kik nemes

---

⁵⁷ *Da le démocratie*. Ch. VIII.

indokokból vesznek részt a küzdelemben. De feltéve, hogy a jelen esetre vonatkozólag ez nem állana: vajon nem fog-e jövőben is a személyes hiúság és az uralkodásvágy befolyással lenni az emberek eljárására? vajon nem fog-e a gyávaság ezentúl is, mint eddigelé, többeket arra bírni, hogy mindig azon felekezethez csatlakozzanak, melynél bukás esetében viszonylag csekélyebb veszedelemnek lesznek kitéve? s vajon hogyan remélhetjük oly felekezetek egyesülését, amelyek fél század óta szemben állottak egymással, s közös anyagi érdekeiken kívül most sem kapcsoltnak együvé semmi kötelék által?

De a veszély most nagyobb, mint volt századok óta. - Megengedem ezt is. Azon pillanatban, midőn a tulajdon, midőn maga a társadalom léte veszedelemben forog, történhetnek rendkívüli dolgok; de mi fog történni akkor, ha a legnagyobb, a legijesztőbb veszedelem percei elmúltak? Nem fognak-e akkor a felekezet kebelében létező véleménykülönbségek újra mutatkozni, s nem fog-e a társadalmi harc bevégezése után a politikai küzdelem új erővel kezdődni, mely közben mindenik párt ismét azoknál keresendi szövetségeseit, akik ellen az imént fegyverben állott?

Politikai pártok legfőleg ott ildomosak, hol a politikai élet egy kiváltságos osztálynak kevés számú tagjaira szorítkozik. Nagyobb tömegek, ha mindjárt a legtöbbet adózókból állanak is, nem szoktak ildomosak lenni. De tegyük fel, hogy ezen axióma a jelen esetben kivételt szenved; tegyük fel, hogy az általános veszély érzete, mely Franciaország birtokos osztályait most megszállotta, tartóssá válik, s jövőben is összeforrasztja valamennyi felekezetet; tegyük fel, hogy a legitimisták, philippisták és bonapartisták, a tegnapi monarchisták és a mai republikánusok, a múltnak legtúlságosabb bal- és jobboldala, a szigorú katolicizmus felekezete s azok, kik hitetlenségről vádoltatnak; hogy mindezek hatalmas falanxxá egyesülnek, hogy ezen egyezés nem fog vezérszerepért támadó viták által felbontani; hogy ezen többségnek semmi része sem fogja a maga viszonylagos erejét arra használni, hogy a minisztériumokat csak saját árnyéklatának embereivel töltse be - tegyük fel, szóval, a hallatlant, a millenium kezdetét a birtokos osztályok körében, mellyel a személyes ellenségeskedés megszűnik, s csak a közért él mindenki: minők lesznek ez egyezés következményei? minőknek kellend azoknak lenni?

Szép feladat a veszélyeztetett társadalmat és műveltséget megvédeni; de hihető-e, hogy fognak találkozni, akik elgyötörjék magukat az újra meg újra előforduló bajokkal, amikkel - Guizot nézete szerint - az állam oltalma jár, ha e szizifuszi munkán kívül találnak céljaik elérésére más eszközt? Fogna-e vajon a higgadt hollandi nép, mely példaképpen állíttatik elénk, szünet nélkül csatornáinak tisztításával és gátjainak kijavításával foglalkozni, ha más módon is megmenthetné hazáját a fenyegető ár ellen: ha például oly eszköz állana rendelkezésére, melynek segítségével az ország összes felszíne oly magasra emeltethetnék, hogy lakosainak már nem kellene tartaniuk a tenger hullámaintól? A hollandi nép - úgy hiszem -, ha mindjárt veszéllyel és erőfeszítéssel járna is ez eszköz, örömmel fogna hozzá a nagy munkához, mellyel magát az apró, de szünni nem akaró bajoktól megmenthetné. S nem tehetni-e hasonló eljárást fel azok részéről, akiket Guizot most arra lát hivatva, hogy a társadalom termékeny mezejét az árként rohanó demokrácia pusztításai ellen megvédjék? Mi az, ami szünet nélküli fáradozásaikat a társadalom érdekében szükségessé teszi? Nemde, a sajtónak visszaélései, a politikai egyesületek veszélyessége, az államhatalomnak rendelkezésére álló óveszközök gyengesége, szóval, a korlátokat nem ismerő, tehát könnyen szabadossággá fajuló *politikai szabadság*? S vajon nem fogják-e a Guizot által említett szövetséges osztályok egymásnak mondogatni: „jobb nekimennünk a sajtónak és szabadságát egészen elkobozni, mint a rossz sajtó hatását jó szellemű munkák által folytonosan paralizálni; kevesebb fáradsággal jár a bizonyos irányban működő politikai társulatokat egytől egyig elnyomni, mint annyi társulat felett szünetlenül őrködni; nagyobb nyereséget ígérő intézkedés az államhatalmat óvó-

eszközökkel ellátni, mint ezeknek hiányát az egyes polgárok folytonos munkássága által pótolni”?

„A birtokos osztályok sohasem fognak lemondani a szabadságról.” - Igen, ezt én is hiszem; de ha arról nincs szó, hogy ők is megfosztassanak a szabadságtól, ha az, ami előbb közszabadság képében állott fönn, kiváltság formájában biztosítatik az egyesnek: nem fogják-e ezen kiváltság birtokosai ezt a közszabadság ellen szintűgy oltalmazni, mint a korábbi kiváltságos osztályok, melyek talán nem voltak nemesebbek, de annyi bizonyos, hogy nemtelenebbek sem voltak azoknál, akik most helyeiket elfoglalják, s elődeik állásaival elődeik minden hibáját is magukévá teszik.

„De a birtokos osztályok ildomossága nem engedi, hogy ilyesmit megkísértsenek.” - Ismétlem, az ildomosság nem olyan tulajdon, amelyet tömegeknél fel lehessen találni, még azon esetre sem, ha e tömegek csupa házbirtokosokból állanának. De hát csakugyan oly veszélytelen volna érdekeik szempontjából ez eljárás, mint amilyennek látszik?

Ha Guizot csaknem harminc évvel ezelőtt a forradalmat harcnak mondá, amelyben Franciaország régi urai legyőzetvén, az országot a polgári rend foglalta el, s akkor, midőn még valószínűnek látszott, hogy a korábbi birtokosok újra kezükbe keríthetik a foglalmányt, felekezetét éberségre, szilárd összetartozásra intette: kétségtelenül helyesen cselekedett. De a tiers étatnak 1830-i tökéletes diadala után új ellenségei támadtak. Találkoztak, kik anélkül, hogy Guizot-ra hivatkoznának, az ő eszméit továbbfűzték.

„Az első forradalom harca volt az, amelyben ti, középosztálybeliek, győztetek. Elfoglaltátok magatok számára az országot, s 1830-ban megoltalmaztátok korábbi birtokosai ellen; adjátok ki most a mi részünket, vagy, ami még jobb, adjátok ide az egészet: mert mi vagyunk az erősebbek, s ha jószerével nem álltok rá kívánságunkra, kényszeríteni fogunk.”

Ezen okoskodást oly alaposnak fogják találni az illetők, amily alaposnak látta Guizot-ét a tiers état. Azon párt, melynek kebeléből az 1848-i forradalom kiindult, ezt igen következetesen oly győzelemnek tekintheti, mely által Franciaországot a középosztályoktól elnyerte, s vezérei azon pillanatban, melyben felekezetük állását a korábbi birtokosok szövetkezése által veszélyeztetve látják, joggal ismételhetik Guizot-nak 1820-ban közzétett e nyilatkozatát: „A közelebbi múlt forradalom harc volt Franciaország birtokáért. Mi győztünk, mi foglaltuk el az országot. Az általunk beiktatott kormány, tisztének elvállalása által egyszersmind köteleességet vállalt magára, foglalmányunkat megvédeni; mi őt egyesülésünk, szilárd összetartásunk által kényszeríteni fogjuk kötelességeinek teljesítésére.” S vajon a francia nép alsó rétegei nem fognak-e hallgatni e szavakra már csak azért is, mivel a népnek természetes bizalmatlankodása mindig más célt fog a magasabb osztályok ily frigyének tulajdonítani, mint az alkotmány fenntartását.

Azon pillanatban, midőn a birtokos osztályok egy seregbe fognak egyesülni, más tömör hatalommal állandának szemben, amelyhez azokon kívül, akik a fennálló hatalmat fel akarják dönteni, még azok is szövetkeznek, akik a szabadság érdekében lépnek ki a síkra. - Ha a birtokos osztályok nekikészülnek a csatának, bizonyosak lehetnek arról, hogy azt elkerülni nem fogják, - s vajon eszélyes-e részükről ez esetben az ellenséget azon fegyverek birtokában hagyni, amelyek őt veszélyessé teszik? Vajon józan eljárás-e azt, akit ellenségnek tartunk, s akinek támadásai ellen mindegyre folytattnak a készülétek, legyőzetése után régi helyzetébe visszaállítani, hogy új támadásra képesebb legyen? Vannak állások, melyeknek birtokában csak azon esetre maradunk, ha megsemmisítjük az ellenfelet. Csak oly hatalom, amely igen erősnek érzi magát, nyújthat alkalmat a legyőzött ellenségnek arra, hogy őt újra megtámadja.

Guizot ezt igen jól látja, mondván: hogy a legfőbb államhatalom felosztása csak azon esetre válhatik hasznossá, ha azon elemek, amelyek között az felosztatik, nemcsak név szerint foglalnak helyet a kormányban, hanem erős alkatuknál fogva képesek is e helyet valósággal betölteni.⁵⁸ „Midőn az alkotmányos monarchia Franciaországban őszintén óhajtatott - folytatja Guizot -, akkor ennek védői a királyság számára őszerű történeti alapot - a felső kamara számára öröködést, az alsónak számára közvetlen választást - kívántak, s kívánták ezt nem azért, mert a tudományos elmélet úgy akarja, s mert példa van rá: hanem azért, mert szükséges, hogy a legfőbb állami hatalmak erővel és étellel bíró lények, s ne hívságos szavak és árnyak legyenek.”⁵⁹

Az emberek most kevésbé őszinték, mint voltak akkor, midőn Malouet, Clermont-Tonnerre, Mounier s ezeknek összes pártjuk nyíltan kimondá meggyőződését, hogy Franciaország csak az angol mintára szerkesztett alkotmány útján boldogulhat. Most a törvényhozók esküdöznek, hogy nem akarnak idegen ország példája nyomán indulni, sőt egyes eltérések által takargatják a hasonlóságot, mely az általuk indítványozott alkotmány és Angliáé között létezik, oly eltérések által, melyek gyakran szerfelett kártékony hatással vannak az alkotmányra. Pedig, bizony, akkor sem vesztették szem elől példányukat, midőn attól eltértek, s valamint a jury-ben, mely most csaknem valamennyi alkotmányos ország törvénykezési rendszerében felfalható, angol eredetű intézüciót látunk - habár a német föld tudósainak sikerült is ennek csíráival a régi germánok ítélopiacain találkozni: úgy azon elvek, melyeken az angol alkotmány alapszik, a királynak sérthetlensége, tanácsosainak felelőssége, a két-kamara rendszer, a szabad sajtó stb. azonképpen járták be a világot, mint a francia trikolór. Nem az a kérdés: vajon más államé után képeztetett-e az illető alkotmány? hanem az: vajon bír-e az illető ország az alkotmány foganatosításához szükséges elemekkel? S ha Franciaország jelen helyzetét szemügyre vesszük, látni fogjuk, hogy ezen ország egyáltalában nem bír azon elemekkel, amelyek megkívántatnak a Guizot által óhajtott alkotmányhoz.

Franciaország visszatérhet a monarchiai alkotmányhoz - s talán vissza is térend. A monarchiai hatalom nagy jogokkal ruháztathatik fel, a császárság bebizonyította, hogy a népek sohasem vetik oda könnyebben szabadságukat, mint ha éveken át küzdöttek érette: de ki hinné, hogy - ha mindjárt a Bourbonok idősb ága helyezettnek is vissza a királyi székre - a francia királyság őszerű történeti alapját visszanyerné? ki hiszi, hogy ahol a királyság ezelőtt fél századdal a vérpadra hurcoltatott, sőt mi több, gúny tárgyává tétetett és porba tiportatott, ott a királyság formájával annak lényege is helyreállíthatatik?

Franciaország, súlyos tapasztalásai után, hitetlenné vált a szabadság dolgában, s ha a respublikai alkotmány honosításának második kísérlete sem találna sikerülni, meglehet, hogy huzamos időre ellöki magától e kormányformát. De ne ámítsuk magunkat: *a respublica elleni reakció még nem királyság*. Az újból alakított korona, habár a régi aranyból s a régi drágakövekből szerkesztetnék is össze, nem a régi szentség egyszersmind; a bíbor nem takarja el az emberek gyengéit oly nép szemében, mely annyi vállról lerántotta már e díszet; s bármint erőlködjenek az emberek, igaz, hogy alkothatnak igen hasznos intézüciót: az, kit majd királynak neveznek, mint a sereg feje, mint azon osztályok képviselője, melyek őt méltóságával felruházták, lehet erős és hatalmas; de nem lesz olyan király, aminő IV. Henrik volt. *A királyság ereje a legitimitáson alapszik*, a befolyás, amelyet gyakorol, a nép azon hite által van feltételezve, hogy a királyi hatalom bizonyos személlyel lényeges kapcsolatban áll; ahol ezen hit hiányzik, ott a királyság már nem bír valóságos alappal, ott „imperium” az, melynek anyagi

---

⁵⁸ *De la démocratie*. Ch. VI.

⁵⁹ Ugyanott.

ereje engedelmességre kész: vagy „népmagisztratúra”, mely kénytelen hódolni a közvéleménynek. Ily királyság vagy magához fogja rántani az összes államhatalmat, vagy gyengébb, mintsem önálló hatalomképpen a többiekkel versenyezessen.

Itt nincs helye amaz igen fontos kérdés bővebb tárgyalásába ereszkednünk: miért volt azon kétrendbeli forradalom, melyen Anglia a XVII. században keresztülment, kevésbé kártékony befolyással a királyság eszméjére? Aki ismeri mindkét ország történetét, s egyes külső hasonlatosságokat látván, nem feledkezik meg a dolgok lényegéről, könnyen felfogja az angol és a francia forradalom közötti különbséget. Népmozgalmak, melyeknek egyike történeti jogok helyreállítását, másika filozófiai fogalmak létesítését tűzte ki magának célul, melyeknek egyikében a királyság küzdött és megbukott, másikában önmaga felett kétségbeesve magát megadá, ily mozgalmak - bármi nagy legyen a hasonlóság mindkettőjük legszélsőbb felekezetei között - szükségképp különféle eredményekhez vezetnek. Az angol forradalom politikai forradalom maradhatott, a franciának társadalmi forradalommá kellett válni. S ami a királyságot illeti, ez Angliában, legyőzve bár, mégis egy pillanatig sem szűkölködött párt nélkül. A „cavalier”-k nem politikai intézményért, hanem személyért küzdöttek, nemcsak a közjó, hanem a *jog* nevében is. Cromwell egy időre földhöz vágta Anglia koronáját, de nem bitortotta, s habár a lordprotector lényeges szolgálatokat tett hazájának, mégis az angol történet legdicsebb időszaka nincsen a forradalom emlékeivel összeforrasztva, mint ezt Franciaországban látjuk.

Kelleténél tovább vezetne el célunktól, ha az angol és francia forradalmat itt közelebbről összehasonlítanók; e helyütt elégséges felállítanunk aényt, hogy a királyság eszméje Franciaországban nem forrt egybe oly erősen az állam eszméjével, mint Angliában, s eényt senki sem fogja tagadni. Oly országban, ahol legitimitás, quasi-legitimitás, s a dicsőség legitimitása együtt és egyszerre léteznek, ahol három praetendens család közül mindenik némi történeti jogot követel magának, ott a legitimitás fogalma elvesztette varázsát. A királyság nem érzi magát biztosnak: mert érzi, hogy nem sarkallik a nép hitében, s habár helyreállítatnék is, már annál fogva sem felelne meg tökéletesen feladatának, mivel - Guizot helyes észrevétele szerint - *nehéz a kormánynak azon körből kimozdulnia, amelyből származott*,⁶⁰ és mivel az új királyság Franciaországban most csak forradalomból származhatik.

Az pedig éppen nem tartozik a lehetőségek körébe, hogy Franciaországban oly hatalom alkottassék, amilyen Angliában a felsőház. - Az angol felsőház állása - fogja talán némelyik olvasóm mondani - a XVII. századbeli nagy forradalom által nem semmisült meg, sőt, éppen ellenkezőleg, megerősödött általa. Franciaországban - ahol az ország történeteivel oly szoros kapcsolatban álló régi nemesség maradványai a császárság idejében több hős családdal megszorodtak - mi oknál fogva volna lehetetlen az angol párség példájára oly intézményt képezni, amely által a francia társadalom ezen elemeinek különös befolyás jusson a törvényhozásra?

Szabadjon e fontos tárgynál még egy ízben visszatérnem az angol és francia forradalom között létező különbségre, főleg a nemesség viszonyainak szempontjából.

Már említettem, hogy ezen forradalmak kiindulási pontjai lényegesen különböznek egymástól. Angliában a parlamenti jogok visszaszerzése volt a *cél*; Franciaországban az états généraux régi jogai csak *ürügyképp* használtattak. Anglia a Tudorok és Stuartok uralkodása alatt mindinkább korlátolt *régi jogért* küzdött: Franciaországban, ahol a forradalmat valamennyi államhatalom központosítása megelőzte, s ahol az élet nem érezte az egyéni szabadság szükségét -

---

⁶⁰ *De la démocratie en France*. Ch. III.

mert az emberek már egy századnál tovább hozzászoktak minden kormányrendelet előtt térdet hajtani -: itt a szabadság neve alatt a hatalombani részeltetésért folyt a harc.

Miután az angol nép régi jogáért nyúlt fegyverhez, a nemesség szükségképpen élén állott a népnek: mert hiszen senki sem fájlalhatná annyira a régi jogok elvesztését, mint éppen a nemesség; s miután a Hampdenek stb. nemcsak mint általában a népjogok képviselői, hanem úgy is mint saját osztályuk előharcosai léptek fel, nem egyedül a közvéleményben, hanem osztálytársaik nézeteiben is támponttal bírtak. - Franciaországban a nemesség azon része, mely sorompóba lépett a népért, nemcsak önnön érdekei ellen küzdött - ezekről a dicsőség kedvéért könnyen mond le a nemesebb kebel -, hanem családja, barátai, sőt összes múltja ellen kénytelenített nyilatkozni. Egyesek ellenállhatlan meggyőződésük erejénél fogva ingadozás nélkül jártak el e pályán, s én örömet elismerem, hogy az első francia forradalom alatt a nemesség számos tagja tiszta lelkesedésből ragaszkodott a népmozgalomhoz: de a többség más indokokból - kivált hiúságból - csatlakozott hozzá, s midőn csalódását belátta, szükségképp azon volt, hogy természetellenes állásából kibontakozzék. A francia nemesség a forradalom kezdetétől fogva visszás állásban volt. Hogy szerepéhez hű maradjon, nemcsak érdekeiről, hanem a barátság, a családélet legnemesebb érzelmeiről is le kellett mondania - s a visszás állások mindig védhetlenek szoktak lenni: nemcsak azért, mert az ily állásban levő könnyen eltéveszti irányát; hanem kivált azért, mert visszás állásban nem tarthatunk számot bizalomra.

A nép szükségképpen önző. Azok, akiket a nyomor arra kényszerít, hogy csak magukról s övéikről gondoskodjanak, mindenkitől a legnagyobb áldozatokat követelik, anélkül, hogy az áldozóban nemes indokokat tennének fel; s a nemes, aki a közjó érdekében vagyonát és állását feláldozza, rendesen úgy jár, mint azok, akik valamely ázsiai fejedelemnek ajándékot hoznak. A kényúr csak hatalmának elismerését látja az ajándékban, s nem hiszi, hogy hálával tartoznék érette.

Ha Franciaországnak érdekében állott az angolhoz hasonló alkotmányt nyernie, akkor e cél nem vala azon úton elérhető, amelyen megkísértetett. Csak ha a nemesség azon erélyességgel védelmezi állását, amellyel megtámadtatott - csak azon esetre válhatott volna felsőház lehetségessé Franciaországban. Franciaország ezen intézményt csak alkotmányának elleneitől nyerhette volna. Semmi párt sem állíthat fel korlátokat önmagának, és Mounier, Lally-Tolendal s mindazok, kik valamely mozgalomnak minden elvét elismerve, csak alkalmazásukat akarják mérsékelni, szóval, az alkudozás emberei csak ott bírhatnak befolyással, ahol harc van, vagy az legalább lehetséges; mert különben a nép mindig azokat követi, akik legtávolabb mennek.

Mily következményei lettek volna a nemesség erélyes fellépésének Franciaországban? Lehetséges volt-e ily fellépés? ki tudná ezt most megmondani! Ha fontolóra vesszük, ami Franciaország egyes részeiben - név szerint a Vendée-ban és Bretagne-ban - később történt, valószínűnek látszik, hogy a nemesség a papsággal egyesülve nagy befolyással lehetett volna az események fejlődésére: nem azért, hogy a régi állapotot fenntartsa, s a reformot akadályozza; hanem hogy részt vegyen benne, és megvesse saját politikai jövőjének alapját. - De bármi fogott volna történhetni, annyi bizonyos, hogy a nemesség annak megkísértése helyett üdvét az emigrációban kereste, s ezáltal minden születési arisztokráciának leghatalmasb támaszát: a hazafiságot elvesztette, hogy a nemesség különvált hazájának történetétől, s a nép nélküle haladt előre fél századon keresztül. A nemesség helyt fogott azok sorában, kikkel szemben Franciaország legszebb babérait kivívta, - ki fogja az elszakított köteléket, a felbomlott viszonyt ismét helyreállíthatni?

Ha volt valaha ember, aki értett hozzá: hogyan kell intézményeket szilárd alapon alkotni - Napóleon ez az ember volt. Senki sem érezte élénkebben a rend szükségét - s mi több, senki sem fogta fel helyesebben a rend alapfeltételeit. A dicsőség, mellyel hazáját elárasztá, érdemének csak egy részét képezi. Napóleon államot épített a romokból, melyeket talált, s

bármily ítéletet hozzon a jövő életének nagy *pillanatairól*, midőn diadalmas sereg élén Európa legrégebbi államainak fővárosaiban tanyát ütött: tevékenysége *egészben véve* mindig bámulat tárgya fog maradni a gondolkozó szemében; mert nem a pusztításnak, hanem a felépítésnek volt az szentelve. Napóleon megkísérelte örököségi arisztokráciát alapítani; Napóleon mindent elkövetett, hogy Franciaország régi nemességét, mely részben hajlott hozzá, fölemelhesse elnyomattatásából, s a forradalom által támadt hézagot új nagy nevekkel betölthesse. Ő ezt nem tette az alkotmányos rend érdekében, hanem mert veszélyesnek látta oly országban, hol a trón örökösén alapszik, az örökös elvét, a magasabb társadalmi állás ezen előfeltételét csak a koronára szorítani: mert hitte, hogy a trón talán magasabbnak fog látszani, ha egy nagy síkra állíttatik, de biztosabb talapzaton fog nyugodni, ha fokokint emelkedő piramis építtetik alapjául. Napóleon az örököségi nemesség intézményét újjá akarta alkotni a monarchia érdekében - de nem sikerült neki. S higgyük-e, hogy amire a nagy Caesar akkor, midőn akarata korlátlanul uralkodott Franciaország felett, nem volt képes, hogy azt Franciaország most, miután két új forradalmon átesett, az általános izgatás közepett és szemközt a szabad sajtóval, keresztül fogja vihetni?! -

Vagy azt hisszük talán, hogy azon régi arisztokrácia, mely Franciaországban a forradalom által tönkrement, mely Angliában oly szilárdul áll fenn, s melyből Európa többi államában legalább még egyes büszke maradványokat látunk, törvényhozások akaratának vagy királyok parancsainak köszöni alakulását? A történelemből tudjuk, hogy a királyság, habár a nemesség élén állott, századokig folytonosan a vazallus jogainak megszorítására törekedett. Az összes középkori törvényhozás Európának csaknem valamennyi országában nem egyéb szakadatlan erőfeszítésnél, melynek célja az volt, hogy a nemesség az állam többi tagjával polgári jogra nézve egy fokra helyeztessék, - és a nemesség hatalma mégis fennmaradt, s fennmaradt azért, mert nem törvényeken, hanem a dolgok természetén sarkallott, s mert oly hatalmat, amely földbirtok, a legfőbb hivatalok viselése és fegyverforgatás által megszilárdult, királyi rendeletek segítségével - kivált ha a nép ellenszenve is hozzájuk járul - lassankint aláadni igen, de egyszerre feldönteni nem lehet.

A valódi hatalmak, melyek az államnak támaszul szolgálhatnak, *önmaguktól keletkeznek, s minthogy minden valóságos hatalom, melyet az állam nem alkalmaz, mindig ellene fordul*: a törvényhozó helyesen cselekszik, ha ezeket az állam épületébe beilleszti: de ily hatalmakat teremteni, vagy abba, amit a viszonyok s egy század eseményei tönkre juttattak, új életet lehelni, erre a törvényhozás nem képes. A népek mindenhatósága olyan, mint az egyes embereké: sokat ronthat, de nem teremthet.

S vajon hol keressük a francia társadalomban azon elemeket, melyekből önálló arisztokráciát alkothatni?

Miután, Guizot nézete szerint, Franciaország érdekében van kiegyenlíteni azon meghasonlást, mely a legitimisták és az orléanisták pártjai között létezik, az új arisztokrácia elemeit mindkét pártban egyaránt kell nyomozgatni: nehogy az arisztokrácia alkotása által ama meghasonlás még növekedjék, s ha mindjárt a hajdani Franciaország s a császárság egyes nagy nevei kivételképpen soroztatnának is a felsőház tagjai közé, annyi bizonyos, hogy általában véve a vagyon szolgálna a képességnek feltételül.

Franciaország jövő arisztokráciája azokból fogna állani, akik eléggé ildomosak vagy szerencsések voltak annyi bomlás közepett nagy vagyonukat megőrizni vagy nagy vagyonra szert tenni. - Én ugyan egyáltalában nem tartozom azok közé, kik a birtok arisztokráciáját szörnyetegnek tartják, s benne iparúzó századunk gyalázatát látják: sőt meggyőződéseim az, hogy minden arisztokrácia nagyobb vagyonnal kezdődött: akár fekvő birtokon, mint például a középkorban Európa legtöbb államában, akár más értékeken alapított meg hatalma, amire

Velence s néhány kereskedelmi respublika mutat példát - de meg vagyok győződve arról is, hogy azon eredmények, melyekre arisztokráciai intézmények segítségével szert akarunk tenni, nem keletkezésük első pillanatában, hanem csak megszilárdulásuk után mutatkozhatnak, s jelen korunk nem olyan, melyben ily intézmények halk megerősödése valószínűnek látszhatnék. A francia forradalom valamennyi eredménye közül egy sem hatotta át annyira a nép erkölcsét és szokásait, mint a polgári törvénykönyv; s lehetetlen feltennünk, hogy a francia nép rá fog állani arra, hogy egy politikai intézmény alakíthatása kedvéért az örököségi törvényeket illetőleg bizonyos osztályokra nézve kivétel tétessék, amely az örökösésen alapuló felsőháznak szükséges alapfeltétele, de amely egyszersmind a franciák nagy többségének jelen nézeteivel éles ellentétben áll.

Azon elemek sorában tehát, melyek között, Guizot nézete szerint, a legfőbb államhatalom felosztandó, jelenleg csak egy: *a demokráciai bír erővel.*

A demokrácia újra behozhatja Franciaországba a monarchiai kormányformát, két kamarára oszthatja a törvényhozást, s az egyiknél királyi kinevezést vagy magasabb cenzust állapíthat meg; de mindezen államhatalmak nem önmagukon, hanem azon demokrácián sarkallanak, melynek korlátozása váratik tőlük, s ez oknál fogva nélkülözik az első feltételt, hogy a legfőbb hatalom felosztása megfelelhessen céljának: azt ti., hogy (Guizot szavaival) *a főhatalom különféle elemei tökéletesen betöltsék azon helyet, melyet az ország kormányánál elfoglalnak*; és így az, ami Angliában a békés fejlődésnek egyik fő momentuma, Franciaországban jelenleg csak utópiának tekintethetik. A két nagy párt közötti egyezségben pedig pillanatnyi expedienst, s mert a veszedelem nagy, igen célirányos politikai taktikát láthatni ugyan, de nem olyvalamit, amire az ország jövőndője alapíttathatnék.

A családélet iránti élénk hajlam, politikai józan ész és belátás s végre azon befolyás, melyet a vallás a népre gyakorol, szintén nem rögtönzöztethetnek egyes törvények által. Az alkotmány nagy hatású lehet ez irányban is: de oly viszonyok, melyek mellett a birtokosok és nembirtokosok között kitört harc ezentúl is fennmaradna - és ki nem látja át, hogy a birtokos osztályok frigye a harc okát és szükségét nemcsak eloszlatni nem, de sőt még nevelni fogná? - a vallássság és családélet iránti hajlam előidézésére eszközül nem szolgálhatnak; oly alkotmány pedig, mint a francia, melynél a politikai élet minden fontosabb működésében kirekesztőleg a központi hatalom jár el s járand el - Guizot nézete szerint ezentúl is -, nem fogja soha azon politikai józanságot keletkeztetni, mely csak az annak gyakorlására lehetőséggel bíró népeknél található fel.

A politika, melynek segítségével befejeztetnek a forradalmak, azon egy azzal, melynek alkalmazása az államokat fenntartja - ezen szavakkal rekeszti be Guizot *Az angol forradalom története* elé tűzött vezérszavát. Ki viseltessék tehát Franciaországban bizalommal oly rendszer iránt, amely mellett ez ország harminchárom évnyi időközben kétszer rendített meg alapjában, s amely nem engedé, hogy még oly kormányférfiak is, mint Guizot, a fennállónak teljes felforgatását meggátolhassák?

JEGYZET A VIII. FEJEZETHEZ

(a) Hogy több példát ne említsek, csupán a royalisták viseletét a nemzetgyűlésen említem fel, különösen akkor, midőn az alkotmányi törvényjavaslat került vizsgálat alá. A haza veszélyeit már a szélső pártok is tisztán belátták, és sokan azok közül, kik azelőtt csak a monarchiai hatalom gyengítésén dolgoztak, az alkotmány hibái iránt nem voltak elfogultak, s készek bizonyos pontokat megváltoztatni; Barnave, Duport és Lameth meggyőződtek, miszerint magukat

s eszméiket csak akkor menthetik meg, ha a király védőivel szövetkeznek azon párt ellen, mely - mint Barnave mondá - egy kormányt sem szeret „parce que tout ce qui fixe la machine politique, tout ce qui est l'ordre public, tout ce qui rend à chacun ce qui lui appartient, tout ce qui met à sa place l'homme probe et l'homme honnête, l'homme improbe et le vil calomniateur: lui est odieux et contraire” („mert mindaz, ami a politikai gépezetet rögzíti, mindaz, ami a közrendet jelenti, mindaz, ami mindenkinek megadja azt, ami megilleti, mindaz, ami a derék embert és a tisztességes embert, valamint a becstelen embert és a hitvány rágalmazót az őket megillető helyre teszi: gyűlöletes neki és ellenére van”) - s mégis minden indítványuk visszautasított, s a royalisták befolyása az alkotmány vizsgálatánál csupán Malouet egy beszédére szorítkozott, melyben ez az egész alkotmánymű ellen óvást tett. - Nagy politikai izgatottság korszakaiban még az egyesek cselekményei is kevésbé vezettetnek érdekeik, mint szenvedélyeik által (például szolgál erre többi között azon tény, miképp Párizs maire-jévé választása alkalmával Péthion az udvar által, természetesen titkon, Lafayette ellenében pártoltatott). Egész pártoknál ez természetesen még inkább történik.

IX. FEJEZET

Valamint a tizenhatodik században az összes keresztény emberiséget a vallásbeli átalakulás eszméje foglalta el, s valamint akkor művészet és tudomány, minden nép és a kornak minden kitűnő egyénisége azon nagyszerű mozgalom körébe ragadtatott, mely az uralkodók palotáiban s az egyszerű földművesek kunyhóiban egyaránt tölté el a kedélyeket: úgy foglalkodtatja napjainkban egy eszme a világot, s mint akkor a vallás, úgy most az állam átalakulása azon kérdés, melynek megoldására korunk egész tevékenysége felhasználtatik. - Ahol ezen fő kérdés iránt véleménykülönbség létezik, ott a hazának fogalma háttérbe vonul, a barátság és a vér kötelékei széttépetnek; s valamint a vallási háborúk idejében, úgy most úgy látszik, mintha Európa népei a műveltség pályáján hátrálnának, azon nagy ugráshoz készülvén, mellyel átjuthassanak a tátongó örvényen, amely most távoltartja őket üdvüktől.

A szocializmus és a kommunizmus eszméi, mely elvek hirdetése most annyi aggodalommal, reménnyel tölti el az embereket, még nagyobbakká teszik a hasonlóságot. A reformáció legtúlságosabb felekezetei hasonló tanokat hirdettek az egyenlőségről, s álmaikat éppen úgy isten országa kezdetének mondták, mint ezt mai nap hallhatjuk. A jelenkor mozgalma azonban lényegesen különbözik egy pontra nézve a tizenhatodik század vallási mozgalmaitól. *A tizenhatodik században a pártokat elvek választották el egymástól; jelenleg az elvek általánosan elismertetnek, s csak alkalmazásuk iránt térnek el egymástól a vélemények.*

A tizenhatodik században elvek körül forgott a harc, mindenik párt saját zászlaja alatt tört saját célja felé. Jelenleg úgy látszik, mintha az elvekre nézve mindnyájan megegyeztek volna egymással.

„Mi a *szabadságot* és *egyenlőséget* akarjuk: semmi egyebet, mint mindnyájunk szabadságát és egyenlőségét - így szól az egyik rész -, nézzétek csak az alkotmányt, melyet constituanteunk adott, benne alkalmazva találjátok ez elveket.”

„Mi is akarjuk a *szabadságot* és *egyenlőséget* - kiált fel a másik rész -, magatok is láthatjátok, hogy az általunk oktrojált alkotmányok tökéletesen elismerik ez elveket.”

A felállított elvek helyességéről, úgy látszik, mindenki meg van győződve. Még a fogalomra nézve is nagy az egyesség, mely a „szabadság” és „egyenlőség” neve alatt értetik.

Aki restelli végigolvasni mindazon alkotmányokat és alkotmányocskákat, melyek a közelebbi múlt években keletkeztek, s a különben irodalmi termékek dolgában oly szegény kornak irodalmi műveiként tekinthetők: az vegye kezébe az 1849. dec. 6-án Poroszországban oktrojált alkotmányt, és vessen egybe Franciaország republikaival alkotmányával, s a legnagyobb hasonlóságot fogja találni a kettő között. Amaz a királyság teljes győzelmének, emez a demokrácia diadalának köszöni lételét, s a szabadság és egyenlőség elve el van mégis mindkét alkotmányban egyaránt ismerve: mindkettőjükben azonegy értelme van a szabadságnak és egyenlőségnek; mindkettőjük által az állam, nagy ügyesen, olyképpen szerkesztetik, hogy a főváros lázadásának mindig az összes ország forradalmává kell válni, és gondoskodva van mind Poroszországban, mind Franciaországban arról, hogy ez mindig csak a felséges nép nevében történhessék (a). Ha látjuk, hogy még a királyság is, a diadal pillanatában, ugyanazon elvekre kénytelenített alapítani hatalmát, amelyek fegyverekül szolgálnak ellene: el kell ismernünk, hogy a világ soha semmiféle tárgyra nézve sem volt annyira egy értelemben, amilyen egyértelműnek látszik most ez elvek iránt.

A dolgok ezen sajátos állása a legáltalánosabb harc közepett, ezen tökéletes egyetértés a fő elvekre nézve - amiről az ember nem tudja, mit lásson benne: a világtörténet legnagyobb csalódását-e, vagy legóriásabb hazugságát? - szükségképp lényeges befolyással van összes fejlődésünkre:

Az eredmény tekintetében. Dacára a jelenkor és a reformáció százada közt létező analógiának, lényegesen fog mégis egymástól különbözni a végeredmény. Minthogy a reformáció harca elvharc volt, egy párt sem semmisíthette meg ellenét egészen. A tekintély elve s a szabad vizsgálódás a katolikus és protestáns egyházban most is azonképpen állanak szemben egymással, mint ellentétük első pillanatában; mindkettő kölcsönösen folytonos hatással volt egymásra: harcuk azonban úgy nem eredményezte az emberi észnek tökéletes meghódolását az egyházi tekintély alá, mint nem minden egyházi közösség teljes megszűnését; pedig az egyiknek vagy a másiknak be kell vala szükségképp következni, ha tökéletesen megsemmisítette volna vagy a tekintély elve, vagy a szabad vizsgálódásé ellenfelét. *Oly mozgalom, melyben ugyanazon elvek mindenki által elismertetnek, elkerülhetlenül ezen elveknek korlátlan diadalához, azaz legtúlságosabb következményeik alkalmazásához vezet.*

A küzdő felek kölcsönös állását illetőleg. Különféle elvekért küzdő felekezetek szenvedélyesen gyűlölhetik s üldözhetik egymást, de egyikük sem vetheti meg, egyikük sem abszorbeálhatja a másikat. De ha a küzdő felek az elvekre nézve megegyeznek egymással, akkor azon fél, mely az elveket nagyobb következetességgel alkalmazza, ellenét nemcsak gyűlöli, hanem meg is veti; s miután, ha valamely elv alkalmazása forog szóban, az egység csak a legnagyobb következetesség által tartathatik fenn: a kevésbé következetes szükségképp szétmállik s összeroskad.

Végre azon tér tekintetében, melyen a harc lefoly. - Ha az elvekre nézve megvan az egyezés, vagy ha az emberek legalább úgy szólnak, mintha az egyezés megvan, ami politikai vitáknál az eredményre nézve egyre megy, miután soha párt titkos tanának nyilvános győzelmet nem szerezhet: akkor csak az elvek alkalmazása körül folyhat a küzdelem, s azon indulatosság, mellyel korunkban valamennyi részletkérdés minden párt által tárgyalatik, szükséges következménye az elvek iránti megegyezésnek, s csak ennek tulajdonítható az is, ha a választási jog bizonyos intézkedéseiben az egyik fél panacaeát lát minden baj ellen, a másik pedig a polgári szabadság végveszélyét látja azokban.

Aki szükségesnek tartja egy korlátlan központi hatalom létezését, annak szemében csak egy kérdés bír gyakorlati fontossággal: az ti., hogy mily alkotású legyen e központi hatalom?

Ha a szabadság és egyenlőség csakugyan egyedül a választás és választhatás jogában állanak, akkor igen következetes eljárás az: ha egy rész ezeknek bármely korlátozását a szabadság és egyenlőség megbuktatásának tekinti, s a másik e jogok célszerű szabályozásában a rend elégséges biztosítékát találja. Hogy e nézet tévedésen alapszik, azt most be akarom bizonyítani. A tárgy fontossága szolgáljon mentségemül, ha bővebben szólok felőle.

Mindazon javaslatok, melyek a választási jognak szabályozása iránt tétettek, négy fő fajra osztályozhatók:

az általános vagy fejenkinti választásjog, közvetlenül gyakorolva;

a fejenkinti választásjog, közvetett módon alkalmazva;

a bizonyos vagyonhoz kötött választásjog;

a fönnebbiek vegyületéből származó választásjog, mint azt például a porosz alkotmányban találjuk.

Lássuk most a választásjog ezen fajait közelebbről és egyenkint.

AZ ÁLTALÁNOS VÁLASZTÁSJOG KÖZVETLENÜL GYAKOROLVA

Sok fényes szójárás pazaroltatott már azon tétel bebizonyítására, hogy a fejenkinti választás kétségbevonhatlan jogelven alapszik, melynél fogva a jog eszméjével nem fér össze, hogy valaki csak azért, mivel a másiknál szegényebb, megfosztassék oly jogtól, melynek gyakorlata szorítkozik az egyénnek összes alkotmányos szabadsága. A fejenkinti választásjog ellenei pedig azon elvből indulnak ki, hogy az állam legfontosabb ügyeinek eldöntését ügyetlen kezekre bízni nem tanácsos, nem szabad.

Mindkét nézet, véleményem szerint, tévedésen alapszik.

A fejenkinti választásjog némi feltételekhez van kötve még azon államokban is, melyekre ezen intézmény célirányosságának bebizonyítására hivatkozni szoktak. Az asszonyi nem s az életkor bizonyos fokozatai mindenütt ki vannak rekesztve; a legtöbb országban azok, kik a lefolyt évben közsegélyre szorultak - tehát bizonyos polgárok *csak szegénységük miatt* -, távol tartatnak a választásjog gyakorlatától. Eszerint az állam joga, hogy a választási képességet bizonyos feltételekhez kösse, ezen országokban sem vonatik kétségbe. Másrésről a cenzus elve nem zárja ki a jogegyenlőség elvét, mely szerint mindenki, ha a törvényesen kijelölt feltételeknek eleget tesz, az állam más polgáraival tökéletesen egyenlő választásjogban részesül. S ennél fogva azt mondhatni, hogy a szigorú jog szempontjából a fejenkinti választásjog ellen - mint ez a legtöbb országban gyakoroltatik - szintazon kifogásokat tehetni, melyek a cenzus elve ellen tételnek. A kérdés mindkét esetben az: vajon védelmezhető-e a jogegyenlőség korlátozása ezen korlátozás szükségé által?

Nem kevésbé hibás azok nézete, kik a fejenkinti választásjog ellen annál fogva nyilatkoznak, mivel ezáltal az állam kormánya olyanoktól tétethetik függővé, akik arra nem képesek. Mert: először, azon állítás, hogy ama kétszáz ezer választó, ki Franciaországban, igen magas cenzus mellett, a politikai jogok gyakorlatában részt vett, az állam vezérletére képes volt - ezen állítás, mondom, csak jámbor hazugság, vagy tökéletes ignorálása a tényeknek -; s továbbá, azon kérdés: kit illessen az állam kormánya? nem a nagyobb képességnek, hanem csak a jognak vagy a hatalomnak kérdése.

A kormány mindig azt illeti, akit a dolgok természete vagy az emberek jogfogalma erre kijelöl. Ahol nem találunk általánosan elfogadott jogfogalmakat, melyek szerint a kormány csak egy bizonyos személyt vagy testületet illet, ott a hatalom bír eldöntő erővel, s valamint monarchiában a törvényes uralkodó nem fosztathatik meg királyi székétől csak azért, mert más, az uralkodásra képesebb egyén található: úgy a demokrácia elismert joga sem támadtathatik meg hasonló okokkal. Ha a tömeg az állam ügyeinek vitelére képtelen - amit józanul senki sem tagadhat -, ebből csak az következik, hogy magunkat a szójáték által, mely szerint a nép maga ellen semmit sem tehet, elámítani ne engedjük, és ott is, hol a nép uralkodik, az egyeseket, sőt magát a népet intézmények által biztosítsuk az uralkodó hatalom rögtönzése ellen. A tömegek képtelensége csak annyit bizonyít, hogy tökéletesen demokratiai államok sem lehetnek el alkotmány nélkül, mely megvédi mind az államot, mind az egyeseket a hatalmasok képtelensége és szenvedélyei ellen. Ennél egyéb nem következik belőle, s aki a tömegek képtelenségében okot lát arra, hogy ezek politikai jogot ne élvezzenek, az - ha következetes akar lenni - ez alapon más kormányformáknál, például a monarchiánál is tartozik kimondani e tilalmat, és ez úton majd el fog érkezni Plató utópiájához, mely szerint az állam csak bölcsek által kormányzandó.

Minthogy a választásjog sehol sem alkalmaztattatik - sőt talán nem is szándékozik azt senki alkalmazni - azon általánosságban, melyet az egyenlőség elve követelne, ha annak minden

következését szigorú logikával levonjuk; az elvbeli tárgyalás e tekintetben fölösleges. Szintily céltalannak tartom a nagy tömegek választási képtelenségéről több szót vesztegetni, miután elméletileg e kérdés el nem dönthető.

Minket csak azon kérdés érdekelhet: *vajon megfelel-e a fejenkinti közvetlen választásjog azon célnak, amely általa elérteni szándékoltatik?* vagy, miután e cél nem lehet egyéb annál, *hogy az állam a többség akarata szerint, vagy legalább azok által kormányzottassék, akik a többség bizalmát bírják*; vajon nyújt-e a fejenkinti közvetlen választásjog biztosítékot e tekintetben?

Az újabb kor valamennyi alkotmánya általánosan elismeri e két elvet:

1) *Mindenik képviselő nem választóinak, hanem az egész népnek képviselője, s ennél fogva nem is köteleztethetik külön utasítás által.*

2) *A képviselő nem az egész népnek, hanem csak egyes választókerületnek többsége által választatik.*

Lehet-e azt az egész ország képviselője gyanánt tekinteni, ki annak csak század vagy ötszázad része által választatott képviselőül?

A nép felhatalmazottjának tekintethetik, igen. Az összes nép jogosíthat valamely választótestületet arra, hogy ötszáz teljhatalmú küldöttje közül egyet ő nevezhessen ki. Az ilyen módon választott az összesség *hatalmának*, de nem az összesség *akarata*nak képviselőjévé válik.

Eszerint valamint a nép képviselői közül egy sem tekintheti magát a nép többsége választottjának, sőt igen kevesen hízelkedhetnek maguknak csak azzal is, hogy név szerint ismeretesekek a nép többsége előtt - természetes, hogy az ily képviselők közül álló kamarának többsége nem tekintethetik az ország többsége képviselőségének. Az ellenkezőt csak fikcióból, mégpedig csak oly fikcióból állíthatni, melynek valótlanága mindenkinek szemébe szökik.⁶¹

A befolyás, melyet bizonyos általános eszmék az államra gyakorolnak, hasonlít a légkörhöz, melynek láthatlan hatásától a termés minősége gyakran még inkább függ, mint a földtől; s így a fejenkinti választásjog is, mint bizonyos fogalmak hordozója s az egyenlőség és szabadság elveinek érzéki ábrázolása, a népek legnagyobb kincsének mondathatik: ha mindazáltal e jog által azon gyakorlati eredményhez akarunk jutni, hogy a nép valóban kívánságához képest, vagy azok által, kik az összes nép bizalmát bírják, kormányzottassék, akkor oly csalódásnak engedjük magunkat oda, amely, ha nyugodtan fontolóra vesszük e tárgyat, nyomban eltűnik.

Ama cél elérésére nem elégséges, hogy mindenik polgár részt vegyen egy képviselő választásában. Valamint Franciaország legújabb alkotmányának szerzői, kik a közvetlen fejenkinti választás elvét másoknál következetesebben alkalmazták, szükségesnek vélték a végrehajtó hatalmat az *összes nép* választásából keletkeztetni: úgy kellene - ha a törvényhozás közvetlen választása szintoly gyakorlati fontossággal bíró tárgynak tekintetik, mint az elnök választása - eszközökről gondoskodni, melyek az összes törvényhozást az összes nép választásából keletkeztessék, azaz: melyeknél fogva minden egyes polgár minden képviselőnek választásában részt vegyen.

Mi módon lehetne ezt elérni?

---

⁶¹ Tegyük fel, hogy a kerületek száma 100-ra megy, 4000 választóval mindegyik. Tegyük fel, hogy 51 kerületben a követek 2500-ból álló többséggel választatnak 1500 ellenében, holott 49 kerületben a választások 3500-ból álló többséggel történtek 500 ellenében. Ez esetben amaz 51 követre 127,500, a 49-re pedig 171,500 szavazat jutott: azaz, a törvényhozás többsége a választók kisebbségét képviseli. S hány ily példára hivatkozhatnánk, s hányszor emlegetik a kisebbség szónokai, hogy ők képviselik a nép többségét!

A francia törvény azon intézkedése, mely szerint mindenik választó az illető megye valamennyi követének választásához járul szavazatával, tekintethetik választási fogásnak is; azt mindazáltal nem tagadhatni, hogy a választók így több befolyással bírnak a törvényhozás irányára, mint amennyivel bírnának, ha mindenikük csak egy képviselő választásához járulhatna. De ezen intézkedés a cél elérésére korántsem elégséges. Az egyes vagy a többség, midőn tizenöt vagy húsz képviselő választásában vesz részt, nagyobb befolyást gyakorol ugyan a törvényhozásra, mint ha választási joga csak egynek választására szorítkoznék: azonban, ha tekintetbe vesszük, hogy a francia törvényhozás 750 tagból áll, ama befolyást mégis viszonylag csekélynek kell mondanunk. Ezen intézkedés még nem segít az új republikai alkotmány lényeges baján. Oly elnök, ki hétmillió szavazat által választatott, s ki magát a valóságos többség egyedüli képviselőjének tekintheti, az - ha a törvényhozó testület többségével ellenkezésbe jő - szintoly nehezen fog engedni, ha e többség mindenik tagja egy egész megye szavazatai által választatott, mint ha csak egy választókerület által küldetett volna a törvényhozás teremébe. És nem mutatkozott-e már ezen kísérlet is, mely Franciaországban az egyes választó befolyásának növelésére tétetett, igen kártékonyak? A tapasztalás bizonyította, hogy még a legműveltebb választótestületek is, teszem a párizsi, nem képesek feladatuknak megfelelni, ha egyszerre 15-20 képviselőt kell választaniuk, s hogy ezáltal a véletlen vagy egyes felekezetek tevékenysége határoz. S mennyivel nagyobb mértékben fogna ez bekövetkezhetni, ha külön *mindenik* egyes a törvényhozás *valamennyi* tagjára szavazna.

Az 1793-i alkotmány által javasolt intézkedés hatásos voltát kétségbe vonni nem lehet. Ha minden törvény kötelező ereje a népnek az ösgyűlésekben kijelentett helyeslése által van feltételezve, akkor a nép valóban gyakorolja felségjogát, s a korlátlan „vétó” alkalmazásában biztosabban jár el, mint bármely király; de akkor joggal kérdezhetni: hogy mire való tehát a többszáz személyből álló törvényhozás? s vajon nem lehetne-e a végrehajtó hatalmat azon törvények javaslatba hozatalával megbízni, melyek csak az összes nép elfogadása után válnak érvényesekké, kivált ha a végrehajtó hatalom is - ami ily viszonyok között magában értetik - a népnek közvetlen választásából keletkezett?

Ha ez nem tetszik, s ha mégis azt akarjuk, hogy a törvényhozás ugyanazon mértékben az összes nép kifolyása legyen, melyben a francia republika elnöke magát az összes nép választottjának tekintheti: akkor - miután az egész nép többsége többszáz név körül össze nem pontosulhat - a fönnbbi szándék csak azáltal érethetik el, ha a törvényhozó hatalom egy vagy csak egynéhány személyre, mint az óvilágban Solonra vagy a decemvírekre bízatik.

Fejenkinti választás által egyre bízott végrehajtó hatalom. Három vagy öt tagból álló törvényhozó hatalom, hasonló úton választva.

A végrehajtó hatalom, feljogosítva a törvényhozás feloszlatására - a törvényhozó hatalom feljogosítva az elnök felfüggesztésére, úgyhogy a két hatalom között jelentkezett meghasonlás mindkét esetben új választás által intéztetnek el: ez az egyetlenegy mód, mely által a közvetlen választásjog célját el lehetne érni.

De biztosítva volna-e ilyenén alkotmány mellett a polgári szabadság - nem fogna-e mind a két hatalom inkább a nép rovására szövetkezni, mint a népre appellálni, míg végre nem maradna egyéb hátra, mint forradalom útján küzdeni az önalkotta zsarnokság ellen? - az egészen más kérdés. Csak annyi bizonyos, hogy azon esetre, ha a törvényhozás a közvetlen fejenkinti választás által valóban azokra szándékoltatik bízni, kiket az *összes* nép bizalma e végre kijelöl - ez csak a fönnbb említett módon eszközölhető; s hogy mihelyest diktátori hatalommal ruháztatik fel a törvényhozás (s ez valamennyi újabb alkotmánynak alapeszméje), sokkal eszélyesebb dolog öntudattal menni eléje a diktatúra veszélyeinek, mint kollégiális személyiséget bízni meg a korlátlan hatalommal, oly személyiséget, melynek irányát előre senki sem

mondhatja meg, oly többséget, melynek egyes tagjai feleletre nem vonathatnak, és számuk által még a közvélemény irányában is biztosítva érezhetik magukat.

A közvetlen fejenkinti választásjog ellen felhozatni szokott okok másneműek. Az abban rejlő ellentmondás, hogy az egyes képviselő, ki csak egy választókerület többsége által választott, mégis az összes nép, azaz olyanok képviselőjének is tekintetik, akik őt nem választották - ezen ellentmondás nemigen emlegettetik, sőt az illetők hiszik és vallják, hogy a népfelség elve a fejenkinti választás gyakorlata által tökéletesen valósultnak tekinthető; csak a kivétel gyakorlati nehézségein akadnak fenn, csak ezeknek eloszlatását óhajtják. Lehetséges-e oly választás, melyben milliók vesznek részt az állam nyugalmanak veszélyeztetése nélkül? - így kiáltanak fel; gondolható-e, hogy miután valamennyi ország népességének tetemes része még igen alacsony műveltségi fokon áll, a fejenkinti választás közbejöttével derék népképviselők - olyanok, aminek a köznek érdekében kívánatosak - választathassanak?

Az elv fenntartására s az említett bajok megelőzésére a többfokú választás hozatott indítványba és vétetett alkalmazásba.

Fordítsuk most figyelmünket ezen annyi magasztalással elhalmozott választás-nemre.

A FEJENKINTI VÁLASZTÁSJOG KÖZVETETT MÓDON ALKALMAZVA

Az eszme, mely a közvetett, vagyis a többfokú választás rendszerének alapul szolgál, a következő:

Minthogy a népképviselők választása pártküzdelmeknek alkalmul szolgál, azért a közvetlen választásjog, ha igen nagy számú választók bízhatnak meg gyakorlásával, veszedelemmel fenyegeti a köznyugalmat. Ezenkívül nagy tömegekről fel sem tehető, hogy meg tudnák ítélni: mily tulajdonokkal kell bírnia a népképviselőnek? Miután tehát egy polgár sem fosztathatik meg a jogtól, egyaránt osztozkodni a többiekkel a törvényhozás választásában - mert különben megsértetnék az egyenlőség elve -, s miután, mint mondatott, a nép általában véve nem bír ugyan annyi képességgel, hogy a népképviselőben megkívánható tulajdonokat megítélhesse, de igen könnyen kijelölheti azokat, akik bizalmát bírják, s ama tulajdonok megítélésére nálánál alkalmasabbak: legcélirányosabb, ha a nép csak bizonyos számú választók kijelölésével bízhatik meg, akik aztán vagy ismét néhányat körükből bíznak meg a választással, vagy maguk járnak el benne. Ezen intézkedés által megmentetik a népfelség elve, s egyszersmind a fejenkinti választásjoggal járó veszedelmek is kikerültenek. A választók választása oly csekély érdekű dolog, mely az állam nyugalma nem veszélyeztetheti. S a választások is jobbak lehetnek, miután a dolgok természeténél fogva a választott választók nagyobb része a művelt és vagyonosabb osztályokhoz fog tartozni.

Régi divat a politikában: elismerni az elvet és alkalmazásakor nyakát szegni. Solon ideje óta ritka törvényhozó vonakodott hasznát venni e fogásnak, s már a római történetből láthatjuk, mint lehet az általános egyenlőség elvét elismerni, és mégis azzal egészen ellenkező eredményekre tenni szert. Nem akarok itt arról szólni, vajon - ha a közvetett választással csakugyan az szándékunk, hogy a képviselők választása gyakorlatilag a műveltebb osztályokra bízassék - nem volna-e tanácsosabb ezt nyíltan bevallani, s az alkotmányban bizonyos tulajdonokat jelölni ki, melyekkel a polgároknak bírniuk kell, hogy választók lehessenek. Tapasztalásból tudjuk, mily veszedelmes dolog a néppel elhitetni, hogy több joggal bír, mint amennyit neki gyakorlatilag engedni akarunk. Ily fogások csak a törvényhozó gyengeségét bizonyítják,

anélkül, hogy eléretnék a cél: mert ami elvben megadatott a népnek, ez azt elvégre mindig legvégsőbb következtetéseiben alkalmazza. De ismétlem, nem akarok most efelett ítéletet mondani, kivált miután a közvetett vagy a többfokú választás egész elmélete oly tételeken alapszik, melyek közül egyetlenegy sem állja ki a higgadt megfontolás próbáját.

Nem igaz, hogy a választók választása nem okoz izgalmat, s hogy ennélfogva fölöslegessé válnak e rendszer mellett azon óvatossági rendszabályok, melyek a közvetlen választásnál sokszor elkerülhetetlenek.

Nem igaz, hogy a polgároknak a választások iránti közönyössége az államot nem veszélyezteti.

Nem igaz, hogy könnyebb dolog választót, mint képviselőt választani.

Nem igaz, hogy a közvetett választás által ugyanazon eredmények éretnek el, melyek a cenzus által.

Nem igaz végre, hogy a közvetett választás rendszere megóvjá a népfelség elvét, vagy legalább elhíti a néppel, hogy meg van ez elv óva.

Nagy tévedés hinnünk, hogy a közvetlen választások alkalmával (ha nagy a választók száma) keletkezni szokott izgalom *azon fontosságnak* tulajdonítandó, mellyel egy törvényhozási tagnak közvetlen választása bír. Az izgalom csak a jog gyakorlatának módjától függ, s valamint bizonyos rendszabályok által - minők a titkos szavazás, vagy a falusi községeknek lakhelyükben, a városiaknak pedig kerületenkint szavazása - kikerülhető: úgy bizonyosan előáll az a közvetett választásnál is, ha például a törvény úgy rendelkezik, hogy a választók a polgárok összessége által felkiáltás útján választassanak. A tömegek ösztönszerűleg érzik, hogy hatalmuk a fizikai erőben áll, s elleneiket igen szeretik hatalmuknak ezen kétségbevehetlen alapjára emlékeztetni. Ezerekből álló kisebbség - ha nem ismeri is a francia forradalom történetét - tudja, mily befolyást lehet gyakorolni terrorizmus által, s hajlandó lesz ezen sajátságos meggyőzési eszközét, mely inkább cselekvényekben, mint szavakban áll, ellenein azonképpen megkísérteni a választók választásánál, mintha közvetlen választás végett gyülekezett volna együvé. Választásoknál nem a tárgynak valóságos fontossága izgatja fel a kedélyeket, hanem az a fontosság, amely neki tulajdonítatik; mindene fölött pedig a diadal utáni vágy. Továbbá az sem áll, hogy a nép nem lát soha fontos eljárást a közvetett választásnak jogában; mert ha mindjárt mondathatnék is, hogy a nép, midőn választókat választ, nem képes felfogására ezen cselekvény fontosságának, melytől a képviselők választása s így az összes törvényhozás iránya függ: léteznek minden alkotmányos étellel bíró államban pártok, melyek a népet ezen cselekvényének következei iránt felvilágosítják; és valamint például Franciaországban a konventnek közvetett módon eszközölt választása rendkívüli érdekléssel kísértetett a nép részéről: úgy bármely más közvetett választás a legnagyobb izgalmat okozhatja mindig, valahányszor azt egy tevékeny politikai párt szükségesnek véli nézeteinek keresztülvitelére.

De tegyük fel, hogy ez nem fog történni. Tegyük fel, hogy a politikai pártok, melyek léteznek minden alkotmányos államban, nem lesznek azon, hogy a hatalmat magukhoz rántsák s a választásokat saját elveik értelmében igazgassák; tegyük fel, hogy a népnek a választások fontosságáról meggyőzésére tett minden kísérlet hajótörést szenved a nép közönyösségén: mit nyer ezen esetben az alkotmányos élet? Vajon nem veszélyeztet-e ezen közönyösség nemcsak a szabadságot, hanem az állam nyugalomát és fennállását is sokkal nagyobb mértékben, mint a közvetlen választás miatt időről időre keletkezhető nagyobb izgalom? S lehet-e kétségünk az iránt, hogy ezen közönyössége a népnek eszközül fog használtatni, vagy a kormány vagy egyes pártok által, céljaik foganatosítására, a szabadság és közrend érdekeinek ellenére is?

A népfelség elve el van ismerve. Az ország képviselői - legalább *fictione juris* - a polgárok összessége által választatnak, s végzéseik - ha mindjárt a jogosultaknak egy tizedrésze sem járult volna is a választáshoz - az összes felséges nép nyilatkozásainak tekintendők. Tegyük fel - ami az érintett közönységnél fogva igen könnyen történhetik -, hogy egy tevékeny párt kezébe keríti a többséget, s a legtevékenyebb pártok olykor-olykor legveszedelmesebbek a közrendre nézve; tegyük fel, hogy ily párt a nép nevében végzéseket hoz, melyek az ország érdekeit veszélyeztetik: mi fogna történni ez esetben? Ha ezen felekezet egyetért a koronával, vagy ha maga a korona használta fel a népnek általános közönységét: akkor nem marad egyéb hátra a népnek, mint a forradalom; mégpedig nemcsak a kormány ellen, hanem önnön képviselői ellen is. Ha a korona nem ért egyet e felekezettel, akkor a törvényhozó testület feloszlatásához kell nyúlnia. De a törvényhozó testületnek feloszlatása csak a közvetlen választásnál tekinthető a népre való hivatkozásnak, mely azáltal, hogy képviselőit újra megválasztja vagy másokat választ, határozottan nyilatkozik a korona vagy előbbi képviselői mellett; - a közvetett vagy többfokú választás bonyolódott működésénél ez lehetetlen, s bármennyire értsen egyet a nép a koronával, mégsem áll hatalmában ezt szavazatai által tanúsítani. A koronának, azonképpen mint a népnek, csak egy lehetőség marad fenn: vagy az alkotmányt egészen megszüntetni, vagy éppen azon irányban módosítani, amelynek kikerülésére fogadtatott el a közvetett választás.

Azon okoskodás, hogy a nép nem bír képességgel képviselőinek választására, de hogy igen jól ki tudja jelölni azokat, akik erre képesek, oly állítás, melynek támogatására nehéz volna okot felhozni, talán azon egynek kivételével, hogy a választók választásánál elkövetett hiba nem von maga után annyi balkövetkezményt, mint ha az a képviselőválasztásnál követtetik el, s ezen ok is csak látszólagos: miután a választók választásánál elkövetett számosabb hiba végre hasonló eredményhez vezet, s miután a közvetett választásnál ily hibák a dolog természeténél fogva gyakrabban fordulnak elő, részint azért, mert a kevésbé fontosnak tekintett ügy mindig kevesebb figyelemmel és lelkiismeretességgel kezeltek, részben meg azért, mert a népképviselőben megkívántató tulajdonok éppen ritkaságuk miatt a népnek bizonyos egyéneket mintegy előre jelölnek ki, holott azon tulajdonok, melyek a választóban kerestetnek, sokkal kevésbé tűnvn fel, nehezebben ismertetnek meg. Vajon találkozók-e csak egy is olvasóim között, aki, ha kérdeztetnék, mit tart könnyebbnek: egy oly férfiú kijelölését-e, kit képviselőül alkalmasnak tart, avagy húsz egyén megnevezését, akikre a választást jó lelkiismerettel bízna? - találkozók-e, mondom, csak egyetlenegy is, aki habozás nélkül nem nyilatkoznék az első mellett? Pedig éppen az ellenkező képességet tesszük fel a népben; mintha abból, hogy a népet képtelennek nyilatkoztatjuk oly választásmódra, amelyre magunkban képességet érzünk, annak kellene következni, hogy amire magunkat képteleneknek ismerjük, tőle az kitelik.

Semmi kétség, hogy a közvetett választás ellen irányzott ezen okoskodás csak annyiban alkalmazható, amennyiben az egyes választótól - a divatos eljárás szerint - egy egész névsor kívántatik. Oly intézkedések által, melyeknél fogva az elsőfokú választók azon száma, melyre egy-egy másodfokú választó esik - teszem 10 vagy 20 - külön választókollégiumot képezne, s csak egy másodfokú választót nevezne ki, könnyebbé válnék ez ügy kezelése az elsőfokú választókra nézve, s a választás kevesebb szemfényvesztéssel járna. De elvonatkozva attól, miszerint ez esetben alig kerültethetnék ki, hogy azon 10 vagy 20 választó, kik maguk közül egy másodfokú választót neveznének ki, ezt utasítás által meg ne kössék, s hogy eszerint a közvetett választás végeredménye éppen nem ütne el a közvetlen fejenkinti választás eredményétől, - azonfölül még oly bonyolódott e választásnem, minden egyes választás verifikációja annyi nehézséggel jár, hogy csak tömérdek időpazarlással vétethetnék alkalmazásba. S végre, az egyes polgárnak választásjoga ezáltal oly minimumra szállíthatnék le, hogy ezen választásmód szükségképp mindenütt csak részvétlenségre találna.

Barante, ki *Questions politiques* című munkájában a többfokú választás rendszere mellett nyilatkozik, oly véleményben van, hogy ezen választásmód hiányainak kikerülésére legtanácsosabb a nemzet képviselőinek választását a községek elöljáróira bízni, miután ezek már annál fogva, mivel a községi elöljárók száma a lakosok összességéhez képest különböző, községük bizalmát nagymértékben bírják. - Azon nehézségen kívül, mely ez intézkedésnél a számviszony különbségében rejlenek, mely szerint az elsőfokú választók közvetett befolyásukat a népképviselőt választására gyakorolnák - mert a községi elöljárók száma a lakosok összességéhez képest különböző -, még egy nagy fontosságú kérdés volna itt eleve megfajten-dő: az ti., hogy célszerű-e az összes törvényhozási választást egyetlenegy polgárosztályra bízni, amely, bármi különbözők legyenek is több tekintetben érdekei, mégis, amennyiben csak községi elöljárókból áll, némi közös érdekekkel is bírna, miket kirekesztőleges választójoga által támogatni fogna. Végre, ha a községi elöljárók egyszersmind a törvényhozás választóivá lesznek, ez kétségtelenül az ő választásukra is befolyással lenne, mely aligha fordulna hasznára a községi ügyek igazgatásának.

S vajon nem különös fogalomzavar-e az, ha napjainkban a *népnek*, mint különös fajnak, tulajdonairól vagy képességéről tétetik szó, mintha ez valamely külön eszköz segítségével megmérhető volna? Mióta a nép felségessé vált, sokan szeretnek ismerésével dicsekedni. Vannak, kik a népnek csak szenvedéseit ismerik, és a szegény napszámost látva, ki sápadt arccal szövöszékéhez láncolva, száraz kenyerét is alig bírja megkeresni, az egész népet e szerencsétlenben találják; mások meg nem győzik a nép idilli boldogságának bájos képét festetgetni; vannak, kik a népnek csak hősi bátorságát ismerik, mellyel a szabadságért vérét ontja, s erejének érzetében inkább pusztít, mint kincseket gyűjt magának; mások irigy és háladatlan szörnyeteget látnak a népben, szellemet, mely mindig tagad, de ellentétben a Goethe által említettel, akkor is, midőn jót akar, csak rosszat mívelhet. A német közmondás: hogy az emberek a sok fa miatt nem látják az erdőt, semmire sem illik oly nagy mértékben, mint e nézetekre. Az egyik csak a nyomorú bokort, a másik csak a büszkén emelkedő tölgyet látja; de van-e, aki elmondhatja, hogy a végtelen egészet ismeri? - Mindnyájan halljuk a hatalmas zúgást, midőn a vész a sudarakat mozgásba hozza; de van-e, aki mondhatja, hogy ő érti e szózatot? van-e, aki azzal dicsekedhetnék, hogy ő ismer minden virágot, ismeri mindazon rothadtságot, melyeket az erdő árnyéka eltakar? A nép ezen általános jellemzései rétori gyakorlatoknak megjárják, s én a nagy tömeg, vagy helyesebben szólva a mindenkori többség erőnyeinek és fényes tulajdonainak legtúlságosabb rajzolatán sem akadok fönn. Annyi ember érez ellenállhatlan szükségét magában a hajlongáshoz és hízelkedéshez, hogy természetesnek találom, ha, mihelyest a nép busásabban fizethet a hízelkedésért, mint mások, azonnal terem egész sereg szikofantája. De midőn institúciókról van szó, akkor nem kellene ezeket ilyennemű költészeti leírásokra alapítani, kivált akkor nem, midőn, mint például a közvetett választás tárgyában, tapasztalatok kínálkoznak, s midőn ezen elméleti tétel helyett: hogy a nép ugyan nem ért hozzá magának képviselőket választani, de annál képesebb azokat kijelölni, akik e tulajdonnal bírnak - e választásfaj következményeinek számos példáját hozhatjuk fel.

De nem szólnak-e ezen rendszer mellett az eredmények? így hangzik megjegyzéseimre a válasz - nem ismerjük-e a vagyonosabb és magasabb osztályokra szorított választásjog következményeit? - Márpedig a nép mindig azokat fogja választóinak nevezni, kik műveltség és vagyonosság szempontjából megelőzik a többieket - s ennek gyakorlati eredménye az, hogy az összes politikai befolyás azon osztályok kezébe kerül, amelyeknek azt bizonyos kvalifikációk felállítása által biztosítani kellene.

Ezen állítás valónak látszik: de csak félig való. A többfokú választás rendszere több ízben kísértetett meg, s eredménye, igenis, az volt, hogy a kinevezett választók nagyobb részben a művelt osztályokhoz tartoztak; de ha tovább megyünk, s kérdezzük: hogy a művelt osztályok

melyik részéből valók voltak? azonnal meggyőződhetünk azon véghetlen különbségről, mely eredmények dolgában a többfokú választás rendszere és a bizonyos tulajdonokhoz kötött választásé között létezik.

Ahol a választás joga bizonyos kvalifikációkhoz van kötve, ott a polgároknak semmiféle osztálya sem rekesztetik ki egészen e jognak gyakorlatából. Ha ezen kvalifikációk célirányosan vannak felállítva, azaz ha a tulajdon, a jövedelem s bizonyos társadalmi helyzetek számára, melyek már magukban úgy tekinthetők, mint a szükséges képesség biztosítékai, különféle választásjogi feltételek fogadtattak el, mint ez már nagyrészt Angliában történt: akkor oly választási törvényre tehetünk szert ezáltal, melynek következtében a polgároknak egy osztálya sem záratik ki az ország képviselőitől. Még ott is, ahol ez nincsen így, s ahol a polgárok minden osztályának számára azon egy adómenynység állítatik fel kvalifikációként: a nép szegényebb osztályai nincsenek ugyan képviselve; de érdekeik mégis képviselvek *mindemmellett*.

Sokan támadták meg az 1848 előtti francia választási törvényt, s - meggyőződéseim szerint - igen helyesen. Minden intézmény, mely a nemzet többségének nézeteivel ellenkezésben áll, s mely ennek folytonos izgatására ürügyül szolgál, magában hibás, kivált ha általa egyszersmind aránytalanul csökkentetik azoknak száma, kik az alkotmány természetes védőinek tekinthetők. Ennek bizonyosága a közelebbi múlt forradalom. De csalódás abban keresnünk a francia választási törvény hiányát, hogy a francia kamarákban a magas választási cenzus miatt a *szegény ember* érdekei nem voltak képviselve. Hiszem, hogy igen célirányos izgatási eszköz a gazdag s a szegény emberek érdekeit egymástól elkülöníteni, s azon okoskodással élni, hogy miután a törvényhozás csak a vagyonos osztályok képviselőiből áll, ezek csak a vagyonosak érdekeit képviselhetik. De az érdekek ezen felosztása, közelebből tekintve, *alaptalannak* mutatkozik.

Az érdekek azonossága nem függ a vagyonosság fokától, hanem attól, vajon ugyanazon viszonyok között éretik-e el a vagyonosság fenntartása és öregbítése; és valamint józanul föl nem tehetni, hogy azok, akik többféle forrásból évenként ezer forintnyi jövedelemmel bírnak, már ez oknál fogva azon egy törvény mellett fognak szavazni: éppúgy létezhetik érdekazonosság olyanok között, akik igen különböző jövedelemmel bírnak. Oly törvényt, mely a földművelés rovására kedvezne az iparnak, a dolog természeténél fogva elleneztetnék mindazok által, kiknek jólétük a mezői gazdaságtól függ: valamint másrésről a gyáriparral foglalkozók - a gazdag gyártulajdonos azonképpen, mint a szegény munkás - egyesülni fognának oly törvény hozatalának akadályozására, mely a gyáripár kárával legyeztetné a mezői gazdaságot. *Az érdekek különfélesége nem a vagyon, hanem a foglalkozás különfélesége által feltételeztetik.* Ha máskülönben volna, akkor az alkotmányos élet szükségképp a szegényebb osztályok tökéletes elnyomásához vagy a gazdagabbak kifosztásához fogna vezetni - holott még Franciaországban is, mióta alkotmányos intézményekkel bír, éppen ellenkező eredményt tapasztalunk, a népesség valamennyi osztályának vagyona tetemesen növekedvén éppen annál fogva, mivel az igen hiányos választási rendszer dacára is az ország valamennyi érdeke volt képviselve.⁶²

Máskülönben van a dolog a többfokú választás rendszerével. Természetes - s a tapasztalás is arra oktat -, hogy azok, akik a nép által választókká neveztetnek (olyan egyének kivételével, kiknek rendszeres foglalkozásuk a politika, s kik mintegy versenyeznek megválasztásukért), azon osztályokból valók, melyek hivatásuknál és állásuknál fogva közelebb állanak a néphez,

⁶² Bizonyos érdekek első pillanatra csak a szegényebbeket látszanak illetni. Például: a szegények közsegélyezése, a fő életszükségletekre rovatott közvetett adók lejjebb szállítása, a fényűzési adók öregbítése stb. De közelebbi szemügyre vétel kimutatja itt is a csalódást. A választási jog tágítása szűkebbre szorította a közsegélyezést Angliában. Az élet fő szükségereire rovatott közvetett adók mindazokat érdeklik, akik munkásokat tartanak. Igen magas fényűzési adók ezer meg ezer szegény munkást fosztanak meg keresetüktől stb.

s erre ez oknál fogva nagyobb befolyással bírnak; holott másrésről egész polgárosztályok, melyekhez

- ha csak mulólag is - nincsen bizalommal a nép, a választatásból egészen kirekesztetnek; s eszerint éppen az megy veszendőbe, ami a képviseleti rendszer előnyének tekintetik, az ti., hogy minden érdeknek akad képviselője. Azon kamara, mely, bizonyos számú politikai izgatón kívül, falusi papok, csaplárosok, serfőzők és tisztviselők által választatik, történetesen megfelelhet feladatának: de semmi esetre sem tekintethetik az ország valamennyi érdeke képviselőjének.

Ehhez képest a többfokú választás által eléretni szándékolt előnyök közül csak egyetlenegy marad hátra, az ti., hogy a népfelség elve tökéletesen kielégítettetik általa.

Ha ezen tétel csak tisztán elméletileg állíttatik fel: nem akarom tagadni. - Az elméletben igen természetesnek látszik, hogy miután az összes nép azon befolyását a közügyekre, melyet maga nem gyakorolhat, egyes polgárookra szállíthatja a népfelség minden csonkítása nélkül, ezt a választás jogával szintűgy teheti. - Ha tudjuk, hogy a római imperátorok kezdetben zsarnok hatalmukat a lex regiában kijelentett népfelségre alapították; ha arra emlékezünk, hogy Napóleon, négy millió franciának szavazatára támaszkodva, magát a nép egyedüli képviselőjének mondá, s aranyain még sokáig ott állott a „république française” felírás, és hogy elméletileg semmit sem hozhatni fel ezen felfogás helyessége ellen: akkor a többfokú választás azon előnyében, hogy általa egy elméleti elvnek elég tétetett, nem fogunk szerfelett sokat látni. Hobbes a népfelség elvéből az egyesnek vagy egy testületnek korlátlan hatalmát szintoly következetesen származtatta le, mint Rousseau azon elveket, melyek lehetetlenné tesznek minden rendezett államot. - Szívesen elismerem a többfokú választás ezen előnyét. De az állam intérciáinak célja nem az, hogy bizonyos elméleteknek megfeleljenek; és ha a nép hevesen követeli a népfelség elvét, s ha a kormányok ezt elismerik és valóstására törek-szenek, akkor ez a fogalomnak egyáltalában nem a szépsége, hanem gyakorlati haszna miatt történik.

Alkotmányos formák igen sok helyen a népnek szellemi és anyagi fejlődésére kedvezőknek bizonyultak be (b). De csalódunk, ha ezen eredményeket csak a formáknak tulajdonítjuk. Az alkotmányos élet formái sincsenek hiányok nélkül. Sőt azon esetre, ha valamely állam kifejlődése csak a jó kormánytól függne, a korlátlan monarchia, melynek élén kitűnő király áll, többet tehetne a közjóért, mint bármely többségbeli kormány. Az alkotmányos formának ereje kettős meggyőződésen alapszik: a *népén*, hogy a törvények az ő érdekében vétetnek alkalmazásba, s hogy saját művét tiszteli azokban; és a *kormány* azon meggyőződésén, hogy ezen törvények fenntartásánál az összes népnek, vagy legalább a többségnek közremunkálására számot tarthat; s ezen kettős meggyőződésből származik a népnél: a *törvények tiszteletben tartása*, a kormánynál: *az erejében bízás*, mégpedig oly mértékben, minővel korlátlanul kormányzott államokban csak igen ritkán, s ha a nép a míveltségnek már bizonyos fokára jutott, éppen sohasem találkozunk. Csak alkotmányos formák segítségével válik lehetségessé, hogy a kormány magát a polgári szabadság megszorítása nélkül erősnek érezhesse, s hogy a nép meg legyen győződve szabadságáról és kormányának erejében ne lászon okot gyanakodásra. De ha a nép közönyösséggel viseltetik alkotmányos jogai iránt, ha azon meggyőződésből indulva ki, hogy a választók nevezésének joga a törvényhozás irányára befolyással nem lehet, idejét a választásnál vesztegetni nem akarja, s inkább dolga után lát - fogja-e a nép ez esetben is akaratának kifolyását látni a törvényben, fogja-e magát erősnek érezni a kormány afféle parlamenti többség által, mely olyas választásokból eredt, amelyekben a jogosultaknak talán egy tizede sem vett részt?

Igaz, hogy az ekképp választott kamara is lényeges szolgálatokat tehet az országnak, hogy magas fokán állhat a köztisztviselők, s hogy az ily népképviselők által támogatott kormány is erős lehet; de valamint ezt nem annak köszönhetni, hogy a törvényhozás az összes nép választásából indult ki, úgy a kormány hatalma nem alkotmányos állásából származik, hanem a korona által gyakorlott befolyásból. A kormány hatalmát azon körülmény, hogy a kormány alkotmányos, nem erősíti, és minden alkotmány, mely a kormányra nézve nem hatalom forrása, béke napjaiban akadály, nehéz pillanatokban veszély. Miután pedig a kétfokú választás rendszere által igen gyakran egyike sem éretik el azon előnyöknek, melyeket az alkotmányos formák az államnak nyújtanak, holott a korlátlan népfelség elvének félreértéséből származó balkövetkezések e választásmód által sem kerültenek ki: ezen intézménynek szükséges eredménye, hogy vagy a nép - ha ti. felségjogának elvéhez ragaszkodik - azon lesz, miszerint elvégre ennek gyakorlati elismerését is kivívja; vagy pedig azok, kik a gyakorlati hatalmat kezükben tartják, ezt arra fogják használni, hogy a veszedelmes elvtől is menekülhessenek.

S e kettős lehetőségből magyarázhatjuk meg magunknak az előszeretettel, mellyel a többfokú választást éppen a legtúlzóbb pártok magasztalják. Az abszolutizmus szintúgy, mint a legszélsőbb demokrácia ezen rendszerben csak átmeneti pontot látnak saját nézeteikhez. Éppen mert a többfokú választás a népet nem elégítheti ki, mindenik párt, mely a fennálló viszonyokon változást akar tenni, e választásmódnak hasznát veheti, csak az nem, aki szilárd viszonyok megalapítására törekszik.

A tapasztalás majdnem mindenütt, ahol a közvetett választás eddig megkíséreltetett, bebizonyította nézetünket. Bármennyire magasztaltatott ezen intézmény a fejenkinti választás védői és csaknem valamennyi kommunista és szocialista iskola által, és bármily rokonszenvvel nézte a francia republikának első konzula a Sieyès által ajánlott mesterséges választási módokat, melyeknek segítségével a francia nép összessége több retortán keresztül végre az egy „nagy választóvá” szublimálandó vala: gyakorlatilag a közvetett választás mindig csak átmenetel volt a közvetlenhez legnagyobb általánosságában s az ezen általánosságból származó valamennyi bajhoz; vagy pedig eszköz volt a legtökéletesebb politikai részvétlenség nemzésére, az abszolutizmus s a vele járó új forradalmak előidézésére. A nép csak annyiban ragaszkodik valamely eszméhez, amennyiben az gyakorlatilag hasznavehető alakot ölt magára. A nép nem szeret Sancho Panzaként helyet foglalni oly asztalnál, melyen arany tálakban a legízletesebb étkeket rakják eléje azon feltétel alatt, hogy mindnyáját érintetlenül hagyja; a nép nem szereti, ha felségesnek mondatik, ha egyszersmind olyképp bánnak vele, mint a boldog emlékezetű német császárral, ki annyi hatalmat adott másoknak, hogy nem maradt egyebe, mint a dicsőség: minden hatalom forrásául tekinteni. A nép a gyakorlati hatalommal akar bírni, s ha ezzel nem bírhat, akkor hívságos politikai ceremóniákkal sem akar bíbelődni, s ezen tapasztalás, mely a közvetett választás tekintetében eddigelé sehol sem hazudtatott meg, alkalmasint ezentúl is valónak fog mutatkozni, mert ez intézménynek eddigi eredményei a dolog természetének, nem egyes esetlegességnek tulajdonítandók.

Forduljunk most azon elvhez, mely szerint a közelebb múlt idő nagy eseményei előtt a választásjog Európának majdnem valamennyi alkotmányos országában gyakoroltatott, s mely a minapi tapasztalások dacára a rend leghatalmasabb, sőt egyetlenegy panaceája gyanánt tekintetik többek által még jelenleg is.

A BIZONYOS CENZUSHOZ KÖTÖTT VÁLASZTÁSJOG

Már fönebb megjegyeztetett, hogy míg ott is, hol az általános választásjog elvileg ki van mondva, az összes nőnem, azok, kik közpénztárból alamizsnát húznak, sőt a szolgák is a választásjog gyakorlatából kirekesztetnek: addig csalódáson alapszik legnagyobb része azon elméleti okoknak, melyeket a választásjognak a census által korlátozása ellen felhordani szokás. De az ilyenfajta korlátozás védelmére felhozott elméleti okok sem bírnak döntő erővel.

A census védői nézeteiket nem a többet adózók valamely külön jogára alapítják, minőre a francia forradalom előtt a nemesség hivatkozott. Miután a tökéletes jogegyenlőség elvét a census védői sem tagadják, ilyenről szó nem lehet. Kitűnő szellemi képesség sem vétetik ezen osztályok számára senki által igénybe, és ama tizenhetedik századbeli francia jogtudósnak okoskodása, ki az elme élet a jobb eleségtől származtatja, mellyel bizonyos osztályok táplálkoznak, úgy hiszem, jelenleg nem fog senki által a többet adózók előjogának megállapítására felhasználtatni.⁶³ Ez áll a bizalomra s a tiszteletre nézve is, mellyel a nép bizonyos osztályok iránt viseltetni szokott. Oly országokban, hol a nemesség hivatásának megfelelt, sőt ott is, hol magaviselete nem volt a legdicséretesebb, a hosszú megszokás a nemesség mellett némi előítéletet keletkeztetett; a többet adózók osztályáról ezt nem mondhatjuk. Meglehet, hogy az, amitől a választási census elvénél fogva a politikai jogok gyakorlata függ, azaz a *birtok*, hasznosabb érdemek által szereztetett meg, mint azok voltak, melyekért századokkal ezelőtt a közvitéz lovaggá emeltetett - de hiába, a mai nap vagyonosainak jogosultsága még csak tegnapról való, s a mód, mellyel szemeink láttára kerültek sokan a többet adózók osztályába, nem oly fényes, hogy a nép igazolva látná általa azon magasabb jogosultságot, amellyel ezen osztály felruháztatott. A censusnak alapja nem a gazdagabb osztályok különös jogában, hanem azon jótékony hatásban keresendő, melyet ezen institúció a közjó előmozdítására gyakorolni képes, és minthogy a törvény, mellynél fogva a politikai jogok gyakorlata bizonyos birtokhoz van kötve, a nemesség örököségi jogánál ésszerűbbnek mondatik, szükséges, hogy a census haszna nem jogi, hanem tisztán észbeli okok által bizonyíttassék be.

Ily ok kettő lehet:

- a) hogy az állam fenntartása a többet adózóknak inkább áll érdekükben;
- b) hogy azok, műveltségüknél fogva, a közügyek vezérletére alkalmasabbak.

Ami már az első okot illeti, az nemcsak tévedés, hanem még akkor is, ha nem lenne az, inkább azon institúciók ellen szolgálna bizonyítékul, melyeket a cenzussal védelmezni akarunk.

Tévedés, hogy az állam fenntartása kevésbé fekszik a nép érdekében, mint a többet adózókéban. Vegyünk fel bármily eseményt, mely az államot megrendíti, vagy azt csak rövid időre is megzavarja és fejlődését gátolja, s azt fogjuk látni, hogy ez a nép szegényebb osztályait sokkal nagyobb kárba ejti, mint azokat, akikről mondatik, hogy ez események kikerülése kizárólag az ő érdekükben fekszik. Kinek vetései tapostatnak el, ha ellenséges erő szállja meg az országot?

⁶³ Franciaországban a nemnemes csak ötévi tanulmány után graduáltatott; a nemesnél három év elégségesnek találtatott. Thierriat *Traité de la noblesse* című munkájában ennek okát ekképp adja: „Soit que le droit nous ait estimés plus aptes à comprendre les sciences que les ignobles, parce que la chasse nous étant permise, nous mangeons plus de perdrix et autres chairs délicates qu’eux, ce qui nous rend un sens et une intelligence plus déliés que ceux qui se nourrissent de boeuf et de pourceau”. („A jog bennünket alkalmasabbaknak ítélte a tudományok megértésére, mint a nemteleket, mert - miután nekünk meg van engedve a vadászat - több fogolyhúst és másféle finom húst eszünk, mint ők, és ez érzékelsünket és értelmünket élesebbé teszi azokénál, akik marha- és disznóhússal táplálkoznak.”)

kinek kunyhói gyűjtatnak fel? kinek vagyona megy veszendőbe anélkül, hogy magát azon gondolattal vigasztalhatná, miszerint szenvedéseiben részt veend a világ, és bámulandja az állhatatosságot, mellyel nyomorúságát elviselte? - nemde a népé, nemde azoké, kik a választásjogtól megfosztatnak; mert reájuk nézve az állam jó- és balszerencséje egyiránt közönyös dolog! Vegyük figyelemre az államok jövedelmeit. Vajon van-e csak egy állam is, melyben e jövedelmek nagyobb része közvetlenül vagy közvetve nem a *szegényebb osztályoktól* szedtetnék be, kikre nézve az adónak bármi parányi növekedése mindig sokkal nyomasztóbb, mint a vagyonosokra nézve. A közrendnek minden bomlása, a legkisebb bizonytalanság, mely a tőkepenzest jövedelmének egy vagy két százalékától fosztja meg, ezer munkáscsaládot juttat koldusbotra, s a jólét, mely ily zavarok után bekövetkezni szokott, a vagyonosok veszteségét megtéríti, de sohasem azokét, kik néhány nap alatt megfosztattak minden eszköztől, mellyel magukon később segíthetnének. Ki merné tehát állítani, hogy a közrend fenntartása nem fekszik a nép érdekében; sőt ki merné tagadni, hogy azon esetre, ha e tekintetben különbséget kellene tennünk osztály és osztály között, akkor azokat, akiknek érdekeik kevésbé vannak a közjóléttól függőben, sőt gyakran ellentétben állanak vele, a többet adózók soraiban kell keresnünk. Az élet első szükségeinek megdrágulásából s az államnak financiai bajaiból meríthető előnyök ismeretével nem bír a nép, de bírnak vele azok, akiket emiatt senki sem akar a választásjog gyakorlataitól megfosztani.

„De a nép nem látja át, hogy érdekei azonosak az államéival. A népet nyomorúsága teszi közönyössé a hazának java iránt, szegénysége nem engedi, hogy egyeben, mint önszükségeinek kielégítésén törje a fejét, s így történik, hogy a szegényebb osztályok öntudatlanul és nem ritkán oly hiszemben, hogy saját javukat mozdítják elő, oly cselekedetekre szánják el magukat, melyek az állam jólétét s ezzel saját magukét is aláássák.”

Mindez már számtalanszor állíttatott, s mindennek a jobb emberek is hitelt adtak - de vajon mily bizonyítékok hozattak fel mellette?

Én nem tartozom azok közé, kik az erényben oly tulajdont látnak, mellyel csak azok bírnak, kiknek más tulajdonuk nincsen, s én nem tudok a szegénység és vagyonosság közötti határszéleket az embernek jó és rossz tulajdonai között vont határszéleket látni. Rossz szolgálatot teszünk a népnek, ha azt folyvást jó tulajdonainak emlegetésével mulattatjuk, s egyrészt erkölcsi önmegelégedést csepegtetünk belé, másrészt hajlamot, anyagi viszonyai ellen harcra kelni. Ha a társadalom vagyonosabb és szegényebb osztályai között erkölcsi szempontból, az utóbbiak dicsőségére, különbség létezik, akkor e különbség nem a tettekben és érzelmekben, hanem inkább abban keresendő, hogy azok, akik magasabban állanak, nagyobb kötelességekkel tartoznak. Én szívesen elismerem a vagyonosok azon elsőségét, hogy őket illeti, polgártársaiknak mindenben, mi az állam javára céloz, például szolgálni; de ha valaki a felséges tőkepenz iránti tiszteletében s azon felszínes műveltség bámulásában, mellyel a vagyonosabb osztályok bírnak, annyira megy, hogy a hazaszeretetet, a közjóérti áldozatkészséget kirekesztőleg ezen osztályoknál keresi, akkor kezembe veszem a történetet, és kérdem: ennek melyik lapján található bizonyítékot ilyen leverő állításnak támogatására?

Nézzünk közelebbről bármily országot, vizsgáljuk minden időkor eseményeit: mindig és mindenütt ugyanazon elszántságot, bátorságot, melyet a magasabb osztályok az ország védelmében mutattak, fogjuk találni a népnél is; - s ha gyalázat s végbukás ért valamely nemzetet, ennek oka nemcsak a népben, hanem a társadalom magasabb rétegeiben is, s itt talán még inkább, mint amott, keresendő. Honnan fogjuk ezt magunknak megmagyarázhatni, ha nem ismerjük el, hogy a nép szintűgy, vagy talán inkább érzi érdekeinek azonosságát az államéival, mint a vagyonosabb osztályok.

„Az újabb időben nem annyira külső, mint belveszedelmek fenyegetik az államot, s éppen ezeknek kikerülése szándékoltatik azáltal, hogy minden politikai befolyás kizárólag a vagyonosabb osztályok számára vétetik igénybe. Akinek nincs vagyona, az nem gondol a csend és rend fenntartásával, mert nem veszít, csak nyerhet forradalmak által. Ily embereket az állam nem ruházhat fel befolyással ügyeinek kezelésére. A tapasztalás arra oktat, hogy éppen a birtoktalanok szoktak eszközül szolgálni minden felforgatási pártnak céljai kivitelére; nem kötelességünk-e azáltal kelni a szabadság s a közjólét oltalmára, hogy azokat fosztjuk meg a választásjogtól, kik csak önnön kárukra élnének vele?”

Ezen ok kétségen kívül a legfontosabb mindazok között, melyekkel a választási census védelmezői élni szoktak; de sokat veszít bizonyító erejéből, ha a *census általi képesültséget* nem keverjük együvé oly dolgokkal, melyek attól lényegesen különböznek.

Hogy minden nagyobb államban vannak egyének, kik veszély nélkül a választásjoggal meg nem bízhatók, az nem szenved kétséget. Ezért a legkorlátlanabb egyenlőség védelmezői is bizonyos feltételeket állítanak fel, melyeknek betöltése nélkül a választási jog nem gyakorolható. Bizonyos életkor, becsstelenítő büntett által nem mocskolt hírnév, szabott időhosszig folytatott tartózkodás azon helyen, hol a választási jog gyakorlatba veendő, oly feltételek, melyek közül legalább az egyik vagy másik feltalálható mindenik választási törvényben. Tehát nem az a kérdés: szükséges-e bizonyos tulajdonokat kijelölni, melyekkel annak bírnia kell, ki a választási jogot gyakorolni akarja? hanem az: *lehet-e a választási jogot attól feltételezni, hogy valaki bizonyos mennyiségű adót fizet?* s ha ez a kérdés, akkor a census mellett felhozott fönnnebbi ok egyáltalában nem bír bizonyító erővel.

Habár állana az is, hogy a közbiztonság fenntartása csak a vagyonosoknak fekszik érdekében, mi éppen annyi, mint azt állítani, hogy akinek nincsen vagyona, annak esze sincsen,⁶⁴ ebből legföllebb az is következne, hogy azok, *kiknek éppen semmijük sincs*, kirekesztendők a választási jogból, s ha ily hermeneutika mellett ésszerűbbnek látszik is a census elve, másrészről megszüntettetnek általa mindazon eredmények, melyek miatt ezen elv pártoltatik.

A középkorból az ingatlannak - nevezetesen a földbirtoknak - sajátos tisztelete maradt reánk, s ezért még azok is, kik más vagyonsajátosoknál a választásjogot csak a vagyonosabbakra akarják szorítani, gyakran igen parányi földbirtokban is elégséges biztosítékot látnak. Amennyiben a kisebb földbirtok rendesen azoknak kezében van, kik maguk foglalkoznak telkeik művelésével, e nézetet helyesnek tartom. Nincs osztály, melyre az állam ügyeinek elintézését nyugodtabban bízhatjuk, mint a földművelő osztály, mégpedig nemcsak azért, mivel ez általában véve az erkölcsiség magasabb fokán áll, hanem azért is, mivel folytonos foglalkozás és azon körülmény, hogy az egyesek némi távolságra laknak egymástól, tetemesen akadályozzák azon hatást, melyet a demagógiai fogások nagyobb tömegekre gyakorolni szoktak. Tisztán mint birtokot tekintve azonban nem állíthatni, hogy jelen korunkban a földbirtok a vagyon többi nemétől lényegesen különbözik. A francia forradalom óta hozott törvények e birtokot is megfosztották az ingatlanság attributumától; s ha úgy vélekedünk, hogy a birtok bizonyos mennyisége a birtokos rendszeretéről tanúságot tesz, akkor nagy tévedés ezen hajlamot nagyobb mértékben tenni fel a földbirtokosnál, mint a fekvő birtok értékével felérő pénzüsszeg tulajdonosánál - sőt a vagyonnak e két neme közül az utóbbi még inkább buzdít a fennálló rend oltalmazására, mert minden zavar először is a tőkét veszélyezteti, sőt néha éppen megsemmisíti.

⁶⁴ Akik csak azért vesznek részt valamely forradalomban, hogy zsákmányra tehessenek szert, azoknak száma kétségkívül, bármily közigazgatási forma mellett, aránylag igen kicsiny.

A census elvének oly alkalmazása, mely szerint minden, bárminemű vagyonnak legcsekélyebb mennyisége is képesít a választásjog gyakorlatához, ugyanazon eredményekhez vezet, melyeket a fejenkinti választás idéz elő, sőt célszerűbb nálánál az utóbbinak a személyes tulajdonokból kiinduló bármely korlátozása is: mert a kijátszása nehezebb. A census barátai ily intézkedésben legfőleg eszközt láthatnak arra, hogy az adón alapuló választási képesség elve elfogadtatván, idővel magasabb census hozathassék be, s vajon hol van a határpont, melynél a birtok megszűnik azon tulajdonnal bírni, hogy általa a fennálló rendhez kapcsolhatunk?

Mi biztosít bennünket a forradalmi láz ellen? Talán csak oly vagyon, melytől 300 franknyi adó jár, mint a restauráció hitte, vagy olyan, amelyért 200 franknyi adó fizettetik, minő a júliusi forradalom után állítottatott fel választási censusul? Mit kell adóminimum gyanánt felállítani; a *marque d'argent*-e, mely körül a constituante idejében oly hévvel folyt a vita, vagy pedig a három napi munkabért? Mondjatok nekem oly mértéket, mely nem tartathatnék szerfelett magasnak vagy szerfelett alacsonynak, mely ellen azoknak, kik azt majdnem elérték, nem volna joguk panaszt emelni, akár azért rekesztettek legyen ki a választásból, mert csak 290 frankot fizettek, akár azért, mert az általuk fizetett adó csak harmadfél napi munka bérével ér fel.

Vagy talán a tapasztalásra hivatkozhatunk? „Az államot meg kell óvni a forradalmaktól, s ennél fogva azokra kell bízni a hatalmat, akik, például, száz franknyi adót fizetnek. Nem szavaz-e a nép szocialista és kommunista jelöltekre? nem épít-e torlaszokat? nem válnék-e minden forradalom lehetetlenné, ha a társadalom szegényebb osztályai ezt nem támogatnák? s nem csinálja-e mindig a nép a forradalmakat?” - így szólnak.

Az utóbbi állítást úgy nem akarom tagadni, mint nem azt, hogy Nagy Sándor nem fogta volna Ázsiát, Napóleon nem fogta volna Európát meghódítani, ha a nép által nem támogattnak vállalatukban; de ha emiatt azon osztályoknál, melyek a census által a választásjogból ki-rekesztendők, különös forradalmi hajlamot teszünk fel, ha azt vitatjuk, hogy a nagyobb adót fizető polgárok a dolgok természeténél fogva a forradalom ellenei, akkor olyvalamit állítunk, aminek az összes történet tapasztalásai ellentmondanak.

Nem volna nehéz, a forradalmak hosszú során végigmenvén, bebizonyítanunk, hogy az óvilág legtöbb forradalma, azonképpen mint a középkoréi, olyanok által készítettet elő, kezdetett meg és hajtatott végre, akik viszonylag igen magas census mellett a választók sorába tartoztak volna.

Az ókor története, kivált Rómáé, igen sajátságos módon tárgyalatott, főleg Franciaországban. Valamint XIV. Lajos korában az örök városra ruháztattak mindazon tulajdonok, melyekkel a versailles-i udvar bírni látszott: úgy örömet kereste a forradalom saját tetteinek igazolását az ókorban, magára alkalmazva mindent, ami a plebejusok érdekében vagy plebejusok által vitetett véghez. A görög és római nevek és célzások nagy száma, melyekkel a forradalom folyama alatt találkozunk, bizonyosságul szolgál állításomnak; s habár többen kísérelték meg az újabb időben e téveszmék helyreigazítását, ez mindeddig nem sikerült, miután egy jeles férfiúnak a múlt évben megjelent munkája a kommunizmus veszélyeit azon analógiából akarja magyarázni, mely a gracchusi agrariai törvények és a kommunizmus között létezik. Aki nem éppen felületesen ismerkedett meg Róma történetével, az át fogja látni, hogy a nép, midőn a forradalom idejében monsieur és madame Veto-ról szólott, egy hajszálnyival sem követett el nevetségesebb dolgot, mint vezérei, kik a Gracchusokat és a Brutusokat a *sans-culotte*-ok közé számították. A római polgárjognak korlátlan kiterjesztése éppen a császárok idejében - akiknek legfőbb törekvésük bizonyosan minden forradalom elkerülésére vala irányozva -, Julius Caesar egész eljárása, s az, hogy az Augustusok folytonosan a senatus befolyásának

megsemmisítésén dolgoztak, világosan mutatják, hogy a hatalom akkor a fennállónak megtámadását máshonnan várta, nem a nép alsóbb rétegeitől.

A középkorról felesleges volna itt bővebben szólnunk. Oly korban, melyben csak a társadalom magasabb osztályai voltak felfegyverkezve, melyben a birtoktalanok alig állottak közvetlen érintkezésben az állammal, és a királyi hatalomban, mely akkor egymaga képviselte az államot, egyedüli oltalmukat látták: ily korban nagyobb mozgalom nem indulhatott ki az alsóbb osztályoktól, s a nép, amennyiben forradalmakban részt vett, csak akarat nélküli eszköz gyanánt tekinthető; és ez oknál fogva a királyság az egész középkoron keresztül mindig kedvezett az alsóbb osztályoknak, s az első commune (az első nemnemes község) alakításától kezdve II. József idejéig mindig azon volt, hogy ezeknek segédelmével a társadalom magasabb osztályainak hatalmát döntse meg.

Az újabb időben épp azon országban, ahol jelenleg a rend barátai a bizonyos cenzustól feltételezett választásjogot a forradalom elleni panaceának hirdetik, három nagy forradalom folyt le, s mind a három a polgárok azon osztályától indult ki, mely bármi magas census mellett is választásjoggal bírt volna; 1789-ben a nemesség azon része, mely a tiers état-val szövetséget kötött, 1830-ban kizárólag a bourgeoisie, 1848-ban ismét a bourgeoisie és a párizsi népnek egy része csinálták volt a forradalmat; s eszerint lehet-e, a történet tapasztalataira hivatkozni, midőn annak bebizonyítása kísértetik meg: hogy a birtoktalanoknak politikai jogokban részvéte a forradalmak egyik főokát képezi.

Miután minden forradalom - amennyiben az nem egyesek nagyravágyásának a következménye - vagy onnan ered, mert bizonyos osztályok nem foglalják el azon helyzetet az államban, amelyre magukat feljogosultaknak vélik, vagy pedig onnan, mert az állam intézményei többeknek érdekeivel ellentétben állanak: a dolog természeténél fogva a forradalmak többnyire azon osztályok által támogattnak, melyeknek érdekeire az alkotmány változtatása nagyobb befolyással lehet, és tévedés, ha ezt a nemzet vagyontalan osztályairól tesszük fel. Mert ha elvonatkozunk is attól, hogy ez osztály már állásánál és csekélyebb műveltségénél fogva semmi alkotmányforma mellett sem tarthat számat a közügyek vezérletére: ezen osztály az alkotmány bármely változtatása által anyagilag közvetlenül csak igen keveset nyerhet,⁶⁵ s ez okból ilyen események iránt mindig többségében közönyösnek mutatkozik, s túlzás nélkül állíthatni, hogy a forradalmakat nem annyira a vagyontalan többség cselekedetei idézik elő, mint inkább azon apátiája, mellyel az állam változásait tűri.

Másképp állana a dolog, ha valamely ország oly szembeszökőleg volna a kevésbé vagyonosok elnyomására szerezve, hogy ezek végre, nyomorúságuk érzetében, a fennálló rend megsemmisítésére minden eszközhöz, tehát a választásjoghoz is nyúlnának. De ki fogná a census szükségét államainkban ily okkal támogatni? Hisz ha elismerjük, hogy az általános szavazatjogot census által korlátozni azért szükséges, mert alkotmányaink a szegényebb osztályok elnyomására szervezték, s így csak ezeknek kizárása által tartathatnak fenn: nem a census, hanem éppen az általános választásjog szükségét bizonyítottuk be.

A census mellett felhozatni szokott valamennyi ok közül tehát csak egy marad hátra, az ti., hogy *a nagyobb birtok oly műveltségi fok biztosítékául szolgál, mely a politikai jogok gyakorlására szükséges.*

Szokás politikai kérdések tárgyalásánál bizonyos szavakat oly általánosságban venni, hogy azok úgyszólván megszűnnek értelemmel bírni. Valamint a manna, mellyel Izrael népe a

---

⁶⁵ In principatu commutando civium nil practer domini nomen mutant pauperes. (Az államforma megváltoztatásával a szegények számára csak az úr neve változik meg.) *Phaedrus*.

pusztában táplálkozott, az egyesek kívánságához képest más-más ízzel bírt: úgy a politikai tudományok avar mezején tévelygők ezreit azáltal elégítik ki, hogy olyatén lelki táplálékot nyújtanak nekik, melynek szedése közben mindenki azt gondolhatja magának, amire éppen kedve van. Ezen kifejezés: „*politikai képesség*”, melyet annyiszor hall az ember, midőn a cenzusról szólnak, szintén e beszédcafrangokhoz tartozik. Ha azon osztályok politikai képességét akarják bizonyítani, melyek a census által a választásjogból kiszoríttatnak, akkor a politikai képesség fogalma alatt mindazon tulajdonok értetnek, melyek az állam *valóságos igazgatásához* megkívántatnak, s ezeknek hiányát a szegényebb osztályoknál nem nehéz bizonyítani. De akit előítéletek nem vakítottak el, az el fogja ismerni, hogy újabb államaink szerkezete mellett a képesség ezen magasabb foka a többet adózóknál sem találhatik fel, s hogy éppoly fonák dolog volna a birtokban látni ezen képesség garanciáját, mint ha a bizonyos hivatalok elérésére szükséges közvizsgálat oly törvény által pótoltnék ki, mely szerint a hivatalra vágyó csak azt tartoznék bizonyítani, hogy bír némi előlegesen megállapított jövedelemmel.

Alkotmányos országokban nem azért bíztatnak meg számosan a választás jogával, mivel a választásjog nagy szám által célszerűbben gyakoroltatik: egyesek vagy kevesen alkalmasint jobban járnának el e tiszten, mint százezrekből álló gyűlések, melyekben gyakran csak a vakeset határozz; de az ok azon igen helyes nézetben keresendő: *miszerint avégre, hogy a törvények a lehető legnagyobb tiszteletben álljanak, hozatalukkal azokat kell megbízni, akik legnagyobb mértékben bírják a közbizodalmat.* Ehhez képest a kérdésre: vajon a választási jogot bizonyos cenzushoz kell-e kötni? csak úgy felelhetünk, ha előbb az iránt jöttünk tisztába: valószínű-e, hogy ezen az úton oly népképviselőhez jutunk, amely bírja a közbizodalmat? Oly kérdés, melyre amúgy általánosságban felelni nem lehet, mivel az a bizodalom, mellyel a többet adózók választottai az összes nép szemében bírnak, nem ezen osztályok magasabb míveltségétől és értelmiségétől, hanem azon állástól függ, amelyet polgártársaik között elfoglalnak.

Azt nem lehet mondani, hogy a többet adózók választásából kiindult törvényhozás már származásának módja miatt nem bírhatja a közbizodalmat, s ez oknál fogva nem felel meg céljának. Valamint a fejenkinti választásjog nem nyújt kezességet, hogy a törvényhozás fogja bírni a közbizodalmat, s Franciaországban számtalanszor felhozatott a jelen legislatíve ellen is, hogy többsége az ország többsége képviselőjének nem tekintethetik, s nem tarthat igényt a közbizodalomra: úgy látjuk Anglia példájából, hogy valamely nép összessége erősen ragaszkodhatik törvényhozásához, ha mindjárt ennek választásában csak azok vettek részt, kiket szabott census arra képesített. De éppen oly képtelen az ellenkező állítás is.

Azon elméleti okok közül, melyek a census rendszere mellett felhozatnak, egy sem bír tehát érvényességgel előttünk.

Magában véve a census, a tulajdonnak jelen viszonyai között, midőn Európa valamennyi országában majdnem az összes fekvő birtok adósságokkal van terhelve, még csak a vagyonnosság mérőjéül sem szolgálhat.

A dolog természete s a tapasztalás azt mutatja, hogy nemcsak a vagyonosak osztálya igyekszik fenntartani a közrendet, sőt hogy a közrend igen gyakran azok által veszélyeztetetik leginkább, kik magasabb census mellett sem záratnak ki a választásból.

Végre az egyesek vagyonnossága nem tekinthető míveltségük mérlegének, s addiglan, míg a birtok s a birtokosoknak személyes tulajdonai nem állanak arányban egymással - azaz míg az öröködsi jog meg nem szüntetett, s az elv: à chacun selon sa capacité à chaque capacité selon ses oeuvres (mindenkinnek képessége szerint, minden képességnek művei szerint) általános

elfogadást nem nyert - addiglan nem is fog a míveltség mérőjéül tekintethetni. Eszerint semmivel sem kisebb tévedés a censusban a rend elveinek panaceáját látni, mint ha a fejenkinti választásjogból egyik vagy másik elmélet bizonyos diadalát akarnók következtetni. Valamint jelenleg oly törvényhozást látunk Franciaországban, mely a fejenkinti választásjogból indulva ki, nagy többséggel fogad el minden rendszabályt, melyet a rend érdekében indítványozottnak vél: úgy azon törvények, melyek a közrendet veszélyeztették (s a census csak a törvényhozásra lehet befolyással), nagyrészt olyanok által hozattak, akik törvényhozói tisztüket a többet adózó osztályok választásának köszönhatték.

A census hatása gyakorlati kérdés, s ez okból a különféle országok különböző viszonyaihoz képest más-más megfejtést nyer. Általában véve csak két tétel nem szenved kétséget:

a) hogy a magasabb census egymaga úgy nem képes az államot erőszakos megrázásoktól megóvni, valamint a fejenkinti választás által a magasabb állású osztályok befolyása nem semmivel meg;

b) hogy a census elve csak azon esetre felel meg kitűzött céljának, ha nem ellenkezik a közvéleménnyel, s ha azok, akik a többet adózók által választattak, az összes nép többsége által képviselőül ismertetvén el, a törvényhozás rendelkezései tiszteletre tarthatnak számot. -

Napjainkban annyit írtak a pénznek befolyása ellen, s az egyenlőség elvében annyian látják az állam legfőbb célját, hogy sokan a választásjog minden korlátozását, ha ez a birtok szempontjából történik, a természettörvénnyel ellenkezőnek tartják. Ehhez képest vagy oly csekélységben állapított meg a census, hogy ezen intézkedés szükségképpen célját tévesztette - mire példa a választási reform Franciaországban -, vagy pedig, ha a vagyonosabb osztályok túlnyomó befolyása üdvösnek találtatott, ennek biztosítása oly eszközök segítségével kísértetett meg, melyek - legalább elméletileg - kevésbé látszanak a korlátlan egyenlőség elvével ellenkezni; s így keletkezett azon választási rendszer, mely Poroszországban nyert alkalmazást.

A POROSZ VÁLASZTÁSI TÖRVÉNY

Azon kérdés: mily eredményei lesznek valamely választási törvénynek? elméletileg meg nem fejthető. Itt az egyes állam viszonyaitól függ minden. A fejenkinti választásjog, mely Franciaországban a stabilitással megférhetetlennek tartatik, több svájci kantonban éppen ellenkező következményeket vont maga után, s oly intézménynek mutatkozott, mely nemcsak az erőszakos felforgatásnak, hanem még a mérsékelt reformnak is akadályul szolgál. - Ez áll a titkos szavazásról is. Cicero ebben egyik főokát látta a respublica bukásának. Sokan a szabadság fenntartásának egyedüli eszközét keresik benne, s pedig majd azért, mert oly államokban, melyekben hatalmas arisztokrácia létezik, a választók függetlensége ennek befolyásától csak ez úton biztosítható; majd éppen az ellenkező okból, mert ott, ahol a választónak szabadsága a tömegek terrorizmusa által veszélyeztetik, a titkos szavazásban látják az egyedüli módot, mely által a kormány s a társaság magasabb osztályai az őket megillető befolyást megtarthatják.

A porosz választási törvény felett is csak az hozhat ítéletet, ki ezen államnak viszonyait tökéletesen ismeri, és én nem tartom magamat illetékesnek annak eldöntésére: célszerű volt-e alkotni a jelen porosz választási törvényt; csak azon kérdést tűzöm ki magamnak; vajon oly választásmód, melynél, mint a porosznál, a két szélsőségnek, azaz: a fejenkinti választásjognak és a vagyonosabb osztályok kiváltságának közvetítése céloztatik, s amely az újkor és a római comitia centuriaták elveit egy intézménybe olvasztja, fogna-e más országokban is céljának megfelelni?

Meggyőződésem szerint ez nem várható, sőt valószínűséggel föltehetni, hogy ezen egymással ellenkező elveken alapuló törvény még kevésbé fog megfelelni a közvárákozásnak, mivel oly intézmény ellen, melynek alkotásakor minden ellenvetésnek lefegyverzése céloztatik, egy- szersmind mindazon okok is szólnak, amelyek külön mindenik választási mód ellen felhoz- hatók.

A porosz választási törvény szerzői kettős feladatot tűztek ki maguknak. Azon voltak, *hogy meg ne sértsék a jogegyenlőség elvét, és azon, hogy biztosítsák a társadalom vagyonosabb osztályainak túlnyomó befolyását.* Ennek eszközzésére mindenki felruháztatik választási joggal, hanem e jog gyakorlata közvetett módon történik, s az egyes polgárosztályok által kinevezendő választók választásánál a vagyonosabbaknak nagyobb befolyás biztosítottatik.

Világos, hogy e választásmód mellett nem szólnak azon okok, melyeket a cenzus mellett szokás felhozni, s nem szólnak azok sem, melyekkel a közvetett választás elve támogatattik.

A cenzusnak az az alapeszméje, hogy az állam csak azokat bízhatja meg a választás nagy fontosságú jogával, kikről fölteheti, hogy e jogot az állam javára gyakorolni képesek lesznek.

A porosz választási törvény *mindenkinek képességét elismeri.*

A közvetett választás alapelve a jogegyenlőség.

A porosz választási törvény a vagyonnak nagyobb befolyását akarja a közvetett választás által biztosítani.

Nem kell-e - legalább általában véve - feltennünk, hogy oly törvény, mely bizonyos elveket elismer ugyan, de mely azokat alkalmazás közben megsérti, ellenei között fogja látni mind- azokat, kik ez elveket veszélyesnek ismerik, mind pedig azokat, akik meg vannak azok he- lyességéről győződve? Amazokat azért, mert tudják, hogy amely elv elméletben elismertetik, annak gyakorlati foganatosítása szükségképpen megkísértetik legszélsebb következményéig is; ezeket pedig azért, mert követelik, hogy miután elveiket elismerte az állam, ez elvek gya- korlati következményei se utasíttassanak vissza. Nem kell-e legalább az utóbbit feltennünk, miután - bizony - nem valószínű, hogy a fejenkinti választásjog barátai oly választásmóddal meg fognának elégedni, mely az egyenlőség elvét mindannyiszor sérti meg, valahányszor alkalmazásba vétetik?

De azon hatása sem lehet a porosz választási törvénynek, hogy általa a vagyonosabb osztályok túlnyomó befolyása biztosítottatik. Akik valaha tettelegesen részt vettek választásokban, tudják, hogy az egyesek által gyakorlandó befolyás nem határozthatik meg eleve törvények által, s hogy abból, mert A. tíz választóra, B. ötre és C. csak egyre szavaz, még korántsem következik az, hogy A. kétszer annyi befolyással lesz a választásra, mint B. és tízszer annyival, mint C. - Választáskor az egyének befolyása tevékenységüktől és összetartásuktól függ. Hogy a szorga- lomnak, a birtoknak s az értelmiségnek természetes befolyása biztosíttassék, erős meggyőző- désem szerint, nem intézményekre van szükség, hanem egyedül nyugalomra, s ekkor az állam- élet ezen tényezőinek túlnyomó befolyása önmagától alakul. De habár más nézetből indulnánk is ki, s ha e végre külön intézményeket látnánk szükségeseknek, még ez esetben is célszerűt- lennek mutatkoznék minden oly rendszabály, mely azokat, akik a szorgalom, a birtok s az értelmiség képviselőinek tekintendők, háromfelé osztályozza, s ezáltal súrlódásokat idéz elő közöttük, melyeket az elégedetlenek mindig a fennálló rend ellen használnak fel.

Foglaljuk össze röviden a mondottakat.

Úgy tapasztaltuk, hogy sem a *mellettük*, sem az *ellenük* felhozni szokott okok nem döntők azon általánosságban, mely nekik tulajdoníttatik.

Minthogy a fejenkinti választásjog minden megszorítás nélkül senki által nem vétetik igénybe, és az egyes képviselő nem az összes nép többsége, hanem csak egyes választókerület által választatik, s így a fejenkinti választásjog nem nyújt semmi biztosítékot a nép többségének az iránt, hogy az állam ügyei olyanok által fognak igazgattatni, kik az összes nép bizalmát bírják: világos, hogy mindaz, amit a fejenkinti választásjog mellett elvi szempontból felhozni szokás, nem bír érvényességgel.

Ugyanez áll azon okokra nézve is, melyekkel a *közvetett választásjog támogatattatik*. Nem lehet arra biztosan számot tartani, hogy a választók választása izgalom nélkül fog lefolyni. Az egyetemes részvétlenség veszedelmesebbé válhatik az államra nézve, mint az izgalom legmagasabb foka. Több választó választása sokszor nehezebb feladat, mint egy képviselőnek választása. Végre, tévedés azt hinnünk, hogy a népfelség nevében nyilatkozó követelések a fejenkinti, de közvetett választás elve által kielégíthetők.

A *cenzus* mellett felhozatni szokott elméleti okok hasonneműek. Sem azon állítás, hogy a közrend és a közbiztonság fenntartása csak a vagyonosabb osztályoknak fekszik szívéen, sem ama másik, hogy a vagyon az egyén gondolkodásmódjának és képességének mércéjéül szolgálhat, nem bizonyíthatatnak be akár az elmélet, akár a gyakorlat útján.

A porosz választótörvény egymással ellenkező elveken alapszik, s az egyik része mellett küzdő okok ugyanazon törvénynek más intézkedései ellen szólnak.

De valamint e választás különböző módjai *mellett* nem hozhatni fel oly okokat, melyek ellen alapos ellenokokat találni nem lehetne, ugyanazt mondhatjuk azon ellenvetésekről is, melyek a választás egyes módjai ellen hozatnak fel.

Az ókor s újabb időkben Amerika és Svájc megmutatták, hogy az állam kormányzása a közvetlen fejenkinti választásjog által talán még gyakrabban kerül a legjobb kezekbe, mint ott, ahol a nép nagyobb része minden befolyástól ki van rekesztve; - továbbá nem tagadhatni, hogy senki elismert jogától nem fosztathatik meg csak azért, mert másvalaki nálánál képesebb.

A közvetett fejenkinti választásjog mellett is hozhatni fel példákat, s a minapi tapasztalások Franciaországban megmutatták, hogy a nép a kétfokú választásban nemcsak nem látja az egyenlőség elvének megsértését, hanem törvény nélkül is ezen módon veszi gyakorlatba felségjogát.

Elvileg semmit sem hozhatni fel a cenzus ellen, ami nem szólna egyúttal mindazon választásmódok ellen is, melyek a nőnemet s bizonyos kor- és polgárosztályokat kirekesztenek a választásból. Gyakorlatilag több országban üdvösnek mutatkozott e választásmód.

Még a porosz rendszert sem lehet feltétlenül kárhozatni, mielőtt gyakorlati eredményeit ismerjük.

Ha mármost a választásjog *összes* kérdésére pártszenvédély nélkül egy pillantást vetünk, meg fogunk győződni:

a) *hogy bármi különféle választásmódok hozattak is javaslatba eddig, egy eszmén alapszik, s egy cél felé törekszik valamennyi.*

Az eszme, mely alapjául szolgál minden választási rendszernek, azon meggyőződés, hogy a polgároknak nagy száma nem lévén alkalmas a közügyek vezetésére, mindnyájának joga egy kisebb számra átruházandó.

A cél pedig, melyet minden választási törvény által elérni akarunk, kettős.

Eszközt keresünk benne, mely által szabadságát az egyes a hatalom önkénye ellen oltalmazhassa;

s biztosítékot arra, hogy az állam ügyei a többség érdekében s az egésznek javára kezeltessenek.

Azok, akik a fejenkinti szavazatjog mellett nyilatkoznak, *inkább* az első - azok, kik a cenzust védik, *inkább* a második szempontból indulnak ki, de ez is, amaz is közös célja mindkettőjüknek; s elvileg az eszközökre nézve sincsen különbség; mert mind a két rész elismeri, hogy a választás hatása kivált három dologtól függ: - attól

1-ször, hogy független és a választásra alkalmas választók találtassanak;

2-szor, hogy a választási cselekmény olyképp intéztessék el, miszerint tévedésnek és szenvedélyeknek a lehetőségig csekély tér jusson, s a közcsend semmiféle veszélynek ne tétessék ki; végre

3-szor, hogy az államhatalom a legképesebbekre vagy legalább azokra ruháztassék, akik a közbizodalmat leginkább bírják.

Ha mármost a választás valamennyi fajtát nyugton mérlegezzük, azt fogjuk találni, hogy

b) *egyikük sem felel meg valósággal a kitűzött célnak.*

Minden választási törvénytől legalább annyit kellene követelnünk, hogy általa a hatalom olyanokra ruháztassék, akik a választók többségének bizalmát bírják, s nem tagadhatni, hogy egy választásmód sem létezik, amely magában véve csak eziránt is kellő biztosságot nyújtana.

A többségek nagy tiszteletben állanak napjainkban - és méltán. Én a vox populi vox Dei (a nép szava isten szava)-féle elvnek nem vagyok bámulója, s habár minden többség több értelmiség egyetértéséből alakul, nem tartom azt a valónak kinyomozására alkalmasabb eszköznek, mint az egyesnek értelmiségét. Oly esetek ritkák, midőn nagy gyülekezetekben sikerül a magasabb értelmiségnek magához emelni az alantabb állókat. Rendesen le kell ereszkednie hozzájuk, s ilyenkor a többség végzései nem a magasabbra emelt, hanem az alantabb álló értelemnek jellegét viselik magukon. A többségek még semmiféle erkölcsi vagy tudományos igazságot nem találtak fel, s rendkívüli fontosságú pillanatokban a többségek, tehetetlenségük érzetében, maguk is bírnak annyi belátással, hogy egyeseket ruháznak fel eldöntő hatalommal. Például idézhetők azon régi és újabb népek, melyek egyeseket bíztak meg a törvényhozás tisztevel, és valamennyi reszpublika, melyek közül egy sem nélkülözötte bizonyos rendkívüli esetekben a diktatúrát.

De a többségeknek két lényeges előnye kétségbevonhatlan:

1-ször, hogy eszközt nyújtanak az állam kormányzóinak a polgárok nézetei kitudására, ami minden célszerű kormányzásnak egyik legfőbb s legnehezebben kielégíthető szüksége;

2-szor, hogy a többség kormánya azon meggyőződést nemzi a polgárokbán, miként az állam az ő érdekükben kezeltetik. És miután a törvények hatalma nem elméleti tökélyüktől, hanem attól függ, hogy vonakodás nélkül fejet hajtson nekik mindenki; miután továbbá az államviszonyok inkább azáltal nyerik szilárdságukat, mivel tökéleteseknek tartatnak, mint azáltal, mert valóban tökéletesek: ezen meggyőződés egyike az állam leghatalmasabb biztosítékainak.

De ezen kettős előny csak azon esetre remélhető a többség befolyásától, ha a hatalom, mellyel a többség a közügyek vezérletére jogilag bír, általa *tettleg* gyakoroltatik is; s tagadhatjuk-e, hogy miután szabadságukban áll a választóknak jogukkal élni vagy nem, nyugalmas korszakokban a közönyösség, rendkívüli izgalom pillanataiban pedig a félelem azt eredményezik,

hogyan a legfontosabb végzések a többség nevében ugyan, de gyakran viszonylag csekély kisebbségek által hozatnak?

Nem szándékom ezen állítást számos példával támogatni. A közbámulás, midőn valamely választásban a jogosultak nagyobb számmal vesznek részt, világos bizonyosságul szolgál az állításnak; valamint az is világos, hogy valahányszor a szavazatok száma, mely a diadalmas jelöltre esik, kisebb a jogosultak azon számánál, kik nem vettek részt a választásban, mindannyiszor a többség akarata szükségképpen bizonytalan. A fő hiba tehát, mely mindenik választási törvényben találtatik, s melynél fogva e törvények nem felelhetnek meg céljuknak, abban áll, hogy a kormányférfiak a szabad választást csak jognak tekintvén, megelégednek arról, hogy e jognak gyakorlata az egyes polgárra nézve *kötelesség* is a szó legszorosabb értelmében. Mindaddig, míg a választási törvények csak arról gondoskodnak, hogy azok, kik e jogot gyakorolják, azt az állam nyugalmanak háborítására ne fordítsák, bizony csak annyit tettek, mint aki elégségesnek tartja oly törvény hozatalát, amely nem engedi, hogy a fegyveres erő az állam ellen fordíthassa fegyvereit, de amely nem gondoskodik arról, *hogyan ezen fegyverek az állam oltalmára szolgáljanak*; sőt még nagyobb hibába estek, mivel a választásjog, bármi nagy legyen azoknak száma, kik nem élnek vele, mégis gyakoroltatik, s ezáltal oly intézmény hamisítatik meg, mely az állam egész szerkezetének alapul szolgál.

A választási törvények ezen hiányán könnyű segíteni, de más nagyobb hiba rejlik államaink organizációjában.

Tegyük fel bár, hogy lehetséges oly általános szabályokat alkotni, melyek által a választók függetlenségét és értelmiségét mérlegezhetni - amire, úgy gondolom, kevés kilátásunk van -, ez esetben is a függetlenségen s az értelmiségen túl van még valami, amitől a választás célszerűsége még nagyobb mértékben függ, mint ama két tulajdonságtól. S ez: *a választók jó szándéka e tulajdonokkal csak az állam érdekében élni* - amit csak azon esetre tehetni fel a többségnél, ha az állam érdekei nemcsak nem állanak ellentétben az egyesekével, hanem még arról is van célszerű intézkedések által gondoskodva, *hogyan az egyes nem egyedül az állam közbejöttével mozdíthassa elő az őt legközelebből illető érdekeket*. Hol az egyesnek valamennyi érdeke a közigazgatás kezébe adatott, ott - néhány római jellem kivételével - mindenki azon eszközt, mellyel a közigazgatásra befolyhat, azaz választásjogát mindenekelőtt saját érdekeinek előmozdítására fogja használni, s így a közérdekeket alárendelni saját érdekeinek. Miután pedig a jelenkornak valamennyi állama közt egy sem felel meg e kelléknek: azon körülmény, hogy célirányos törvény által a választásjog viszonylag független és értelmes választók kezébe adatott, még nem biztosítja e jognak az állam érdekében alkalmazását.

Ha végre azt tennők fel, hogy ezen hiányok, melyek részben a fennálló törvényekből, részben államaink összes organizációjából származnak, tökéletesen orvosolhatók:

c) *még ez esetben sem lehetne a lehető legjobb választási törvény által elhárítani azon veszélyeket, melyek az államot fenyegetik*, mégpedig három oknál fogva nem, melyek oly világosak, hogy minden további fejtegetésüket fölöslegesnek tartom.

1-ször. Több százra menő képviselőnek azon egy időben választásánál nem függ minden a választók akaratától, hanem igen sok a vakesettől.

2-ször. A választók legfőleg is a személyeket határozhatják meg, melyek képzendik a törvényhozást, de nem az irányt, melyet ez követni fog. Ha tehát kirekesztőleg olyakból állana is a törvényhozás, akiket e végre a többség bizalma kijelölt, még nem következne szükségképpen az, hogy a közügyek a többség akarata szerint fognak kormányoztatni. Mindenik képviselő először is önmagát képviseli, s ha utasítás által megkötve nincs s feleletre nem

vonathatik, megbízóinak azon kívánságait, melyek önnön érdekeivel ellentétben állanak, nem fogja mindenben követni. - Végre

3-szor. Minden választási törvény csak a törvényhozásra lehet befolyással. Miután tehát korunk veszélyei nem a törvényhozások által elkövetett hibákból erednek, s a köznyugalom nem törvények által zavartatik meg, hanem azáltal, hogy a népképviselő törvényes hatalmát a tömegek nem tisztelik: e veszélyeknek az, hogy a törvényhozás jó kezekre bízott, még nem fogja elejét venni.

Minden idő tapasztalása arra oktat, hogy a képviselőgyűlések nem annyira választóik nézeteit szokták képviselni, mint inkább azon médiumot, melyben működniük kell. Ha olyképp alakították, hogy a főváros népessége vagy ennek valamelyik töredéke közéjük és az ország közé nyomulhat, az ily gyűlekezetek mindig a fővárosban uralkodó szellemet képviselik, bármily elvek nyomán szerkesztetett is a választási törvény. És ez oknál fogva mindvégig csalódás marad hinnünk, hogy valamely ország politikai állapotának javítása a választótörvény igazítása által eszközölhető. A választási jog helyes gyakorlata egészséges politikai viszonyoknak eredménye, de nem forrása.

JEGYZETEK A IX. FEJEZETHEZ

(a) Hasonlítsuk össze a porosz állam számára 1848. dec. 6-án adott alkotmányt, különösen a 4-8., továbbá a 11., 19., 24., 27-31., 34., 42., 59., 66., 67., 71., 82., 83., 93., 98-100. §-ait Franciaország legújabb köztársasági alkotmányával, s meg fogunk győződni, hogy a mindkét alkotmánynak alapul szolgáló elvekre nézve a kettő között egyáltalában semmi különbség sincs. - Így p. o. a porosz alkotmányban - ámbár az egy örökös monarchiának szilárdításául oktrojáltaték - éppen úgy gondoskodtak arról, hogy az általános egyenlőség csupán föld-birtokra alapított arisztokrácia keletkezése vagy fönntartása által ne veszélyeztessék, mint a franciában; s a 38. § által családi hitbizományok alapítása megtiltatott; sőt mi több: kimondatott, miszerint minden már fennálló családi hitbizomány a törvény rendeleténél fogva szabad birtokká változtattassék át. A két alkotmány között létező hasonlatosság még részletekre is kiterjed; így (84. §) Poroszországban a második kamara tagjainak tiltatik az állami pénztárból járó útiköltségekről ésapidíjakról lemondani. - Mindkét alkotmány egy, az állam központjába állított *egészen abszolút hatalmat* teremt, mely Franciaországban egyedül a szuverén népnek, Poroszországban ennek s a királyságnak nevében kezeltetik. Poroszországban úgy, mint Franciaországban csak kevesen záratnak ki az ezen legfőbb államhatalomban részesülésből, de mindkét államban csupán a választási s választathatási jogra szorítkozik ezen részesülés; minden egyébben az állam abszolút parancsának van az egyén alávetve. Franciaországban a törvényhozás többsége minden rendeletének, Poroszországban valahányszor a királyság a két kamara többségével megegyez. A két alkotmány egyikében sem bír a kisebbség, sőt még a nép többsége sem oly eszközt, mely által a törvényhozásnak egy alakilag törvényes határozatát, habár ezáltal az állam java s minden egyesnek szabadsága nyilvános veszélynek tétetnék is ki, törvényes módon legalább csak elhalasztani is képes volna.

(b) A politikai szabadságra törekvés megtámadásánál használtatni szokott igen kedvenc állítás az, hogy annak jótékony következményeit még eddig egy gyakorlati tapasztalat által sem lehet igazolni. - Ha a politikai szabadság alatt csupán az állam azon szerkezetét értjük, melyet magának Franciaország adott, s mi többiek utánoztunk: akkor nem mondom ugyan, hogy az eddigi hatvanéves tapasztalatok nem elegendők egy, ezen kormányforma feletti ítélet megállapítására; ámde másként áll a dolog, ha politikai szabadság alatt az állam azon intézményeit

értjük, melyek által az állam tagjainak, egyéni szabadságuk s érdekeik biztosítására, a törvényhozásban s a közügyek igazgatásában eldöntő befolyás alapíttatik meg. Ez értelemben véve a politikai szabadságot, nemcsak nem nélkülözünk tapasztalati adatokat, sőt nem ismernek elvet, melynek igazolására a történet soha egymásnak ellent nem mondó tények oly sorozatát mutatná fel, mint azt, *hogy a polgári és politikai szabadság az emberiség szellemi és anyagi fejlődésére nézve mindig kedvező volt.* - Nem szükséges visszatérnünk Róma és a görög szabad államok történetéhez; az egész keresztény polgárisultság lefolyása ugyanannyi bizonyítványt nyújtja a szabadság jótékony következtéseinek, mint az ókoré, s pedig nemcsak egyes országokban, hanem kivétel nélkül mindegyikben. Mert ha Svájc és Anglia, hol az anyagi jólét és a művelődés a politikai szabadsággal együtt mindeddig folytonosan fejlődött, ha Spanyol- és Olaszország, hol a politikai szabadsággal a műveltség és anyagi jólét is, mely által azelőtt más országokat felülmúltak, rögtön félbeszakasztott, tanúságot tesznek a politikai szabadságnak ezen országokra gyakorlott befolyásáról, hasonló tények más országokban is merülnek fel.

Azon sajátos állásnál fogva, melybe a középkorban a városok helyeztetek, Európa minden országának lakosai azon különös helyzetben voltak, miszerint azok legnagyobb része mindenütt egészen abszolút uralomnak maradt alávetve, míg lakosainak másik, kisebb része, a városi polgárok, a politikai szabadságot gyakran tetemes mértékben élvezé. Míg körös-körül a legnagyobb önkény uralkodott, városa körében a polgár csaknem minden alkotmányos jogot élvezett: részt vett az állam vezetésében, előjáróinak választásában, törvénykezésben, az adó-kivetésben, sőt még a törvényhozásban is, miután mindaz, mire országos törvények hiányzottak, az egyes városok statútumai szerint intéztetett el. S ha ezek szerint bármely országban az ezen jogokkal bíró népesség állapotát a többi lakosokéval összehasonlítjuk, bizonyosan senki sem fogja tagadhatni, hogy az, mind a szellemi, mind az anyagi fejlődés tekintetében, szabadsággal nem bíró kortársaik állapotánál kedvezőbb volt. Sőt azon elismert tény, miszerint a polgárisultság mindenütt csak a városok kebeléből eredt, valószínűvé teszi, hogy a középkor sötét barbárságában sínylenék máig is minden ország, ha az önkény ezen káoszának közepette a szabadságnak e menhelyei nem léteztek volna.

X. FEJEZET

A KÖZTÁRSASÁGI ÁLLAMSZERKEZET MINT ESZKÖZ A TÁRSADALMAT FENYEGETŐ VESZÉLYEK MEGGÁTLÁSÁRA

Egy nép sem annyira demokrata, hogy nagy eseményeknél az egész dicsőséget vagy a gyalázat egész terhét ne vetné mindig egy embernek vállaira. A triumfátor között, ki a győztes sereg élén halad a Capitoliumba és azon boldogtalan között, akit egy egész nép átka sújt, a különbség csak abban áll, hogy a diadalmenetnél sohasem hiányzik a gúnyolók és rágalmazók serege: míg az, aki mindnyájáért áldozatul szemeltetett ki, többnyire hiába várja a részvétnek vagy mentségnek csak egy szavát is.

A francia februári forradalom is tanúsítja ezen tapasztalati tény. Bármennyire sérti némely kis néptribunok hiúságát: tagadhatatlan marad mégis, hogy Lamartine neve volt az, mely Franciaországban s egész Európában hónapokig a köztársaság jelszavaként tekintetett. A nagy eseménynek az első lendületet nem ő adta, ő lelkiismeretesebb és eszélyesebb volt, hogysem ily felelősséget magára vállaljon,⁶⁶ s lehet, hogy az ideiglenes kormány névjegyzéke - mint L. Blanc állítja⁶⁷ - a „Réforme” szerkesztői hivatalában csakugyan már készen volt, mielőtt a maconi követ magát a köztársaságra elhatározta; de a jövő kor a nemes költő nevével kötendi össze a februári forradalom emlékét, s azok, kik meg akarják őt fosztani e dicsőségtől, büszke öntudattal úgy vélekedvén, hogy „hangjaikat el lehet némítani, de tollaikat összetörni nem”,⁶⁸ tapasztalni fogják, hogy az idő nem szokott egy tollat sem összetörni, de annál többet elfűjni.

Nagy események sohasem tulajdoníthatók egyeseknek. A leghatalmasabbnak befolyása is csak annyiból áll, hogy a népet némely eszméért lelkesíti, érzeményeit vagy szenvedélyeit felizgatja. S miután azon gyakorlati befolyás, mellyel bizonyos fogalmak az életre bírnak, s azon irány, melyben a nép érzeményei és szenvedélyei tettekké válnak, a népnek oly *pillanatnyi érdekeitől* függnének, melyeket egy ember sohasem változtathat meg: nagy eseményeknél csak arra szorítkozik az egyes ember befolyása, hogy ő adá meg azoknak az első lendületet. Ha egyszer mozgásban van a szikla, sebességét és irányát saját súlya és a mélység, melybe rohan, határozza.

Lamartine, mint mondtam, még csak erre sem tarthat igényt.

A februári forradalom indító oka egy ellenzéki manőver volt, melyben Lamartine éppen oly kevésbé vett részt, mint a kormányzás bármi részében 1830 óta. Miként történhetett, hogy, miután a nép győzött, egyszerre minden ajak Lamartine nevét hangoztatá, s hogy azon férfiú, ki sohasem vadászta a nép kegyét, kiben - mint L. Blanc mondja - egy néptribun minden tulajdona hiányzott, hivatásának érzetében mintegy önmaga állítá magát az állam élére, s hogy csaknem kizárólag ércetlen szavának hatalma által százezreket volt képes megnyugtatni?

Ha az okokat keressük, melyeknek Lamartine állását köszönheté, csak egyet fogunk találni.

---

⁶⁶ Pour prendre la responsabilité d'un peuple il faut être un scélérat, un fou, ou un Diue. (Ahhoz, hogy magunkra vállaljuk a felelősséget egy népért, gonosztevőnek, örülnék vagy Istennek kell lenni.) Lamartine: *Histoire de la Révolution de 1848*. T. I. p. 170.

⁶⁷ Louis Blanc: Pages d'histoire de la Révolution de Février 1848. Ch. II.

⁶⁸ Qu'on étoufferait ma parole, on ne briserait pas ma plume. (Ha el is fojtanák a szavamat, nem törhetik el a tollamat.) L. Blanc, i. h.

Képviselője volt ő azon sokakkal közös meggyőződésnek, hogy Franciaországnak több mint félszázados bajai csak úgy szüntethetők meg, ha az államnak oly kormányforma adatik, mely megegyez azon elvekkel, amelyekért Franciaország 1789 óta küzdött, azaz: ha Franciaország, miután a köztársaságnak minden alapját kiküzdé, végre köztársasággá alakíttatik.

Histoire des Girondins című munkájának egy figyelemre méltó helyén⁶⁹ világosan kimondá Lamartine ezen meggyőződését; s ez volt, ami meghatározá a francia forradalom irányabani állását,⁷⁰ s ami által szükségképpen vezetőjévé kelle válnia oly mozgalomnak, amelynek, miután minden fennállót lerontott, teljes győzelmére nem kelle egyéb, mint egy határozott cél.

Távol legyen tőlem azt állítani, mintha a februári forradalom előtt Lamartine-nak meggyőződése a francia nép többségének lett volna a meggyőződése. Egy 35 000 000 emberből álló nemzetnél minden forradalom előtt, úgy mint utána, a többség meggyőződése mindig a fennálló intézmények mellett szól, s Lamartine-nak bizonyosan igaza van, midőn állítja, hogy a februári esemény előtt a nemzet roppant többsége a Lajos Fülöp alatti alkotmányos monarchiát óhajtá. De miután ez ledőlt, s a király futása után senki sem tudá, mi jöjjön a régi rend helyébe, ahhoz fordult szükségképp mindenki, aki határozottan kijelölé a célt, mely elérhetőnek látszék. Általános határozatlanság pillanataiban mindig annak jut a vezéri szerep, aki szilárd meggyőződéssel bír. Valamint a megdagadt folyamár oda ömlik, ahol nyílást talál: úgy rohan a tömeg felizgatott árja azon pontokra, mik a pillanat szorultságában legelőbb biztatják szabadulással, különösen ha ezen menekülési út oly irányban nyílik meg előtte, mely felé magát természetsszerűleg vonzatva érzi.

A köztársasági államforma azon osztályok között, melyeknek művelődésére az ókor tanulmánya közvetett vagy közvetlen befolyást gyakorolt, mindig számos bámulókra talált.

Így volt ez Franciaországban is.

Mint Lamartine, úgy mások is meg vannak győződve, hogy a köztársasági államforma, azaz: a népeknek saját belátásuk és saját akaratuk szerinti kormánya végcélja minden polgárisodásnak, s egyedüli eszköz arra, hogy a nép mindazon nagy igazságokat, miket elismert, törvényeiben valósíthassa,⁷¹ s a dolgok természetében rejlett, hogy ezen párt befolyása a februári forradalom után Franciaországban nagyobb volt, semmint az a számok arányából megmagyarázható.

Ereje, de egyszersmind gyöngesége is a monarchiai elvnek, hogy az mindig egyéniséghez van kötve. Ahol a legitimitás kérdése vitatás alá nem kerül - s mindenki, aki a monarchiai elv mellett nyilatkozik, egész igyekezetét oda kénytelen irányozni, hogy a korona bizonyos kijelölt főre tétessék, -, ott a trón védei közt bizonyos egyetértés támad, melyre a különféle módon valósítható respublikai forma pártolói számot nem tarthatnak. De ahol a legitimitás kérdése nincs tisztába hozva, s a monarchiai forma hívei, mint Franciaországban, három pártra oszolnak, ott a monarchiai elvet fenntartani óhajtók száma már csak azért sem nyújt biztosítékot, mivel éppen a monarchia barátai mulékonynak tartják a respublikai formát, s ugyanazért, ha már a királyságot nem adhatják a meggyőződésük szerint egyedül jogosult személynek, ideiglenesen örömelebb csatlakoznak a köztársasági mozgalomhoz, mely által reményeik kevésbé veszélyeztetetnek, mint ha a királyság másra ruháztatnék.

---

⁶⁹ I. kötet 79. l.

⁷⁰ Lásd mindazt, mit L. az *ő Histoire de la Révolution de 1848* című munkájában mond.

⁷¹ Uo. I. köt. 165. l.

A februári események sem valának alkalmasak arra, hogy a monarchiai forma iránt eddig táplált bizalmat erősítsék. Sem ezen intézmény vak imádása, sem valami különös szeretet nem volt az, aminek Lajos Fülöp 1830-ban trónját köszönheté. Amit a monarchiától kívántak, nem volt egyéb, mint hogy erős támasza legyen a társadalomnak; de miután az nem felelt meg a várakozásnak, s csaknem küzdelem nélkül, a társadalmat azoknak hagyta zsákmányul, kiket előbb maga nyilatkoztatott annak legveszélyesebb elleneiül, akkor a monarchia önmaga cáfolta meg a legfontosabb okokat, melyek felhozattak védelmére. A királyságnak villámhárítónak kell vala lennie, mely a társadalmat a mennykő csapásaitól megőrizendi; a februári forradalom alatt mindenki meggyőződött, mikép az arany korona csak díszítmény volt, mely magához vonzá a villámot, anélkül, hogy megmenthette volna az épületet pusztító hatásától. A februári forradalom utáni viszonyok közt Lamartine meggyőződése,⁷² miszerint 1789-ben a köztársaság behozatala Franciaországnak kevesebb áldozatába került volna, mint a dinasztia alapítására tett öt sikertelen kísérlet, szükségképpen meggyökerezett azokban is, kik azelőtt ily nézettől legtávolabb állanak.

Akkor úgy tetszett mindenki előtt, hogy, miután a népfelség eszméje már ki van mondva, a nyugalom érdekében talán legcélszerűbb, ha az a legtágabb értelemben alkalmaztatik. Lamartine állítása, miszerint a nép, ha egyszer a trónt elfoglalá, nem egykönnyen hagyandja magát arról letaszíttatni, legalább valószínűnek tetszett. Most, miután a köztársasági forma, melyet Franciaország 1848-ban választott, sem az óhajtott nyugalmat, sem azon szabadságot nem adá meg az országnak, melyre annyi fáradságos küzdelem után jogosítottnak érzé magát, sokan vannak ismét, kik ugyanazon bizalommal fordulnak vissza a monarchia felé, mellyel két évvel ezelőtt a köztársaságot óhajtották, s ismét hiszik, hogy, hacsak sikerült a trónt visszaállítaniuk, a társadalmat fenyegető veszélyek éppoly biztosan lesznek elháríthatók, mint ezt mások a köztársaságtól remélek, s dacára minden csalódásnak, remélik még most is.

Nézetem szerint mind a két vélemény hibás.

Valamennyi politikai kérdés között talán egy sem lön gyakrabban és nagyobb heveséssel tárgyalva, mint az: vajon a monarchiai vagy köztársasági forma méltóbb és üdvösebb-e egy polgárisult társadalomra? E kérdés vitatói kölcsönösen felhányták egymásnak mindazon hibát s bűnt, melyek kezdettől fogva elkövetettek a monarchiában s köztársaságokban,⁷³ s majd az egyik, majd a másik állított fel az emberi boldogság s minden dicsőség eszményképeül, jóllehet minden időben voltak respublikák is, monarchiák is, melyek ama ragyogó képekkel merő ellentétben állanak.

E kérdés azon politikai kérdésekhez tartozik, melyek eldöntése körül legtöbb függ a háttértől, amely előtt megjelennek. Valamint azon ellenszenv, mondhatni gyűlölet, mellyel a királyságot tekintették sokan a múlt század végén, csak a középkor összes viszonyai ellenében támadt ellenhatásnak s azon hibás nézetnek tulajdonítható, mely ama sötét kor viszonyainak okát az uralkodó kormányformában s nem a műveltség hiányában keresé; azon rövid tapasztalás, melyet Franciaország a köztársasági formával két ízben tett, s mely az országnak oly nagy áldozataiba került: megannyi ellenségét nevelé a respublikanizmusnak.

---

⁷² Girondins I. köt. 79. l.

⁷³ Vox erat prolata ore Marci Catonis Censores, Reges omnes de genere esse bestiarum rapacium. Ipse autem populus Romanus, qui per Africanos, Asiaticos, Macedonicos, Achaicos ceterosque a spoliatis gentibus cognominatos cives totum fere orbem terrarum diripuerat, qualis bellua erat? (Marcus Cato azt mondta, hogy minden censor és király a ragadozó vadak fajtájából való. Akkor hát maga a római nép, mely Afrikát, Ázsiát, Macedóniát és Achaiát s a többi leigázott népeket az egész földkerekségen végigrabolta, vajon miféle szörny volt?) Hobbes: *De Cive*.

Szükségtelennek tartom tovább folytatni oly vitatást, amelyben attól függ véleményünk, vajon egy teljesen erényes népnek vagy egy valóban nagy uralkodónak hipotéziséből indulunk-e ki. A nehézség nem ezeknek elképzelésében, hanem inkább mind a kettőnek megelégedésében rejlik. Sem a monarchia, sem a köztársaság ellen *általában véve* nem lehet okot találni, mit elméleti és gyakorlati szempontból éppoly fontos ellenokokkal meg nem lehetne cáfolni. (a) Azonkívül ott, hol az alkotmányos monarchia győzött, oly közel áll egymáshoz mind a két kormányforma, hogy alig lehet az egyik mellett valamit felhozni, amit egyszersmind a másik mellett is ne lehetne felhasználni.

A kérdés, mellyel e helyen foglalkozunk, nem oly általános természetű. Mi annak vizsgálatára szorítkozunk: vajon az államnak olyan szerkezete mellett, aminőt Franciaország és nagy részben Európa más országai is elfogadtak, megmentheti-e az államot a monarchiai formának köztársaságivá, s ennek amazzá átváltoztatása a veszélyektől, melyek azt fenyegetik?

Lehetőleg rövid leszek.

Az összes történelem bizonyítja, hogy az államok kül- és belbiztossága, jóléte, fejlődése, sőt az egyes honpolgárok szabadsága is legkönnyebben úgy érhető el, ha az állam legfőbb hatalma *egy egyén* kezében központosul. Róma alkotmányának azon hibáját, hogy a legfőbb hatalom két személy között osztatott fel, veszélyek pillanatában a diktatúra által tette jová. Hol ez nem történt, és az állam élére több személy állítottott, ott ez - a római decemvirek és az athéni harminc zsarnok uralkodásától kezdve egész a francia direktoriális szerkezetig - mindenkor károsnak bizonyult be (b), és pedig nem csupán azért, mert ezáltal a státusegység képviselésére hivatott hatalomnál összeütközések támadtak, hanem azért is, mert ezen rendelkezés által nem valósítható két dolog, ami minden jó állami szerkezetnek lényeges kelléke.

Minden államnak mindenekelőtt *jelképre* van szüksége, amely képviselje egységét. Minél szabadabb, minél tágabb az egyesek önállóságának köre: annál kevésbé nélkülözheti ezt az állam. Az magában még nem elég, hogy az államegység érdekei képviselve legyenek, s ha vész fenyegeti, megoltalmaztassanak: *hanem szükséges, hogy ezen egységnek öntudata is éberben tartassék*. De miután természetünkben rejlik, hogy az egység fogalmát semmi forma alatt sem képzelhetjük világosabban, mint az egyénben: az államegység fogalma is ennél fogva csak ott nyerhet könnyen érthető kifejezést, ahol az egy egyénben van megtestesülve; s ezáltal még kisebb államok is, ahol minden egyes képes az összességet mint egészet áttekinteni, bizonyos fokú kohéziót nyernek, amit különben nélkülözniök kellene. Nagy államokban, minők a korunkéi, hol az egészet mint ilyet csak gondolni lehet, természetesen még inkább így áll a dolog.⁷⁴

Még fontosabb ok, melynél fogva mindig csak egy egyén kezébe lehet adni a legfőbb államhatalmat, a következő:

Az állam hatalma az egyes irányában oly roppant, hogy ez nem képes annak ellenállani. Ha tehát az egyes biztosságot akar találni az államban: ezen hatalom szükségképp határozott, változhatlan elvekhez kell hogy kötve legyen, amelyeknek hódolni köteles ugyan mindenki, de ami által egyszersmind lehetőségessé válik kikerülni minden összeütközést az állammal. Valamint a természet jótékonyága azon változhatlan rendtől függ, melyet ismervén, képesek

⁷⁴ Oly természetes az államot mindig egy személyben megtestesítve gondolni, hogy a nép ott is mindig egy egyént szokott tartani a főhatalom valódi képviselőjének, ahol e hatalom a szabadság biztosítása vagy többek ambíciójának kielégítése végett többekre ruháztatik. Ha nem akarna is egy sem azon tagok közül, kik közt a legfőbb hatalom meg van osztva, társai fölé emelkedni (ami kétségtelenül a legritkább eset, miután az egyenlőség öntudata azoktól van legtávolabb, kik egy egész nép fölé vannak állítva), ha nem volt meg addig a kormányban a versengés, beviszi azt közéje a nép, midőn a legfőbb hatalom egyes tagjait részesíti kizárólag egész tiszteletében.

vagyunk adományát felhasználni: szintűgy van az államnak jótékony befolyása is feltételezve azon biztosság által, mellyel számíthatunk minden előforduló esetben hatalmának gyámolítására. A csodálat, mellyel a népek még századok múlva is éppen legszigorúbb fejedelmeik iránt viseltetnek; a dicséret, mellyel Draco véres törvényhozása mindenkor elhalmoztatott, csak azt bizonyítja, hogy a legnagyobb szabályosság szüksége az államban általánosan el van ismerve, s hogy a népek minden időben átlátták, miként nem a szigor, hanem ennek csak azon neme, melyet előre látni nem lehet, tekintethetik valódi zsarnokságnak.

De a változhatlan renden kívül minden államnak még egy másik szüksége is van, mely ezzel gyakran ellentétben látszik lenni, s ez az: hogy *az emberi érzelemnek adassék meg helye az államban*, hogy ez ott, ahová a törvény nem ér, ennek hiányát pótolja vagy túlságos szigorát enyhítse.

Bármint iparkodjunk is, a rend és szabályszerűség, melyet államban létesíthetünk, sohasem érendi el azon tökélyt, melyet a természetben találunk. A legfőbb, amit emberi bölcsesség alkothat, egy *gép*, mely *közönséges viszonyok között általában megfelel* feladatának, de feltartóztathatlan menetében az egyest, gyakran minden haszon nélkül, sőt az összesség világos kárára elnyomja.

Amíg az embert növénné vagy legalább állattá, melynek csak élelemre, melegre van szüksége, lealacsonyítani nem sikerül - ami által egy tökéletes államforma feltalálhatásának feladata mindenestre tetemesen megkönnyíttetnék -, mindaddig oly állam, melyben csak a gép szabályszerűsége található fel, az ember szükségeinek meg nem felelhet. Annak, ami az emberek cselekvényei s tevékenysége felett ítélni akar, föl kell tudnia fogni érzelmeiket is; enélkül az állam hatalma a kérlelhetlen végzet hatalmához hasonlít, melyet éppen azért, mert kérlelhetlen, senki nem tart igazságosnak, s melynek éppen csak azért vetjük alá magunkat, mivel e hatalmat megtörni lehetetlen.

Újabb időben számos szózat emelkedett a kegyelmezési jog ellen. Ezen nézet okszerűen csak azoknál találhat pártolást, kik a létező törvényhozást tökéletesnek tartják, s meg vannak győződve, miként jobb, ha százan túlságosan büntettetnek, mint ha egy vétkes a büntetés alól kisiklik. Annyi mindenestre bizonyos, hogy e nézetben a többség nem osztozik, s hogy az, habár elméletben - talán éppen azért, mivel eredeti - sok pártolóra talál, gyakorlatban nem alkalmaztatik. Majd minden országban - bármi szigorú legyen is különben a törvényhozás - van valaki, ki a kegyelmezési joggal fel van ruházva; mindenütt, ahol ez nem történt, vagy ahol az illető ezen jogát használni nem akarja, a merev törvényt az emberiség érzelmeinek rendeli alá a bíró - s vajmi ritkák az esetek, midőn ezen eltéréseket a szigorú igazságtól helyben nem hagyná a többség.⁷⁵

Ha ugyanazon külső cselekmény a legkülönbözőbb indokokból veheti eredetét, s minden ember az alaki jog szükségességén kívül érzi a méltányosság szükségét is,⁷⁶ el kell ismernünk azon hatalomnak szükségességét is, mely a méltányosságot, amelyre egyes esetekben a törvény betű szerinti alkalmazása vezetne, megakadályoztatni képes. A kegyelmezési jog egyik posztulátuma az érzelemnek, s ahol intéstitúciókról van szó, mik által emberek kormányoztassanak, ezek éppen oly fontosak, mint bármily posztulátumai az észnek.

⁷⁵ A népszerűségnek azon magas foka, mellyel a jury mindenütt bír a népnél, minekelőtt annak tulajdonítható, hogy valamennyi törvénykezési forma között (s az igazság földerítése tekintetében, ha csupán erről volna szó, kétségtelenül vannak ennél célszerűbb formák is) az emberi érzelemnek egyiknél sincs nagyobb hatásköre, mint az esküdtszékek intéstitúciójában.

⁷⁶ Korunkban a gonosztevők iránti részvétet mindig gyengeség jelének szokás tekinteni; ez azonban sok esetben azon meggyőződésből származik, miszerint a szigorú igazság nem kielégítő, s inkább egy magasabb jogérzet jelenségének tekinthető.

De nem csupán az egyesek iránti tekintet az - bármi fontos ez már magában véve is⁷⁷ -, ami kívánatos, sőt szükségessé teszi, hogy az emberi érzelm befolyása az államban biztosítva legyen; hanem magának az államnak érdekében is kénytelenek vagyunk szükségességét elismerni oly hatalomnak, amely számos esetben ellensúlyul szolgálhasson a tisztán anyagi érdekek ellenében.

Valamint az egyes, aki mindig csak anyagi érdekeire van tekintettel, a társadalomban szüntelen alárendelt állást foglal el, amely elvégre kitűzött céljának elérésében is gátolandja: így van ez az államokkal is. Szükséges ugyan, hogy minden állam főképp polgárainak anyagi érdekeit törekedjék előmozdítani; ez azonban nem lehet az egyedüli cél. Államoknak nem szabad a morál törvényeit megsérteniük, s ha állásukat más államok irányában nem akarják kockáztatni, nem nélkülözhetik a *becsületérzést*, melynek mindent fel kell áldozniuk az összeütközés pillanatában. S mondhatni, hogy egy olyan állam sem foglalt el kortársai irányában kitűnő állást soha, amelyben ezen érzet, gyakran a túlságig, tekintetbe nem jött volna.

Az azonban kétséget nem szenved, hogy érzelmekre a többségek kevésbé képesek. A többség képviselheti a nép hatalmát, s ahol kevesebből áll - mint az arisztokráciákban -, benne az állam ügyeinek vezetésére megkívántató legnagyobb intelligencia s tudomány is feltehető; de *valódi érzelm csak az egyesek kebelében lakik*, s valamint még a nép legjobbjából összeállított testület sem képes az egyesnek kipótolni a lehetőséget, hogy midőn a törvény túl szigorú alkalmazása által magát sértve érzi, egyes embertársának érzelméhez folyamodhassék: úgy szintezt állíthatjuk - bár kisebb mértékben - a becsületérzésről is.

Távol van tőlem azt állítani, hogy a népek a becsületérzet iránt nem fogékonyak. Hisz éppen ezen érzelmen alapszik legnagyobb része azon lelkesedésnek, mit annyi népnél a nemzetiség körül tapasztalunk; mindazáltal meg kell vallani, hogy a nép, ha fontos anyagi érdekek kielégítése forog kérdésben - különösen demokratikusan kormányzott államokban -, ezen pontra nézve gyakran kevésbé érzékeny, mint ahogy kívánatos volna, s hogy ha egyszer fel van a becsületérzése izgatva, csaknem mindenkor túl szokta haladni a kellő mértéket, s midőn becsületének sokszor csak képzelt sérelmét akarja orvosolni, az önjólétnek és igazságnak minden más tekintetét háttérbe szorítja. (c) Ahol az állam egy személyben van képviselve, ott e két veszélytől kevésbé lehet félni.

Annak, ki az állam élén áll, érdekei bármi különbözők legyenek is egyéb pontokban a többség érdekeitől, a *becsület* pontjában tökéletesen ugyanazok. Személyes állása, nevének híre sokkal szorosabban van az állam becsületéhez csatolva, semmint minden sértést, mely az államot éri, mindenek felett mélyen ne érezze; s azonkívül a felelősség érzete s erkölcsi és vallásos meggyőződése az egyest sokkal inkább képes visszatartóztatni, mint egy egész népet, hogy becsületérzése kielégítésében az igazság és eszély határait át ne hágja.

A mondottakból következik:

1) hogy azon kérdés: vajon a monarchiai és respublikai két kormányalak közül az állam jólétére melyik kedvezőbb? nem oldathatik meg azon általánosságban, mint ez rendesen történni szokott. Minden viszony között azt igényli az állam java, hogy élére *egy egyén* állíttassék; de az, hogy erre örökös királyság vagy választott magisztratúra állíttassék-e fel, attól függ, hogy az állam sajátos viszonyai között melyik látszik leginkább célhoz vezetőnek.

---

⁷⁷ Az egyesnek minden sérelme, ha az államtól származik, legnagyobb fontossággal bír. Oly cselekmények, melyek a többség érzését sértik, ellenzéket szülnek az állam ellen, mely éppen azért, mivel nemes gerjedelemből származott, mindenkifölött veszedelmes. Minden állam veszélyben forog, ahol azok, akik törvényei ellen vétnek s rendeleteit tiszteletben nem tartják, ezt egy magasabb kötelesség érzetében teszik.

Oly államok, melyek a királyságnak köszönik eredetüket - minő Európának csaknem minden állama -, egységük legjobb képviselőjét abban találандják, ami ezen egységet szülte: *a királyságban*. Ahol az államot forradalmak teremték, s a jogszerűleg fennálló államforma a királyság ellen küzdött harcból támadt, ellenkező lesz az eset. Ugyanez várható ott is, ahol a királyság félreismeré hivatását, s legkedvezőbb állása dacára sem a törvény kérlelhetetlen szigorának enyhítőleg ellenében álló emberi érzelmet, sem az állam becsületézését nem bírja képviselni.

2) hogy a monarchiai vagy respublikai államforma következményeit egyes országban, különösen, ha ez nagyobb, nem lehet a priori meghatározni. A köztársaság kérdése nemcsak hogy nem áll az általános szavazatjog kérdése felett - mint ezt Franciaországban állítják -, sőt inkább nincs egy sem, melynek eldöntése annyira az általános szavazatjog alá tartoznék; miután a monarchiai vagy köztársasági forma célszerűsége attól függ: vajon melyik által látja a nép az állam egységét jobban képviseltetve? s megjegyzendő, hogy itt, mint minden nagyobb fontosságú politikai kérdésnél, a nép többségének véleménye nem a szavazóurnából, hanem csupán a tapasztalásból ismerhető meg.

3) következik, hogy a monarchiai formának köztársaságivá s ennek viszont azzá változtatása által egyáltalában csak azon bajai orvosoltathatnak az államnak, melyek a legfőbb hatalom szervezetével vannak összefüggésben. - Ha bármely ország egy, a legfőbb hatalom birtoklása után vágyódó oligarchia által pártokra van szakítva, s azt tanítja a tapasztalás, hogy ott az államegység fogalma egy folytonosan változó legfelsőbb magisztratúra által nincs elegendőképpen képviselve, vagy hogy attól a következetesség azon foka, melyet az állami ügyek vezetése igényel, nem várható: akkor az ily országnak okvetlenül a monarchiai formában kell keresnie szükségeinek kielégítését. Éppen úgy lehet ott, hol a koronát igénylő személyek fölött támadt vita lett szülőoka a viszálynak, a köztársaság legjobb, sőt egyedüli eszköz arra, hogy az állam nyugalma biztosíttassék. Ahol azonban a társadalom bajai mélyebben fekszenek, s a hibák, miket az állam élén veszünk észre, mint a fák csúcsainak kiszáradása, csupán az egész fenyegető belső romlás előjeleiül tekinthetők: ott a monarchiai formának köztársaságivá s viszont változtatása által csak igen kevés siker érthetik el. Azon épületet, melynek szilárd alapja hiányzik, még senki sem menté meg azáltal, hogy új zárkövet illesztett belé.

A franciaországi nagy politikai kísérlet következményeit senki sem képes előrelátni; de akár nyugalmat, akár új viharokat érjen a köztársaság, annyi - szilárd meggyőződéseim szerint - mindig bizonyos leendő, hogy a nyugalmat éppen úgy nem fogja köszönhetni a respublikai formának, valamint azt egy új monarchia megállapítása februárban a fenyegető viharoktól megmenteni képes nem lett volna. Az alkotmányra ruházott respublikai forma ok és eszköz leendő talán a francia állam szerkezetében létező hibák orvoslására; de ily reform nélkül, mely az állam egész szerkezetére kiterjed, Franciaország bajain éppenny kevésbé segíthetett volna a királyság, mint nem segíthetend a köztársaság, s minden szemrehányás, mellyel a respublika alapítói méltán illettethetnek, arra szorítkozik: hogy a bajok igazi okait ők éppen úgy félreismerették, mint a többiek.

Oly társadalom, melynek egy elgondolt forma szerint, új alakban való felállításánál az egyes részeket összetartó tapasztalás fel van oszolva; melyben minden, ami túlságosan nagynak látszott, megkisebbittetett, és ami szilárdnak mutatkozott, s nem minden helyzetbe illett, megtörött - ily társadalom egyedül a forma által éppoly kevésbé nyerhet szilárdságot, miként egy omolvány tömeg - halmozottassék bár fel gúla vagy egyéb alakba -, nem képes ellenállani a viharoknak és zivataroknak.

S ha a februári forradalomtól minden pozitív hasznot meg akarunk is tagadni, senki sem fogja elvitatni, hogy a fönnebbi tételt gyakorlatilag igazolá.

JEGYZETEK A X. FEJEZETHEZ

(a) Minden, amit az örökös királyság intézménye ellen általánosan felhozni szokás, azon feltevésen alapszik, miszerint a királyság a benne *lehető* minden rossz következményt *valóban* előidézni is kénytelen. Elméleti cáfolatok helyett legjobb az örökös királyság elleneit Angliára figyelmeztetni. Véleményem szerint ezen állam, ahol az egyéni és politikai szabadság nagyobb mértékben létezik, mint az ó- vagy újkor bármelyik köztársaságában, legjobban meg fog győzhetni azon csengő frázisok hamissága felől, melyekkel az örökös királyság oly gyakran megtámadtatott. - Azon okok közül, melyeket rendesen a köztársaság ellen szoktak felhozni, itt csak egyet említek, mégpedig azért, mivel annak alapossága néha még a köztársasági államforma barátaitól is elismertetik, s mivel az egy oly intézmény védelméül szokott használtatni, amely korunk legnagyobb köztársaságának szennyfoltját képezi.

„Quoi! la liberté ne se maintient qu'à l'appui de la servitude? Peut-être. - Il y a telles positions malheureuses où l'on ne peut conserver sa liberté qu'aux dépens de celle d'autrui, et où le citoyen ne peut être parfaitement libre que l'esclave ne soit extrêmement esclave. - Telle était la position de Sparte. Pour vous, peuples modernes, vous n'avez point d'esclaves mais vous l'êtes; vous payez leur liberté de la vôtre. Vous avez beau vanter cette préférence, *j'y trouve plus de lâcheté que d'humanité.*” (Hogyan! Hát a szabadság csak a szolgaság vállán tud megállni? Meglehet... Vannak szerencsétlen helyzetek, amikor az ember csak mások rovására őrizheti meg szabadságát, s amikor a polgár nem lehet tökéletesen szabad, ha a rabszolga nem süllyed tökéletes szolgasorsba. Ez volt a helyzet Spártában. Ami titeket illet, mai népek, nektek nincsenek rabszolgáitok, de ti magatok rabszolgák vagytok; saját szabadságotokkal váltjátok meg az ő szabadságukat. Hiába is kérkedtek ezzel a választással: én azt tartom, több a gyávaság benne, mint az emberiség. J.-J. Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford.: Kis János. Bp. 1978.) Ezek Rousseau szavai. (Contrat social L. III. ch. 15.) Miként ő, úgy még nálánál is határozottabban állította a köztársasági államforma sok védője és ellene: *hogy a politikai szabadság legfőbb foka, mint ez a köztársaságokban létezik, rabszolgaság nélkül lehetetlen*. Róma, Athén és a régi kor más köztársaságainak példája szolgál, szerintük, bizonyosságul ezen tételnek, mely által századunk rabszolgaságának republikánus pártolói lelkiismeretüket megnyugtatták.

Az ókorban a rabszolgaság kényúri államokban is létezett. - Észak-Amerikában a rabszolgaság nem a szabadsággal együtt vagy által származott, hanem még korábbi nemszabad idők hagyománya, melyet a szabadságháború óta az unió államainak több mint fele magától eldobott anélkül, hogy azért a politikai szabadságot vagy a jólétet látná veszélyeztetve. Minden kényúri államban még napjainkban is létezik a rabszolgaság, s akkor, midőn Európa minden monarchiája olyannyira abszolút vala, hogy bízvást a kényúri államokhoz számíttathatott, azokban egy a rabszolgasághoz hasonló viszony létezett: az örökös jobbágyság (Leibeigenschaft), mely éppen a politikai szabadsággal s általa szűnt meg. - Mindez nem vétetik figyelembe; mindenáron be akarnák bizonyítani, hogy a politikai szabadság rossz vagy hogy a rabszolgaság szükséges, s Róma és Athén példája oly támpontul szolgál, melytől távozni nem akarnak.

„Chez les Grecs le peuple était sans cesse assemblée sur la place, il habitait un climat doux, il n'était point avide, des esclaves faisaient ses travaux, sa grande affaire était sa liberté.” (A görögöknél a nép szüntelen a köztéren gyűlésezett. Enyhe éghajlat alatt élt, nem volt kapzsi, a munkát rabszolgák végezték helyette, egyetlen gondja volt, a szabadság. J.-J. Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford.: Kis János. Bp. 1978.) Így írja le Rousseau Görögország szabadságát, s ebből azt következtetik, hogy minden szabad államban kell oly embe-

reknek lenni, akik, míg a szuverén nép kormányoz, ennek számára dolgoznak, s életszükségleteiről gondoskodnak.

Vagy más szavakkal:

hogy demokratikus államokban a népnek mindig kormányoznia kell;

hogy azok, akik kormányoznak, az élet szükséges foglalkozásait nem végezhetik;

s hogy mindez legalább Rómában s Athénben így volt.

Oly állítások, miket rövid gondolkodás után az ókor felületes ismerete mellett is hazugságoknak vagy üres értelmetlenségnek kell nyilatkoztatni.

Minden köztársaságban az államügyek nagy része mindig hivatalnokok által végeztetett, kiknek irányában a nép csupán választási s feleletre vonhatósági jogát tartotta fenn. Ahol ez - mint Rómában - nagyobb mértékben történt, s a bölcs alkotmány által a legtöbb tárgy, mely a nép szenvedélyeit felizgatni képes, ennek közvetlen befolyásától elvonatott, ott a köztársasági forma mindig legtovább maradt fenn.

Nem igaz, hogy a római közügy azon időben, midőn Róma még erős és ép vala, a szuverén népnek minden vagy legtöbb idejét kormányzási ügyek által vette volna igénybe. A legtöbb római polgár magánügyeknek szentelé idejét. A korábbi egyszerűbb időkben a földművelésnek, mely Cato könyvének tanúsága szerint a legjobb figyelemmel kezeltetett, később a kereskedésnek és pénzületnek, mit az equesek tettek magukévá,⁷⁸ s annyira távol voltak a gyakorlati foglalkozásokat a politikai jogok gyakorlatával össze nem férőknek tartani, hogy inkább arra törekvének mindig: a politikai befolyás lehető legnagyobb részét miként lehetne a tribus rusticákra, azaz azokra ruházni, kik gyakorlati foglalkozásoknak szentelék magukat, míg a foglalkozás nélküli csöcselék a tribus urbanákba soroztatott.

A rabszolgaság a római köztársasági alkotmányra nagy befolyással volt; azonban ez éppen az ellenkezőjét mutatja annak, amiért fel szokott hozatni. Tanúsítja ugyanis, miszerint Róma köztársasági formája azon mértékben lett tarthatlanná, amelyben a rabszolgák száma szaporodott,⁷⁹ s a foglalkozás nélküli polgárok kizárólag az államügyeknek szentelék magukat.⁸⁰

Athént illetőleg egészen hasonlót bizonyít a tapasztalás. Ezen állam története is azon mértékben válik dicstelenebbé, s a köztársasági intézmények ingóbbakká, amelyben a rabszolgaság

---

⁷⁸ Cicero szavai: „Nolo eundem populum imperatorem ét portitorem orbis terrarum esse” („Nem akarom, hogy ugyanaz a nép a földkerekségnek egyszerre legyen ura és vámszedője.”) - éppen a rómaiaknak ezen foglalkozások iránti hajlamát tanúsítják. Régi írók, mint Xenophon, Cicero stb. egyes állításainak, mikben hasznos foglalkozásokat szabad polgárokhoz nem méltóknak nyilatkoztatnak, túlságos fontosság tulajdonítatik; mert vagy csupán azt tanúsítják, hogy korukban a szabad munka időszaka már háttérbe volt szorítva, vagy csak frázisok, minőkben napjainkban is untig részesítettünk: hogy ti. mesteremberek s azok, kiknek az élelmi kereset nem enged időt kiképzésükre, államügyekkel foglalkozásra nem valók.

⁷⁹ A rabszolgaság veszélyét a régiek is nagyon jól belátták. „Quantum periculi immineret, si servi nostri nos numerare coepissent.” (Mily nagy veszélyt jelentene, ha szolgálkink egyszer csak megszámálnának minket - Seneca: *De clementia*.)

⁸⁰ Vajon azon időszak, melyről Varro írja: „plebs melius amat manus in theatro movere, quam in aratro” (A nép jobb szereti kezét a színházban mozgatni, mint az ekénél), s midőn Rómában 300 000 embernél több szorult közsegélyre, kedvezőbb volt-e a köztársaságra nézve, vagy előmozdítá-e a közügy szilárdulását, hogy Marius - midőn fegyveres kézzel vonult be Rómába - egy sereg rabszolgát talált, kik által a polgárok legjobbjait leöletheték?

növekedik, s általánosan úgy hiszem, hogy a görög államoknak, melyek annyi dicsőség után a legkedvezőbb viszonyok között oly hamar elvesztették szabadságukat, alkotmányai inkább szolgálnak példakul arra: mitől kelljen a szabadság fenntartása érdekében óvakodnunk, mint arra: mit kelljen követnünk.

(b) Egyik legnagyobb veszélye minden uralomnak - legyen az monarchikus, arisztokratikus vagy demokratikus - abban rejlik, miszerint állásukat igen gyakran hiszik veszélyeztetve, s biztosságukról gondoskodásukban minden más tekintet mellőznek. Valamint a hipochonder képzelt bajoktól való félelmek által kínozza magát, orvosságokhoz folyamodik, s nélkülözések által gyengíti magát mindaddig, míg végre egy gyakran gyógyíthatatlan bajt von magára, úgy látunk kormányokat, melyek nem létező veszélyektől félelmükben maguk teremtenek maguknak veszélyeket, míg végre minden erőt és életrevalóságot elvesztve, a biztosításuk végett használt megelőző szerek által jutnak tönkre. - Ezen veszélyektől egy kormányforma sem ment, s a történetből egész sor monarchiát lehetne előszámlálni, melyek csak azért buktak meg, mivel biztosításuk érdekében hatalmukat egész a despotiáig terjesztették ki; egyébiránt ezen veszély demokratikus államokban még nagyobb. A francia alkotmány 45. cikkelye - melynél fogva négy év lefolyása alatt nemcsak az elnök és alelnök, hanem azoknak minden rokonai hatodízig ezen hivataloktól kizáratnak, s ama gyakori indítvány, hogy az elnöki hivatal mint a köztársasági formára veszélyes eltöröltessék - tanúsítja, hogy korunk nagy köztársasága sem ment ezen bajtól. - Ennek oka abban rejlik, miszerint rendesen elfeledik, hogy egy kormánynak biztossága nem a megtámadás lehetetlenségében, hanem a védelmezhetés eszközeiben áll, s hogy a megelőző eszközök túlbősége itt, mint mindenütt, csak azt gátolja tetteiben, akit védeniök kellene.

(c) Minden államnak ésszerű célja: az állampolgárok legnagyobb számának lehető legnagyobb jólétben részesítése. S miután demokratikus államokban a legfőbb államhatalom a többség kezében van, s fel lehetvén tenni, hogy ez saját érdekében használandja fel hatalmát: nagy valószínűséggel állíthatni, miszerint ily államokban mindazon esetekben, melyekben a többség belátja a maga érdekeit, célszerűen, azaz: az uralkodó többség érdekében kell kormányoztatni. Ez a demokratikus államformának legnagyobb előnye; egyébiránt a demokráciákban található legtöbb hiány is ezen kútfőből ered. - Rousseau-nak teljesen igaza van, midőn (*Contrat social* Ch. III. pag. 7.) a korlátlan királyság barátait azon szemrehányással illeti, miszerint fel szokták a fejedelmekben találni mindazon tulajdonokat, mikre szükségünk van; de ugyanezt lehet mondani a demokrácia védőiről is. Valamint korlátlan monarchiában mindig bizton várhatni, hogy az uralkodó az állam érdekeit megóvandja, valahányszor az állam java az uralkodóéval azonos: szintűgy föl lehet ezt tenni demokráciákban is; midőn azonban a többséget képező számos egyesnek érdekei az államéival - habár csak külszínleg is - ellentétben vannak, éppoly sikertelen lesz ezeket arra emlékeztetni, hogy az állam érdekei az övéikkel azonosak, s hogy annál fogva önjólétüket a közjónak kell alárendelniük, amint hasonló emlékeztetések korlátlan monarcháknál, Rousseau állítása szerint, mindig eredmény nélkül alkalmazhatnának. - Szükségképpen következménye minden abszolút hatalomnak - s ugyanazért nyilatkozott az ókor valamennyi s az újkor legtöbb nagy gondolkozója a vegyes államszervezet mellett -, hogy mindenki, akire ily hatalom ruháztatott, ezt saját érdekeinek előmozdítására használja, s a demokráciák e tekintetben éppoly kevésbé képeznek kivételt, hogy, mi több - mint az összes történet tapasztalása tanítja -: az uralkodó anyagi érdekei sehol sem tétetnek nagyobb nyilvánossággal valamennyi többinek eléje, és sehol sem hozatnak, minden összeütközésnél, az emberiség legszentebb elvei az uralkodók anyagi előnyeinek áldozatul oly könnyen, mint éppen a demokráciában.

Egy korlátlan egyedur - hacsak nem esztelen vagy szörnyeteg - sem tartja magát soha nemfelelősnek: az marad ő isten és lelkiismerete előtt, bármennyire felemelkedettnék higggye magát

kortársai fölött, a jövő ítélete még kevés oly magas állásúra nézve volt közönyös. A legkorlátlanabb monarcha is mindig ember marad, s valamint az emberi érzelem minden legkisebb nyoma szükségképpen visszatartóztatja attól, hogy önérdekeinek mindent fel ne áldozzon, szintúgy hibáiban és gyöngéiben, félelmében s hiúságában is biztosíték rejlik hatalmának kíméletlen használata ellen. Tömegek, természetüknél fogva, nem felelősek. Valamint oly határozmányok, mikben ezerek vőnek részt, egyestől nem függnék egészen; éppúgy nem vállalja magára, ha azok teljesülnek, egy egyén is a felelősséget. Az anyagi haszon, melyet elértek, közös marad; az erkölcsi büntudat, melynek árán az vásároltaték, közös teher lesz, melytől mindenki mentnek hiszi magát, s mely miatt sem a közvélemény, sem a történet ítélete előtt nem kell reszketnie; hiszen mindkettő csak azt képes büntetni, akinek neve van. Ugyanazért a demokratikus államokban létező korlátlan uralom mindig a legkeményebb, s a rabszolgaság és minden jogegyenlőtlenség legnehezebben törülhető el oly államokban, hol ezek fennállása egy uralkodó tömeg előnyére szolgál.

XI. FEJEZET

MILY JÖVENDŐNEK MEGYÜNK ELÉJE?

Ha a kor uralkodó eszméi azon formában, melyben felállítatnak, ellentmondásban vannak egymással, s egy sem valósítható közülük anélkül, hogy minden létező állam fel ne bomoljék; ha előrelátható, miképp ez eszméknek a felállított formában valószínűsítése sem lenne képes kielégíteni az európai emberiséget; s ha végre állapotaink javulását nem várhatjuk azon eszközöktől, melyek avégre javasoltatnak, hogy a veszélyeket elhárítsák, melyek a társadalmat eszméink és szükségünk ezen ellentéte miatt fenyegetik, kérdés: mily jövőnek megyünk eléje? A szabadság, az egyenlőség vagy a nemzetiség elve leszen-e az, mely egymás ellen törekvő irányok harcából végre diadalmasan lépend ki? Azon eszmék, melyekkel az állam jelen szervezete ostromoltatik, fognak-e győzni, vagy az állam szükségai azok fölött? - Ha a jelen kor zavart viszonyaira tekintünk, önként elénk tolulnak e kérdések: mert bármely párthoz tartozzék valaki, abban minden ember egyetért, hogy ily állapot, minő a jelen, soká nem tarthat; s miként a hajóst, ha zivatarban a parthoz közeledik, aggodalom lepi meg, mert tudja, hogy nincs oly barátságos part, mely nem veszélyes, ha szélvész vetett oda: úgy azon meggyőződés is, hogy bonyodalmaink végmegoldásához közeledünk, aggodalommal tölt el minden gondolkodót.

Kislelkűek! - kiáltják ellenünkben - nem mondtuk-e, hogy a politikai forradalom társadalmira fog vezetni? Közeledünk az ígért földjéhez. Nem látjátok-e a mezőt, mely megmérhetlen bőséget ígérve terjeszkedik előttetek? Ami csupán a szélvész által felkavart homoktengernek tetszik, érett vetések hullámozása az; amit veszélyes szirteknek tartottatok, paloták a tengerparton, melyekben a vészteljes utazás után királyilag fogtok nyugodni; a hegyeket, mik a láthatárt körülveszik, csak a távolság mutatja kopáraknak, s mögöttük, hol ti csak zivatarral fenyegető felhőket véltek látni, melyeket az alkonyodó nap sugarai vesznek körül, óriás hegyláncokat fogtok találni, melyeken tiszta arany ragyog. Adjatok hálát a sorsnak és nekünk, kik e parthoz vezettünk. Vonjátok fel minden vitorlátokat és lobogókat, s hangozzék örömeinek e boldog napon. Fölösleges minden további küzdés. Hadd uralkodjék a zivatar, közrehatástok nélkül is a hön óhajtott parthoz vezetend az benneteket.

Ne örvendjete ily korán - intenek mások. Közelgünk ugyan a célhoz, hová oly régóta hiába törekvünk, de ne higgyétek, hogy azt minden küzdelem nélkül elérhetitek. Esztelenség hinni, hogy szociális forradalmak politikai forradalmak útján eszközölhetők. Ellenkezőleg: a politikai forradalom, azaz minden tekintély megszüntetése, ami tulajdonképpen küzdelmeinknek célja, csak szociális forradalom által érhető el.⁸¹ Míg ez meg nem történt, csak látszólag vagytok közel boldogságtokhoz. Kettőztetett erővel kell tovább munkálnotok. Feszítsetek ki minden vitorlát, s ne aggódjatok a zivatar hatalma miatt. Ha partot értek, hajótok összetörend - az állam ez, mire csak addig volt szükségtek, míg utazástok tartott; bevégeztétek, s most jobb, ha a haszontalan mű, mely csak egykori nyomorúságtokra emlékeztet, nyom nélkül elenyésczik. A kormányok kivétel nélkül csak isten ostorai, mikkel a világot nevelni kelle.⁸² Ha egyszer elértétek a valódi demokráciát, mi nem egyéb, mint az egyházi és világi, a törvényhozó,

---

⁸¹ Proudhon: Confessions d'un révolutionnaire. pag. 20.

⁸² Proudhon: Ugyanott. pag. 23.

bírói, végrehajtó s a tulajdonon alapuló minden hatalomnak megszüntetése: ha ennyire jutottatok, be van végezve nevelésetek.

Esztelenek - gondolják ismét mások -, hogy csalhatjátok magatokat ekképp! Kétségtelenül közeledünk a parthoz, de nem ahhoz, melyet elérni kívántatok. Jól tudjuk mi józanabbak azt, hogy minden zivatar oda vet bennünket vissza, ahonnan felhúztuk a horgonyt. Íme, a honi bércek ismét, íme a mező, melyet műveltünk, a ház, melyben felnövekedtünk. Elhagyottan, pusztábban találtunk mindent, mint egykor volt; de csakhamar ismét háziasabb és virágzóbb leszen, s ha egyszer visszatértünk, senki sem fog bennünket többé hasonló tévutazásokra csábítani.

Én is azt hiszem, hogy közeleg a pillanat, mikor megoldatnak e kérdések, melyek mozgalomban tartják korunkat, s ha az eddig követett iránytól el nem térünk, nem lehet messze a cél, mely felé sietünk. Ennek kiismerése végett egyébiránt szükséges, hogy vágyaink és reményeink helyett azon irányt tartsuk szem előtt, melyben eddig haladtunk.

Ha ismerjük az utat, melyen az európai államok jelen helyzetükbe jutottak, s meggyőződünk felőle, hogy az irány, melyet ezen államok fejlődésükben most is követnek, nem változott meg: nagy valószínűséggel, sőt feltéve, hogy továbbá is az eddigi úton maradunk, egész bizonyossággal előre meg lehet mondani a jövődőt, melynek eléje megyünk. Mert kétségkívül hatalmában áll az embernek elhagyni az irányt, mely hibásnak mutatkozott; míg azonban ezt nem teszi, bizonyos határozott irány mindig csak bizonyos határozott célhoz vezethet.

A kérdés tehát, melyet felállítánk, három más kérdésre oszlik.

Minő irányt követett fejlődésében az újabb kor minden állama?

Minő irányt követnek jelenleg?

A történet által nyújtott tapasztalatok s a dolgok természete szerint hová kell végre vezetni ezen iránynak?

Ha meg akarjuk ismerni a jövőt, a múlt és jelen idők ismeretét kell hozzá kalauzul használnunk.

A MÚLT

Az újabb kori államok fejlődési története két szakaszra oszlik.

Az elsőben az állam alapjául a királyság szolgál.

A második korszakban az állam intézményeinek ésszerű alapjai kerestetvén, minden fennálló - a polgárok összességét illető - jog a népfelség fogalmából származtatatik le.

Ha az állam fejlődését e két korszakban vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy ez az újkori államok első alakulásától a mai napig azonegy irányt követte. *Minden haladás, mely az állam szervezésében eszközöltetett, abban állott, hogy az államhatalom mindinkább terjesztetett, s mindinkább korlátlaná tétetett.*

Azon időszak, mikor a nyugati birodalom összeomlott, s a népek, melyek ennek helyébe új államok alapítására voltak hivatva, jövődő nagyságuk helyszínén letelepedtek, kimondhatlan nyomor korszaka volt. Megfosztva a barbárok által tulajdonuktól, naponként új berontásoknak kitéve, az egykor oly hatalmas császári birodalom lakosainak, elveszett jólétük romjai között, még a szolgaság biztossága sem maradt meg: mert e végetlen háború új csatája ismét minden

fennállót felforgathatott, s maga a hódító is, kinek erkölceit az ókor civilizációjának befolyása, mellyel érintkezésbe jött, szelídíté, mindennap ki volt téve a veszélynek, hogy fáradságosan szerzett birtokából valamely nevéből is alig ismert nép által ismét kiszoríttatik.

Hasonló viszonyok közt legfőbb, sőt egyedüli szükség volt a biztosság, s mindenkinek oda kelle törekvését irányoznia, hogy oly hatalmat állítson, mely az örökös ingadozásoknak képes legyen véget vetni.

A forma, mely alatt az utolsó rendezett állam, mire az emberek emlékezhetek, létezett, a római imperium volt. A súlyos szenvedések emlékezete, melyek az emberiséget alatta érték, részint elenyészett, részint még a római uralom alatti állapotoknak is kíváncsoknak kelle látszani azok előtt, akik azóta még nagyobb szenvedéseken mentek át; s midőn egy erős hatalom alapításának szüksége általánossá lett, a római imperium, vagyis egyes uralkodó korlátlan hatalmának visszaállítása volt az egyedüli forma, mely alatt e cél elérhetőnek látszott. Oly időkben, minők a népvándorlás alattiak s az utána következők voltak, a leghatározottabb kényuralom megalapítása is nyereségnek tekinthető az egyesek szabadságára nézve, mert megszabadítja őket a véletlennek kiszámíthatlan zsarnokságától, s már az is egy neme a biztosságnak, ha az embernek csupán egy egyén (az uralkodó) előtt kell reszketnie.

Ha a középkor zűrzavara között Nagy Károly császári birodalmát tekintjük, csodálattal szemléljük a férfit, ki, midőn minden fel volt bomolva, szellemének hatalma által erős rendet volt képes alkotni. Nyugodt megfontolás után azonban világos lesz előttünk, hogy Nagy Károly feladatát emberi erőnek csak azért lehet megoldani, mert azt nem egyes tűzte maga elé, hanem egy egész kor. Oly birodalom, minőt Nagy Károly alapított, századok óta vágya, eszménye volt a szorongatott emberiségnek. Keletkezni kelle annak, mihelyt egyéniség találkozott, eléggé nagyszerű, hogy ezen eszme képviselőjéül tekintessék, s elég erős, feladatának megfelelni.⁸³

Említém már e munka folyamán, miként kelle mindazon elemeknek, melyekből a jelenkori civilizáció kifejlett, az egyenlőség és egyéni önállóság fogalmához vezetniök. Az egyesnek oly korlátlan hatalma, mint Nagy Károlyé volt, világos ellentétben állott e fogalmakkal, s azért, mihelyt a császár erős keze hiányzott, birodalmának az egyesek önállóságra törekvése által fel kelle oszolni,⁸⁴ csupán egy maradt eltörölhetlenül, *egykori fennállásának emlékezete*, s miként Nagy Károly előtt a római imperium, úgy őutána, midőn a rend szüksége ismét érezhetővé lett, Nagy Károly birodalma szolgált mintául, mely után törekedtek, s az, mi az Ottóknak rövid időre és szűkebb határok közt sikerült, s az, ami után a Hohenstaufok oly szerencsétlenül törekvének, nem vala egyéb, mint annak létesítése, amit mondák és dalok Nagy Károly birodalmáról beszéltek.

⁸³ Nagy Károly hatása sok tekintetben hasonlítható Napóleonéhoz. Miként ennek az, amit a rend helyreállítására tett, csak azáltal volt lehetséges, mert a rend szükségének érzete általánossá lett, s a nagy férfiú, ki a műtétet vezette, majd az egész nép által támogatatték: hasonló viszonyokon alapult Nagy Károly óriási hatalma is; s azt hiszem, közel van az idő, midőn századunk imperátorának hadi érdemei szintűgy háttérbe vonulnak alkotó erejének dicsősége előtt, mint ez Nagy Károlynál már történt.

⁸⁴ Intitúciók viszonylag rövid idő alatt felforgathatnak s csaknem csodás erővel átalakíthatnak minden külvizonyt - de nem az emberek fogalmait: s innen a veszély, mely minden intézményt fenyeget, ha azok a kor szükségeinek ugyan megfelelnek, de nem felelnek meg fogalmainak. Egy forradalom sem hajtotta még végre anélkül, hogy reakcióval nem küzdött volna, s e harc annál veszélyesebb, ha akkor támad, midőn úgy látszik, hogy a forradalom külsőleg már győzött, mert a változás, éppen azáltal, hogy azon szükségét, aminek keletkezését köszönheti, kielégíté, önmagát a védelem legerősebb fegyverétől fosztja meg.

Nagy Károly birodalmát oly terjedelemben, minőben azt a frank császár alapította, nem lehet ismét visszaállítani. Romjaiból, a közzavar közepett, egyes nagyobb uralmak támadtak, elég erősek, hogy önállóságukat fenntartsák, de nem eléggé hatalmasak, hogy a többiek mind hatalmuk alá vethetnék. Talán még nagyobb akadály volt azon állás is, melyet az egyház Nagy Károly óta elfoglalt. Az egyház, miután lassankint minden nyugati nép fölött kiterjeszkedett, éppen Nagy Károlytól nyert állása által oly hatalommá növekedett, melyet többé lehetetlen vala az államnak alárendelni. Oly hatalom, melyet Nagy Károly gyakorolt, ezentúl csak az egyes országok szűkebb körében, melyekre a frank birodalom oszlott, s itt is csak akkor volt lehetséges, ha a királyságnak sikerült hűbéreseinek hatalmát - mely az ő hatalmának útjában állt - s vele a felsőséget, melyet az egyház magának kivívott, megsemmisíteni. Azonban mindazon nehézségeknek dacára, melyek a királyságot célja kivitelében (abszolút hatalmat alapítani) akadályozák, ez sohasem hagyott fel e törekvéssel, *s a középkor története nem egyéb, mint folytonos küzdelem, melyben a királyság hatalmának minden korlátától megszabadulni törekszik.*

A királyság, ezen küzdelmében hűbéreseinek önállási törekvései ellen, a nép egyenjogúsági vágyára támaszkodott. A királyság úgy lépett fel, mint a gyengék védője az elnyomók ellenében, pártolá a szabadság megalapítását a községekben; a városokban korán hatalma védőire ismert, s mindenképp elősegíté kifejlődésüket. Ismeretese az állam és egyház közötti hosszas harcok, s bár az utóbbinak sikerült egy ideig a világi hatalmat saját tekintélye alá vetni, mindazáltal belső romlás és szakadás következtében megalázva, lassankint alászállott magas állásáról, s a XV. században már némi függő viszonyba süllyedett, melyben az egyház többször mutatkozik a státushatalom eszközének, mint korlátjának, míg a reformáció egészen semmivé tette az egyház önállóságát, s ezzel egyszersmind az utolsó akadály is elenyészett, mely az abszolút királyság megalapításának útjában látszott állani. (a)

Nagy Károly a caesarok korlátlan hatalma után törekedett, s Nagy Károly uralkodása volt célja minden utána következett uralkodónak; a nagyobb hűbéreseket (vazallok) és az egyház hatalmával megtört minden, ami e cél elérésének ellenállhatott volna, s az abszolút királyi hatalom fogalmát, mi e korszakban a státushatalommal azonos volt, XIV. Lajos kormánya alatt annyira valószínű találjuk, amint ez a monarchiai hatalom által lehetséges. (b)

Egyesnek hatalma azonban soha nem lehet egészen korlátlan; a legtehetségesebb embernek is határokat szabott a természet, s már az emberi élet rövidsége sem engedi, hogy az egyesnek hatalma szakadatlan s mindig következetes maradjon, ami pedig szükséges volna, hogy az uralkodás egészen abszolúttá legyen. A vallásos szentesítés - azon fogalom, miszerint az uralkodó csupán egy magasabb hatalom helytartója - az egyesnek e gyengeségén segíthet ugyan, de úgy, hogy hatalma elé más, vallásos korlátot vet; enélkül az embereknek legnemesebb érzelmei mindig ellentétben fognak állani a hatalommal, mely csak egyesek gyávasága és lealázása mellett állhat fenn; s ha minden ó- és újabb kori kényúrnak történetét figyelemmel kísérvük, látni fogjuk, miként mindnyája csak úgy tarthatá fenn magát, hogy bizonyos érdekeket meg tudott nyerni magának, s azon pillanatban megbukott, mihelyt ezen érdekek fenntartására hatalmának fennállása többé nem vala szükséges. (c)

A királyság története Európa minden nyugati államában is ezt igazolja. Hatalma akkor fejlett ki, midőn mint a polgári rend védője, mint az egyenlőség elvének képviselője tudta magát feltüntetni, s a királyság megtartá ezen hatalmát akkor is, miután az egyházat legyőzván, magát ezáltal legerősebb támaszától - a vallás szentesítésétől - megfosztotta, mindaddig, míg fennállása szükségesnek látszott azon érdekek oltalmára, melyek által nagyra lőn. Amint hatalmát a királyság egyre kijebb terjeszté, s az egyesek önállóságát végre azon körökben is veszélyezteté, hol azt előbb oltalmazta, mihelyt azon abszolút hatalommal, melyet fogalmilag

neki tulajdonítottak, gyakorlatilag élni akart: emelkedésének korszaka lejárt, mert a feladat, melyet maga elé tűzött, ezen pillanattól lehetetlenné vált.

Hegel a francia forradalmat a gondolat tettének nevezé, s annyiban helyesen, amennyiben a forradalom mindazt valósítani megkísérté, amit a tudomány ésszerűnek ismert. Vele új korszak kezdődik, melyben minden létezőnek ésszerű alapja keresteték, s minden változtatásnál, a pillanatnyi szükségén túl, azon elvek is tekintetbe vétettek, melyek az állam alapjait képezik; de bármi nagy változásokat idézett elő az állam legtöbb viszonyában azon elv elismerése, hogy minden hatalom a néptől ered: az államhatalom korlátai iránt a francia forradalom nem állított fel új szabályokat. Amint Nyugat-Európa minden állama a francia forradalomig folyvást azon irányban fejlődött, hogy az állam (a királyság) hatalma mindig korlátlanabbá tétessék, hasonló irányt követett e fejlődés később is, éspedig azért, mert a tudomány az államhatalom természetes határai iránt egészen azon elveket állítja fel most is, melyeket a királyság hatalma érdekében századokon át követett, és jelenleg is *az egyéniségnek az állam irányában föltétlen alárendelésében* keresi a legtokéletesb államszerkezet eszményét.

Mint más tudományoknak, úgy az államtudományoknak is, midőn azok a XVI. században új életre keltek, az ókor fogalmai szolgáltak alapul. (d) Azon elv, *hogy az állam a legfőbb, melynek még a jog és erkölcs tekinteteit is fel kell áldozni* - *salus publica suprema lex esto* (a közödv a legfőbb törvény) -, ez volt az alap, melyre a státustudomány új épülete állíttatott, s ez alapon fejlesztetett az tovább egészen korunkig - csupán azon különbséggel, hogy a tudomány előbb a *római imperium* korából, később az *ókor köztársaságaitól* kölcsönzé bizonyítékait, s magáévá tévé az ókornak fogalmait a szabadságról is, melyekről előbb hallgatott. *Az egyéni szabadságnak az állam abszolút hatalma alá rendeltetése, a közjó istenítése, azon nézet, hogy a szabadság csupán a legjobb államhatalombani részvétben áll, s hogy demokráciában, hol a polgárok összessége gyakorolja a legjobb hatalmat, ez által senki ellenében nem követhetetik el jogtalanság:* ezek az alapelvek, melyeknek valósítására törekedett kezdete óta a francia forradalom, és ennek természetesen nem lehet más eredménye, mint az, hogy az állam korlátlan hatalmának elve még kijebb terjesztetett. (e)

A népuralom mindenhatósága nem pusztá szójárás. Mivel a nép mindenütt jelen van, a legkisebbre, mint a legnagyobbakra egyaránt kiterjesztheti hatalmát, s mivel demokráciában az állam hatalma éppen azok által gyakoroltatik, kik egyszersmind a közvéleményt képezik, e hatalom ily államokban még az erkölcsi korlátoktól is szabad. Minden ellenállás a jogtalan hatalom ellen, mely egyes zsarnok ellenében erény gyanánt magasztaltatik, itt úgy tűnik fel, mint bűn; oly cselekmények, minőket abszolút monarchiában a közvélemény megbélyegez - barátok elleni árulás, a vér legszentebb kötelékeinek megsértése, midőn az uralkodó java forog fönn, a legnagyobb önlealázás a hatalmas úr előtt, ki bennünket eltiporhat -, az abszolút nép uralma alatt mint erények mutattatnak fel; hogyne gyakoroltathatnék tehát a nép kezében az abszolút hatalom nagyobb kiterjedésben, s hogyne szoríttatnék általa az egyesnek szabadsága még szűkebb korlátok közé, mint az a királyság alatt lehetséges volt. (f)

Ha figyelmünket a múltra fordítjuk, eszerint azt találjuk, hogy azon pillanat óta, midőn a népvándorlások után hátramaradt káoszból új rend keletkezett, az egyén szabadsága minden lépéssel, melyet a polgárisodásban tettünk, inkább és inkább aláveteték az államnak. A francia forradalom a fejlődés ezen irányát nem szakasztá meg, hanem a királyság művét a nép nevében tovább folytatta, s a nagy átalakulásnak, melynek közepette élünk, eredménye csak az vala, hogy az államhatalom kijebb terjesztetett. Az irány, melyben az újkor minden állama kifejlődött, mindig következetes maradt magához; s ezen irány: *az egyén önállásának feláldozása az állam feltétlen uralma érdekében.*

Fordítsuk most a jelenkor viszonyaira figyelmünket.

A JELEN

Ha nem akarjuk behunyni szemeinket azokra nézve, mik körülünk történnek, át kell látnunk, miképp az irány, melyben az államok eddig fejlődtek, korunkban sem változott meg, sőt hogy óriási lépésekkel közeledünk ezen fejlődés végcéljához, azaz azon állapothoz, melyben az egyén szabadsága az állam abszolút uralmának teljesen alávetve lesz; miután

1) már jelenleg el vannak ismervé azon alapelvek, melyekből az állam legkorlátlanabb uralmának (abszolútizmusának) logikai következetességgel ki kell fejlődni; és miután

2) minden párt, bármily ellenségesen álljon egy másik ellenében, egyenlő buzgalommal törekszik e cél felé vinni a társadalmat.

KORUNK ALAPELVEI

Vizsgáljuk a jelenkor államát azon országban, mely - kevés kivétellel - a többiek által mintául vétetett fel. Mit találunk Franciaországban, ami az állam abszolút hatalmának nem volna alávetve? A département, mely mint közigazgatási felosztás csupán arra látszik alkotva, hogy a központi kormány abszolút parancsait végrehajtsa; vagy a községek, hol a miniszter akarata egyszerre ezrével leteheti a maire-eket; vagy az iskola, honnan minden tanítót elűzhet, kiknek politikai nézetei nem tetszenek; vagy az egyház, melyet már régóta a rendőri intézmény egy nemének tekintenek?

„A francia köztársaság elismer bizonyos jogokat és kötelességeket, melyek a pozitív törvényeknél előbbvalók, melyek ez okból a törvények felett állanak” - így szól az 1848. november 4-i alkotmány. Mik ezek?

Kétségtől mindenekelőtt a polgárok egyéni szabadságát kell itt értenünk.

Senkit sem lehet, *a törvényben meghatározott eseteken kívül*, fogságba vinni vagy szabadságától megfosztani. *Art. 2.*

Minden polgárnak laka sérthetetlen, senkinek sem szabad oda erővel bemenni, *a törvényben meghatározott eseteken kívül s az abban megállapított formák megszegésével. Art. 3.*

Biztosítva van a polgárok egyesületi joga. Fegyver nélkül szabadon gyülekezhetnek, petíciókat nyújthatnak be, s gondolataikat a sajtó útján vagy egyébként szabadon közölhetik. E jogok gyakorlásának nincs egyéb határa, mint melyet másoknak jogai és szabadsága s a *közbiztonság* eléje szab. *Art. 8.*

Az oktatás szabad. E szabadságot *a törvény által meghatározott feltételek s az állam felügyelete alatt* mindenki szabadon gyakorolhatja, s az állam felügyeletének minden nyilvános oktatás egyenlő mértékben van alávetve. *Art. 9.*

S ki alkotja azon törvényeket, melyek szerint az egyén szabadságától megfosztható? s ki határozza meg, mikor áll a közbiztonsággal ellenkezésben az egyesületi, a kérelmezési jog és a szabad sajtó? Ki dönti el, ha vajon az állam nevében a közoktatás felett gyakorolt felügyelet nem fajul-e az oktatási szabadság elnyomásává?

A többség.

Azok többsége, kiket a nép egy időre képviselőikül választ, s minden felelősség alól fölment.⁸⁵

Tegyük fel, hogy e többség az alkotmány által az egyénnek biztosított szabadságot veszélyesnek tartja,⁸⁶ s teljhatalmát annak megsemmisítésére akarja használni: nem korlátozhatja-e a polgárok minden jogát azon mértékben, melyben azt szükségesnek találja? Az asszociáció s mindenek fölött a szabad sajtó jogát nem szoríthatja-e oly szűk korlátok közé, hogy e jogok gyakorlati fontosságukat elvesztik; nem áll-e hatalmában, minden ellenszegülést, sőt minden ellenmondást lehetlenné tenni? Az egyház az állam rendőri felügyelete alá tartozik, hogyan hirdethetne más tanokat, mint amelyek pártfogoló hatalmának elveivel összhangzásban vannak? Az állam csak a kultusz külsőségeire terjeszti ki hatalmát. A lelkiismereti szabadság mindenkinek természetes joga; de e jognak, mely bár sérthetetlennek ismertetik el, legalább fegyelmezhetőnek kell lenni; s illő, hogy a vallási szabadság az által szabályoztassék, aki azt biztosítja.⁸⁷ Azon oltalom, melyet az egyház élvez, természetes következménye azon alárendeltségnek, melybe minden dolog és személy az ország felsége irányában helyezettett,⁸⁸ jaj neki, ha nem akarja magát alkalmazni e feltételhez, mely alatt türetik.

Hasonló viszonyban áll az államhoz az iskola, sőt amennyiben az államnak a jövő nemzedék nevelése egyik főbb érdeke: az állam ügyeletének az oktatásra még szorosabbnak kell lenni. Az állam nem éri be azzal, hogy ifjú polgárai semmit se tanuljanak, ami az alkotmány elveivel ellentétben áll, hanem a tanítók kinevezése által egyszersmind a tanítás irányát igyekszik meghatározni.

Ki fog, kinek szabad a törvényhozásnak ellenmondania? hiszen csak ettől függ, mily mértékben akarja még az egyesek személyes szabadságát is korlátozni. Legszentebb kötelessége megelőzni minden veszélyt, mely a társadalmat bárhonnan fenyegethetné.⁸⁹ Ha a törvényhozás vagy ennek nevében a kormány, a személyes szabadságnak megszorítását szükségesnek tartja - föltéve, hogy a törvény, mely az egyéni szabadságot megsemmisíti, az alkotmányban megha-

⁸⁵ Hobbes nézete: miszerint a nép egész felségét egyszerre egy vagy több személyre ruházhatja, az emberi természettel ellenkezőnek tekintettel, s mindazonáltal csak e hipotézis valósítását látjuk Franciaországban.

⁸⁶ Ezen feltevés nem szerfelett merész; miután a képviselők többsége, általános szavazatjog mellett, többnyire a középosztályokhoz tartozik, csupán oly esetet kell felvennünk, midőn ez osztályok érdekei az összesség érdekeivel ellentétben állanak - ami nem ritka dolog.

⁸⁷ La liberté de conscience est un droit. Mais ce droit, tout inviolable qu'il est, doit être disciplinable, il est garanti, mais il doit se laisser régir, et il est juste qu'il reçoive sa règle de qu'il reçoit sa garantie. - C. G. Hello: *Du Régime constitutionnel*. Titre III. De la liberté religieuse. (A lelkiismereti szabadság jog. De ennek a jognak, bármily sérthetetlen, fegyelmezhetőnek kell lennie; biztosítva van, de szüksége van szabályozásra, és jogos, hogy az szabályozza, aki biztosítja.)

⁸⁸ La protection des cultes dérive de l'assujettissement universel des choses et des personnes à la souveraineté du pays. - Les cultes sont du domaine de la police de l'État; c'est donc la police de l'État, qui les protège, et ce seul mot devrait prévenir toute méprise sur la fin, les obligations et les limites de cette protection. - C. G. Hello: *Du régime constitutionnel*. Titre III. De la liberté religieuse. (A vallási kultuszok oltalma abból következik, hogy a dolgok és személyek egyetemesen alá vannak vetve az ország szuverenitásának. A vallási kultuszok az államigazgatás területéhez tartoznak; tehát az államigazgatás az, amely oltalmazza őket; és ez az egyetlen szó elejét kellene hogy vegye minden félreértésnek ezen oltalom célját, kötelezettségeit és határait illetően.)

⁸⁹ Partout ou se cache un risque pour la société, le gouvernement regarde; il n'y a pas de devoir plus sacré. (A kormányzat örökös mindenütt, ahol valaminő veszély rejlik a társadalom számára; nincs ennél szentebb feladata.) - Ugyanott.

tározott formák szerint hozatott -: senki sem emelhet panaszt az alkotmány megsértése miatt; sőt a többség végre jónak találja magát állandónak - permanensnek - nyilvánítani, az alkotmányos jogokat részben vagy egészen felfüggeszteni, belsőleg mindenki meg lehet győződve, hogy hatalmának körét a törvényhozás túlhágta, de nyilván kifejezni e meggyőződést s szívesen cselekedni egyaránt lehetetlen a despotizmus ez új neme, mint a régi alatt. Mint a királyság, mihelyt korlátlan akart lenni, nem mulasztá el az egyes polgárokat csillagkamrák által a bírói oltalomtól megfosztani: úgy a parlamenti többségek e célt azáltal érik el, hogy bizonyos vétségekre kivételes eljárást rendelnek, vagy egész vidékeket ostromállapotba helyeznek; csak hogy parlamenti többségek ezt a törvényszerűségnek mindig több látszatával tehetik, mint királyok.

Nem pusztá feltevések ezek. Úgy hiszem, még nincsenek elfeledve az egészen törvényes alakban hozott „lois des suspects” („a gyanúsak törvényei”); tudva van még, mi soká tartá szükségesnek a konvent az önalkotta 1793-i alkotmányra fátyolt borítani. Sőt nem is szükséges annyira visszamennünk. A legújabb francia törvények a sajtó- és egyesületi jogot illetőleg, a választási törvény módosítása ez országban, hol az alkotmány I. §-a szerint a felség a polgárok összességét illeti, s az ostromállapot, mely alá Franciaország egy része vettetett, szükségtelenné tesz minden hosszabb bizonyítást.

Egyedül a tulajdon maradt még fenn, amire Franciaországban az állam abszolút hatalmát még nem terjeszté ki. A személyes szabadságnak tisztelete az, mi a birtok szentségének ésszerű alapját képezi; és napjainkban a személyes szabadság csak még a birtok körében ismertetik el. Azonban valószínű, s csak az eddig követett iránynak logikai következése, hogy az állam, a birtokra is, mint minden egyébre, végre ki fogja terjeszteni hatalmát, a közjó érdekében szabályozva azt; az egyesek rendelkezési jogát a birtok fölött szintúgy megsemmisítve, mint azt más tekintetben megsemmisíté.

Jól tudom, hogy az egyéni szabadság sohasem talál buzgóbb védelemre, mint a tulajdon körében. Midőn Robespierre az emberek jogairól konvent elé terjesztett munkálatában oly formában akarta értelmezni a tulajdonjogot, mely a személyes szabadság biztosítására kielégítőnek tartaték, hogy ti. „*az egyesnek a birtok azon részéhez van joga, melyet neki a törvény biztosít.*”⁹⁰ neki magának sem volt lehetséges elfogadtatni e nézetet, mely által a tulajdon szintúgy a törvénytől lett volna függővé, mint a személyek valának. Az állítás, hogy *az állam abszolút hatalma a tulajdon fölött a tulajdont megsemmisítené*, úgy látszik, sokakra nagyobb hatással bír, mint ha ugyanazon elvet a közoktatás és kultusz szabadságára alkalmazzuk, s elhiszem, hogy addig, *míg a birtokosoknak sikerül kezeikben tartani a törvényhozó hatalmat*, a birtok sérthetlenségének elve legalább elméletben fenn fog tartathatni; de ha elfogulatlanul tekintjük a dolgot, valószínű-e ez?

Azon pillanattól kezdve, midőn a birtokon kívül minden egyebet az állam abszolút hatalmának alávetve látunk, a birtok nem csupán *egyedül szabad*, hanem szükségképp *egyedül uralkodó*; midőn annyit, mit megrendíthetlennék gondolánk, összeomlani láttunk, feltehetjük-e, hogy a birtok fenn fogja tartani azon hatalmat, mely ellen, mihelyt egyedül áll, minden, ami csak a fönnállóval elégedetlen, szövethet.

⁹⁰ De jouir de la portion des biens qui nous est assurée par la loi. (Élvezni azt a részt a javakból, amelyet a törvény biztosít számunkra.)

⁹¹ Az uralkodás minden neme között a plutokrácia hordja legkevésbé magában fönnállásának feltételeit, nemcsak mivel minden uralom közt a legnyomasztóbb, hanem azért is, mert a birtoknak természetében fekszik, hogy azok, kik abban osztoznak, egymással ellentétbe jönnek, főleg ha a birtok - miként korunkban - a tulajdon különféle nemein alapul, melyek közül mindenik függésbe akarja hozni a többieket.

Van ezenkívül a birtokjognak még egy más veszélye is. A politikai jogok a nagy többség előtt csak azért bírnak értékkel, mert anyagi jólétük emelésére használhatók, s nem valószínű, hogy a szegényebb osztályok a nekik juttatott politikai befolyást ne fordítanák szintúgy anyagi helyzetük javítására, mint azt a gazdagoknál mindenütt tapasztaljuk, ahol az állam kormánya az ő kezeikben volt, s azért csak átmeneti jelenségnek tekinthető, hogy a törvényhozás, az általános szavazatjog mellett is, jelenleg még a birtokos osztályok kezeiben van. Nincs messze az idő, mikor mindazok, akik nincsenek megelégedve a résszel, mely nekik az államban jutott, s kik máris minden szenvedésüket a gazdagok zsarnokságának tulajdonítják, át fogják látni, hogy a törvényhozás elismert mindenhatósága mellett céljaikat törvényes úton, választási joguk által elérhetik, s midőn ezen eszközzel élni is fognak,⁹² annyival inkább, miután arra, hogy a birtok oly mértékben korlátoztassék, mely megsemmisítéséhez vezet, csak azon alapelveket kell továbbfejteni, melyek részint általában, részint a birtok külön neveire nézve - a francia forradalom óta - mint kétségbevonhatlanok, már elfogadtattak.

Arról, mit annyian beszélnek, fordítsuk szemeinket arra, amit mindnyájan 60 év óta Franciaországban tettek, s meg fogunk győződni ez állításról.

Franciaországban nemcsak minden politikai, hanem a birtokjogok nagy része is a forradalomban veszi eredetét. A középosztályok újra visszafoglalák Franciaországot azoknak utódaitól, kik az újabb történelem teóriája szerint egykor őket megrabolták, és Franciaország mostani jólétét azáltal alapíták meg, hogy oly szpoliációt merészeltek véghezvinni, minőre a római polgárháborúk óta nincs példa a történetben. Részemről nem tagadom ez eseménynek üdvös következményeit Franciaország anyagi fejlődésére, s azon körülmény sem ismeretlen előttem, miképp az új birtok, mely e szpoliáció alapján keletkezett, törvények által van szentesítve; de úgy hiszem, senki sem fogja tagadni, hogy a birtoknak ily tömeges átruházása éppen nem volt alkalmas a birtokjog szentségének eszméjét erősíteni, s hogy oly országban, hol 60 év előtt ezerektől elvették a tulajdont, s hol a törvényhozás később, midőn a veszteségért egymilliárd kárpótlást ajánlott meg, e kisajátítást jogtalanságnak ismerte el, sokkal kevésbé kell tiszteletben állni a tulajdonjognak, mint másutt.⁹³ Hol a birtokos osztályok szpoliációja s a tulajdonnak több kézbe új felosztása nagyobb anyagi fejlődésre vezetett, igen könnyen rájön az ember a gondolatra, hogy e kísérletet talán hasonló sikerrel még egyszer meg kellene kezdeni. - A francia forradalom elvileg elismerte a tulajdonjogot; s így azok között, kiket a tulajdon elleneinek tartunk, sokan vannak, kik azt szívesen a társadalom alapjául ismernék, csak hogy a birtok, szerintük, egy kissé másképp volna felosztandó. A francia forradalom példája ily vágyaknál mindig bátorító előzményül fog szolgálni.

Ugyanazt mondhatni a forradalom következtében a birtokjog körül felállított alapelvekről.

Hogy a testületi javak kisajátítása mellett nemcsak a közjó, de még más - legalább látszólagos - jogalap szóljon, azon tan állíttatott fel, hogy minden testület csupán a törvénynek köszöni létezését, s azért birtokát illetőleg is feltétlenül a törvényhozásnak van alávetve, míg az egyes, mint istentől teremtetett lény, nem törvényhozásnak köszöni létét, s azért oly birtokjogot követelhet, mely nincs feltételezve a törvényhozástól. De ha mellőzzük is mindazt, mi e különböztetésben nem áll, kétségtelen, hogy a család is (legalább minden jogviszonyára nézve) az államnak köszöni létét, mely, midőn az elsőszülöttség jogát szentesíti vagy minden gyermek

⁹² Csupán ezen meggyőződésnek köszönheti, mint sokan hiszik, Franciaország látszólagos nyugalma a közelebbi évben, s miként beszédében Thiers kimondá, a választási törvény módosítása azért tartott szükségesnek, mert a birtokosok többsége elismeré a veszélyeket, melyek, ha az összes nép megtartja a választási jogot, a birtokjogot is, és pedig a törvényhozás részéről fenyegetik.

⁹³ Lásd: Foy beszédét az emigránsok kármentesítése tárgyában. Moniteur 1825. február 22.

részére bizonyos törvényes részt szab meg, éppen úgy használja befolyását a család körében, mint midőn a testületi jószágok körül rendelkezik, s hogy annál fogva az alapelvet, mellyel a papi javak világiasítását igazolni szokták, szintűgy alkalmazhatni a család birtokjoga ellen is. (g)

Hátra van az egyén tulajdonjoga. De miben keres az támaszt egészen abszolút államok ellenében?

Midőn egykor XIV. Lajos azon kérdést intézte a Sorbonnehoz: van-e joga neki bizonyos adót követelnie? azt nyerte válaszul - Saint Simon szerint -, hogy alattvalóinak minden tulajdonát sajátja gyanánt tekintheti. - Tudományos testületek gyakran vannak oly helyzetben, melyben a tudomány fáját kénytelenek egyszersmind életfájának tekinteni, s a Sorbonne sokszor tudta nézeteit a hatalom szükségéhez illeszteni. Nem is volt akkortáiban ezen állítás oly merész, hogy vele fellépni oly tudós testület tekintélyére lett volna szükség. Egy 1695-ben, királyi jóváhagyás mellett megjelent ily című iratban: *Le testament politique de Mr. Louvois*, olvassuk: „Minden alattvaló, bárki legyen, köteles személyét, tulajdonát és vérét öfelségének felajánlani, anélkül, hogy tőle jogképpen bármire igényt tarthasson. Ha a királynak mindenét feláldozza, csak kötelességét teljesíti, és tulajdonképp semmit sem ad, mert minden a királyé.” A francia státushatalom nemcsak XIV. Lajos alatt, hanem később is egészen ezen elv szerint járt el; s ki tagadhatja, hogy hasonló körülmények között az egyéni tulajdon nélküli éppen azon kelléket, ahonnan valódi értéke származik: *a biztosságot*? - De vajon a Sorbonne elve és azok között, melyeket korunkban felállítanak, van-e egyéb különbség, mint: hogy az abszolút államhatalmat, melynek személyünk, vérünk, vagyonunk feltétlenül alá van vetve, ma nem egy egyén, hanem egy gyülekezet többsége gyakorolja? A biztosság, melyet a tulajdonra nézve igénybe vehetünk, mint egykor, úgy ma is leginkább az uralkodó jogfogalmaitól s azon meggyőződésétől függ: mennyiben tartja szükségesnek az egyes birtokát az állam céljainak elérésére.

Ahol abszolút hatalommal találkozunk - legyen az egy személyre, egy osztályra vagy az összes polgárok többségére ruházva -, ott mindenütt az uralkodó vágyainak és szükségének kielégítése tekintetik az állam legfőbb céljának, s ha a francia törvényhozás többsége azon meggyőződésre jőne, hogy az egyéni tulajdon megszüntetése az egésznek javára lesz, az általánosan elismert elvek szerint éppoly kevésbé fog hiányzani a törvényes eszköz e nézetek keresztülvitelére, mint XIV. Lajos idejében.⁹⁴

⁹⁴ Nem arról van itt szó: helyes-e e nézet, hanem csak arról: vajon az, bárha rövid időre is, a többség meggyőződésévé váthatik-e? Az ó- és újkornak sok kitűnő szelleme tekintette a birtokjogot az emberiség legnagyobb szenvedéseinek forrásául. „La nature a voulu que l'égalité dans la fortune et la condition des citoyens, fut une condition nécessaire à la prospérité des états. L'inégalité des fortunes et des conditions décompose pour ainsi dire l'homme. J'ai de la peine à deviner comment on est venu à établir des propriétés - - et si je ne craignais de manquer de respect à nos pères, quels reproches ne leur ferais-je, pas pour avoir fait une faute, qu'il était presque impossible de faire.” (A természet úgy akarta, hogy az állampolgárok vagyonának és helyzetének egyenlősége az államok virágzásának egyik szükséges feltétele legyen. A vagyonok és helyzetek egyenlőtlensége úgyszólván eltorzítja az embert. Alig vagyok képes rájönni, hogyan juthattak a tulajdon felállításának gondolatára - és ha nem tartanék tőle, hogy tiszteletlen leszek atyáink irányában, mekkora szemrehányásokat tennék nekik, amiért elkövettek egy olyan hibát, amelyet csaknem lehetetlen volt elkövetni.) Így szól Mably a törvényhozásról írt munkájában. Hasonló módon nyilatkozik Helvétius (*De l'homme*), s ha látjuk, hogy e tanok korunkban nagyobb buzgalommal terjesztetnek, mint valaha, s követői már hatalmas pártot képeznek: hasonló körülmények közt nem lehetséges-e legalább, hogy e nézetek a nép többsége által elfogadtatnak.

Miután sokan talán valószínűtlennek tartják e feltevést, s azon nézetben vannak, hogy oly társadalomban, melynek egyik alapja a tulajdonjog, biztosítékát ez a közmeggyőződésben találja: legyen szabad e helyen figyelmeztetni olvasóimat azon alapelvekre, melyeket korunkban, a tulajdon bizonyos nemére nézve, minden alkotmányos országban követnek. Azon alapelveket értem, melyek a vaspályák és egyéb közlekedési eszközök birtokosai ellenében alkalmaztatnak.

Több államban azon alapelv állítatott fel, miszerint a fontosabb közlekedési eszközök építését és működtetését az államnak kell átvennie, s hogy azok ott, hol magántársulatok kezeiben vannak, kisajátítás útján az államra átruházandók.

Három okkal támogatják ezt.

1) Mert az állam egy reá nézve annyira fontos tárgyat, minő a közlekedési eszközök fenntartása és működtetése, nem bízhat egyesek nyereszkezdésére.

2) Mert az állam, mint az állampolgárok összessége, a közlekedési eszközök készítésénél és használatánál csak az összesség érdekeit tartja szem előtt, s az ebből származó közhaszon gazdagon pótolja a vasutakra és csatornákra fordított tőke kamataiban szenvedett veszteséget.

3) Mert az állam nem tűrheti el olyan hatalom fennállását, amilyen azoké a társaságoké lenne, amelyek az állam összes közlekedési eszközei fölött rendelkeznének.

Ezen okok, melyek, mint tapasztaljuk, általánosan helyeseknek tartatnak, olyanok, hogy velük nemcsak minden közlekedési eszköz, hanem a tulajdon legtöbb nemének kisajátítását is igazolhatni.

Jó és olcsó közlekedési eszközök kétségkívül nagy fontossággal bírnak az államra nézve; de senki sem fogja tagadhatni, hogy a népnek olcsó és biztos élelmezése még általánosabb érdekű dolog. Mit fogtok felelhetni azon osztályoknak, melyek a vasutak átvételével keveset vagy semmit sem nyertek, ha az itt helyesnek ismert elv alkalmazását azon tárgyra nézve követelik, mely őket legközelebből érdekli; ha előadandják, miképp azt, amitől nemcsak az állam magasabb kifejlődése, hanem polgárai millióinak léte függ, még kevésbé lehet egyesek versenyére és nyereszkezdésére hagyni, mint az új közlekedési eszközöket? A közlekedési eszközök kérdésénél egészen helyesnek találtatok, hogy az állam nem bízhatja fontosabb érdekeit egyesekre, s a legnagyobb erőfeszítéssel óriási műveket alkottok, mik mögött messze hátramaradt mindaz, mit e tekintetben Róma tett. A vasutak készítése inkább nektek van érdektekben, mint nekünk, s mégis együtt kell hordoznunk az állam naponkinti növekedő terheit; s ím, mi nem panaszkodhatunk jogtalanság miatt, miután közvetve reánk is háramlik abból haszon. Hasonló eset forog itt fönn. Úgy látszik, mintha abból, ha az állam a nép élelmezésének gondját magára vállalja, közvetlenül csak ránk, szegényebbekre hárulna haszon, de közvetve ti is részesültök abban. Ha a nép ínségtől óva van, biztosítva vagytok erőszakos felforgatások ellen, a munka olcsóbb lesz, s műipartok más országokét legyőzendí, sőt magát a tulajdont is csak ezáltal biztosíthatjátok valóban, mert a nép nem fogja többé megtámadni a birtokjogot, ha ennek gyümölcsei biztosítva lesznek számára. Szintoly szent előttünk a tulajdon, mint előttetek, csupán a kétségbeesés támadásai ellen akarjuk azt oltalmazni, s ez csak úgy lehetséges, ha a néptáplálás gondját, a szükséges élelmiszerekkel kereskedést az állam veszi át. Ha igaz, hogy a szállítást olcsóbban és célszerűbben intézheti az állam, mint egyesek, még inkább áll ez a gabonakereskedésre: mert hiszen a tapasztalás tanítja, hogy a szállítási költségekben sohasem fordul elő oly nagy ingadozás, mint az élelmiszerek árában.

E követelés ellenében cáfolatul csak azon következményekre lehet hivatkozni, mikhez annak teljesítése okvetlenül vezetni fogna. Az állam gondoskodása minden élelmiszerről magában foglalja mindazon jogot, melyek nélkül az állam e feladatának nem felelhetne meg. Az eladás

joga mellett őt illetné az ár megszabásának joga is, melyet a termeszto termékeiért követelhet. Sőt amennyiben ez csak úgy lehetséges, ha az állam maga képes előállítani élelmi szükségait, arról is kellene az államnak gondoskodnia, hogy a föld a gabonatermesztés alól el ne vonassék, ami annyi, mint a földbirtok egyéni tulajdonát eltörölni, miután szabad használata lehetlenné lön. Miután pedig a mostani társadalom az egyéni tulajdon elvén alapul, oly szabályhoz, mely által a birtok nagyobb része - a földbirtok - a tulajdonosok kezében egyszerre egész becsét veszti, a társadalom veszélyeztetése nélkül nyúl ni nem lehet. A tulajdonnak szaporítását és nem megsemmisítését kívánja a közérdek: mert csak így lehetséges, hogy a polgárok közül mindig nagyobb szám részesüljön a tulajdonjogban.

De nem felelhetik-e a fennálló rend ellenei ezekre, hogy hiszen a tulajdonnak azon neme is, melyet nagy társulatok vasutakban és csatornáknak bírnak, csak egy eszköz arra, hogy minél többen jussanak birtokhoz? Ott, hol úgy látszott, mintha minden el volna foglalva, mintegy csuda által a tulajdonnak egy új neme támadt, s az állam, melynek érdekében állt, hogy minél többen juthassanak egyéni tulajdonhoz, mit tesz? Magának sajátítja azt el, s elvonja az egyének használatától, éspedig azért, mivel az összesség érdeke kívánta, hogy a tulajdon ezen neme célszerűen használtassék, mit a magán üzlettől várni nem lehet. Az angol parkok s annyi pusztán fekvő vagy nyomorúságosan mívelt földterület eléggé világos bizonyosságai annak, hogy a földbirtokra nézve is hasonló eset forog fönn. Ha tehát a földbirtok ellenében hasonló mód követetnék, ti. ha az állam az egyének földbirtokának igazságos kisajátításáról gondoskodik, ezek szintoly kevéssé emelhetnek panaszt. Ez esetben is csak a közérdekben, sőt az összesség biztossága miatt foglaltatik le a birtok, s egyformán kármentesítettik mindenik.

Az egyéni birtokjog pártolói említik a teljes kárpótlás lehetetlenségét, s mindenesetre úgy tetszik, mintha egész földterületének megvétele minden állam pénzerejét felülmúlná; de ezen ellenvetés is csak látszólagos azon alapelvek mellett, melyek korunkban a pénzről felállítatnak, vagy legalább gyakorlatba vétettek. Miután senki sem vonja kétségbe az állam jogát: adósságot csinálni és szükség esetében bizonyos papíroknak kényszerárfolyamot adni: a földbirtok-tulajdon kisajátítása nincs nagyobb nehézségekkel összekötve, mint a közlekedési eszközöké, mert a kisajátított összes földbirtoknál szintúgy kezében van adósságának hipotékája, mint amott. S azon esetben is, ha az állam nem képes eleget tenni kötelezettségeinek, a földbirtok volt tulajdonosai, kik azért státuspapírt kapnak, egyáltalában nem panaszkodhatnak valamely különös igazságtalanság miatt, csupán oly kiváltságtól fosztatván meg, mellyel az állam ellenében a tulajdon egyéb nemei már rég nem bírnak - a *biztosság* kiváltságától.

Erősen meg vagyok győződve, hogy mindazon okokat, melyek a közlekedési eszközök kisajátítása mellett felhozatnak, következetesen lehet alkalmazni a földbirtok kisajátítására is, és kik ez okokat egyszer elfogadták, azoknak a birtokjogot elvileg itt sem lehet védniök. Ne higgyük azonban, hogy az egyedüli, sőt legnagyobb veszély, mely korunkban a személyes tulajdont fenyegeti, az ellene intézett egyenes megtámadásokban rejlik. Az állam jelen intézményei ma sokkal biztossabb eszközt nyújtanak az egyéni birtokjognak megsemmisítésére.

Legyen szabad egy oly férfiú nézeteit idéznem, kit senki sem fog a kommunistákhoz számítani, s ki mindenkor határozottan nyilatkozott az egyéni tulajdonjog ellen intézett megtámadások megcáfolására.

„Mit kell tennie most a második francia forradalomnak, az 1848-i köztársaságnak? - így szól Lamartine, a köztársaság múltjáról és jövőjéről írt röpiratában. - Feladata a célt, mit az első forradalom a tulajdonra és jogegyenlőségre nézve kitűzött, s részben el is ért, még inkább megközelíteni, azaz: miután az első forradalom a tulajdont mindenkire nézve megszerezhetővé s mindenki közt megoszthatóvá tévé, arra kell törekednie, hogy az ingóbbá legyen, s általánosabban *oszoljék fel*, éspedig erőszak nélkül, úgy, hogy senkinek tulajdona azonnal el

ne vétessék - *adó útján*. Kik a felhőkben vagy vérpatakokon át keresik az álkommunizmust, kezükben tartják a valódi kommunizmust, csak hogy nem akarják azt látni és megismerni. *A valódi kommunizmus az adó*. S nem csudálatos-e, ha a nép e megváltó ellen zúgolódik, s a demokraták vonakodnak önként megajánlani az adót. Mennyi szóba, fáradságba és időbe kerül felvilágosítani a népet valódi érdekeiről.”⁹⁵

Lamartine nem tartozik egy párthoz sem, s nem hiszem, hogy érintett nézetében az egyéni tulajdon sok pártolója osztozzék, mi azonban állításainak igazságából semmit sem von le, amennyiben velük csak a dolgok jelen állása fejeztetik ki. Azon hatalom, melyet korlátlan adóztatási joggal ruházunk fel, s melynek joga van egyszersmind meghatározni: a tulajdon egyes nemei közt mily mértékben osztassék fel az adó, minden birtokról szabadon rendelkezhetik, vagy legalább arról, mi a birtoknak értéket ad: - *jövedelméről*; s csak az állam szükségétől és a törvényhozó akaratától függ: mily terjedelemben akar élni e jogával. S midőn az állam jelen szerkezete mellett a közszükségek évenként növekednek, ellenben a túlnyomó befolyás, melyet előbb a birtokos osztályok a törvényhozásra gyakoroltak, tőlük mindinkább elvonatik: a birtoknak egyre nagyobb megadóztatása nemcsak lehetséges, hanem valószínű.

1848-ban egész Európa államjövedelmei 2097 millióra mentek.⁹⁶ Ebből 931 millió a polgári közigazgatásra, 637 millió a státusadósságok kamataira, 385 millió katonatartásra, 94 millió az 50 uralkodó család tartására fordított, míg az összes státusadósság 15 937 millió forintra emelkedett. Ha összehasonlítjuk e számokat bármely országban az előbbi évek államszámadásaival, s egyszersmind egybe hasonlítjuk az előbbi évek terheivel, melyek ezeknek fedezésére a birtok különböző nemeinek jövedelmeitől adók fejében vették, s ha végre tekintetbe vesszük, minő arányban növekedtek az utóbbi években a közterhek, és pedig éppen ott, hol az alkotmányos központosítás elve legtökéletesebben keresztülvitetett: nem fogjuk igen merésznek találni azon feltevést, hogy az adó végre oly magas fokra emelkedhetik, mely némely birtoknál a jövedelem nagy részét, s néhol az egész jövedelmet elnyeli. (*h*)

Sokat beszéltek a birtokos osztályok szívtelenségéről, a plutokrácia önzéséről s a nép szerföltti elnyomatásáról, s különösen az angol pénzarisztokráciát - némelyek, mivel pénzuralom, mások, mivel mégiscsak arisztokrácia - a legkeserűbb szemrehányásokkal illették. Annyit mindenesetre meg kell engedni e szemrehányásokból, hogy a birtokarisztokrácia mint osztály (mert egyesekről nem szólunk) tisztán emberszeretetből oly kevésbé hajlandó nagyobb terheket elvállalni, mint az állampolgárok egyéb osztályai. Ha mindazáltal látjuk, hogy még ott is, hol minden törvényhozási befolyás kizárólag a birtokos osztályokat illeti, ezek is kénytelenek voltak a szaporodó közterheknek mindig nagyobb részét elvállalni: ha a birtokos osztályok törlek el Angliában a gabonatorvényeket, ők szüntetének meg vagy szállítanak alább - s pedig olykor az államkincstár veszteségére - némely indirekt adót, s végre kényszerítve érzék magukat az államszükségek egy részét jövedelmi adóval fedezni, mely alól a semmivel vagy csak kevésbé bíró osztályok ki vannak véve: ha, mondom, mindez lehetséges vala oly korban, midőn a birtokos osztályok elhatározó, sőt kizárólagos befolyást gyakoroltak a törvényhozásra - csupán azért, mivel ameddig azon alapelvhez ragaszkodunk, hogy az államnak mindenre ki kell terjesztenie gondoskodását, sem az államkiadások progresszív irányát nem gátolhatjuk, sem azokat másképp nem fedezhetjük, mint nagyobb teherkivetés által; míg végre azon elv elfogadására kényszerülünk, hogy *nem csupán a birtok mennyisége szerint kell kiszabni az egyesnek részvétét a közterhekben, hanem hogy a gazdagabbnak többel kell azokhoz járulnia,*

⁹⁵ Lamartine: Le passé, le présent et l'avenir de la République. Ch. VIII.

⁹⁶ Europa's Staaten, ihre Grundkräfte, Schulden und Civillisten v. F. X. Hlubek. 1849.

mint a szegényeknek: nem valószínű, sőt nem bizonyos-e, hogy ezen irányt a demokrácia uralma alatt még nagyobb következetességgel folytatandjuk, s a birtokos osztályok által már elismert alapelvek továbbfejlesztése által oly állapotnak megyünk eléje, midőn egyetlen birtokos sem fogja kétségbe vonni Lamartine állítását, miszerint a valódi kommunizmust az adóban kell keresni.

Állíták, hogy sohasem létezett nagyobb állam, melyben az egyéni birtok joga el nem ismeretett volna. Nem vizsgálom ez állítás helyességét. Hogy azonban voltak viszonyok, midőn a földbirtok tehernek tekintetett, s a birtokosokat büntető törvények által kelle kényszeríteni annak megtartására, eziránt senki sem fog kétségkedni, ha jártas a történelemben. (i)

Ha egyszer azon elvet állítják fel, hogy az államnak kell intéznie mindent, ami a polgárok nagy részére nézve fontos, s ha ekképp az állam körét s egyszersmind annak szükségeit mindig kijebb terjesztjük: az egyesnek birtokjogát is szükségképp mindig szűkebb korlátok közé kell szorítani, mindinkább alávetni azt az állam korlátlan hatalmának. Az igen mindegy, hogy ez közvetlenül történik-e, elvileg megtámadván az egyéni birtokjogot, mint az újabb kori állam feladatával összeférhetlent, vagy úgy, hogy az állam a jövedelem nagyobb részére igényt képez. Annyi kétségtelen, miképp a veszélyt nem egyes pártok szenvedélyességében, hanem azon elvekben kell keresni, melyek szerint államunkat rendeztük, s azért e veszélyt egyes pártok elnyomásával nem is hárihatjuk el.

A szabadság és uralom fogalmai rokonok. Miként a szabadság abban áll, hogy saját erőnket s mindent, ami felett rendelkezünk, önválasztotta célok elérésére használhatjuk: úgy az uralkodás nem egyéb, mint a hatalom, mely által a mieinken kívül mások erőit is felhasználhatjuk saját céljainkra; és ebből szükségképpen következik, hogy a birtok fogalmának az uraloméhoz hasonló viszonyban kell állani, mint a szabadságéhoz. Amint nem lehetséges egyéni szabadság a birtokjog elismerése nélkül: úgy uralmat sem képzelhetni akképpen, hogy ki ne terjesztessék alattvalóinak birtokára is. Az arálynak, melyben az egyén és birtoka uralom alá vannak vetve, ki kell végre egyenlítettetni, s miként egészen természetes volt, ha a középkor bárója abszolút szabad birtokával, ennek nevében a felségjogot is birtokkörébe vonta: úgy az abszolút uralom fogalma, melyet az újabb kori államokban a nép összessége igényel, szükségképp oda vezetend, hogy az összességnek alá fog vettetni minden egyesnek birtoka.

Egészen abszolút állam s az egyénnek valódi, azaz biztosított birtoka nem férhetnek meg egymás mellett. Szükséges alapelvül állítani fel az elsőt, anélkül hogy az utóbbi iránti igényről lemondjunk, valódi esztelenség: ruháztassék bár a főhatalom egyes személyre, egyes osztályra vagy a polgárok többségére.

Foglaljuk össze a mondottakat.

Mióta a római birodalom romjain új államok alakultak, a jelenkorig nem változott a fejlődés iránya. Mindig és mindenütt ugyanazon törekvés: *egészen abszolúttá tenni az államot*. Minden haladás a mívelődés pályáján csak e törekvés céljához vitt közelebb, s azon nagy események, melyek minden más tekintetben átalakíták a viszonyokat, ez egyre nézve csak ugyanazon irányban vezették tovább az európai emberiséget. A XVI. század reformációja s a XVIII-nak forradalma csak tovább folytaták a királyság munkáját. Amaz, midőn az egyházat aláveté az államnak, s ez, midőn a népre ruházta át az állam hatalmát: csak azon akadályokat rombolák le, melyek az állam korlátlan hatalmának még útjában állottak, míg elvégre oda jutottunk, hogy az élet minden viszonya közül, az egy birtokjogon kívül, semmi sem maradt, amire nézve az egyén szabadsága az állam mindenhatóságának nem volna korlátlanul alávetve. Az egyéni szabadság ez utolsó bástyáját is fenyegetve látjuk.

Elveket állítanak fel s alkalmazának máris a birtok egyes nemeire, melyek ha általánosan elismertetnek, meg fogják semmisíteni a birtokjogot. Az állam szükségai folyvást növekednek, s mind nagyobb részt vesznek igénybe a jövedelemből; és ha az egyéni tulajdon szentsége elvben még fennáll is, nem tagadhatni, hogy az napjainkban szűkebb korlátok közé van szorítva, mint volt.

Mily jövődő felé vezet e haladás?

A JÖVŐ

Ha igaz, hogy azon irány, melyben az európai népek századokon át haladtak, szükségképp oly viszonyok alakulásához vezetett, melyek az egyéni szabadságot az állam uralmának mindinkább alávetették; s hogy a jelenben is minden, ami körülöttünk történik, csak ezen irány előmozdítására szolgál: jövőre nem lehet más kilátásunk, mint az, hogy e következetes törekvés végre el fogja érni célját, s hogy az államnak az élet minden viszonyára tényleg is meg fog adatni azon korlátlan hatalom, melyet az elmélet az állam számára igénybe vett. Miután pedig a történelem tapasztalása bizonyítja, *hogy az államnak sohasem adatott át korlátlan hatalom anélkül, hogy ez egyes személynek korlátlan uralmához nem vezetett volna*: - mert népek a műveltség aránylag alacsony fokán is képesek a szabadságra, de legmagasabb fokán sem képesek az uralom gyakorlására nagyobb államokban, s így mindig egyesekre kénytelenek bízni jogukat, - előrelátható: miként - ha az irány, melyben eddig haladtunk, ugyanaz marad - *korunk minden politikai törekvésének szükséges eredménye egyesek korlátlan uralkodása (a cézárizmus) lesz.*

Talán merésznék tetszik az állítás, hogy oly mozgalom, mely a szabadság nevében kezdetett, s amelynek minden lépése azon elv egy-egy diadalának hirdettetett, végre egyes fejedelmek korlátlan uralmához fog szükségképp vezetni: de csak azon nagy pártok eljárását kell nyugodtan szemlélnünk, melyek Franciaországban egymással szemközt állanak, s meg fogunk győződni ezen állítás igazságáról.

Thiers a tulajdonról írt munkájában így szólt a felforgató párthoz: „cherchez donc, cherchez dans cette société défaite et refaite tant de fois depuis 89, et je vous défie de trouver autre chose à sacrifier que la propriété” (Kutassatok csak, kutassatok ebben a 89 óta annyiszor felbomlasztott és újból rendbehozott társadalomban, és nem hiszem, hogy találtok más feláldozható dolgot, mint a tulajdont); s ezzel kijelölé az egyetlen pontot, mely körül Franciaországban a küzdelemnek forogni kell. Tulajdonképpen csak két párt áll ez országban egymással szemközt. Egyik az egész társadalmi rendet meg akarja változtatni, s az államot a vagyonközösség eszméjén újból alkotni; a másik párt az egyéni tulajdon s az ezen nyugvó társadalmi viszonyok mellett száll sorompóba. Mindkettő sokszorosan meg van osztva. A rend védői mint legitimisták, orléanisták, napóleonisták és köztársaságiak - elleneik mint kommunisták és szocialisták állanak egymással szemközt.

Lényegileg azonban mindezen egyes töredékek, melyekre a társadalom védői és megtámadói oszlanak, azon egy célra törekszenek, s ha fő érdekeiket látják veszélyben, minden ellenszenvük dacára is egyesülnek. *Csupán a tulajdon kérdése körül tűnik fel a pártok közt kiegyenlíthetlen ellentét.*

Márpedig bármelyik győzzön e két nagy párt közül az előttünk folyó küzdelemben: a győzelem eredménye, a dolgok természetes folyama szerint, szükségképp egyesnek korlátlan uralma leend.

A KOMMUNIZMUS

Megjegyzém e mű egyik főnebbi részében, hogy a legnagyobb veszély, mely a társadalmat a kommunizmus részéről fenyegeti, abban áll, mert ez csupán azon alapelvek logikai továbbfejlesztése, melyeken a jelenkor minden államintézménye nyugszik. Innen van, hogy egy, számra csekély iskola tanai aránylag kevés idő alatt nagy pártok jeligéi lettek, hogy korunk szocialistái, minden reájuk halmozott gúny dacára, azt kiálthatják elleneiknek, mit szent Ágoston a kereszténység ellenségeinek mondott: „illud scio, quod isti irrisores nostri pauciores sunt hoc anno, quam fuerunt priori” (tudom, hogy gúnyolóink az idén kevesebben vannak, mint amennyien előbb voltak); innen van, hogy immár azok ellenében is, kik - mint állítják - az emberi természettel ellenkező elveket hirdetnek, s egyáltalában lehetetlent akarnak, minden eszközt fel kell használnunk, mely az államnak rendelkezésére áll; s hogy végre azon különös látványt szemléljük, miszerint a fennálló rend ellenei gondosan kerülnek az erőszakos összeütközést, míg a rend védői azt óhajtják, s a törvényhozás konzervatív többsége kénytelennek érzi magát azon alkotmányt, melynek lételetét köszöni, alapjában - a választási törvényekben - változtatni, hogy az a felforgató pártnak eszközül ne szolgáljon. Lehetetlen a kommunizmust *elvben* megtámadni, anélkül hogy egyszersmind az államintézmények alapelveit meg ne ingassuk, melyeket fönn akarunk tartani, s az államnak elvégre nem marad a veszélyes tanok ellenében egyéb óvszere, mint az anyagi erő.

Részemről igen fel tudom fogni az ellenszenvet, mellyel korunkban a szocializmus és kommunizmus ellen fellépnek. A veszély nagysága, mely az egész társadalmi rendet fenyegeti, érthetővé teszi azon szenvedélyességet, mellyel e tanokat ostromolják. De nagyon téved, ki azt hiszi, hogy túlságos vádak s egészen hamis állítások által, melyeket a szocializmus ellen felhordunk, a fenyegető veszélyeket elhárítjuk. A vádak között, melyeket a szocializmus ellen emelnek, egy sincs, melyet egykor a kereszténység ellen nem használtak volna.

Nem „hostes humani generis” (az emberi nem ellenségei) névvel illették-e az első századokban a keresztényeket?⁹⁷ Nem vetették-e szemükre, hogy a tulajdont megtámadják, s midőn vakbuzgóságukban az ókor műemlékeit lerombolták, nem vádolák-e őket is barbarizmussal, istentagadással?⁹⁸ nem állíták-e - éspedig ezt joggal -, miszerint oly társadalmi viszonyok, milyeneket az első keresztények be akartak hozni, nagyobb államokban lehetetlenek: mert a tökély és az önfeláldozás oly mértékét kívánják, minő az életben fel nem található?

Hasonlítsuk össze Symmachus beszédét, melyet 382-ben II. Valentinianus császár előtt Milánóban tartott, s melyben Victoria szobrának visszahelyezését sürgette, Szent Ambrosius feleletével: s amabban Guizot nyugodt előadására, az utóbbiban pedig korunk új iskoláinak szenvedélyességére ismerünk.

Még a IV. század vége felé is a régi vallás mellett nyilatkozott a nép míveltebb része, a senatus arisztokráciája és a birodalom legnagyobb városai; s ami magát a szellemi arisztokráciát illeti is, előttünk egy Hieronymus, Augustinus, Paulinus, Victorinus, Prudentius iratai

---

⁹⁷ *Andr. Teuber. Exerc. Hist. crit. de martyribus christianis, de odio humani generis convictis. Bruns. 1734. (Történeti-kritikai áttekintés az emberi nem gyűlöletével vádolt keresztény mártírokról.) T. T. Gruner. De odio humani generis, christianis olim a Romanis objecto. Coburg. 1755. (Az emberi nem gyűlöletéről, amivel a rómaiak a keresztényeket vádolták.)*

⁹⁸ *Ch. Worm. De veris causis: cur delectatos humanis carnibus et promiscuo concubitu christianos calumniati sunt ethnici. (Annak valódi okairól, hogy a pogányok miért vádolták a keresztényeket emberhúsevással és erkölcstelen együttlakozással.) Reichenberg. De atheismo christianis olim a gentilibus objecto. (Az egykori pogányoknak a keresztények ateizmusát illető vádjairól.)*

sokkal nagyobb becsűek, mint kortársaik művei; de tagadhatlan, hogy a forma tökélyét illetőleg, melyre annyit tartott a régi kor, ami iránt ellenben oly közönyösséget tanúsítanak a szent atyák, oly férfiak, mint Ammianus Marcellinus, Aurelius Victor, Eutropius, Symmachus, Ausonius, Claudianus stb., sokkal kitűnőbb íróknak tartattak az egykorúak által, mint fönnebb nevezett vetélytársaik, kik csupán merész és veszélyes röpiratkészítőknek (pamphlétaires) tartattak.

Ami az erkölcsiséget illeti, igen természetes, hogy ez a keresztények mellett szólott. De csupán azon erények kölcsönöznek egy pártnak tekintélyt, melyeket koruk véleménye ilyeneknek ismer; s a polgári erényeket illetőleg nem kedvezőleg ütött volna ki a keresztényekre nézve az egybehasonlítás.⁹⁹ Sőt keresztényi szempontból is emeltettek már a IV. században némi panaszok a klérus erkölcsi magaviselete ellen.

Mondották, hogy a kereszténység győzelme barbarizmusba döntené a világot, hogy általa végtelen nyomor áradna az emberiségre, s csak századokon keresztül tartó küzdelmek után alakulhatna ismét új rend.

Mindez beteljesedett, s némely dolgok a kereszténység szükséges eredményeül tekinthetők; és mindemellett nem diadalmaskodott-e mégis a kereszténység az ókor civilizációja fölött?

A kommunizmus tanait némelyek a kereszténységben keresték, s meg akarák mutatni, hogy ami ellen annyira buzgólkodunk, már a szentírásban s az egyházatyákban bennfoglaltatik. Nehéz megfogni: mint lehet a kommunizmus és a kereszténység lényegét annyira félreismerni, hogy valaki ily állítással fellépjen?

Oly vallás közt, melynek fő hittana, hogy országa nem e világból való, s oly tan közt, mely valósítását éppen e világon, éppen az állam körében keresi; oly vallás közt, mely egészen az egyéni szabadságon alapszik, s oly tan közt, mely minden egyéni szabadságot megtagad; oly vallás közt végre, mely lemondást, s oly tan közt, mely anyagi élvezet hirdet: - csak tudatlanság vagy rosszakarát találhat hasonlatot. Egészen más dolog, ha nem a tant, hanem azon állást tekintjük, melyet a kereszténység keletkezése első századaiban a társadalom és állam ellenében elfoglalt; e tekintetben nagy a hasonlat, s azért mindazon okok, melyeket a kommunizmus ellen használni szoktak, egyáltalában semmit sem bizonyítanak.

Ha sikerül megmutatni, hogy a kommunizmus a társadalom felbontására s civilizációnk megdöntésére vezet: a kereszténység kezdete mutatja, hogy ez még korántsem bizonyítja lehetlenségét.

Ha győzelmesen felállítjuk is a tételt, miszerint a kommunizmus nem csupán a létező társadalommal, hanem általában az emberi természettel ellenkezik: ebből csak az következik, hogy a kommunizmus, ha egyszer a jelen társadalmat feldúlta, tanait az emberi szükségekhez szintúgy fogja alkalmazni, mint ez a kereszténységgel történt, és az abszolút népfenség elvével is mindenütt történni fog, ahol azt rendezett állam alapjául használni akarják. (k)

Azt állítani pedig, hogy a kommunizmus elvei bizonyos módosításokkal sem férnek össze az újabb kori állammal, általában minden rendezett államszerkezettel ellenkezik: - igen nagy tévedés; mert nem igaz, hogy oly társadalmi viszonyok, minőket a kommunizmus akar, egyes államokban - és pedig nagy államokban -, sohasem léteztek volna.

---

⁹⁹ Hiszen sok keresztény volt, ki a hadi szolgálatot, sőt a házasságot is összeférhetetlennek tartá a keresztényi tökélyvel, „Qui militat gladio, mortis minister est.” - „Disrumpe omnia vincula tua” („Aki karddal harcol, a halál szolgája.” - „Szakítsd szét összes bilincseidet.”) mond Szent Paulinus.

Azon iskolák, melyek az egyéni tulajdon megszüntetését jól rendezett államintézményekkel megférhetőnek állítják, sok példát hoznak fel nézeteik igazolására. Idézni szokták Mózes és Lykurgos intézkedéseit, az első keresztények és kolostorok vagyonközösségét; India példáját, hol több községben a földbirtok közkezelés alatt van, s a termés a község tagjai közt bizonyos kánon szerint felosztatik - mindezt sok kenetességgel és sok felületességgel fel szokták hozni, és tagadhatlan, hogy e példák mindenike ellen fontos ellenvetések szólnak.

Az: hogy kis államokban létezett vagyonközösség, még nem bizonyítja a kommunizmus kivihetőségét oly országban, mint Franciaország - mondják sokan. Mutassatok egy nagyobb országot, hol ily intézmények csak rövid ideig is fennállottak.

A történet erre is mutat példát. Hosszú időn keresztül élt hasonló intézmények alatt száz- meg százezer ember; a terjedelmes államterület jól kezeltetett, földművelés és ipar emelkedett; az állam, ez intézmények mellett, hódítások által kijebbe is terjeszté határait, s oly egybeolvasztási erőt tanúsított a legyőzött népek irányában, hogy hasonló példára alig akadunk a történelemben. Sőt miután elenyésztek is ez intézmények, ezt nem a belőlük fejlődött bajok, hanem előre nem láthatott külső események idézték elő, s ezen intézmények csak az állammal együtt, melynek háborítlan nyugalma annyi ideig biztosíták, enyésztek el.

Midőn Pizarro az inkák országát meghódítá, három részre osztva találta azt: a nap, az inkák és a nép számára.

A nap birtoka a templomok, a pompás kultusz s a számos papság fenntartására vala szentelve; a másik rész a királyi ház és rokonai s a kormány szükségére; a harmadikat fejenként oszták ki a nép között.

Huszonnégy éves korában minden peruinak nőül kelle vennie egy tizenhét éves leányt. A község vagy kerület, melyben lakott, ez alkalommal lakot jelölt ki számára. Egyszersmind az ő és neje tartására elegendő földet mutattak ki neki, melyhez minden született gyermek részére adatott némi pótlék. A föld felosztása évenként újra ment véghez, s a földművelő birtoka családjának száma szerint apadt vagy szaporodott.

Az egész földet a nép művelte. Először a nap birtokát; aztán az aggok, betegek, árvák és a tetteleg szolgálatban lévő katonák: szóval a községbeliek azon részének földéit, kik e foglalkozást maguk nem végezheték. Ha ez megtörtént, mindenki saját számára dolgozott. Utoljára művelék az inka földéit.

Hasonló rendszert követtek az iparüzésben. Minden lámanyj a nap és az inka kizárólagos tulajdonául tekintetett. Az országban szétszórva pásztorok őrizetére bízták, koronként megnyíraték, s a gyapjú közraktárakba hordatott, és minden család kapott házi szükségére elegendő gyapjút, mi a nőknek adatott át megfonni és megszöni. Ha ez elkészült, minden házban az inka számára fontak és szőttek. Az állam részére szükséges kelme mennyiségét és minőségét az ország fővárosában határozzák meg, aminek megtörténtével a munka a tartományok közt kiosztatott.

Különösen e célra rendelt hivatalnokok ügyeltek fel a gyapjú kiosztására, s vigyáztak, hogy a különböző munka az arra legalkalmasabb kezek által készíttessék. Időről időre elmentek a házakhoz, s utánanézték, hogy a munkát lelkiismeretesen végezzék. E felügyelet nem csupán azon munkákra szorítkozott, melyek az inka számára készültek, hanem azokra is kiterjedt, melyek az egyesek házi szükségére voltak készítve, nehogy a nyersanyag, melyet saját használatára kapott mindenki, elrontassék, s valaki nélkülözni találja a szükséges öltözetet. Ily munkák körül az ötéves gyermektől a vén matrónáig a ház egész női része foglalkozott. Az elaggott és beteg embereken kívül senki sem eheté henyélve kenyerét. A henyéség büntetett volt, melyet szigorúan fenyítettek.

Hasonló eljárás volt szokásban a kormány egyéb szükségeire nézve. Az ország minden bányája az inka tulajdona volt. Kizárólag számára művelék azokat oly emberek, kik e munkában jártasak voltak, s e végre azon kerületből választatának, hol a bányák voltak. Minden, az alsó osztályhoz tartozó perui földművelő volt, s tartozott magáról gondoskodni földeinek megművelése által. Kevesebben műszaki ismeretekre tanítottak, s néhányan azon finomabb iparcikkekkel foglalkoztak, melyek az inka és udvarának fényűzésére szükségesek voltak. A munkát e végre rendelt biztosok oszták fel.

A termékek és kézművek egy részét a fővárosba vitték az udvar használatára; a többi raktárakba, melyeknek az ország különböző részeiben nagy számmal voltak. Ez szolgált az ország szükségeinek fedezésére. A takarékos kezelés mellett fennmaradt készlet más osztályú tárukba hordatott, terméketlen évek vagy oly egyének számára, kiket betegség, vénség vagy más szerencsétlenség akadályozott a magukról gondoskodásban. Ily intézkedések mellett Peruban lehetetlenné volt téve a pauperizmus. Senki sem szegényedhetett el, de nem is gazdagodhatott meg. A perui nép egy körben forgott, hol rendezve volt minden, s az emberi ösztönök és szenvedélyek előtt el vala zárva minden tér.

Annak, hogy e rendszer mellett az ország anyagilag fejlődött, bizonyítványául szolgálnak azon nagy utak, melyeknek nyomai ma is bámulattal töltik el az utazót. Ez utak hosszában szállodák voltak az inka és udvara, úgyszintén a hivatalos utazók számára. Más utazók Peruban nem voltak. Minden öt mérföldnyire kis házakat építenek azon futárok számára, kik - posta gyanánt - továbbszállíták a kormány rendeleteit.

Szükségtelen részletesebb leírásába bocsátkozni azon intézményeknek, melyek ez alapelveknek a perui államban alkalmazását lehetővé tévők. Prescott - egykorú források után dolgozott - története Peru meghódításáról mindenki által megolvasható; belőle a legrészletesebb tudomást lehet meríteni mindezekről, s mindenki meggyőződhetik, miszerint Peru ez intézményekkel s azok által - legalább szomszédaihoz képest - nemcsak magas fokára emelkedett a jólétnek és műveltségnek, hanem hatalmát más népek fölött is messze kiterjeszté. A mondottak eléggé bizonyítják e helyen, hogy azon alapelvek, melyeken a kommunizmus alapszik - tudniillik az egyének teljes alárendelése az állam alá, s ezzel egybekötve minden egyéni tulajdon megszüntetése -, nagy államokban is gyakorlatilag fennállhatnak. Kétségtelenül oly nagy despotizmus volt az ár, melyen Peru lakói az anyagi jólétet megvásárlák, minőre alig mutathat példát a történet. Annak, ki az egész államszerkezetet fenntartá, korlátlan hatalommal kelle bírnia, úgyhogy Atahualpa inka elmondhatá Pizarrónak, miszerint akarata ellenére még a madarak sem mernek Peruban repülni, s a közbiztonság úgy kívánta, hogy a szellemi fejlődés szoros korlátok közé szoríttassék. Mindez azonban nem bizonyítja, hogy a kommunizmus egyáltalában lehetetlen, hanem csak azt, hogy nem állhat fönn abszolútizmus nélkül, s igazságtalan volna a kommunisták iránt, aki azt hinné, hogy ezek maguk át nem látják rendszerüknek ezen szükséges eredményét; hiszen, hogy megelőzzék a veszélyeket, melyek az egyének nem egyenlő képességéből az egyenlőségre nézve származhatnának, az egyesek nevelését s tevékenységét feltétlenül alárendelik az államnak.

Nemcsak a kommunista iskolák nevezetesebb hirdetői, hanem azok is, kik utópiák szerkesztésével foglalkoztak, szükségesnek tartottak oly hatalmat, melyet mindenhatósággal ruháznak fel, hogy a dolgoknak isteni rendét lehetővé tegye az emberek közt. Gyakorlatilag csak kevés lényeges a különbség, hogy a kommunizmus nézete szerint e hatalomnak az egyesek szabad választásából kell kifolyni: mert, ahol egyéb szabadság nem hagyatott a népnek, a választási jog maga sem hosszas életű, s a kommunista Franciaország például szintoly könnyen le fog róla mondani, mint a republikai, midőn Napóleont tíz évre s aztán egész életére konzullá s végre császárrá választotta. Hiszen a szabad választási jog is a szabad verseny elvén alapul, s

nem lehet semmit ez ellen mondani, amit a másik ellen állítani szintén nem lehetne. Azon rendszer mellett, melynek legfőbb, sőt egyedüli célja az egyenlőség megalapítása, s oly szervezet létesítése, mely mindent kizár, ami versenyt szül: - ily rendszer mellett, mondom, mint lehetne ragaszkodni oly intézményhez, mely mind a két kitűzött céllal nyílt ellentétben áll?

A kommunizmusban éppen nem azon egyes javaslatok teszik a lényegét, melyek ellen annyi élccel és tudományossággal szoktak sorompóba szállani. Miként Cabet, kommunista hitvallomásában, a család fenntartása mellett nyilatkozik, míg mások azt a teljes egyenlőség rendszerével s minden élvre engedett jogával összeférhetlennek tartják: úgy alig van a kommunizmus tanai közt egyetlenegy is, mely körül a legfelölőbb véleménykülönbség nem mutatkoznék (1). A lényeg, mire nézve a kommunizmus minden követője egyetért, abban áll, *miszerint az állam céljául a teljes egyenlőséget, s eszközül e célja az egyén föltétlen alárendelését az államnak tekintik*. S miután az egyén teljes alávetése az állam hatalmának csak úgy lehetséges, ha az államot korlátlan hatalommal ruházzuk fel, és mivel az általános egyenlőség elvét akkor lehet leginkább megközelíteni, ha az alól csupán *egy személy* van kivéve, következik: hogy a despotizmus nemcsak ellentétben nincs a kommunizmus elveivel, sőt szükséges eredménye ennek, s oly forma, melynek elvei annak leginkább megfelelnek.

Nem a kommunista elvek győzelme, hanem csupán az lehetlen, hogy ezen elveket valaha más valósítsa, mint az abszolutizmus. *S azért a kommunizmus győzelme mindenkor egyszersmind a despotizmusé leend.*

S viszont ha azon pártokra fordítjuk figyelmünket, melyek e veszélyek ellenében a társadalom megmentése körül fáradoznak: látni fogjuk, hogy ezek is, ha a küzdőtéren diadalmasan meg akarják állani, oly eszközökhöz kénytelenek folyamodni, melyek - hacsak e részben a történet régi tapasztalatai nem csálnak - szintűgy - az abszolutizmus megalapításához vezetnek.

A FENNÁLLÓ REND VÉDŐI

Azok közt, kik a fennálló rend mellett lépnek sorompóba, s elleneik között az egyetlen lényeges különbség abban áll, hogy ezek megtámadják az egyéni tulajdont, amit amazok minden társadalmi rend alapjának tekintenek.

Melyek már az eszközök, amik által az egyéni tulajdont a megtámadások ellen védniök kell?

Egy nagy szónok a választói törvény tárgyalásakor Franciaországban állítá: hogy ha az egyéni tulajdon - bár törvényesen - eltöröltetnék, minden szántóföld mellett ott állana az illető tulajdonos, fegyverrel kezében megvédeni birtokát. Nagy szónoki hatásra számított állítás, de nehezen nyugtathatja meg a birtokosok bármely osztályát. A földbirtokosok tudják, miképp a földet egyes ember sok ellen a legjobb fegyverrel sem védheti meg; s a tőkepenészek bajosan tartandják célszerűnek a tulajdonnak oly biztosítékát, mely - ha elégségesnek mutatkoznék - könnyen eszébe juttathatná a földbirtokosnak, ugyanez eszközt azon beavatkozások ellen is megkísérteni, melyek bírói ítélettel s végrehajtási rendelettel ellátva veszik igénybe a földet valamely hitelező számára a tulajdonostól.

„A tulajdon biztosítása csak úgy lehetséges, ha az államnak erőt adunk azt minden megtámadás ellen védeni, s egyszersmind biztosítékot szerzünk az iránt, hogy az állam ezen hatalma a tulajdon oltalmára mindig használtatni is fog.”

Miután általánosan el van fogadva Rousseau nézete: hogy az állam hatalmának korlátozása annak megsemmisítésével egyre megy,¹⁰⁰ s miután Franciaország alkotmánya azon határokat, melyek közt az egyéni szabadsággal élni lehet, szintoly feltétlenül a törvényhozás akaratától tevé függőkké, mint a kommunizmus:¹⁰¹ egészen az törvényhozástól függ az állam hatalmát annyira kiterjeszteni, amennyire szükségesnek találja. Tetszése szerint növelheti az anyagi erőt, mely az államnak rendelkezésére áll; veszély idején, melynek beállítását az állam ítéli meg, a polgárok minden jogát, melyek az államhatalom ellenében veszélyesek lehetnek, korlátozhatja, felfüggesztheti, s e korlátozást az ország területén bárhová és minden időben kiterjesztheti, és előző vagy utólagos szabályai által nemcsak minden cselekedetet, hanem még a véleménynyilvánulást is elnyomhatja, ha a fennálló rendre nézve veszélyesnek látja. Bármennyire szaporíthatják béke idején a hadsereget, bármennyi új várat építhetnek; s ha a polgári őrsereg egy részét vagy az egészet lefegyverezni szükségesnek látják; ha végre az egyesületi jog vagy az esküdtszékek felfüggesztése kívántatik: mindez egészen alkotmányos alakban és formák szerint már többször megtörtént. Ha elfogadjuk, hogy sarkalatosaknak ismert elveket el lehet, sőt el kell vonni a vitatás teréről,¹⁰² akkor a törvényhozás megújíthatja az 1835. szept. 9-i törvényt, s eltilthatja a tulajdonjog elméleti tárgyalását, sőt a közjó nevében gyakorolt megelőző cenzúra sem ellenkezik azzal, ami az első francia forradalom alatt történt,¹⁰³ s talán ismét alkalmazásba jöhet. Kétségtelen, hogy ez elvek mellett korunkban, midőn minden kormánynak annyi anyagi eszköz - vasút, távírda stb. - áll rendelkezésére, oly hatalommal lehet felruházni az állam főhatóságát, milyennel soha egy kényúr sem bírt ez ideig; s mindaz, minek napjainkban tanúi vagyunk, mutatja, miként a birtokos osztályok - melyeknek kezében a törvényhozást még ott is találjuk, hol általános szavazatjog van - teljes mértékben tudják használni azon eszközöket, melyekkel megtámadás esetében tulajdonukat megvédhetik.

¹⁰⁰ La limiter, c'est la détruire. (Ha korlátozásnak vetik alá, ezzel meg is semmisítik.) - *Contrat social*. L. III. Ch. 16.

¹⁰¹ Hasonlítsuk össze Cabet kommunista hitvallomását Franciaország minden újabb alkotmányával, s e tekintetben a legnagyobb összhangzást fogjuk találni. „Úgy hiszem, hogy a törvénynek szabályozni kell mindazt, ami a közrendet és jólétet illeti, s a szabadságnak abban kell állani, hogy tehessük mindazt, amit a törvény nem tilt, s elmulaszthassuk, amit nem parancsol” - így nyilatkozik Cabet. - A francia alkotmány erre vonatkozó pontjaira már előbb figyelmessé tevém az olvasót.

¹⁰² Hello.

¹⁰³ Tudva van, miképp a cenzúra sohasem kezeltetett szigorúbban, mint e forradalom alatt. Ismeretes többek közt - hogy csak egy nevetséges példát említsünk - miszerint Voltaire *Brutus*-ának adatásakor e verssorokat:

„Arrêter un Romain sur de simples soupçons
C'est agir en tyran, nous qui les punissons.
(Egy római pusztán gyanú alapján letartóztatni annyi,
mint zsarnokok módjára cselekedni, és mi megbüntetjük őket.)

ekképp kelle változtatni:

„Arrêter un Romain sur un simple soupçon
Ne peut être permis qu'en révolution.”
(Egy római pusztán gyanú alapján letartóztatni
csupán forradalom idején engedhető meg.)

De ha kérjük: vajon lehetséges-e az államhatalom oly kiterjesztése, minőt a tulajdon védelme igényel, anélkül, hogy egyszersmind a politikai szabadság minden biztosítéka ne semmisítessék meg? e kérdésre csak tagadólag felelhetünk.

Miután az állam tényleges hatalma nem a törvényhozás határozataitól, hanem a végrehajtás anyagi erejétől függ, mely ismét ennek egysége által feltételeztetik: a törvényhozás, mihelyt meggyőződik afelől, hogy a társadalmat csak úgy tarthatja fenn, ha a végrehajtó hatalmat korlátlan joggal ruházza fel - kénytelen leendő hatalom gyakorlását *egy személyre bízni*, ami által ez a törvényhozás irányában hasonló helyzetbe jön, minő a törvényhozásnak állása a felséges néppel szemközt. Valamint a törvényhozás, reá ruházott teljhatalmánál fogva, ezt a nép akarata ellen is használhatja: szüntűgy fordíthatja az, ki a törvényhozás által ily korlátlan hatalommal felruházott, ezen hatalmát a törvényhozás ellen is. Nincs szüksége egyéb igazolásra, mint mellyel a törvényhozás szokott élni a nép ellenében: miszerint azok java kívánja, kiktől hatalmát nyeré, hogy tetszésükön túltegye magát. Jogi szempontból a legfőbb államhivatalnok ily eljárását nem lehetne menteni; azonban a kérdés: ki gyakorolhasson az államban egészen abszolút hatalmat? soha nem a jog, hanem mindig a hatalom kérdése, s az államcsínyeknek (coup d'état) egész sorát mutathatja fel minden nép története, melyből megtanulhatjuk, miként egészen jogtalan cselekmények sem tartoznak a lehetlenségek sorába, s az állam legfőbb szolgálja, éppen mivel mindenkinek szolgál és így mindenkinek szüksége van rá: könnyen fölemelkedhetik mindenkinek urává.

Minél korlátlanabbá tétetett az államhatalom, hogy a társadalom e fenyegető veszélyek ellen biztosíttassék, annál közelebb áll a despotizmus veszélye; s amely pillanatban a tulajdont egészen biztosítottnak tarthatni, mivel az azt védő hatalomnak semmi sem állhat ellent: egyszersmind meg lesz alapítva az abszolút uralom is. Oly hatalom ellenében, melynek semmi sem állhat ellent, nincsenek biztosítékok; s oly állam, melyben a polgár minden biztosítékot nélkülöz, mindenkor csak despotia; uralkodjék bár XIV. Lajos, vagy egy választott államfő. Miután pedig a legfőbb hatalom bitorlásának veszélye nem azon módtól függ, mely szerint az valakire ruházott, hanem az állástól, amely számára kijelöltetett: az érintett feltevés ellen csupán két ellenvetést hozhatni fel:

1) hogy annak, kire a legfőbb hatalom bízoték, érdekei a törvényhozás többségeivel megegyeznek, s hogy ennél fogva nem valószínű, miszerint ez hatalmát a törvényhozás, vagyis közvetve saját érdekei ellen használja;

2) hogy a törvényhozás magának tartja fenn határozni mindazon eszközök felett, melyek nélkül a hatalom gyakorlati alkalmazása lehetetlen, s hogy ennél fogva annak ellenében, kire a végrehajtást bízta, ugyanazon biztosítékkal bír, melyek őt az alkotmányos királyság ellenében illették.

Ami az első okoskodást illeti: mindenki előtt világos, hogy amely pillanatban a főhatalom egyes személyre ruháztatik, erre nézve egészen új, osztályi érdekeit nagyon túlnyomó érdekek támadnak: *saját hatalmának érdekei*.

A másik ellenvetésre nézve néhány megjegyzés mindenkit meggyőzhet: mennyire alaptalan az érintett remény.

Az államhatalom korlátlanak ismertetik el.

Miért?

Mert a tulajdonjogot, mint a társadalmi rend alapját, csak úgy lehet védeni, ha az állam ellenállhatlan hatalommal ruházott fel.

Az állam korlátlan hatalmát csak a végrehajtó hatalom gyakorolhatja; s azért, ha a kitűzött célt el akarjuk érni, e hatalomnak mindenekfelett erősnek kell lenni. A végrehajtó hatalom gyengítése lehetségessé teszi a közrend elleni támadást, s minden támadás a közrend ellen a tulajdon veszélyezteteti: ily körülmények közt várhatni-e, hogy azok, akik a tulajdon biztosításáért mindent készek feláldozni, a végrehajtó hatalom kihágásai ellenében nagyon feltékenyek lesznek alkotmányos jogaikra nézve? Nem fognak-e inkább, hogy az összeütközéseket elkerüljék, mindent eltérni, s jobb idők reményében nyugodtan venni a végrehajtó hatalom merényeit, sőt védeni azokat, míg egykori szabadságukból semmi egyéb nem marad fenn, mint az üres forma, és végre ez is, mint az uralkodói szeszély áldozata vagy a hízalgés végső adója elenyészik.

De fölteszem, hogy csalatkozom; megengedem tehát, miképp a birtokos osztályok ez érdekeik és jogaik közötti harcban, midőn vagyonuk és politikai jogaik biztossága közt kell választaniuk, a jog mellett határozzák el magukat, s eltökélik, hogy a végrehajtó hatalomnak, mely korlátaín túllépett, ellen fognak állani.

Mi következik ebből?

Az, hogy a köztársaság elnöke, vagy bármint neveztessek, kire a főhatalom bízva lesz, nem hivatkozhatik a szabadság ellen intézett támadásaiban a törvényhozás határozataira; hogy a bitorlás a törvényes formát nélkülözni fogja, s hogy az alkotmányos gyülekezetek történetében egy gyalázzal kevesebb fordul elő. Ennyi minden eredménye a törvényhozás szilárdságának. Kire a köznyugalom és biztonság érdekében minden hatalom átruháztaték, a törvényhozás határozatai ellen használandja most e hatalmat, s a dolgok fennálló rendét annál könnyebben felforgatandja, minél több eszköz adatott kezébe annak megoltalmazására. Nem csupán a római birodalomnak van Rubicon, melyet a senatus parancsa ellen átléphetni; s miként az angol parlament tábornokából Lord protector, a vendémiaire-i győzöből a 18 brumaire-i férfiú fejlődhetett ki: hasonló körülmények közt szintaz történhetik és fog mindenütt történni; s ily esetekben a jövőndő sem fogja elítélni azon férfiút, ki ilyesmit eszközölt, hanem azokat, kik e merész lépést lehetségessé tették, midőn a nép szabadságát az államhatalom irányában megsemmisíték, s akképp rendezék az államot, miszerint az egyesnek, hogy az uralmat kezébe ragadja, nem a népet kelle szabadságától megfosztani, hanem csak egy gyülekezettől elvennie a hatalmat, mellyel az többnyire rosszul élt. Én ugyan egyetlen esetet sem ismerek a történetben, midőn ilyféle változás, legalább első pillanatban, nem a nép érdekében történt volna.

De minden alkotmány elleni lépést meg lehet akadályozni. Ha a törvényhozás valóban a birtokosok érdekeit képviseli, ezek választottaikban oltalmazni fogják saját hatalmukat; míg a vakmerő bitor, ki csupán hadseregére támaszkodik, csakhamar átlátja, hogy nem a római légiókkal, hanem polgárokkal van dolga, akik a vörös respublika és kommunizmus ellen ugyan engedik magukat használtatni, de soha az alkotmányos szabadság ellenében.

Mindez többször volt már elmondva, s talán sokan még hiszik is; végtére is azonban nem egyéb azoknak optimizmusánál, kik a jelen viszonyok közt igen kényelmes helyzetben találják magukat, s nem foghatják meg, hogy a dolgok fennálló rendét nem tartja mindenki minden lehető állapot között legjobbnak. Miként a nép hatalma ott, hol egy abszolút kormány e hatalom használatának minden lehetőségét elzárja, csak ideális: úgy van a dolog a birtokos osztályok hatalmával is, ha - a választáson kívül - minden eszközt elveszünk a polgároktól, mely által az állam kormányzására befolyást gyakorolhatnának.

Bízassék az állam egész közigazgatása a központi hatalomtól függő hivatalnoksereg; korlátoztassék a sajtó, az egyesületi és gyülekezési szabadság, minden város és környék, hol az államhatalom ellen fenyegető jelenségek mutatkoznak, állíttassék ostromállapot alá: s a

birtokos osztályokból oly tömeg válik, mely egyesülve a legnagyobbat eszközölhetné ugyan, mely azonban - miután mindenkit elkülönöztek - tehetetlensége érzetében az államszerkezet megváltoztatását nyugodtan veendi; s éppen mivel érdekeinél fogva a fennállónak barátja, szintűgy fog ujjongani a bitornak, ki kezére keríté a hatalmat, mint előbb azon hatalomnak, mely most megdöntetett. S az is csalódás, ha a birtokos osztályok érdekeit azonosaknak tekintjük, vagy azt képzeljük, hogy a fegyveres erő korunkban úgy van alkotva, hogy az alkotmányos szabadságra veszélyes nem lehet: mert a fennálló rend a fegyveres erő oltalmára csak addig számíthat, míg a sereg s főképp vezérei annak fenntartását óhajtják.

De tegyük fel, hogy minden birtokos: a tőkepénzesek és a földbirtokosok osztálya, a kereskedők, kik szabad kereskedést, s az iparúzők, kik iparuknak védelmét óhajtják, egyetértenek, és hogy a hadsereg, mely - nagyobb részben - nem tartozik a birtokos osztályokhoz, sem vezérei, sem ellenséges indulatú pártok által magát elcsábítani nem engedi: mi mindennek az eredménye?

Harc, és pedig éppen a vagyonosok és vagyontalanok között, mely - a történetek tanúsága szerint - ha egyszer elkezdődött, sohasem végződik másként, mint a szabadság bukásával.

Mert ha feltesszük: hogy az, kinek korlátlan hatalom adatott a birtok oltalmára, azon esetben, ha ezt személyes uralmának megalapítására akarja használni, a törvényhozás részéről ellenállásra talál, igen valószínű, hogy a merész férfiú, ki a főhatalom után nyújtja kezeit, miután magát más eszközöktől megfosztva látja, azon pártok szövetségében keresendi védelmét, melyeknek segítségére legalább addig számíthat, míg velük egy célt követ, azaz: az alkotmány felforgatását; a bitor, kit a törvényhozás a törvény oltalmán kívülinek nyilvánított, és azok, kik mindig a törvény oltalmán kívül álltak - természetes szövetségesek; s megvallom, csodálkozom, hogy miután annyit beszélnek a kommunizmus veszélyeiről, miért nem gondolnak a lehetőségre, hogy ezen eszmék egy merész ember által korlátlan hatalmának megalapítására felhasználhatók? Ha a kommunisták az államfő választása elvéről lemondanak, vagy ha azt választják ez állásra, aki a legfőbb hatalomra törekszik: a kommunizmus főnökét oly hatalommal ruházhatja fel, milyennel, Paraguay diktátorán kívül, senki sem bírt. Nem lehetséges-e, hogy egyszer ily szövetség létrejön? Hány példát mutat a történet, hogy a birtokosok a hatalommal szövetkeztek, s hallgatag ekképp szóltak e hatalomhoz: „biztosítsd tulajdonunkat, s átadjuk érette szabadságunkat”. - Nem lehető-e az is, hogy a birtoktalan osztályok lépnek hasonló szövetségre, s azon feltét alatt, hogy mások birtoka közöttük felosztassék, lemondanak a politikai befolyásról, melyből különben is rég ki vannak zárva. S bizonyos-e, hogy ez ajánlat mindig vissza fog utasíttatni? Akadjon egy Konstantinja a kommunizmusnak, s meg fogjuk látni: valóban oly lehetetlen-e győzelme, mint állítják?

Montesquieu szelleműs művében, melyben minden igazabb, mint azon alapelvek, melyekből kiindul, azon nézetet állítja fel, miszerint a köztársaság alapelve az erény. Nem fogok e helyen időzni, hogy megmutassam, miképp a köztársasági, mint minden más kormányforma nem bizonyos alapelvek, hanem bizonyos viszonyok eredménye; de annyi kétségtelen, hogy a francia köztársaság nem felel meg Montesquieu elvének. A francia köztársaság elve: *bizalmatlanság*. Miként a társadalom alsóbb osztályai azon meggyőződésből indultak ki, hogy csak az általános szavazatjog s azon könnyűség, mellyel a létező kormányt, forradalom útján, minden pillanatban felforgathatják, nyújt nekik biztosítékot az elnyomás ellen: úgy a birtokos osztályok minden cselekményének irányát a félelem határozza meg. A francia nép minden osztálya csak saját biztosságát kereste köztársasági alkotmányában; intézmények által akarta védeni állását mindenik, megtámadások ellen; s mily biztosíték védi magát az alkotmányt, s vele az összes alkotmányos jogokat annak merényletei ellen, aki milliók választottjának

mondhatja magát, aki a fegyveres erő fölött rendelkezik, s akinek az állam egész hatalma át van adva?

Az egyetlen biztosíték, amely, azon erő gyengítése nélkül, mely a tulajdonnak oltalmára a végrehajtó hatalomnak szükséges, fönn vala tartható: csupán e legfőbb államhivatalnok választásában áll.

Ha valószínű, hogy az általános szavazatjog mindig egy Washington-t állít az állam elére, ha sok ilyféle emberre számíthatni, úgyhogy minden negyedik évben egy új található, kiben a legnagyobb erély a legtisztább polgári erénnyel párosul; ha emellett valószínű még az is, hogy ily férfiak diktátori hatalmat vállalnak csak azért, hogy oly viszonyokat fenntartsanak, melyek között a vagyonbiztonságnak minden szabadság feláldoztatik: akkor azon ösvényen, melyen Franciaország a rend zászlaja alatt halad, csakugyan nem fenyegeti veszély a szabadságot. De ha feltesszük, hogy a milliók a választási jog gyakorlatában csak egyszer is tévedhetnek, s oly férfiú kezébe adják a legfőbb hatalmat, ki a hatalom csábjainak nem tud ellenállani: meg kell engednünk, hogy e férfiúnak, a jelen körülmények közt, több eszköz áll rendelkezésére terveinek kivitelére, mint valaha. A merész, ki uralom után vágyódik, mindig vagy a birtokos osztályokra, melyek félelmükben áldozatul vetik politikai jogaikat birtokuk biztosításáért, vagy ezek elleneire bizton számíthat. Az államcsínyek (coup d'état) örökös nesze Franciaországban, mely oly könnyen hitelre talál, legjobban bizonyítja: mily közel a veszély, mely Damokles kardjaként függ a szabadság felett.

Valóban úgy van. Az eddig követett ösvény óriási lépésekkel vezet egyes ember korlátlan, önkényes uralmához. Akár az európai államok eddigi fejlődésének folyamatát tekintjük, akár azon pártok törekvéseit, melyek Franciaországban a hatalom felett versengenek: mindenütt ugyanazon meggyőződésre jutunk.

A kommunizmus, midőn oly társadalmi rendet akar alapítani, mely csupán egyesnek korlátlan hatalma által tarthatja fenn magát, s a fennállónak védői, kik e veszély ellenében az államhatalom korlátlanságában keresnek oltalmat, csak különböző utakon munkálnak ugyanazon cél felé, s egyedül afölött foly a vita: ki nyújtsa a koronát Caesarnak?

Az államtudományokban minden ismeret valódi forrása a tapasztalat, s a fönnbbi állításokat csak úgy lehet helyeseknek tartanunk, ha történeti tapasztalatok által igazoltatnak.

A létező viszonyokat mindig rendkívülieknek találják az emberek, melyekhez hasonlók sohasem léteztek. Így ma is. De nyugodtabb vizsgálódás után azon meggyőződéshez jutunk, hogy az emberiség előttünk ismeretes történetében van egy korszak, melyben a mostanihoz hasonló dezorganizációnak indult minden viszony. Avagy a fényes előadásmód, mellyel az örök város története megíraték, elhomályosíthatá-e az igazságot annyira, hogy azon hasonlóság figyelmünket elkerülhetné, mely a jelenkor és azon időszak közt létezik, midőn Róma a dicsőség diadalkoszorúival ékesítve uralma bíborpalástjában az enyészetnek ment eléje.

Róma története két korszakra oszlik, melyeket egymástól külön kell választanunk, ha a jelenkor viszonyainak felvilágosítására használni akarjuk.

A római alkotmánynak alapul szolgáló elvek ugyanazok, melyeket az ókor minden népénél - ameddig a görög-római polgárisodás terjedt - feltalálunk. A meggyőződés: *hogy az egyesnek szabadsága csak az államhatalombani részvételben áll, s hogy az állam érdeke a legjobb, mely elől minden egyéb tekintetnek háttérbe kell vonulni*, ez képezi minden ókori állam alapját, s ezen alapon épült Róma alkotmánya is. Mint államszerkezete alapelveiben, úgy helyzetére nézve is Róma századokon keresztül hasonló maradt más ókori államokhoz. Hatalmasabb, mint sok más, s polgárainak erényére s halhatlan tetteik dicsőségére büszke; nagy, múltjánál s a bizalomnál fogva, mellyel mindenki hitt e közállomány öröklétében - mindezek mellett

Róma századokon át *város* maradt; s ha később határai lassankint tágultak is, s gyarmatok és szövetségek által befolyása Itáliának egyre nagyobb részére kiterjedt: még ekkor is a római állam fogalma mindig azonos maradt a *városéval*. S éppen mivel századokon keresztül eléggé bölcs volt a meghódított vagy a nagy Rómához önként csatlakozó államoktól csak hadisegélyt s a szükséghez képest némi függést követelni: ezáltal állhatott fönn századokig anélkül, hogy más alkotmányra lett volna szüksége, mint amely egy város igazgatására célszerűnek mutatkozott.

Nagy változásokon ment át ez alkotmány. A királyi hatalmat évenként választott két hivatalnokra ruházták; az államhatalomban részesülés jogát kevés uralkodó nemzetségről lassankint az egész népre terjesztették ki, s a plebejusok és a patríciusok közt létezett különbség végre egészen kiegyenlítettett; mind e változtatások azonban csak olyanok voltak, melyek egy *város* alkotmányában előfordulhatnak, s azoknak eredményeit oly kevéssé lehet napjaink királysága s arisztokráciája mellett felhozni, mint korunk demokráciája nem hivatkozhatik ésszerűen azon jó következményekre, melyeket a plebejusok győzelme a római közállományra nézve előidézett. Valameddig Róma *város* maradt: történeteiben csak az egyes találhat példányokat; a jelenkor államai hasztalan keresnek előzményeket.

Egészen más, ha Róma történetének másik korszakára fordítjuk figyelmünket, midőn a körülmények által kényszerítve, a keskeny körből, melyben addig mozgott, kilépett, s városból - e szó mai értelmében - *állammá* lett.

Gyakran állíták - sőt azon tudós szójárások közé sorozható, melyekkel korunkban tudományos vizsgálatokat kezdeni szokás, s melyeknek eredménye többnyire ismét csak egy új frázis szokott lenni -, gyakran állíták: miképp az ókor s az újabb kor államai közt a különbség abban áll, hogy amazokban csak az államra, emezekben csak az egyénre van figyelem.

Úgy hiszem, eléggé megmutatám az eddigi mondottakban, mennyire valótlan ez állítás korunk viszonyait illetőleg. Az újabb kor minden alkotmánya mind az állam körére, mind az egyesnek szabadságára nézve, mely most is csupán a politikai jogosultságban áll, ugyanazon elveket állítja fel, melyeken az ókor minden alkotmánya nyugodott. Ha egybe hasonlítjuk Róma viszonyait azon korban, midőn a polgárjog Itália lakóinak nagy részére s aztán minden lakosára kiterjesztették, a jelenkor legtöbb államának viszonyaival: meg fogunk győződni, hogy a római államnak ugyanazon feladatot kelle megoldania, mely most a legtöbb államban előáll, s e feladat: *azon alapelveket, melyek egy város kormányzására célszerűeknek mutatkoztak, egy nagy ország területére alkalmazni.*

Róma egészen más úton jutott e helyzet kényszerűségébe, mint az újabb államok. Rómában otthonosak voltak ezen alapelvek, általuk lett naggyá a város, s a nehézségeket csak az állam növekedése idézte elő. A mai államok rég elérték jelen nagyságukat, mielőtt ez alapelvek mellett nyilatkoztak; de azért Róma és korunk helyzete nem kevésbé hasonló: *ott is az állam elvei és annak viszonyai között létező ellentétet kelle megoldani.*

Ily hasonlóság tűnik fel a múlt és a jelen között más tekintetekben is, ha Róma viszonyait a reszpublika hanyatlásának korszakában vizsgáljuk.

A patríciusok és plebejusok közt folytatott hosszas harcok után Rómában is végre a jogegyenlőség elve győzött. Miként a tiers état, sok küzdés után, megsemmisíté a nemesség minden kiváltságát: hasonlóan sikerült Róma plebejusainak üres névre s pusztára címre szorítani a patríciusok minden előjogát, s a Gracchusok előtt már oda fejlődtek a dolgok, hogy Rómában is csak két osztálya volt a polgároknak: *a sokkal és a kevéssel vagy semmivel sem bírók* osztályai. E viszonyok természetes következményei szintén azok voltak, mint napjainkban. Miután a gazdagság lett az egyetlen eszköz, mellyel Rómában az államra nagyobb befolyást

lehet gyakorolni: a gazdagodási vágy a nép minden osztályát szintúgy mozgásba hozta, mint korunkban. Kevés kézben halmozódott össze minden birtok, s egészen elszegényedett a tömeg, melynek minden politikai jogot megadtak anélkül, hogy eszközt nyújtottak volna neki, hogy nyomorú életét másképp tengesse, mint szavazatának áruba bocsátása által. (m)

A vallásnak az államhoz való viszonya is mutat fel hasonlóságot Róma akkori és a jelenkor viszonyai között. Miután a tudomány a jog körét az erkölcs és a vallásétól különválasztotta: korunk államai megkísérlék a tudománynak megfelelő alakot adni szervezetüknek, s így a vallásos fogalmaktól egészen függetlenül fejlődtek, sőt oly elveket állítottak fel, melyek a kereszténység tanaival ellentétben vannak. Hasonló eset volt Rómában. Róma vallása, mint minden vallás az ókorban, a nép egyéniségével szoros összeköttetésben állott. Miután a római polgárság fogalma egész Itáliára kiterjesztetett: a vallás, régi alakjában, nem felelt meg az állam kellékeinek; s ámbár a köztársaság minden eszközzel fönn akarta tartani azt, amiben egykor Róma legerősebb támaszát találta, az állam gyakran kénytelennek érezte magát ott, hol vallásos fogalmak akadályai gördültek útjába, ezeket elhárítani, vagy - nem figyelve a nép hitére - hatalomszóval megváltoztatni azokat. (n)

S hová vezették Rómát e körülmények, hogyan sikerült megoldania a feladatot, mely most előttünk áll, a világtörténet legnagyobb népének, melytől sem a közszellemet, sem a politikai tapintatot nem vitathatja el senki, s mely éppen azon korban oly gazdag volt nagy emberekben?

Alig volt biztosítva Róma Karthágó leromboltatása által külvészélyek ellen, midőn azon polgári zavarok elkezdődtek, melyek között nagy részben nemes s majd kivétel nélkül a hon dicsőségeért lelkesült férfiak hazájuk vesztét elkészíték. Mint a tenger a dagály óráiban csendesen emelkedik, s borítja el az alacsony partokat: úgy terjeszkedett, korábbi időkben, Róma uralma; most a szélvész által felrázott óceán képében tűnik fel a borzasztóan nagyszerű kor. Minél magasabbra emelkednek a hullámok, annál ellenállhatatlanabban nyomulnak a határszélek felé, lerontva minden gátat, míg a végetlen árterületen hab habbal küzd, s a küzdelem között egy sem marad tisztán. Alighogy a nemes Gracchusok életükkel lakoltak csalódásukért, Marius lép helyükbe, saját emelkedésére eszközül használván az alsóbb osztályokat. Utána Sulla következett, s míg ő azon álmért, hogy az ő Rómát helyreállítsa, polgártársainak legnemesebb vérént ontotta: Róma hozzászokott az egyeduralom eszméjéhez; azután Pompejus, kit nagynak neveztek, megadván neki személyes tulajdonain kívül minden eszközt, hogy az lehessen. Végül Caesar lép fel, nagyságban és romlottságban élő képe korának; kegyetlen szenvedély nélkül, szelíd odaadás nélkül, s mindkettő amidőn magasabb tekintetek kívánták: hogy ti. Rómát s a világunalmat megszerezhesse. Caesar a nép embere, ki mint konzul, a Gracchusok példájára, agráriai törvényt hoz javaslatba, s midőn a senatus megtagadta hozzájárulását, a nép által viszi azt keresztül; aki, miután Hispániában Pompejus híveit legyőzván, a városba visszatért - 12 napos diktátorságát csak arra használja, hogy az adósok szomorú helyzetén könnyítsen, s a száműzöttek gyermekeinek jogait visszaadja. Volt-e valaki inkább arra hivatva, hogy a népet a főurak (optimates) szívtelen zsarnokságától megszabadítsa és a már szinte egy század óta tartott forradalmak szenvedéseinek véget vessen? Kit illetett meg inkább, mint őt, a korona, az aranyszék s a szobor az utolsó királyé mellett? Ki vala méltóbb a világunalmat a legnagyobb nép után örökölni, mint e legnagyobb férfiú? Azonban még egyszer emelé fel fejét a bosszuló szabadság. Legnagyobb terveinek közepette, midőn Róma törvényeit egy nagy törvénykönyvbe akará gyűjtetni, s azokat az egész világra ráparancsolni, midőn Karthágót, Korinthuszt és Capuát romjaikból fölemelendő s a korinthusi szorost átmetszendő vala, és Róma hódítója Nagy Sándornak tetteit Ázsiában elhomályosíthatni remélte: akkor hullott el egy összeesküvés tördőfészei alatt Caesar, ki azon hitben, hogy Rómának inkább van szüksége őreá, mint neki Rómára, megveté más zsarnokok elővigyázati szabályait. A római

légiók még egyszer kelnek csatára a köztársaságért. Ismét kitör a polgárháború, előbb a szabadságért, s midőn rövid küzdés után ez legyőzetik, afölött: kit illessen a hatalom. Brutus és Cassius után még Sextus Pompejust kell legyőzni, s miután Octavianus és Antonius megoszták a római világot, ismét fegyverrel kell fenntartani Róma egységét, ti. azt, hogy Róma csak egy úrnak engedelmeskedjék.

Borzalommal tölt el bennünket e korszak története, midőn a senatus, a lovagság s a nép, Róma és Itália, a szabad lakosok s rabszolgáik csaknem szünetlen harcban állanak egymás ellen; midőn mindenki a szabadság nevében hatalomért, a gazdag birtokáért, a szegény napi kenyéréért küzd, míg, Sallustius szép szavai szerint, a köztársaság a harcos felek közt szét tépett.¹⁰⁴ Sohasem volt Rómának több kitűnő férfja, sohasem tűnik fel előttünk nagyobbak a közállomány, mint e pillanatban, midőn Sulla haldokló kézzel képes még a világot féken tartani, s leverőleg hat reánk a gondolat, hogy ily nagyságnak így kelle végződnie. Nem a nagy Caesar, hanem eszélyes unokaöccse előtt bukik meg végképp a köztársaság, oly férfiú előtt, ki minden harcban, hol érette győztek, aludni vagy megbetegedni tudott, kit gyávasága miatt gyűlöltek a veteránok, s kiben, hogy e nép fölött uralkodhassék, melynél eddigelé csak hőslélekűség vagy ékesszólás által lehetett hatalomra jutni, még ez utóbbi tulajdon is oly teljesen hiányzott, hogy azt is le kelle előbb írnia, mit nevével beszélni akart, s kinek hírnökre volt szüksége, hogy magát a nép által megértesse.

Miként volt ez lehetséges? Az állam szerencsétlenségét egyesek fondorkodásainak kell-e tulajdonítanunk, s az ókori írók példájára a Gracchusok vállára hárítanunk a felelősség egész terhét?

Caius Gracchus egyik legkitűnőbb férfja volt korának, s Tiberius, bár csak elleneinek előadása után ismerjük, mint minden nemes tulajdon példányképe tűnik fel. Nézeteik, melyekből kiindultak, helyesek valának. Ha folytatni akará diadalait Róma, ha fönne akart állani, Itáliát, melynek erejével győzött, meg kelle szabadítania az elnyomástól, mely annyira ment, hogy Itália erős földművelői, kikből Róma legjobb harcosait szerzé, sok helyen rabszolgák által szorítottak ki. Ha a várost a legnagyobb veszélyektől óvni akarták, azok számára, akik minden államügy felett határoztak, meg kelle szerezni az önállóság eszközeit is. A Gracchusok javaslatai igazságosak voltak. Igen kevés jártasságú Róma történeteiben az, aki a kommunizmus követeléseire hasonlítja Tiberius Gracchus indítványait, melyek csak abban álltak, hogy az állam földbirtoka, melynek hasznóbérét néhány hatalmas család monopolizálta, a birtoktalanok közt osztassék fel. Az, hogy Itália minden lakosa a polgárjogban részesíttessék, amire Caius törekedett, szükséges következménye volt azon viszonyoknak, mik által Itália lakosai Rómára nézve nélkülözhetlenekké lettek. Miután Rómában a plebejusok s a patríciusok közt minden rendi különbség eltöröltetett; miután idegenek, kik hadifoglyokul hoztak a városba, felszabadítás által a római polgárjogban részesíttettek; miután annyi gyarmatot telepítének, s a latin városok polgárainak megengedék Rómába települniök s ezáltal minden polgári jogban részesülniök: Itália lakosainak kirekesztése a város jogaiból nem vala többé fönntartható. S talán jobb lett volna Róma érdekeire nézve, e jogot látszólag önként hozott törvény által idején megadni, mintsem hogy bevárassék az időpont, midőn hosszas, bár győzelmes háborúk kényszeríték a várost e határozatra.

Amily helytelen a Gracchusok kárhoztatása, szintoly hibás azok nézete, kik úgy vélekednek, hogy a gracchusi törvények elfogadása megmenthette volna bukásától Rómát. Köztársaságban, ahol a nép rég hozzá van szoktatva az élelmiszereknek csaknem ingyen kiosztásához, s

¹⁰⁴ Ita omnia in duas partes abstracta sunt, ut respublica quae in medio fuerat dilacerata. *Jugurtha* XLI. (Így az egész nép két pártra szakadt, és az államot, mint valami közpredát, széjjeltépték.)

szavazatának áruba bocsátását mint keresetmódot többre becsüli a fáradságos földművelésnél: ily államban a földfelosztás nem nyugtathatá meg a nép felizgatott szenvedélyeit. Később megadták Itália lakosainak a polgárjogot anélkül, hogy ebből Róma vagy Itália viszonyainak javulása következett volna.

Maga az erköcsromlás inkább eredménye, mint oka azon politikai viszonyoknak, melyek Rómát megbuktaták. Nézetem szerint egészen igaza van Schlossernek, midőn állítja, hogy e romlottság festésében némi túlzás van, s tévedünk, ha azt hisszük, mintha azon bűnök, melyek Róma vesztét előidézték, a respublica előbbi korszakaiban ismeretlenek lettek volna. A történelem, minden rétori ékesség mellett is, mellyel az örök város múltja leíratott, bizonyítja, hogy Róma sohasem volt híjában uzsorásoknak, akik pénzsomjukért hazájuk létét kockáztaták.

A római köztársaság vesztének valódi okát sem egyesek önzésében, sem a főurak kincssomjában, sem a nép romlottságában nem kell keresnünk; nézetem szerint alkotmányában rejlik az, mely, mihelyt Róma uralma egész Itáliára kiterjedt, többé nem vala fenntartható.

Oly alkotmány, mely a legfontosabb ügyek feletti határozást a népre bízta, s dicsőséget és befolyást csak a tömeg kegye által tesz elérhetővé, csak addig célszerű, míg az állam ügyei könnyen áttekinthetők, s azoknak helyes vezetése minden egyest, ki arra befolyással bír, közvetlenül érdekel. Mihelyt a római fórumon a külpolitika kérdései s távol országok sorsa felett kelle határozni: a régi alkotmány számtalan nehézséggel és veszéllyel volt egybekötve; veszélyekkel, miket csak addig lehetett kikerülni, míg az alkotmány maga módokat nyújtott, melyek által a nép ártalmas végzéseit kivitelükben meg lehetett akadályozni, s talán egyetlen alkotmány sem létezik, mely ilyenmő biztosítékokban gazdagabb, mint a római volt. Ismeretes az auguriumok és a censura befolyása, s azon jog, mellyel minden néptribun megakadályozhatá tiltakozása által társainak indítványait.

Midőn a római polgárjog Itália minden lakosára kiterjesztetett, mindezen eszközök, mik által a demokrácia tévedéseinek káros eredményeit meg lehetett előzni, alkalmazhatlanokká váltak, vagy legalább elveszték hatásukat.

Az egészen a helyhez kötött vallás, ha a városban s környékén fönntarthatá is előbbi befolyását, nem bírt fékező erővel Itália többi lakosaira, akik előtt az mindig idegen maradt. Ugyanezt mondhatni a censorságról is. Mert szinte lehetetlen, hogy egy férfiú, nem csupán azoknak, kiknek körében élt, hanem egy egész ország távol lakosainak is azon mértékben bírja személyes bizalmát, mely nélkül a censorokéhoz hasonló bírói hatalom a legnagyobb önkénynek tekinthető. Miután lehetetlen volt a polgárok erköcse felől elegendő tudomást szerezni, nem lehetett többé a censorságot előbbi szigorral gyakorolni, s így az alkotmánynak e támasza is ledőlt. A tribunok pedig, hogy kezdeményezéseik akadályait elhárítsák, önmaguk semmisíték meg hatalmuk azon részét, mely által a tribunátus a fönálló intézményeknek oltalmára felléphetett.

Kétségtelen, hogy az összes népnek befolyása az államügyek vezetésére korábbi időkben is mindig inkább csak forma vala. A többség joga Rómában - mint az ó- és újkor csaknem minden, legalább egy ideig fönállott demokráciájában - alig volt több, mint pusztá fictio juris: de legalább ennyi mégiscsak volt előbb. Miután a római polgárjog Itália minden szabad lakosára kiterjesztetett, az, mit az alkotmány az egyes polgárnak megadott, gyakorlatilag *lehetetlenné vált*. A teljes polgárjog - amennyiben politikai befolyást adott - mindenki által csak Rómában volt gyakorolható, s így az államhatalom, melyben, az alkotmány szerint, Itália minden népe részt vehetett, gyakorlatilag csak egyetlen város lakosainak maradt birtokában. Képzeltető-e, hogy ily ellentét az alkotmányban soká fönállhat anélkül, hogy számos össze-

ütközésre ne vezessen, melyek végre az alkotmány bukását vonják maguk után? Míg Róma volt az egyetlen hely, hol kitüntetéshez lehetett jutni: Rómába kelle vonulniuk mindazoknak, kik Itáliában közpályára törekedtek. A népnek mindenekfelett kedvelnie kellett a lakást azon városban, ahol ingyen osztattak élelmiszerek, ahol szavazatát áruba bocsáthatá, s a cirkuszt és az uralom örömeit élvezheté. Az állam főnökei arra valának utalva, hogy a tőlük függő kliensek számát szaporítsák, s így Róma népességének aránytalan növekedése s a nagyvárosban mindig otthonos bajok is, legalább nagy részben, a római állam hibás alkotmányának eredményei. S midőn Róma népessége a legrosszabb elemekkel szaporodott, s az uralkodásra mindig méltatlanabbá lett; midőn Itália, sőt az egész polgárisult világ minden lakosa a római csőcselék által kíméletlenül feláldoztatott azoknak, kik kegyét meg tudták nyerni, ezek viszont - a büntetlenségről biztosítva levén - az elnyomás semmiféle nemétől sem rettentek vissza, hogy megszerezzék azon eszközöket, mik által a római nép kegyét megnyerheték: természetes, ha a város uralma most Itália minden lakosa előtt mint elismert jogainak sérelme, mint a főváros túrhetlen bitorlása tűnt fel; és mindaz, aki felforgatásra törekedett, nemcsak eszközre, hanem ürügyre is talált e viszonyokban, mellyel önző törekvéseit szépítheté. Csoda-e, ha ezen, az államot rég fenyegető veszélyek végre bekövetkeztek? A főváros és Itália lakosai közt Róma alkotmánya által előidézett versengés szolgált fegyverül egymás után minden pártnak, s e versengésnek végre szükségképp az ország győzelméhez a város fölött, de egyszersmind a szabadság bukásához kelle vezetni.

Oly körülmények közt, midőn a hatalom birtokát fegyverrel kell kivívni és megtartani, e hatalom csupán hadvezérek kezére juthat.

Továbbá az egyenlőség elve, melyet az alkotmány kimondott, az akkori viszonyok között már csak Róma és Itália egyenlő szolgálata által volt létesíthető.

Hogy a római polgár, ki Itáliának más városában lakott, magát háttérbe szorítva ne érezze; hogy a zsarnokság megsemmisíttessék, mely alatt egyetlen város népességének javára milliók nyomorogtak, és a hosszas polgárháború véget érjen, mely alatt egy város csőcselékének ingatag szeszélye minden nagyravágyónak eszközül szolgált: mindez csak úgy vala elérhető, ha a népnek felségjogait egyre ruházták; s a híres lex regia nem pusztá hízélgés, minővel a népek részéről azok irányában találkozunk, kik saját erejük által szerzik meg maguknak a hatalmat. A lex regia volt az egyetlen forma, melyben az alapelveket lehet valósítani, miken a római alkotmány nyugvék, mióta a polgárjog Itália minden lakosára kiterjesztetett.

Róma történetét a gracchusi zavarok kitörésétől Caesar haláláig a múlt században jobban ismerék sokan, mint saját hazájukét. Tudomány és művészet onnan választák tárgyaikat, nagy és hiú emberek ott kerestek példányképeket, s egyes büszke szó, mely két évezred előtt a legmerészebb határozatokra ragadta a római népet - mint a francia forradalom története mutatja -, az újabb kor elhatározásaira hasonló hatást gyakorolt. És mégis ezen korszak története nem lőn-e sokkal érthetőbb előttünk, mint atyáink előtt volt? Oly államról, melyben hosszas harc után végre a teljes jogegyenlőség elve kivívatott, a vagyoni különbségen kívül minden egyéb válaszfal ledöntetett, s mindenki egyenlő joggal vehet részt az állam vezetésében; államról, melyben mindenki egyformán tör a hatalomra, a gazdag, mivel tulajdonát, a szegény, mivel mindennapi kenyerét csak a hatalom birtoka által hiszi biztosíthatni; ahol az egyes minden eszközt jónak tart, mely által a tömegben fölülemelkedhetik, azaz gazdag lehet, s a tömeg a szerencsést, ki törekvéseiben célt ért, gyakran kárhoztatja, de sohasem veti meg és mindig irigyleti; ahol nagy birodalom sorsát egy város határozza el, s néhány ezerezen, kik a nép nevében fegyvert fogtak, határoznak e város akarata, s néhány merész összeesküvő e pár ezer mozgalmi fölött; ahol egy nap százados intézményeket forgathat fel, s nemzedékek műve egyetlen óra alatt megsemmisül: ily államról atyáinknak éppen oly nehezen lehet fogalmuk,

mint mindazon nagy erényről s bűnökről, melyek hasonló viszonyok közt kifejlődtek. De midőn Róma ezen korszakának történetét olvassuk, nem tetszik-e nekünk úgy, mintha korunkról szólanának? Azon felfuvalkodott equitesek, akik, miután kereskedés és uzsorászkodás által meggazdagodtak, a törvényszéki helyek kizárólagos birtokát veszik igénybe; azon patríciusok, akik, mint Clodius, plebejusoknak vallják magukat, hogy néptribunok lehessenek; azon nép, melyet rossz kedvében az eszélyes Cicero is „fex et sordes urbis, concionalis hirudo aerarii, misera et ieiuna plebecula” (a városok mocska és söpredéke, a nyomorult és kiéhezett köznép, amely a gyűléseken részt szokott venni) névvel illet, s melynek mégis minden fölött határoznia kell: nem ismert alakok-e mindezek, s nem kell-e aggodalommal telnünk, ha Róma végsorsával szemünk előtt saját jövőnkre gondolunk, és eszünkbe jut, miként arra, hogy a hasonlóság tökéletes legyen, csak még egy hiányzik, s hogy ez - az alkotmány felforgatása a hadsereg által - legalább nem tartozik többé a lehetlenségek közé, miután az alkotmány annyi helyütt csupán a sereg által tartatik fenn.

Vannak sokan, kik a képviseleti rendszerbe helyezik bizalmukat, s korunk e nagy találmányában biztos óvszert vélnek találni minden veszély ellen. Úgy vélekednek, hogy, miután az egyesnek joga csupán abban áll, miszerint egy képviselőt választhat: ezáltal a demokrácia a legnagyobb államban is lehetségessé válik. Rómának csak azért kelle buknia, mivel az ókorban e csodásan bölcs intézmény nem vala ismeretes.

Ami illeti korunk igényeit a képviseleti rendszer fölतालálásához: azokat határozottan tagadnom kell. Azon elvek, miken a képviseleti rendszer alapszik, minden államban ismeretesek, hol a nép tisztviselőit választja, s saját jogait és kötelességeit, melyeket maga nem akar vagy nem tud gyakorolni, ezekre ruházza. S ha el kell ismernünk, hogy kizárólag az újabb kor érdeme, miszerint ez elveket a törvényhozásra alkalmazá: meg kell vallanunk azt is, miképp Rómában a néptribunok intézménye is úgy tekintendő, mint ez elveknek igen célszerű alkalmazása a törvényhozásra; sőt oly példák sem hiányzanak az ókor történetében, midőn a képviseleti rendszer olyképpen alkalmazása, mint napjainkban, megkísértetett.

Nem abban rejlik a különbség az ókor és napjaink között, hogy az eszközt nem ismerték, hanem abban, hogy az ókor sajátságos gyakorlati eszével, nagyobb kísérletek nélkül is belátta annak hiányosságát. Annyi kétségtelen, miként ott, ahol a népnek a politikai szabadságra igénye arra szorítkozik, hogy bizonyos számú képviselőt választhasson, nagy államokban is ki lehet kerülni a demokrácia veszélyeit. De hol találunk népet, melynek többsége ennyi politikai befolyással beéri; s ha található, hol keressük az eszközöket, melyek arról biztosítanak, hogy a képviseleti rendszer mellett a nép egyes osztályai ne gyakoroljanak nagyobb befolyást a közügyek intézésére, mint amennyit az alkotmány mindenkinek egyenlően adni akart? Bármennyi történt legyen korunkban a képviseleti rendszer javítása körül, e feltevések közül még az első sincs betöltve, s a második, azon előnyös helyzetnél fogva, melyben korunk központosított államaiban a főváros lakosai állanak, csak a szabadság nagy megszorításával lenne eszközölhető, melynek következtében az állam legtöbb lakosában idővel oly közönyösség fejlődne ki politikai jogaik iránt, mely azokat minden biztosítéktól megfosztaná.

Vagy azt hiszik talán, hogy a despotizmus győzelme napjainkban már lehetetlenné vált? Ahol a szabadság feltűzte zászlóját fél század óta, ott győzött is: ekképp vigasztalják magukat sokan. Néhol küzdeni sem igen kell, s Európa majd minden országa rázkódás nélkül élvez a francia forradalom gyümölcseit. Azok után, amik történtek, nem honosulhat meg többé a szolgaság, mert senki sem képes ellenállani a kor szellemének.

Ne ámítsuk magunkat; nem e kornak köszönhetjük a szabadság győzelmét, s ha lassankint minden lánc lehullott is a népről, ez eredményt nem tulajdoníthatni magas szellemi fejlettségnek. Midőn az újkor intézményei Franciaországban megalapítottak, a nép nagy többsége

oly fokán állott a műveltségnek, melyből a történet előlépést nem lehet kimagyarázni; s ez jelenleg is Európa sok országában a helyzete. Az új intézmények győzelme csak annak tulajdonítható, mert azok a jog s mindazon nemes érzelmek nevében követeltettek, amikre az emberben képesség van. A monarchiai hatalom lábbal tapodta az erkölcsiséget; a nemesség egy része beszennyezé ösei büszke címerét; az egyház fénnel vette magát körül, s egykori tulajdonaiból csak türelmetlenségét tartotta meg. A nép el volt nyomva s lealjasítva, a szellem békóba verve, a jogszolgáltatás kegyetlenséggé fajult; ekkor feltámadt minden, ami az emberben nemes, s közrehatott: lerombolni az épületet, mely legtöbbször nézve csak börtön vala; és azon lovagok unokái, kik Szent Lajos kísérői voltak, elsőik valának az újkor e keresztes hadjáratában is.

Az első francia forradalomnak gyors győzelmét azon hatalom vívta ki, melyet a jog fogalma s minden nemes érzés gyakorol az emberi lélekre. A tömeg, mely hasznot húzott belőle, sohasem lett volna képes ezt eszközölni, s a nagy mozgalom csírájában elfojtaték vala, ha mindazok ellenszegülnek, kik csak veszteséget várhatnak belőle.

A terrorizmus egyet sem tagadott meg azon elvek közül, melyeket 1789-ben felállítottak. Anyagi előnyök tekintetében a konvent még többet tett a nép nagy többségeért, mint a constituante. Egyesek szpoliációja által sokaknak jólétét alapította meg, a terroristák hatalma porba hullott, mihelyt azt megtámadni merték; s romjain egy férfiú emelkedett fel korlátlan hatalommal, amilyennel soha egy király sem bírt. És miért? Mivel a francia nép megunt a forradalmat? E nép, mely még 14 éven keresztül egész Európát félelemben tartá, nem volt úgy kifáradva, hogy emiatt elfogadta volna a zsarnokságot. A forradalom magát vérrel és sárral szennyezé be: azért fordultak el tőle. A hadseregben volt meg mindaz, ami nagy és nemes volt a forradalomban: azért fordultak feléje s általa azon férfiúhoz, ki azt képviselni tudta. Nem kifáradás: undor miatt veszett el az első francia köztársaság; nem azok hiúsága és kapzsisága emelte trónra Napóleont, akik a forradalomban szerencsét csináltak, s aztán nyugodtan élvezni akarták azt: hanem a nemzet nemesebb érzelmei, melyek valami jobb után törekvének.

S most, midőn a szabadság nevében vérvörös zászlót emelnek, vérpadról beszélnek, a családot, az erkölcsiség alapját megtámadják, a vallást gúnyolják, míg a politika teréről mindig több becsületes ember fordul el: - mondhatjuk-e biztosnak a szabadságot? tarthatni-e lehetlennek a despotizmust?

A sír nyugalma az. Valóban; de ne feledjük, miképp vannak oly végtelenül szerencsétlen helyzetek, midőn e nyugalom után is eped az ember, s nemcsak egyesek, népek is jöhetnek ily helyzetbe.

Az alapelvek, melyeket a francia forradalom óta minden újabb alkotmányban valósítani igyekeznek, ugyanazok, melyeket Hobbes felállított,¹⁰⁵ s melyek a despotizmusnak, valahányszor uralmát megalapítá, kiindulási pontokul szolgáltak. Ha azon szabályokra fordítjuk figyelmünket, melyeket napjainkban az állam vezetése körül egyedül eszélyeseknek vall a gyakorlati politika: Machiavelli tanai tűnnek szemünkbe. Azon cinizmus, mellyel a nagy florenci korának uralkodóit figyelmezteti, hogy nagyságuk és biztosságuknak minden egyéb tekintet nemcsak szabad, de kötelesség feláldozniok; azon állítás, miszerint az erkölcs törvényei nem köthetik meg azok kezeit, kik az állam felett uralkodnak, mert a politikában a cselekvéseknek egyedüli mértéke a siker, és szabad minden eszköz, mely célhoz vezet: íme a tanok, melyekkel ma a felső nép tanácsadói fellépnek, azon egy különbséggel, hogy Borgia Caesar helyett Dantonra és Robespierre-re mutatnak, mint eszményképekre, kiket a politikában követni kell. Lehet-e kétkednünk, hogy ily viszonyok közt a szabadságot csakugyan veszély fenyegeti?

---

¹⁰⁵ Hobbes nézetei Rousseau-étól nem elvekre, hanem csupán alkalmazásra nézve különböznek.

A népfelség elvének teljes győzelme még nem biztosít róla, hogy az akképp fog alkalmaztatni, amint azt Rousseau maga nagyobb államban lehetetlennek s kisebbben is szerfölött nehéznek tartja; sőt sokkal valószínűbb, miként az elvnek győzelme oly államformához vezetend, melyet Hobbes elméletileg igazolni akart. Egykor soká vitatkoztak afölött, vajon könyvét „a fejedelemeiről” Machiavelli nem csupán azért írta-e, hogy gyűlöletessé tegye az egyeduralmat; s kétségen kívüli, hogy Machiavelli munkája ez eredményre vezetett. De ki kezeskedik, hogy ha a népfelség nevében ugyanazon elveket állítják fel, melyek a királyságra nézve oly veszélyeseknek mutatkoztak, ez nem fog-e a népfelség eszméjére nézve hasonló eredményekhez vezetni, s pedig ugyanazon okból: mivel sem

mi sem állhat fenn tartósan, ami az emberek jobb érzelmeivel ellenkezik?

Jól tudom, hogy senkinek sincs szándokában megújítani a római császárok uralmát. Minden párt visszautasítaná a gyanúsítást, hogy egyesek korlátlan uralmára törekszik, s hiszem, hogy mindenik erősen felteszi magában, miszerint elveinek következményeit nem viendi azon pontig, ahol azok minden szabadságnak megsemmisítéséhez vezetnek: de nemcsak pártnak, még egyesnek sincs hatalmában, ha bizonyos irányban megindult, ott megállapodni, ahol jónak látja.

Fordítsuk figyelmünket az újabb kor két legnagyobb eseményére: az egyházreformációra a XVI. s a francia forradalomra a XVIII. században.

Luther Mártonnál hatalmasabb egyéniség még nem vezetett mozgalmat soha; és soha nem élt férfiú, aki, mert nemzetének minden nagy tulajdonát magában egyesíté, hivatva inkább volt, hogy annak vezére legyen. Mindazon mesterkélés helyett, melyekkel befolyásukat mások fenntartani törekszenek, neki csak saját természetét kelle követnie, hogy megszerezze magának nemzete teljes bizalmát. Soha senki sem ragaszkodott makacsabban meggyőződéséhez, nem törekedett állhatatosabban céljai felé anélkül, hogy a nehézségek által feltartóztatni vagy kedvező körülmények által elragadtatni engedné magát: egyképpen hajthatatlan a fejedelmek hatalma s a nép heve előtt; egyformán keserű, ha tanai mellett Anglia királya vagy a felkelt német pórsereg ellen kelle föllépnie. S mindemellett hatalmában áll-e, elveinek következményeivel megállapodni ott, ahol a reformáció kezdetén szándéka volt? Luther csak némely visszaéléstől akará megtisztítani az egyházat, s meg hasonlást okozott a kereszténységben; mindig békét hirdetett, és harcokat idézett elő, melyektől visszarettent volna, ha előre látá vala, hogy fellépésének ily eredményei lehetnek. És miért? Mivel az elvek, melyeket felállított, természetüknél fogva olyanok valának, hogy nemcsak bizonyos visszaélések megszüntetéséhez, hanem egyházszakadáshoz kelle vezetniök, s mert elvei, valamint másokat, úgy őt magát is addig kényszeríték haladni, amíg természetes következményeik elérttek. Luther műve nem végződött be az életével; a szabad vizsgálódás elve messze túlvitte a protestáns egyházat azon határokon, melyeket közös alapítójuk kijelölt. Az eszmevilágban nincs megállapodás. Az emberiség kénytelen vagy megváltoztatni szellemi irányát, vagy ez irányt a végső célíg kell folytatnia; s mint az elveszett mag kiszáradhat vagy első csírájában eltapostathatik, de ha egyszer növényé alakul, természeténél fogva bizonyos idomban, bizonyos nagyságra kell kifejlődnie, hogy csak bizonyos gyümölcsöket teremjen: úgy van az elveinkkel is. Hirdetjük a magvetőhöz hasonlít; kezében a jövő, de ha egyszer kiszórva a mag, nem képes többé megakadályozni, hogy az úgy fejlődjék ki, amint a természete magával hozza.

A francia forradalom ugyanezt tanúsítja. E nagy eseménynek minden szemtanúja egyetért abban, hogy kezdetben senkinek sem volt szándékában forradalmat előidézni. Meg akarák szüntetni a létező visszaéléseket; egyenlőbb felosztást kívántak a közjogokra és -terhekre nézve; több biztonságot, jobban rendezett törvénykezést s több szabadságot bizonyos politikai intézmények által. Kevés ábrándozón kívül, ki az amerikaihoz hasonló köztársaság után

vágyódott, a többiek legfőbb célja oly monarchiai alkotmány volt, melyet Angliában láttak; (o) és mégis az újabb kor legvéresebb forradalmán ment keresztül Franciaország; a nép által szeretett király vérpadra hurcoltatott, s e világrész egyik legmíveltebb országát néhány ezernyi párizsi csőcselék s ezeket csupán gonoszságban felülmúlt vezetők kormányzák éveken át. - S miért? Aki a francia forradalom történetét ismeri, tudja, miképp a nép nagy többsége a szabadság nevében elkövetett kihágásokat nemcsak soha nem helyeslé, sőt undorral fordult el azoktól. Franciaország minden valóban kitűnő férfja azon irány ellen nyilatkozott, melyet a forradalom követett. Mirabeau és Barnave minden tehetségükkel, a constituante férfiúi tudományukkal, Lafayette a szabadság körüli érdemeivel, s végre a girondisták kétségtelen republikai érzelmükkel léptek fel a mozgalom ellen, mely Franciaországot bizonyos romlásra vitte, - s mégis győzött ez irány mindezen akadályokon. Egy örültnek szavai, minő Marat vala, egy erkölcstelen utcaszónok tanácsadásai, mint Danton volt, megsemmisíték mindazon férfiak befolyását, kikre honuk kevéssel előbb még büszkén tekintett, s a nép meghajolt egy közép-szerű ügyész akarata előtt, ki nyugodt időben alig látszék arra hivatottnak, hogy szülővárosában, Arras-ban, kitüntetve emlegessék. (p) Miként lehet megmagyarázni e tényt? A „terreur” által? De, mint volt lehetséges e „terreur” keletkezése, s korunk egyik leghősiesebb népének sorsa felett miként lehetete rémület által uralkodni? Miként történhetett, hogy a többség a kisebbségnek, a fegyveres erő a fegyvertelen csőcseléknek félelemből alávetette magát, s annyi száz meg ezerben - kik a hóhér keze által a halálnak oly hidegvérűséggel mentek eléje - hiányzott-e a bátorság életüket megmenteni azáltal, hogy a zsarnokságnak ellene szegüljenek? Nem nehéz a magyarázat. Robespierre s a comité de salut public mellett csupán egy dolog volt: *a következetesség*, de ez egy minden egyébbel fölért, mert ezáltal mindarra, ami hatalma ellen felkelt, a törvénytelenység bélyege üttetett. Mihelyt egyszer a korlátlan népakarat az egyedül jogszerű hatalomnak s a konvent a nép felségi jogai jogszerű képviselőjének ismeretett el, kénytelen vala mindenki alávetni magát hatalmának, hacsak elveit megtagadni nem akarta. Csak azáltal volt lehetséges a terreur, mivel azoknak, kik azt meg akarták támadni, jogi alapjuk hiányzott, s az elvek elismerésében minden ellenállás kárhoztatása bennfoglaltatott. (q)

Így terjeszté a francia forradalom elveinek következményeit messze túl azoknak nézetén, kik e mozgalmat megkezdették. S korunk sem találанд nyugalmat mindaddig, amíg alapelveivel, melyek csupán az első francia forradalom tanainak továbbfejlesztéséből állnak, fel nem hagy, vagy azokat egészen nem valósítja.

Mióta a római birodalom romjain új államok keletkeztek, napjainkig *korlátlan államhatalom alapítása* felé haladtunk szüntelenül; sőt az elmélet elérte immár ez irány legszélsőbb határait. Miután az ókor államai a politika terén oly soká mintául szolgáltak a tudománynak, oda jutottunk végre, hogy az elvek, melyek azoknak alapul szolgáltak, elméletileg általánosan el vannak ismerve, habár az egyénnek teljes alávetése az összesség akarata alá, s az állam javának minden emberi cselekmény legfőbb céljául felállítása vallásos fogalmainkkal s egész társadalmi szerkezetünkkel ellentétben áll is (r). Csak egyetlen lépés van még hátra: *elveinknek gyakorlati alkalmazása minden következményestül*, s ha nem változtatjuk meg az eddig követett irányt: e lépés is be fog szükségképp következni.

Az emberiség törvénye örök fejlődés. Képeknek úgy, mint az egyesnek életében nincs megállapodás, s a most követett pályán, ha irányukat nem változtatjuk, csak egy előlépés gondolható: *az állam mindenhatóságának elméletétől az egyes uralkodó mindenhatóságának gyakorlatához*. Ha az eddigi ösvényen maradunk, feltartóztathatatlanul megyünk eléje e jövőnek.

JEGYZETEK A XI. FEJEZETHEZ

(a) Egyik előnye a kereszténységnek, melynek korunkban az emberiség magasabb kifejlését nagyrészt köszönhetjük, hogy ezen vallás nemcsak kultusszal, hanem oly tannal is bír, melyet érezni és érteni kell. Midőn eszerint az egyházi reformáció, oly időben, midőn a katolikus egyház több helyen gondolat nélküli formasággá süllyedt, eredeti feladatához vitte vissza a vallást, ezáltal nemcsak a kereszténységnek általában, hanem magának a katolikus egyháznak is lényegesen hasznára volt; mely az egyházi szószékről megtámadtatván, s ugyanonnan magát védeni kénytelenítettén, ezáltal belső erő és kifejlési képesség tekintetében csak nyerhetett. Ha azonban a befolyást vizsgáljuk, melyet a reformáció a polgári szabadságra gyakorolt, úgy találандjuk, hogy az az első pillanatban mindenütt kártékony vala, s hogy a fejedelmi hatalom abszolutizmusa minden államban csak a reformáció által jutott tökéletes győzelemre.

Valamint protestáns országokban az egyházi uralomnak megszüntetése által azon hatalom, mely a fejedelemséget előbb korlátozó, elenyészett, és a fejedelmek annyi elkobzott javak feletti szabad rendelkezés által oly befolyást nyertek, minővel azelőtt sohasem bírtak: úgy lett másrésről katolikus országokban az egyház - éppen azért, hogy hasonló csapás ne érje -, a fejedelmi hatalom minden igényének kész eszközévé, úgyhogy ha azon időpontot keressük, midőn az egyes államokban minden politikai szabadság elenyészett, meggyőződhetünk, hogy ez mindenütt összeesik azzal, melyben a szellemi szabadságért folyt a harc. - Vizsgáljuk Németország állapotát a reformáció előtt és után, az abszolutizmus haladását Spanyolországban V. Károly, Angliában VIII. Henrik uralkodása alatt, vagy fordítsunk figyelmet azon eseményekre, miket Richelieu Franciaországban a hatalmas királyság megalapítására használt, s nem fogjuk félreismerhetni mindazon lényeges szolgálatokat, melyeket a reformáció az abszolút királyságnak tett. - Azonban ha az összes államok alkotmányaiban egykorúlag történt változásokat nem a reformációnak, hanem a fejedelmek bátor és eszélyes fellépésének akarnók tulajdonítani: Svájc története ellenkezőt bizonyítana; miután a reformáció által közérvényre emelt elvek itt éppen úgy, mint a monarchiai államokban is, az államhatalomnak korlátlan kiterjedésével jártak.

Alig menekedett meg Zürich a konstanci püspök egyházi törvényhatósága alól, a református egyház azonnal az államnak rendeltetett alá. A püspöki törvényhatóság egy része a nagy tanács által gyakoroltatott. Ha a felsőség meggyőződött egyszer arról, hogy ez vagy amaz a keresztény igazsággal ellenkezik, azonnal eltörlé; ha egy új intézkedést az evangéliummal meggyőzőnek talált, ez azonnal életbe léptettetett. Mindenben ezen elv: hogy *a kisebbség a többségnek kénytelen hódolni*, szolgált mind az egyházi, mind a világi ügyekben zsinórmértékül. Aki a reformációnak nem akart hódolni, meg lőn akadályozva a régi kultusz gyakorlatában.¹⁰⁶ A protestáns Svájc példája nem maradhatott befolyás nélkül a katolikus szövetségesekre sem. 1524-ben Bern, Schwiz, Luzern, Uri, Unterwalden, Zug, Glarus és Solothurn küldöttei, kikhez később Wallis is csatlakozott, összegyűlvén, kinyilatkoztatják, hogy: „ámbár igaz lehet, miként a szent atyák, a tanítók, a pápa és a zsinatok sok tantételt jóhiszemben készítenek, ezen egyházi jogok és tételek mégis idő folytán úgy megszaporodának, szigorítottának és kelletén túl sokasítottának, gyakran történvén azokkal visszaélés ellenünk laikusok ellen, hogy (miután az egyház legfőbb pásztora alszik) nekik mint a *világi felsőségnek* vált kötelességükké segédkezet nyújtani némely pontokban, hogy a tiszta hit mellett maradhassanak. Ennek folytán határoztatik: hogy egy egyházi személy sem idézhet laikust, vagy laikus egy másikat egyházi törvényszék elé; a házasságkötés szabadnak nyilvánítatik oly időkből, midőn az egyház által tiltatott; minden pénzérti római búcsú tiltatik; a

¹⁰⁶ Bluntschli: *Bundesstaatsrecht* B. VI.

felmentés joga azon esetekben, melyeket a pápa vagy püspök tartott fenn magának, a papokra ruháztatik; a biblia árulása megengedtetik; minden templom a felsőségeknek számol kiadásairól, bevételéről és vagyonáról” stb.¹⁰⁷ Ennélfogva tehát a katolikus Svájcban is mindjárt a reformáció kezdete után elismerve találjuk azon elvet: *hogy az egyházi hatalom az államnak van alávetve*. Ha felvesszük, minő fontosságot tulajdonított az egyház ezen pontoknak, melyeket a rendelkezés által a katolikus rendek a világi hatalom döntése számára tartottak fenn: nemigen nagy súlyt lehet helyezni ama nyilatkozatra, minélfogva a csupán hitet és tant illető minden dologban föltétlenül az egyház rendeleteinek akarának hódolni. Amint elismertetett a világi hatalom azon joga, hogy egyházi ügyekben hatalmának határait maga határozza meg, előre lehetett látni, hogy ezek mindig azon mértékben fognak kiterjesztetni, amint azt az állam java vagy a hatalmat kezükben tartók nézetei kívánandják.

Az egyes kantonok csaknem teljes önállósága mellett, mely kölcsönösen elismertetett az egyházi ügyekben is, a világi hatalomnak az egyház fölötti felsősége nem vezethetett egész Svájcban egyik vagy másik hitvallás kizárólagos uralmára, s még ott is, ahol a szövetség mint egész lépett fel, kénytelenek voltak az egyházi ügyekben általánosan felállított elveket szelídíteni, amint ez a kappeli békéből kitűnik, melyben az akkor többségben lévő katolikus rendek megengedik, hogy vallásügyekbeni rendelkezés a közönséges uralmakban ne a felsőséget illesse; de a felsőség joga itt is az *egyes egyházközségek többségére ruháztatik*: azon elv állítván fel, *hogy a község kisebbsége egyházi ügyekben a többségnek kénytelen magát alávetni*. Ha egyszer a többség a katolikus vagy protestáns isteni tiszteletet fogadta el, a kisebbségnek, ha meghódolni nem akart, nem marad fenn egyéb joga, mint hitvallása más községeiben telepedni le. - Az egyes kantonokban sem katolikus, sem protestáns rendek nem tűrtek, hogy egyházi ügyekben a kisebbség a többségtől elváljék, s Appenzell kantonnak 1597-ben történt felosztása és az ez alkalommal megállapított határozat: minélfogva a kanton egyes lakosainak megengedtetik az átköltözés a tartomány más részébe - feltevéen, hogy *minden részben vallásügyekben is a többségnek hódolandnak* -: legvilágosabb tanúsága annak, mennyire szigorúan követék akkor azon elvet, hogy az egyes még egyházi tekintetben is a többség határozatának kénytelen magát alávetni.

Kétségtől való vallásos buzgalom volt legfőképpen alapja mindezen rendelkezésnek, s a vallást az állam vagy a községi hatalom egyszerű szolgálojává aljasítani bizonyosan egy pártnak sem volt szándéka, azonban ezen elvek, alkotóinak akarata ellenére is, szükségképpen maguk után vonák az egyház mindinkább növekedő függőségét, s az 1566. évi helvét hitvallás ezen elve: „magistratus omnis generis ab ipso Deo est institutus ad generis humani pacem et tranquillitatem, ac ita ut primum in mundo locum teneant” (mindenfajta hatóságot Isten rendelt el az emberi nem békessége és nyugalma érdekében, ezért mint ilyet első hely illeti meg a világban) és a katolikus helységekbeni papság azon nyilatkozata, minélfogva a zsinat határozatainak és az „in coena domini” bullának követésére csak „*kegyelmes uraik és előjáróik törvényhatósága és parancsainak*” fenntartása mellett kötelezik magukat; mindez csak következetes alkalmazása azon elveknek, melyeket a reformáció felállított.

Svájcban az államhatalom szerfölött meg volt osztva s a fennálló viszonyok által korlátozva, úgyhogy egyházi ügyekbeni felsőbbségének elismerése egy egészen abszolút államhatalom megalapítását nem vonhatta maga után. Minden más országban azonban, hol a királyság hatalma hosszú harcok után minden egyéb korlátaikat lassankint megsemmisíté, ez, az egyházi ügyekben az államhatalomra ruházott felsőbbség folytán, egyszersmind minden vallási korláttól is megszabadított, és csupán ennek tulajdonítható, hogy keresztény népek végre oly állapotokba süllyedének, mikben a hatalom, melyet Angliában VIII. Henrik vagy Francia-

¹⁰⁷ Lásd: i. h. és Bullinger: *A reformáció története*.

országban XIV. Lajos vettek igénybe, nemcsak tényleg állott fenn, hanem jogilag is elismertették. - Mihelyt egyszer amaz elv: „cuius est regio, illius est religio” (akié az ország, azé a vallás) elfogadtatott, s a világi hatalom az egyesek lelkiismeretébe belenyúlhatni feljogosított: mi lehetett akkor még a határ, mely előtt a királyság mindenhatósága visszalépjen? hova menekülhetett a polgár azon hatalom foglalásai elől, mely magának az egyháznak (annak, mely isteni eredetűnek ismertetett el) az őt illető állást kimutatni fel volt jogosítva?

(b) Azon állítás: hogy az alkotmányos államszerkezet, melyre korunk törekszik, új, és hogy az abszolút uralkodás már a legrégibb időben fennállott, nagyrészt igaz; mert azon eszme, hogy minden állampolgár részt vegyen a törvényhozásban, a középkorban ismeretlen volt, és miután minden tökéletesen korlátlan uralkodás általában a birtokjog természetes következményének tekintetett: minden király - amennyire birtoka terjedt - egészen korlátlan hatalmat gyakorolt. Többet a történelem nem bizonyít, sőt ellenkezőleg azt mutatja, hogy a XVI. századig a királyi hatalom mindenütt nagyon korlátozva volt, és hogy az egészen abszolút hatalom, amint ezt XIV. Lajos gyakorlta, hosszabb ideig sehol sem tartható fenn magát. Nemcsak Angliában, de Franciaországban is a korlátlan királyi hatalom időszaka csak néhány fejedelem uralkodási idejére szorítkozik, s magában Spanyolországban is csak V. Károly erős karja alapította meg a korlátlan hatalmat. Ha azon állást vizsgáljuk, melyet az abszolút királyság a közép- és az újkor alkotmányaiban elfoglalt: megismerjük benne a szükséges összekötő kapcsot; mert, midőn a jogegyenlőtlenséget mindenütt megsemmisíteni igyekezett, a gondviseléstől nyert küldetését bevégez, s miután saját hatalmának érdekében minden osztályt egyenlővé tett, a jelenlegi fejlődést idézte elő. Azonban csak ezen cél kitűzése által lett a királyság hatalma korlátlanná, s mindenütt, ahol ezen cél eléretett, csak rövid ideig maradt fenn.

(c) Semmi sem lehet tartós, ami csak anyagi hatalmon alapszik. Fizikai erők éppen úgy elkopnak folytonos használat, mint túlságos nyugalom által, s mindig a véletlennek vannak alávetve. Ugyanazért minden kényuralom, habár eredetét csupán anyagi hatalomnak köszönheté, mindig magasabb vallási szentesítést keresett, s tartósságra csak ott számíthatott, hol azt megtalálnia sikerült. Hol a kényuralom nem hiten (az ember meggyőződésén) alapszik, ott az érdekekben kell támaszt keresnie.

Miután a katolikus egyház elvei szerint az egyházi hatalom volt a fő, s a világi királyság egyházi ügyekben - mikhez az erkölcsiség parancsai is számíttak - a pápának mint Krisztus helytartójának maradt alárendelve:¹⁰⁸ a királyság, amennyiben egészen korlátlan hatalomra törekedett, hatalmának szentesítését nem találhatta fel a vallásban, minélfogva támaszt az államhoz tartozók érdekeiben volt kénytelen keresni. - Az egyenlőség elve s a rend általános szüksége szerzé meg a királyságnak a korlátlan hatalmat, amihez segédkezet neki a közép-rendek, s nem az egyház, nyújtottak. És ugyanezért háborítatlan maradt a XVI. század egyházi zavarai között, s mindinkább fejlődött a XVIII.-ban, dacára az általánosan elterjedt hitetlenségnek; míg másrésről ugyanazon percben összeroskadt, melyben hatalmának legfőbb fokát érte el, s éppen azáltal azoknak érdekeivel, akik azelőtt támogatták, nyílt ellentétbe lépett.

(d) Minden tudományban, mihelyt körében új tevékenység kezdődik, oly időszakot találunk, hol új tények vizsgálata helyett azzal foglalkoznak: minő véleményekkel tüntették ki magukat

¹⁰⁸ Omnes homines, principes et alii, stibiectionem habent ad Papam, in quantum jurisdictionibus temporalitate et dominio abuti vellent, *contra legem divinam et naturalem*. (Minden ember, a fejedelmek s a többiek egyaránt alá vannak vetve a pápának, ha az isteni és természeti törvény ellenére vissza akarnának élni világi hatalmukkal.) - így fejezte ki Gerson e tekintetben a katolikus egyháztól követett elvet.

mások e téren másfél ezer évvel ezelőtt? Az állami és más tudományok közti különbség csak abban áll, hogy a többiek a talált eredmények újra feldolgozása után önálló munkásságban továbbhaladtak, az államtanok pedig most is azon elvek további kifejtésével foglalkoznak, miket az államra nézve az ókor felállított.

Leginkább három oknak kell ezen jelenséget tulajdonítanunk.

1) A régi kor államszerkezetei sohasem romboltattak le egészen. Valamint a királyság minden törekvésének eszményét a római imperiumban látta, mit elérni mindenképpen iparkodott: szintúgy maradt fenn az ókor alkotmányainak egy része számos város helyhatósági szerkezetében. Ennélfogva azon elvek, melyeket az államtanok a régi korból kölcsönzének, nem álltak egészen ellentétben az államok fennálló intézményeivel.

2) A régi kor jogfogalmai általános érvényre emelkedtek a római jog által, mely még ott is, hol azt törvényül nem tekinték, minden törvényhozásra a legelhatározóbb befolyást gyakorlta. Midőn tehát az államtanok a régi kor jogfogalmainak hirdetéi még az államügyekre nézve is, csupán amaz egyenlőséget állították helyre, melynek mindig létezni kellene azon elvek közt, melyekre az állam, s azok közt, melyekre az egyesek jogai alapíthatnak.

3) Azon elv, mely az egyént teljesen alárendeli az államhatalomnak, különösen kedvező azokra nézve, akik ezen hatalom birtokában vannak. Az államtanok ezen irányba annál fogva mindazok által, akik az államhatalom birtokában valának - ugyanúgy XIV. Lajos, mint a konvent által -, mindenkor jóváhagyatott és előmozdított.

(e) A francia forradalom fő eredménye kétségkívül abban áll, hogy általa az állam hatalma korlátlanabb lett, mint azelőtt volt. S ámbár ezen eredmény logikai következménye a felállított elveknek: mégis bizonyos, hogy az - legalább azon mértékben, melyben bekövetkezett - túlhaladta a forradalom vezéreinek számításait. Az alkotmányozó gyűlés a helyhatósági szabadság kérdésének a legnagyobb figyelmet szentelve, s fontos jogokat engedett a községnek; sőt még a konventben is a girondisták s mindazok, kik mérsékeltebb párthoz tartoztak, átláttak, hogy a szabadság gyakorlatilag csak az önkormányzás elve által valósítható. Az ok, melyen az abszolút államhatalmat korlátozni akaró minden törekvés megtört, nem a Franciaország sorsát kezükben tartók szándékában, hanem azok körülményeiben rejlett.

A francia nép az államhatalom abszolutizmusához hozzá volt szokva, s midőn a király helyét törvényhozó gyűlés foglalá el, ettől mindazt követelte, amit egy egészen abszolút hatalomtól várhatni feljogosítottnak hívé magát. S midőn az alkotmányozó gyűlés IV. Henrik óhaját valósítandó s mindenik polgár fizekésébe egy tyúkot volt helyezendő; midőn a magukat mindenhatóknak nyilvánított népképviselők szavuknál fogatva arra emlékeztetettének, miszerint ezen mindenhatóság nemcsak jog, hanem kötelesség is: akkor az alkotmányozó s minden őt követett gyűlésnek lehetetlenné vált megmaradni azon sorompók között, miket elméletileg elismerének. Mihelyt megsemmisíték Franciaország régi tartományi felosztását, melyben akadályt látának céljaik ellenében; mihelyt megszoríták ugyanazon okból a királyságot, mégpedig sokkal nagyobb mértékben, mint eleinte maguk is szándékoztak, míg végre egészen megszüntették: hogy parancsaik teljesítéséről biztosítva legyenek, kénytelenek valának utoljára az egész végrehajtó hatalmat kezükbe ragadni, s magukat és a népet azon biztatással vigasztalni, miképp a szabadság csak el van halasztva azon időpontig, midőn a nép annak használatára megérendett; míg ez bekövetkeznék, addig abszolút hatalommal kell arra neveltetnie. - Hogy a népfelség elvének nevében *önkéntileg* kormányzott államban ezen óhajtott pillanat éppen oly kevésbé érkezett meg, mint ott, ahol az önkényi hatalom egyesnek kezében nyugszik, s ahol a nép szintén hasonló biztatásokkal szokott ámíttatni, - a dolog természetében rejlik. Az önkormányzási tehetség azon mértékben kisebbedvén, melyben arra szükség nincs:

a népnek magára hagyatásának lehetősége is azon mértékben enyészik el, melyben az állam a szabadságra nevelés munkáját vállalja magára. A szabaddá levésnek sokféle módja van, de pórázon vezetve még senki sem tereltetett be a szabadság templomába.

Tévedés, midőn ama könnyűséget, mellyel Napóleon a köztársaság romjain uralmát felállítá, annak bizonyosságul akarják használni, mintha az emberek a szabadságra képtelenek volnának. Miután a forradalom az államnak a korlátlan egyeduralom által saját érdekében alapított centralisztikus szervezetét megtartá, s miután minden egyes éppen oly tökéletesen maradt alárendelve a népfelség nevében gyakorolt államhatalomnak, mint azelőtt: világos, miszerint a forradalom által igenis elérhető vala a népuralom; de nem a szabadság. Eredményei annál-fogva nem is szolgálhatnak a szabadság ellen bizonyítékul. *Oly államformának, mely egészen a monarchia érdekében volt rendezve, s melyet csak egyedúri hatalom által lehetne célszerűen kezelni, a dolgok természete szerint múlhatlanul vissza kelle vezetni a monarchiához:* nem mivel az emberek a szabadságra nem alkalmasak; hanem, mivel a fönnálló államforma lehetetlenné tévé a szabadságot.

(f) Lásd a VI. fejezet (s) jegyzetét.

(g) „Il faut distinguer les individus et les corps; ils diffèrent par l'étendue de leurs droits et par l'exercice de la loi. Les individus existent avant la loi, ils ont des droits que la loi assure et protège; c'est le droit de la propriété: les corps n'existent que par la loi, et ils n'ont aucun droit réel par eux-mêmes; ils ne sont que des abstractions que la nation peut détruire ou modifier à son gré. - - La loi peut ne pas leur accorder le droit de posséder des propriétés foncières, comme elle leur défend d'en acquérir: la même raison qui fait que la suppression d'un corps n'est pas homicide de fait, fait aussi que la défense de posséder n'est pas une injustice.” (Különbséget kell tenni az egyének és a testületek között; jogaik kiterjedése és a törvény gyakorlata révén különböznek. Az egyének a törvény előtt léteznek, jogaik vannak, amelyeket a törvény biztosít és oltalmaz; ilyen a tulajdonjog; a testületek csak a törvény által léteznek, és önmagukban véve semmiféle valóságos joguk sincs; absztrakciók, amelyeket a nemzet tétele szerint megsemmisíthet vagy megváltoztathat. - - A törvénynek hatalmában áll, hogy ne adja meg nekik a földtulajdon birtoklásának jogát, mint ahogyan megtiltja azt, hogy ilyent szerezzenek; ugyanazon okból, amelynek folytán egy testület megszüntetése nem tényleges emberölés, az is következik, hogy a birtoklás tilalma nem igazságtalanság.) Ez legfontosabbika azon okoknak, mik által Thouret a nemzetgyűlésben bebizonyítani törekvék, hogy az egyházi javak elfoglalása által a magántulajdon sérthetlenségének elve nem veszélyeztetik.

(h) Tagadhatatlan tény, melyet a közigazgatás és számvitel terén tett haladásoknak vagy korunk erkölcsisége magasabb fokának lehet tulajdonítani, hogy napjainkban közpénzekkel kevesebb visszaélés történik, mint hajdanában. Az ebből származó meggazdálkodások a demokrácia uralma alatt talán még nagyobbak leendenek; hasonlóképpen sok kiadás, melyet most csupán az állam méltóságának fenntartása végett vagy a tudomány és művészet érdekében szükségesnek tartanak, a népuralom alatt talán egészen el fog maradni. Mindezen megtakarítások által egyébiránt a közterhek aránylag csak csekély mértékben fognak megkevesedni, miután azok nagyobb része csupán az állam hatáskörével mindinkább növekedett valódi szükségletekből származik. - Ha az adókra nézve nevezeteseb könnyebbülést óhajtunk, ez csak az állam számára kitűzött hatáskör korlátozása által lehetséges. Valameddig a most létező elvekhez ragaszkodunk, mindaddig ezen hatáskör s vele a közterhek is mindinkább nagyobbodni fognak; s ha az Európa több államában már most létező földbirtoki viszonyokat figyelmesen vizsgáljuk, s egyúttal meggondoljuk, hogy az adó, mely egy jól művelt birtoknál még elviselhető, hanyag gazdálkodás esetében, vagy oly körülmények közt, hol a tiszta jövedelem egy része nem annak jut, ki az adót fizeti, elviselhetlenné válhatik: el kell ismer-

nünk, hogy a közterhek szakadatlan progressziója mellett azon pillanat, midőn a földbirtokok nagyobb részére nézve hasonló körülmények állandanak elő, többé nem lehet távol.

Az ingatlan birtok jövedelme - mint Thiers (*Sur la propriété*) helyesen állítja - tetemesen szaporodott. Megengedem, hogy ez nagyobb arányban történt, mint az adóknál, s hogy az ingatlan vagyón birtokosa napjainkban bevételeinek csekélyebb részét fizeti le a statusnak adó fejében, mint hajdanában. Azonban, ha a jövedelem ezen szaporodásának okát vizsgáljuk, úgy fogjuk találni, hogy ez a tulajdon javításába fektetett tőkében keresendő. S miután világos, miképp a szerfelett ingó tőke - hacsak elő nem akarjuk idézni azon veszélyt, hogy az államtól egészen elvonattassék - csak mérsékelt adóval terhelhető, sőt miután annak különös megadóztatása sok esetben - mint minő az is, amidőn a tőke a földbirtok javítására fordítottat - teljesen lehetetlen,¹⁰⁹ annál fogva azon esetnek sokszor be kell következni, hogy a földbirtokosnak, a birtokának javításába fektetett tőkének levonása után, a tiszta haszonból alig marad egyebe, mint amit az államnak adó fejében kell fizetnie; s ha Franciaországban a földbirtok magas árának dacára, a földbirtokosok nagy részének, mint Chevalier állítja, lehetetlen 10% alól pénzt szereznie, ez azon körülménynek tulajdonítható, hogy Franciaországban már most sok földbirtokos van hasonló helyzetben.

(i) Miután Gallia tartományban a curia tagjait terhelő kötelezések alóli kibúvás minden eszköze törvények által lehetlenné tétetett, s minden, 25 iugerumot bíró birtokos a curialis nehéz állásának elvállalását látá szükségképpen maga előtt, ezeket még birtokelidegenítési jogaiktól is törvényesen meg kelle fosztani. „Si quis decurionum vel rustica predia vel urbana venditor necessitate coactus addicit, interpellat iudicem competentem omnesque causas singillatim, quibus strangulatur, exponat, et ita demum distrahendae possessionis facultatem accipiat, si alienationis necessitatem probaverit. *L. Si quis decurionum* I. Cod. lib. lo. tit. 33. *de praed. decur.* Quia sub falsis causis faciebant donationes, et hoc omnino abrogavimus donationem simplicem faceré curialem, in quacunque persona. Nov. 38. praef. tit. 17. *de decur. et fil.*” (Ha valamely decurio falusi vagy városi birtokát a szükségétől szorongatva eladja, forduljon az illetékes bíróhoz, s egyszersmind adja elő a kényszerítő okokat, s csakis akkor kapjon engedélyt tulajdona elidegenítésére, ha annak elkerülhetetlenségét be tudta bizonyítani. - Mivel hamis okokkal adományoztak, s ezért megtiltjuk, hogy a curialisok bárkinek a javára is egyszerű adományokat tehessenek.)

(k) A kommunizmus és a kereszténység első korszakában felállított tanok között nincs hasonlatosság. Az üdvözítő ezen szavai: „*Si vis perfectus esse vade, vende quae habes et da pauperibus et habebis thesaurum in coelo et veni sequere me*” Math XIX. 21. (Ha tökéletes akarsz lenni, add el, amid van, és add a szegényeknek, és majd kincseid lesznek a mennyországban, aztán gyere, és kövess engem. Máté evangéliuma.) kétségkívül csak azoknak szólnak, kik a tökély legmagasabb foka után törekednek; és nincsenek általánosan kötelező parancs gyanánt kimondva. Nem a földi javak célszerűbb felosztása volt a kereszténység feladata. „*Ait autem ei quidam in turba: Magister, dic fratri meo ut dividat mecum*

¹⁰⁹ A földbirtok javításába fektetett tőke különös megadóztatása csak a birtokos tulajdonához nem tartozó s a birtokra betáblázott tőkékre, nem pedig azokra nézve is lehetséges, miket a földbirtokos saját vagyónának javítására ruházott be; mely által a tőke jövedelme között aszerint, amint az vagy a földbirtokos vagy egy olyannak kezei között van, ki azt még elébb egy földbirtokosnak kénytelen kölcsönadni, tetemes különbség támad; s minden tőke vagy a földbirtoktól vonatik el, vagy pedig javítás helyett új földbirtok szerzésére fog szükségképpen fordíttatni, miáltal azután csupán annak ára, nem pedig jövedelme fog növekedhetni. Ha a földbirtok javításába fektetett tőke csakugyan adó alá volna vetendő: ez csak akkor lesz lehetséges, ha maga a javítás, azaz: ha a munka adóztatatik meg, amit egy józan ember sem fog tanácsolni.

haereditatem. - At ille dixit illi: Homo, quis me constituit iudicem aut divisorem super vos?" Luc. XII. 13-14. (Mester, mondd meg a testvéremnek, hogy ossza meg velem az örökséget. - De ő azt mondta neki: Ember, ki hatalmazott fel rá, hogy bírótok legyek, és elosszam örökségeket? Lukács evangéliuma. XII. 13-14.) Azonban mégis azon állás között, melyet a kommunizmus és szocializmus korunkban elfoglal s aközött, melyben a kereszténységet az első századokban találjuk, ugyanazon analógia létezik, melyet a kereszténységnek állása között a francia forradalom alatt, és Róma régi vallásának a caesarok korszakában találunk.

A kereszténység is hirdeté a legfőbb türelem tanát. Nihil est tam voluntarium, quam religio. (Semmi sem annyira önkéntes, mint a vallás.) *Lactantius*. A kereszténység is kényszerülve látta magát a régi világ szokásait lehetőleg kímélni, sőt azokhoz, hol ez lényeges engedmények nélkül történhetett, hozzácsatlakozni. Miután a Saturnáliák s több más ünnepek január kalendáiban ünnepeltetének, az egyház ugyanezen évszakba tevé át a karácsonyt. A Lupercaliák, a régiek ezen tisztulási ünnepe helyébe Mária tisztulásának ünnepe (Gyertyaszentelő) határozottatott február 2-ra, az Abarváliák a szent Mamertus által az V. században behozott keresztjáró napok által pótolattak. - Miként itt általában, úgy maradt fenn sok helyen is a régi szokás több maradványa a kereszténység behozatala után is, s még ma is négy templomot találunk Rómában, melyeknek régi pogány nevük megmaradt.¹¹⁰ A kereszténységnek sem lehetett - bár elveivel ellentétben álló - ily szokásokat rögtön megszüntetni; el kellett tűrnie, hogy a firenzeiek Mars egy különösen tisztelt szobrának, hogy más városok és tartományok lakói más istenségeknek még soká hódoljanak tiszteletükkel.¹¹¹ Midőn III. Valentinianus alatt már a konzulok maguk is keresztények voltak, a régi vallási szokások még mindig épségben valának. „Numquid non consulibus (christianis) et pulli adhuc gentilium sacrilegiorum more pascuntur, et volantis pennae auguria queruntur. - Ac pene omnia fiunt quae etiam illi quondam pagani veteres frivola atque irridenda duxerunt.” (Már a konzulok is keresztények, de a csibéket még mindig a pogányok szentségtörő módján nevelik, s a repülő madár tollában keresnek jövendölést. - S a régi pogányok szinte összes haszontalan és nevetséges szokása eleven.) *Salvianus: De Gubernatione Dei*. - „Temporibus nostris auctore diabolo sic vitiata sunt omnia, ut pene nihil sit, quod absque idololatria transigatur.” (Napjainkban az ördög műve úgy megrontott mindeneket, hogy immáron szinte semmi sem történik bálványimádás nélkül.) - így szól Szent Leó. - A pogányság erős támaszt talált a népek szokásaiban. Az államhatalom, éspedig a római imperiumé, századokon keresztül hívé feladatának fönn tartani a régi vallást, s mégis a kezdetben megvetett új tan győzelmesen állta ki a harcot a népszokásokkal, az államhatalom anyagi erejével, sőt még azon filozófiával is, melynek befolyásától eleinte maga sem menekülhetett, s melyet annak több nagy hirdetője, mint Justinus, Clemens, Origenes stb. a kereszténységre való előkészületnek nyilatkoztatának, úgyhogy tökéletes diadala végre maga az államhatalom által is elismertetett.

Minél inkább lép egy tan a fönnálló viszonyokkal ellentétbe, annál inkább kénytelen a létezőt mint a jog és erkölcsiség elismert elveivel ellenkezőt állítani elő. Minél merészebb az újítás, annál inkább kell azt régi ruhába takarni. S ugyanazért a kommunistáknak szokása, a kereszténységre hivatkozni, könnyen magyarázható ki azon nagy hasonlatosságból, mely az ő állásuk s az első keresztények állása közt létezik. Megfogható, ha sokan a kereszténység fennállhatóságáról is aggódnak, miután ennek mai állása is hasonlít a pogányság IV. századbeli állásához,

¹¹⁰ Sta. Maria sopra Minerva, Sta Maria Aventina, S. Lorenzo in Matuta, S. Stephano del Cacco. Lásd: Beugnot: *Histoire de la destruction du paganisme*. T. 2. p. 265.

¹¹¹ Így panaszkodik Salvianus (*De Gubernatione Dei*), hogy az égi istennő Afrikában még keresztények által is imádtatik: „Quis ergo illi idolo non initiatus, quis non a stirpe ipsa forsitan et nativitate devotus.” (Ki az, ki nem beavatottja ama bálványnak, ki az, ki nem tiszteli szinte születésétől?)

s a konventnek a kereszténység ellen hozott törvényei önkénytelenül a 408. év 17. Calendas Decembris kelt híres törvényre emlékeztetnek,¹¹² minélfogva a pogányság a római birodalomból törvényesen száműzetett. Egyébiránt minden e tárgyú aggodalom ama lényeges különbség félreismerésén alapszik, mely az ókor összes vallásai és a keresztény vallás között van.

Az ókor vallásainak lényege a kultusz szertartásaiban rejlett: a kereszténységben ezt a tan képezi. Amazok később támadtak; mint az állam, s mindenütt ennek szükségéhez alkalmaztattak, *azok államvallások*, ez az emberiség vallása; s azok támaszaikat csupán az államhatárlomban, ez a népben találta fel. Csak midőn a kereszténység, természetes állását félreismerve, lényegét formákban s nem a tanban keresi; ha magát államvallásul tekinti, s támaszát nem a nép meggyőződésében, hanem az államhatalomban keresi; midőn a pogánysághoz hasonló helyzetre alacsonyítja le magát, a kereszténységet csak akkor fenyegethetik hasonló veszélyek. Míg ez nem történik, míg a hitetlenség és erkölcstelenedés, miket a XVIII. század udvarainál filozófia gyanánt hirdettek, a társadalomnak csak magasabb osztályaiban terjedt el, s legföllebb a középosztályoknál felvilágosultság gyanánt utánoztatik, mialatt a nép többsége keresztény maradt: mindaddig a kereszténység s minden, ami ennek alapján nyugszik, tehát társadalmi rendünk is, nem fog megrendíttetni. Az egyedüli veszély, mely fenyegeti, ama tagadhatlan tény félreismerésében fekszik, miszerint ezen társadalmi rend alapja vallási, és az ebből származó hitben: miszerint ez az állam anyagi hatalma által oltalmazható, melynek tehát minden, még a vallás is, alárendelendő volna.

(k) A társadalmi rend védői, fájdalom! nem ismerik feladatukat annyira, mint ezt elleneiről mindenesetre el lehet mondani.

Miután az egyéni tulajdon fennállása az egész társadalomnak azon szervezetét tételezi fel, mely ellentétben áll azzal, amelyet a kommunizmus akar megállapítani: mindaddig, míg az egyéni tulajdon elve fenntartatik, a kommunizmus győzelméről szó nem lehet; ennek tehát igaza van, ha mindenekelőtt, sőt kizárólag ezen elv ellen használja minden erejét. Kevésbé célszerűnek találhatjuk, ha a társadalmi rend barátai minden erejüket csupán ezen egy elv védelmére használják. - Az egyéni tulajdon elve mindenesetre kiindulási pontja egy egész társadalmi rendnek; azonban maga az elv is más feltételektől függ, melyek közé mindenekelőtt az *egyéni szabadság* biztosítása tartozik; ha tehát az *egyéni tulajdon* elvét akarjuk védni, mindenekelőtt az *egyéni szabadság* elve lesz biztosítandó. Nem az egyéni tulajdon, hanem az egyéni szabadság teszi alapját egész társadalmi rendünknek; fönntartása csak ezzel s ezáltal lehetséges.

---

¹¹² Templorum detrahantur annonae simulacra si qua etiam nunc in templis fanisque consistent et quae alicui ritu vel acceperint vel accipiunt paganorum, suis sedibus evellantur, cum hoc repetita sciamus saepius sanctione decretum. Aedificia ipsa templorum, quae in civitatibus vel oppidis, vel extra oppida sunt, ad usum publicum vindicentur; arae locis omnibus destruantur; omniaque templa possessionibus nostris, ad usu accomodos transferantur; domini destruere cogantur.

Non liceat omnino in honorem sacrilegi ritus funestationibus locis exercere convivia vel quidquam solemnitatis agitate, etc. Cod. Theod. I. 16. tit 10. cap. 19.

(A templomokból távolítsák el a képmásokat, s ha még valahol a templomokban vagy a szent berkekben vannak olyanok, melyeknél a pogányok szertartásokat végeznének, tépjék ki azokat alapjaikból, hogy az ismételt szankciók érvényt szerezzenek törvényünknek. Maguk a templomépületek pedig a kisebb és nagyobb városokban vagy azokon kívül közcélra sajátíttassanak ki, a mezőkön levők romboltassanak le; a birtokainkon lévő templomokat használják valamely megfelelő célra, az urak pedig kényszeríttessenek saját templomaik lerombolására.

Tilos legyen a temetkezőhelyeken istentelen szertartásokat és lakomákat vagy bármely ünnepséget tartani.)

(m) Az állam jövedelme s a magánosok tőkéi, a tartományok minden készpénze az ún. lovagrend hatalmában volt, mely ez okból azon időben annál nagyobb zsarnokságot gyakorolt, minél bajosabban lehetett hozzáférni, vagy annak tulajdonképpeni okát észrevenni. Az állam jövedelmét mindenütt a lovagrend bérle ki; *a nagyobb vállalatokat, országutakat, vízvezetékeket, szállításokat, építéseket hasonlóul az vevé át bizonyos összegekért; ugyanazért különös nagy társulatokká alakult, melyek az összegeket előteremték, a hasznot megoszták s magánosoknak és államoknak a szükség pillanataiban roppant kamatokra, a javak zálogosítása mellett pénzt kölcsönzének.* F. Ch. Schlosser: *Univ. hist. Übersicht d. Gesch. d. alt. Welt* 2. Thl. 2. Abth. p. 481.

A lovagrend (equites) ezen állásának következménye volt, hogy az ügyek valódi vezetése a köztársaság utolsó korszakában sem a néptől, sem a senatustól, hanem a pénzarisztokráciától függött, s a megvesztegetés oly általános volt, hogy végre minden csak pénzért döntetett el. „Inveteravit jam opinio perniciosa reipublicae vobisque, quae non modo Romae, sed etiam apud exterarum nationum omnium sermone percubuit, his iudiciis quae nunc sunt pecuniosum hominem, quamvis sit nocens, neminem posse damnari.” (Meggyökeresedett ugyanis az a mind az államra, mind rátok nézve káros vélemény, amelyet nemcsak Rómában, hanem az idegen nemzetek körében is szájról szájra ad mindenki, hogy a jelenleg fennálló bíróságok egyáltalán nem képesek arra, hogy egy vagyonos embert - még ha bűnös is - elítéljenek.) Cicero: *In Verrem*.

(n) Az egész római irodalom tanúsítja, miképp az államok a mindinkább növekedő hitetlenségnél fogva fenyegető veszélyeket már akkor belátták. Horatius s a legnagyobb írók a vallástalanságból származtatták Róma minden szerencsétlenségét.

„Delicta majorum immeritus lues
Romane, donec templa refeceris
Aedesque labentes Deorum”,

(Rádszállt atyáid vétke, lakolni fogsz
helyettük is, míg isteneid ledőlt
hajlékait... újra nem ékesíted.)
(Horatius: *Ódák* III. 6. Lator László fordítása.)

- így kiálta fel amaz kortársaihoz, s mily gyakran találjuk azon beszédekben, melyeket Livius ad a múlt kor férfainak szájába, ugyanazon nézetet kifejezve. „Intuemini horum deinceps annorum vel secundas res vel adversas; invenietis omnia prospere evenisse sequentibus Deos adversa spernentibus” (Fussátok csak végig emlékezetben az elmúlt év szerencsés és szerencsétlen eseményeit, s meglátjátok: minden sikerült, amikor tiszteltük, és semmi sem, amikor elhanyagoltuk az isteneket. Titus Livius: *A római nép története a város alapításától*. 2. k. Bp. 1969. 73. l.) - így szól nála Camillus. - „Eludunt nunc licet religiones. Quid enim est, si pulli non pascentur? Parva sunt haec, sed parva ista non contemnendo maiores nostri maximam hanc rem fecerunt.” (Most kigúnyolják a vallásokat. Mert mi van, ha a csikók nem legelnek? Kicsiny dolgok ezek, de őseink e kicsiny dolgokat sem megvetve vitték véghez a legnagyobb dolgot.) - így szól Appianus. - Maga Cicero is nyíltan e nézetet vallá: „Et quoniam omnium rerum magnarum a Diis immortalibus principia ducuntur, volo ut mihi respondeas, quae te tanta pravitas mentis tenuerit, qui tantus furor, ut *auspicia*, quibus haec urbs condita est, quibus omnis respublica et imperium tenetur, contempseris.” (És mert minden fontos ügy a halhatatlan istenektől veszi kezdetét, meg akarom kérdezni tőled, micsoda örület, az elme micsoda eltévelyedése késztetett téged arra, hogy megvesd azokat a jósjeleket, amelyeknek jegyében városunkat alapították és amelyek egész államunkat és közhatalmunkat irányítják?) *Oratio in Vatinius* VI.

(o) Bizonyos, hogy a forradalom kezdetén Franciaországban sem volt senki, aki a köztársasági államformát lehetségesnek tartotta volna, és hogy a közvélemény még sokkal később is az ilyeszerű változás ellen nyilatkozott. Azoknak nagyobb részéről, kik később a köztársaságban fontosabb szerepet vivének, hasonlóan lehet bebizonyítani. Midőn p. o. a király szökése után Payne, Brissot, Condorcet és Duchatelet egy köztársasági hírlapot (le Républicain) akarának kiadni, s Malouet az utóbbit mint felelős szerkesztőt a nemzetgyűlés előtt bevádolná, az egyhangúlag határozta: „que la monarchie était le seul gouvernement qui convient à la France, et le seul qu'elle eut intention de lui donner” („hogy a királyság az egyedüli olyan kormányzati forma, amely megfelel Franciaországnak, és az egyedüli, amelyet [a nemzetgyűlés] neki adni szándékozik”); a királyi sérthetlenség elvének csaknem egyidejű tárgyalása alkalmával ezer jelenlevők közül 992-en ez elv mellett szavazának; és Sieyès, ki republikánus nézetekről gyanúsított, kénytelennek látta magát a Moniteurbe következő nyilatkozatot iktatni: „Ce n'est ni pour caresser d'anciennes habitudes, ni par aucun sentiment superstitieux de royalisme, que je préfère la monarchie: je la préfère parcequ'il y est démontré qu'il y a plus de liberté pour le citoyen dans la monarchie que dans la république. Tout autre motif de détermination me paraît puéril. Le meilleur régime social est, à mon avis, où non pas un, non pas quelques-uns seulement, mais où tous jouissent tranquillement de la plus grande latitude de liberté possible. Si j'aperçois ce caractère dans l'état monarchique, il est clair que je dois le vouloir par-dessus tout autre. Voilà tout le secret de mes principes, et ma profession de foi bien faite. J'aurai peut-être bientôt le temps de développer cette question, et j'espère prouver; non que la monarchie est préférable, dans telle ou telle position, mais que dans toutes les hypothèses on y est plus libre que dans la république.” („Nem azért, hogy régi szokásoknak hízelegjek és nem is valamiféle babonás királypárti érzelem folytán részesítem előnyben a monarchiát; azért részesítem előnyben, mert bebizonyult, hogy az állampolgárnak több szabadsága van a monarchiában, mint a köztársaságban. Az elhatározás bármiféle más indítéka gyermekesnek tűnik számomra. Véleményem szerint az a legjobb társadalmi rendszer, ahol nem egyvalaki és nem csupán néhányan, hanem mindenki nyugodtan élvezi a lehető legkiterjedtebb szabadságot. Ha a monarchikus állapotban felismerem ezt a jelleget, úgy világos, hogy ezt kell akarnom bármely másikkal szemben. Íme, elveim egész titka és jól megszerkesztett hitvallásom. Talán nemsokára lesz rá időm, hogy kifejtsem ezt a kérdést, és remélem, be fogom bizonyítani: nem azt, hogy ebben vagy abban a helyzetben előnyösebb a királyság, hanem hogy valamennyi eshetőséget számításba véve szabadabbak vagyunk benne, mint a köztársaságban.”)

Nem vizsgáljuk, mennyiben igaz, hogy a girondisták - aug. 10. előtt - (mint Beaulieu állítja) XVI. Lajos koronáját ennek fiára akarták átruházni, s a kormányt Péthion főnöksége mellett egy régensségnek akarák adni; hogy a köztársaság behozatala még aug. 10-én sem vala határozott szándékuk, kitűnik a trónörökös neveltetését illető s a girondisták által e napon kivitt határozatból.

(p) Robespierre-nek napjainkban népszerűségét gyakran bámulám. Mióta néhány író - mint látszik, csupa különködésből - jónak látta ezen férfiú nagy erényeit, melyek tulajdonképpen csak néhány mocskos hiba hiányában állanak, kiemelni: a bámulóknak egész serege keletkezett; s amint egy félszázad előtt kevesen bírtak bátorsággal magasztalni azon embert, aki kora selejtesbjeinek sem tett eleget - mert nézetük szerint még néhány száz fejjel többet kellett volna levágnia; csaknem bátorság kívántatik napjainkban ahhoz, hogy ezen republikánus Tiberiust másként említsük, mint tisztelettel.

„Ő megszabadítja Franciaországot” - így kiáltanak fel, talán csak azért, hogy valami nagyon barokk dolgot mondjanak. - Ha e dicsőséget nem akarjuk is a francia hadseregnek és Dumourieznek, kinek viszonya Robespierre-hez ismeretes, átengedni, azt - különösen Német-

országban - sokkal inkább a braunschweigi hercegre kellene ruházni. Vagy van-e nevetésesebb, mint midőn a francia hadsereg vitézsége, mely későn-korán annyi csatamezőn nyilatkozott, a terreur-nak tulajdonítatik, mely, meglehet, hogy egyesekben a kétségbeesés bátorságát teremté, de melyet még ezen esetben is éppen oly kevésbé kellene dicsérni, amint nem jutand észébe senkinek, kit egy vihar fenséges szemlélete bámulatra ragadott, magasztalni a mocsárt, melynek mérges gőzei a vihar keletkezésére közremunkáltak.

Lehetnek olyanok is, kik Robespierre érc szigorúságát tartják bámulatosnak. - Ész nélküli emberek mindig nagy tiszteletet szoktak tanúsítani azok iránt, kik semmi érzést nem mutatnak; de még ebben sem ismerhetjük fel Robespierre népszerűségének igazi okát, mert hiszen ez közös tulajdona volt Dracónak, s az ó- és újkor más nem éppen különösen kedvelt uralkodóinak. Végre a diktátor sokat magasztalt becsületessége is csak álok. Legtöbben nagyon jól tudják, hogy még azért nem vagyunk becsületesek, mivel a közpénztárakhoz hozzá nem nyúltunk, s hogy egy ember, aki hatalma érdekében hazáját egy csapat gonosztevő karjaiba dobá, nem tarthat igényt arra, hogy becsületességéről dicsérettessék, s általában bizony felesleges szidalmaztatása korunknak az, midőn azon érdemet, hogy - magas állásban - nem loptunk, csodának nyilatkoztatjuk.

Valódi oka Robespierre népszerűségének - véleményem szerint - *középszerűségében* rejlik. Mindenkire nézve kellemetes magasztalgatni oly férfiút, kiről azt mondhatja magában: „hasznos körülmények közt én is vihettem volna annyira, mert én is éppen annyi ésszel és tudománnyal bírok.” - Mivel Robespierre az egészen közönséges emberekhez legközelebb áll, éppen azért múlta fölül népszerűségben Mirabeau-t, Barnave-ot s a forradalom minden férfiát.

(q) Ha a történelem azt tanítja, miképp a forradalmak kezdői mások által mindig túlszárnyaltatának, és sohasem bírtak azon hatalommal, hogy az önmaguk által előidézett mozgalom irányát meghatározzák: ezen tünemény oka nem az emberek gyengeségében, hanem abban keresendő, hogy az eszmék ellenállhatlan hatalma éppen azok által ismertetik félre, kik a fönnálló dolgok átalakítására vagy megsemmisítésére felhasználták. Minden elvnek, melyet államférfiak bizonyos célok elérése végett felállítanak - hogy győzhessen: a nép meggyőződésévé kell válni, s a nép minden meggyőződése érzelmeken alapszik. Ami az államférfiúnál eszköz volt, az a tömegeknél vallássá válik, melyhez rajongó lelkesedéssel ragaszkodik, s melynek minden egyebet feláldoz. Annálfogva az államférfiú azon intése is, hogy az elv logikai alkalmazása az állam céljának rendeltessék alá, a tömegekre nézve mindig hatás nélkül maradand, s ezek nem azok körében keresendik vezéreiket, kiktől az állam legjobb vezetését, hanem azok közt, kiktől igazaknak ismert fogalmaik legtökéletesebb valósítását várják. - Ha mozgalmat mérsékelni akarunk, az nem az elvek nevében, melyekkel megkezdett, hanem csak az ellenkező elvek hatalma által lehetséges. Minden forradalom, mely azon okból, mert minden párt örömet ugyanazon elveket vallja, harc nélkül kezdődik, szükségképpen a leg-szélsőbb pártok diadalára fog vezetni.

(r) Azon ellentétet, mely a francia forradalom óta gyakorlatilag valósíttatni szándéklott elvek és a kereszténység elvei között létezik, már Rousseau, ki ezen elveket felállítá, tisztán belátta, és sajátságos nyíltságánál fogva a *Contrat social* utolsó fejezetében tartózkodás nélkül ki is mondotta. Ha igaz, miszerint jól rendezett államrend csak ott létezhetik, *hol minden egyes a közakarat legfőbb kormányának tökéletesen alárendelé összes erejét* (L. I. ch. 6.); *s ha eszerint az államnak abszolút hatalomra van szüksége, s az egyes szabadsága a reá nézve kevésbé fontos dolgokra nézve fennállhat ugyan, azonban minden tárgy fontosságát egyedül ő maga határozhatja meg* (L. II. ch. 4.), *ha a törvényhozás, hogy tökéletes legyen, oda kénytelen vinni a dolgot, miképp az egyes ne legyen semmi, és csak a többiek által tehessen valamit; ha az államnak az egyént minden viszonyában elérnie, azt az ő akarata, azaz: a többség akarata*

előtti teljes hódolásra nevelnie, ha az egyént az élet minden fontosabb cselekményében vezetnie kell, szóval: ha az állam célszerűen csak ott rendeztethetik, hol az egyesnek egyénisége az állam érdekében megsemmisített: akkor vallási tekintetben is meg kell engedni az államnak a legteljesebb szuverenitást. Vajon ezen felsőség gyakorlata egyesre vagy a többségre ruháztassék-e, az mindegy; az egyének az államhatalom alá tökéletes alávetésének elve Hobbest és Rousseau-t szükségképpen azon következtetéshez vezette: hogy az egyházi és világi hatalom megosztása az általuk egyedül helyesnek nyilvánított államszerkezettel össze nem férő. Ha azt akarjuk, hogy az ember egészen rabszolgájává legyen az egyesnek vagy a többségnek, akkor annak kell lennie vallási tekintetben is, s nézetem szerint Rousseau vallásunk lényegét sokkal helyesebben fogta fel, midőn állítja, hogy ez, míg a kereszténység fennálland, lehetetlen lesz, s midőn annál fogva ezt - a hasznosság szempontjából - az államra nézve minden vallás között a legrosszabbnak nyilvánítja (si évidemment mauvaise que c'est perdre le temps de s'amuser a la démontrer. L. IV. ch. 8.) (oly nyilvánvalóan rossz, hogy csak az időt vesztegetnénk, ha hibáinak kimutatásában töltenénk kedvünket. - J.-J. Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford.: Kis János. Bp. 1978).

Amint Rousseau s minden követője egészen az ókor államszerkezetei szerint alkoták ideáljaikat: szintűgy kell azt azon viszonyra nézve is tenniök, melyben a vallás az államhatalom irányában áll. - Azon idő régen elmúlt, midőn: „les hommes n'eurent point d'autres rois que les dieux, ni d'autre gouvernement que le théocratique. Ils firent le raisonnement de Caligula, et alors ils raisonnaient juste,” - a nemzeti kultuszok kora is, „ou on ne doit point avoir d'autre pontif que le prince, ni d'autres prêtres que les magistrats,” - elmúlt; ha az állam és vallás újra egyesülni akar, az államnak teremtenie kell elébb ama vallást, melynek elfogadására azután hozzátartozandóit kényszerítse. „Il y a une profession de foi purement civile dont il appartient au souverain de fixer les articles, non pas précisément comme dogmes de religion, mais comme sentiments de sociabilité. - Sans pouvoir obliger personne à les croire, il peut bannir de l'état quiconque ne les croit pas. - Que si quelqu'un après avoir reconnu publiquement ces mêmes dogmes, se conduit comme ne les croyant pas, qu'il soit puni de mort, il a commis le plus grand des crimes, il a menti devant les lois. - Chacun peut avoir au surplus telles opinions qu'il lui plaît, sans qu'il appartient au souverain d'en connaître. - Les sujets ne doivent compter au souverain de leurs opinions qu'autant que ces opinions importent à la communauté.” L. IV. ch. 8. (Az embereknek eleinte nem voltak más királyaik, csak az istenek, és nem volt más kormányzatuk, csak a teokrácia. Úgy okoskodtak, mint Caligula, és helyesen okoskodtak. - ...amelyben nincs más főpap, mint a fejedelem, és nincsenek más papok, mint az előljárók. - Létezik egy merőben polgári hitvallás, s a főhatalom dolga, hogy leszögezze a tételeit: nem éppen mint vallási dogmákat, hanem mint a társas együttélés elveit... Senkit sem kötelezhet rá, hogy higgyen a tételekben, de bárkit száműzhet az államból, aki nem hisz bennük... Ha valaki előbb nyilvánosan elismeri e tan-
tétéleket, majd úgy viselkedik, mint aki nem hisz bennük, azt az embert sújtsa halálbüntetés, a legnagyobb bünt követte el, hazudott a törvény színe előtt. - Ezen túl bárki olyan véleményt alkothat, amilyent csak akar, s a főhatalom nem formálhat jogot rá, hogy megismerje a véleményét. - Az alattvalók csak annyiban tartoznak számot adni nézeteikről a főhatalomnak, amennyiben e nézetek befolyással vannak a közösség érdekeire. - J.-J. Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford.: Kis János. Bp. 1978.) Ha azonban ezen vélemények az államhatalom által felállított elvekkel ellenkezének, vagy oly intézményeket hoznának elő, melyek az államra nézve veszélyesek volnának (hova mindenekelőtt minden egyházközség számítandó) („tout ce qui rompt l'unité sociale ne vaut rien”) (Ami megbontja a társadalom egységét, az semmit sem ér. 601. l.) - ekkor az államnak jogában, sőt köteletségében áll, ezeket elnyomni. Mindez az államról felállított elvből szükségszerű, sőt egyedül igaz következtetés; ki nem fogja megengedni Rousseau-nak, hogy a kereszténység oly államban,

mely ezen elvek szerint szerkesztetett, fönn nem állhat; és hogy minden, az ilyen állam és vallásunk között létező ellentétek kiegyenlítésére irányzott kísérletnek meg kell bukni. „Parmi nous, les rois d'Angleterre se sont établis chefs de l'église, autant en ont fait les czars; mais par ce titre ils s'en sont moins rendus *les maîtres* que les ministres, ils ont moins acquis *le droit de la changer* que le pouvoir de la maintenir; *ils n'y sont pas législateurs, ils n'y sont que Princes.* - - *L'esprit du christianisme a tout gagné.* Le culte sacré est toujours resté ou redevenu indépendant du souverain et sans liaison nécessaire avec le corps de l'État.” L. IV.. ch. 8. (Nálunk Anglia királyai, akárcsak a cárok, egyben egyházfők is lettek. De ez a cím nem annyira az egyház urává, mint inkább az egyház szolgájává tette őket; nem szereztek jogot a megváltoztatására, csak hatalmat a fenntartására. Nem törvényhozói, csak fejedelmei az egyháznak. - A kereszténység szelleme mindenütt győzedelmeskedett. A vallásgyakorlat mindig független maradt a főhatalomtól, vagy ha nem, úgy visszanyerte függetlenségét, s nem kötődött szükségszerűen az államhoz. - J.-J. Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek.* Ford.: Kis János. Bp. 1978.)

BEFEJEZÉS

Foglaljuk össze röviden a mondottakat.

A kor, melyben élünk, a haladás korszaka mindenben; csak azon szenvedélyességből, mellyel a körülöttünk történő dolgok megítéltetni szoktak, vagy a tudatlanságból lehet megmagyarázni, ha egyesek megtagadják századunktól azon felsőséget, mely azt az anyagi, szellemi, sőt erkölcsi kifejlés terén kétségtelenül megilleti. Honnan van, hogy ily korban, midőn az emberiség földi rendeltetésének, mely a folytonos haladás, nagyobb mértékben megfelelt, mint valaha; honnan van, hogy éppen ott, ahol e haladás a legfeltűnőbb: általános elégedetlenséggel találkozunk; nyugtalansággal, minőre a történet más szakában alig találunk példát; mindenütt ugyanazon elégedetlenséggel a jellel, mindenütt ugyanazon rettegéssel a jövőtől?

Miután mindenütt az állam ellen nyilvánul leginkább az elégedetlenség, s miután a jobbra változás reményét az állam átalakításától várják; ésszerűen az államban kell keresnünk ez általános nyugtalanság okát, mégpedig az államélet oly jelenségében, mely mindazon államokkal közös, melyekre az elégedetlenség ez érzete kiterjed. Miután azonban azon végtelen különbségnél fogva, mely az európai államok közt egyes viszonyokra nézve uralkodik, úgyszólván semmi egyéb nincs közös, mint bizonyos elvek általános elismerése s a törekvés ez elveket az államban valósítani: annál fogva az általános elégedetlenség okát ezen elvekben s azon ellentétben találjuk, mely ezen elvek és a jelenkor szükségai közt mutatkozik.

A szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméi civilizációnk történetének szükségszerű eredményei. Figyelmessé tévém olvasóimat, miként minden elem, mely alapul szolgált jelen társadalmunknak, szükségképp e fogalmak kifejlésére vezetett, s minden lépés a polgárisodás pályáján azon törekvésekből származott, melyek ezen eszmék valósítására voltak intézve.¹¹³ Minél fogva ezen eszmék magukban véve nem állhatnak ellentétben sem a jelenkor viszonyaival, sem azon iránnyal, melyet az európai emberiség fejlődésében követ, sőt azoknak valósításából a legnagyobb elégedettségnek kellene származni. És ezért az általános elégedetlenség oka nem magukban ezen eszmékben keresendő, hanem valami másban, ami azokkal összeköttetésben áll.

A gyakorlati következmények, miket bizonyos eszmék általános elismerése az emberek viszonyaira előidéz, nem azoknak tudományilag helyes értelmezésétől, hanem azon értelemről függnék, melyben azok közönségesen vétetnek; és ezért mindenekelőtt *azon értelem iránt kell tisztába jönnünk, mely a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméinek közönségesen tulajdonítatik.*

Ha ezt tűzzük ki feladatul, úgy találjuk, hogy mindazon törekvések, melyek a *szabadság és egyenlőség* valósítását tűzik ki céljukul, tetteleg csak oda irányozvák, hogy a *népfelség* eszméje az államban minél tökéletesebben létesíttessék, míg azon törekvések, melyek a nemzetiség elvének nevében indítatnak meg, tulajdonképpen csak arra céloznak, hogy a korlátlan felségi hatalom az államban egy bizonyos nemzetiségnek szereztesse meg.¹¹⁴ Miből azon következtetést vonhatjuk le, hogy miután

a *szabadság fogalma* alatt nem az egyesnek önállósága az államtól, hanem éppen ellenkezőleg, az összesség korlátlan uralma az egyén felett értetik;

---

¹¹³ VI. fejezet.

¹¹⁴ I. fejezet.

az *egyenlőség* nevében nem mindenkinek egyenlő szabadsága, hanem mindenkinek egyenlő alárendeltsége követeltetik;

a *nemzetiségi* elv nevében pedig nem a történeti jognak és azon egyéni szabadságnak elismerése értetik, mely az egyesnek azon tulajdonok kifejtésére szükséges, melyek az egyes nemzetnek sajátjai; hanem, hogy a nemzetiségi törekvések éppen a történeti jog és minden egyéni szabadság lerontására vannak irányozva:

ezen eszmék így értelmezve, azokkal, melyek civilizációnk fejlődésének alapul szolgáltak, nemcsak nem ugyanazonosak, sőt azokkal valóságos ellentétben állnak.

Megmutattuk az előadottakban, miképp azon eszmék, melyeknek valóstítása az államban célul tűzetett ki, azon értelemben, mely azoknak adatik, kölcsönösen ellenmondásban állanak;¹¹⁵

megmutattuk, hogy valóstításuk szükségképp minden nagyobb állam feloszlására vezet;¹¹⁶

megmutattuk, hogy az emberiség a *szabadság*, *egyenlőség* és *nemzetiség* ezen értelemben vett eszméinek valóstítása által semmiképp ki nem elégíthető.¹¹⁷

Azon ellentét, mely e fogalmaknak ily értelmezése által a társadalmi és állami rend alapjai közt támadt, s azon összeütközés, melybe ennek következtetésében az állam egész társadalmi rendünk fejlődésével jutott: ez az, miben a jelenkor összes szenvedéseinek okát feltaláljuk; s azért minden eszköz, melyet a létező állapotok javítására eddig ajánlottak vagy megkísérlettek, nem felelhetett meg céljának.

Előadtam az okokat, melyekért sem azon államformák, miktől hajdan az emberiség üdvét várták, s miknek nagyszerű eredményeit Angliában csodáljuk,¹¹⁸ sem a választási jog célszerűbb rendezése,¹¹⁹ sem a legfőbb államhatalomnak monarchiaiból respublikaivá s viszont változtatása,¹²⁰ nem fogna megfelelni várakozásainknak.

Miután a bajok forrása nem egyes viszonyokban, hanem inkább azon alapelvekben található, miken a jelenkor államai nyugosznak: mindaddig nem is lehet segíteni azokon, *míg ez elvekhez ragaszkodunk*; és a mozgalom, melynek közepette élünk, a dolgok természetes folyama szerint, szükségképp egyesek önkényes uralmához fogja a népeket vezetni; mert azon eszmék, melyeknek valóstítása után törekszünk, egészen csak a despotia által valósíthatók.

Kérdezzük immár: mily eredményei lennének polgárisodásunkra nézve, ha összes politikai viszonyaink ily értelemben egészen átalakulnak, vagyis ha az egyes korlátlan uralmának elve diadalmaskodik az alkotmányos szabadság elve fölött?

Azok között, kik összes viszonyainkat teljesen át akarják alakítani, egy idő óta vita támadt afölött: vajon a politikai forradalomnak kell-e megelőzni a társadalmi, avagy ennek amazt?

E kérdés, nézetem szerint, merőben felesleges.

Éppen úgy lehetetlen, miszerint egy tökéletes politikai forradalom, minőt terveznek, véghez menjen anélkül, hogy azt a társadalmi viszonyoknak megfelelő átalakulás megelőzte volna,

---

¹¹⁵ II. és III. fejezet.

¹¹⁶ III. és IV. fejezet.

¹¹⁷ VI. és VII. fejezet.

¹¹⁸ VIII. fejezet.

¹¹⁹ IX. fejezet.

¹²⁰ X. fejezet.

amint nem képzelhetjük az összes társadalmi viszonyok teljes átváltozását anélkül, hogy a politikai rend, mely annak alapjául és biztosítékául szolgált, meg ne változzék. Midőn Richelieu és XIV. Lajos Franciaországban megtörék a nemesség hatalmát, s az ipar és kereskedelemnek nyújtott kedvezmények által a különböző osztályok társadalmi állását megváltoztatták: szintúgy előmozdíták Franciaország politikai forradalmát, mint ahogy megváltoztatták idő folytán Franciaország társadalmi rendét azon elvek, melyek, mint a forradalom eredményei, hosszú harcok után, alapul szolgáltak a francia chartának.

A politikai és társadalmi forradalom közt hasonló viszony létezik, mint valamely ország alkotmányos és polgári törvényei között. Lehetetlen, hogy a kettő közül csupán az egyik rész alakíttassék át: bárhol kezdjék az átalakítás munkáját, mindig ugyanaz lesz az eredmény.

Innen következik: hogy oly forradalom, mely által az államban egyesnek önkényes hatalma alapíttatnék meg, egyúttal a legnagyobb társadalmi átalakítást vonná maga után.

S miután világos: miszerint valamennyi állami s társadalmi viszonyt, melyek civilizációnknak alapul szolgáltak, lehetetlen átalakítani anélkül, hogy egész polgárisodásunk is alapjaiban meg ne rendíttessék;

következik: hogy azon politikai és társadalmi átalakulás, melyhez a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméinek a kitűzött irányban valószínűsítése vezetni fogna, egyszersmind a leglényegesebb befolyást gyakorolná egész polgárisodásunkra.

Az állam és a társadalom alapjai szükségképpen ugyanazok a civilizáció alapjaival; s ha feltesszük, hogy az államot és társadalmat egészen új elvekre kell építeni: tagadhatlan, miszerint egész polgárisodásunknak is szintén új, a társadalmi és állami viszonyoknak megfelelő alapokat kell nyerni. Vagy röviden szólva: *a felállított eszmék valószínűsítése nem lehetséges anélkül, hogy összes polgárisodásunknak, amire oly büszkék vagyunk, bomlását ne vonja maga után.*

Egyáltalában nem új azon állítás, hogy polgárisodásunk bomlásnak indult. Könyveket írtak Európa rothadásáról, s minden kicsapongásban, melyet politikai izgatottság korszakaiban a nép legalsóbb osztályai elkövettek, megannyi bizonyosságát látták azon barbárságnak, melybe menthetlenül süllyedni fogunk.

Hogy a következőkben félre ne értessem, két dologra hívom fel az olvasó figyelmét.

1) Abból, hogy polgárisodásunk bomlásnak indult, korántsem következik még, hogy új barbárság küszöbén állunk. Ha az emberiség a művelődés bizonyos fokát eléri, mint jelenleg csaknem minden népe Európának, ebből sohasem lehet rögtön a barbárságba dőlni; sőt valamint az ókorban az egyiptomi polgárisodás helyet engedett a görög műveltségnek, anélkül, hogy ezáltal Egyiptom barbárságba süllyedt volna: éppen oly valószínű ez más polgárisodásnál s a miénknél is. Azon állítás tehát, miszerint bizonyos fogalmaknak az államban valószínűsítése veszélyezteteti civilizációnkat, csak úgy értendő, miképp jelen civilizációnk a felvett esetben egy másiknak engedendi át helyét, mely nem fog az államban valószínűsített eszmékkel ellentétben állani.

2) Egyáltalában nem állítám, hogy polgárisodásunk *feltartóztathatlanul* halad sírja felé, sőt e civilizációt még e percben is erőteljesnek tartom, s hiszem, miként mindaz, ami kifejlésével ellentétben áll, jövőre nem számíthat. Állításom csupán oda szorítkozik: miszerint *azon esetben*, ha az államban oly elvekhez ragaszkodunk, melyek a polgárisodásunknak alapjául szolgált eszmékkel ellentétben állanak - az állam számára felállított eszmék valószínűsítése polgárisodásunk vesztét fogná maga után vonni.

Ily megszorítások mellett, nyugodt megfontolás után, mindenki meg fog győződni a fönnebb felállított tétel helyességéről.

Egész polgárisodásunk keresztényi. Bármilyen erősen támadtatott is meg a kereszténység a haladás és felvilágosodás nevében, s bármennyi okot szolgáltatának erre éppen azok, kik a kereszténység nevében a szeretet ígéit a gyűlölet és türelmetlenség zászlóiként használták fel; bármit beszéltek és tettek a kereszténység ellenei s vakbuzgó hívei: mégsem fogja egy nyugodtan gondolkodó sem tagadni azon állítást, hogy a kereszténység befolyásának eredménye mindaz, amiben Európa népei nem keresztény kortársaikat és az ókor összes népeit fölülhaladják.

A hitágazatokat illetőleg a keresztény társadalom felekezetekre oszlott; de a nézetek ezen különbsége nem terjed ki a kereszténység azon elveire, melyek polgárisodásunk alapjaivá váltak; sőt ezen elvek hatalma éppen azáltal, hogy egész társadalmi rendünknek alapul szolgáltak, oly ellenállhatlan, hogy az kiterjed még azokra is, kik a kereszténység körén kívül állnak. A családtól kezdve azon viszonyokig, melyek világrészeket fűznek egymáshoz, keresztény eszmék körében mozgunk. Csak egy van, ami e tekintetben kivételt képez, és ez az *állam*.

A kereszténység, mely az élet minden viszonyáról szabályokat állított fel, azon elvénél fogva, hogy „isten országa nem e földről való”, nem tette ezt az államra nézve, s innen van, hogy ez a polgárisodásunk alapjaiként szolgált hitelvektől függetlenül fejlődött ki.

Míg az állam rendezésénél csupán a pillanat viszonyai és szükségai tartattak szem előtt, s a kereszténység elvei - mert ezen viszonyok és szükségek előidézésére hatottak - közvetve nagy hatást gyakoroltak az állam szerkezetére is; mindaddig azon elvek, melyek a társadalomnak, s azok, melyek az államnak alapul szolgálnak, sohasem térhettek el messze egymástól. Azon perctől fogva azonban, melyben az államra tudományos elméletek elhatározó befolyást kezdtek gyakorolni, elszakadt az egyesítő kapocs, mely azelőtt az államot az összes társadalmi renddel összekötötte, s miután (mint azt munkám folytán már kifejtém) az állam intézményeinek rendezésénél az *ókor fogalmai* szolgáltak alapul: az államnak a *kereszténység fogalmain* alapuló társadalmi renddel szükségképp hasonló ellentétbe kelle jönni, mint aminő az ókori és a keresztény polgárisodás alapelvei között létezik.

Azon értelem, melyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit az államban valósítani akarjuk - mint bebizonyítottam -, lényegesen különbözik attól, amelyben ugyanezen eszmék egész polgárisodásunk kifejlésére elhatározó befolyást gyakoroltak. Ha polgárisodásunk folyamatát tekintjük, mindenekelőtt a *szabadság* elvével találkozunk; mellette az egyenlőség és nemzetiség fogalmai mindig csak alárendelt következményekül tűnnek fel. Az államban pedig az *egyenlőség* elve az, mely minden mást megelőz, s mindaz, ami a szabadság és nemzetiség nevében igénybe vétetik, nem egyéb, mint törekvés az egyenlőség elvének uralmát az élet minden viszonyában biztosítani. És ennek szükséges következménye, hogy az állam és összes polgárisodásunk iránya között hasonló ellentét támadt, minő az *abszolút egyenlőség és a szabadság*, azaz: az egyén önálló kifejlődésének elve között tagadhatlanul létezik, s hogy az államban érvényesíteni óhajtott elvnek teljes győzelme szükségképp összes civilizációnk alapjait, sőt még a vallás azon alaptanait is megrendítené, melyek az egyéni szabadság elvével összefüggésben állnak. (a)

Elválasztottuk a jog fogalmát az erkölcsiség fogalmától, elkülönítettük az elveket, melyeken az állam alapszik, a vallás elveitől, s azt hisszük, hogy a tudomány haladása csak ezen elválasztás által lőn lehetséges.

Tudományos elméletnek megjárja; de gyakorlatban ily különválasztás mindig lehetetlen. A nép a jog fogalmát a morál fogalmától oly kevésbé különítendő el, mint nem fog elismerni azonagy

időben soha államot és vallást, melyek egymással ellenmondásban állanak; és azon ellentét, melyben az államot és az egyházat mindenütt találjuk, hol az állam ezen elvek szerint szerveztetett, az: hogy államaink minden vallás iránti tisztelet dacára, melyet hirdetnek, az egyházat, mivel ennek önállóságában veszélyt látnak, hatalmuk alá törekszenek vetni, míg másrésről minden egyház az állam beavatkozását a legnagyobb veszélynek tekinti - mindez mutatja, miképp a kereszténység és a jelenkor állama közt uralkodó ellentét eredményeiben máris nyilvánul, jóllehet sokan annak okát még tisztán nem látják át.

Valamint a vallás fogalmainak változását szükségképp mindig az összes társadalmi rend változása s ezt az állam átalakulása követi: éppen úgy az állam teljes átalakítása a társadalmi rend és vallásos fogalmak átalakulását vonja maga után. S miután minden civilizáció bizonyos vallási fogalmak alapjára van építve: lehetetlen ezeket megváltoztatni anélkül, hogy velük együtt a civilizáció is el ne nyésszék, mely a vallási fogalmakon emelkedett.

Korunk és az utolsó Caesarok korszaka között a különbség csak abban áll, hogy az átalakulás, mely akkor a vallás körüli fogalmaknál kezdődött, most az állam körülieknél veszi kezdetét, s hogy Konstantin tisztán belátta, miképp vallási teljes átalakítás lehetetlen anélkül, hogy az politikaihoz ne vezetne; míg korunk államférfiai annak előmozdításán dolgoznak öntudatlanul, aminek megakadályozását vélték életük feladatául kitűzni.

Lesznek, akik ez állítás ellenében korunk tapasztalataira fognak hivatkozni. „Vajon nem találjuk-e több államban általánosan elismerve azon elveket, anélkül, hogy azok ily káros következményeket idéztek volna elő: miért ne lehetne ugyanazt remélnünk akkor is, ha ezen elvek általánosan elfogadtatnak, és minden következményükben életbe lépnek?”

Én ellenkező véleményben vagyok, és valamint azt hiszem, hogy ha mindazon károk, melyek bizonyos elvek elismeréséből a polgárisodás fejlődésére várhatók, eddig nem mutatkoznak, ez csak annak tulajdonítható, mert eddig minden államban csak kisebb része jutott érvényre az elvek következményeinek: úgy meg vagyok győződve, hogy általánosan elismert elvek logikai következményei soha nem maradhatnak el, ami ez esetben szükségképp civilizációnk vesztét vonná maga után.

Akár az ó- vagy az újkorra, akár azon népekre, melyek haladnak, avagy azokra, melyeket tepedni látunk, fordítjuk figyelmünket, mindenütt ugyanazon tüneménnyel találkozunk: azzal, hogy *különböző erők tevékenysége s azoknak ellentéte nélkül nincsen haladás*. Ez ellentét, mely minden haladáshoz múlhatlanul megkívántatik, lehet eredménye azon viszonyoknak, melyekben egy állam másokkal áll, avagy az államban egymás mellett létező különböző erők tevékenységéből fejlődhetik ki: de mindkét esetben, mihelyt minden külső ellentét megszűnt, vagy az államban létező erők egyike a többit mind alávetette magának, vége a haladásnak is.

Nem találunk az ókorban egy népet sem, mely aránylag rövidebb idő alatt fejlődött volna ki, mint a görög, s tulajdonítsuk bár e tüneményt részben e nép kitűnő tehetségeinek: mindazáltal senki sem tagadhatja, hogy annak fontosabb okát Görögország sajátságos viszonyaiban kell keresni. A népnek egymástól független államokra szétszaggatása - minek egész Görögország függetlenségére oly szomorú következményei voltak - azon élénk s folytonos ellentét által, melyben Görögországnak minden része egymás ellenében állott, oly tevékenységet s ezáltal az összes erők oly mindenoldalú fejlődését idézte elő, minőt a régi kor egy népénél sem találunk; s mely magában Görögországban is eltűnt, mihelyt, Róma által az egész tartomány meghódítatván, az ok is, mely haladását meghatározta, megszűnt (b).

Ugyanezt látjuk Rómában. A legnagyobb haladás korszaka egyszersmind korszaka a leg-erősebb ellentéteknek. Míg a város belsejében királyság és patríciusok, ezek s a plebejusok, a köztársasági szabadság és az egyes uralma állanak szemközt; míg Róma Itáliával, s ennek

meghódítása után az egész világgal küzd; bámulatra méltó nagyságra emelkedik. Amint az örök város az akkor ismeretes világ népeit meghódította, s a despotizmus vaskarja a római nép minden osztályát egy iga alá veti, vége a haladásnak is. Jó császárok alatt Róma a jólétnek magas fokát élvezé, s nem akarom kétségbevonni Gibbon állítását, hogy a történelemben nincsen korszak, melyben az emberi nem oly nagy része boldogabb lett volna, mint akkor vala, midőn a római birodalom az egész ismert világot magában foglalá, s Marcus Aurelius és az Antoninusok által kormányztatott; azonban a boldogság ezen korszaka kétségtelenül nem volt egyszersmind a haladás időszaka is; s csak az akkor oly hatalmasan gyámolított művészet és tudomány termékeit kell a korábbi időkével egybe hasonlítani, hogy meggyőződünk, miképp a régi kor műveltsége az Antoninusok századában minden külső fény és jólét dacára hanyatlásnak ment eléje (c).

S ha újabb civilizációnk folyamát tekintjük: vajon minden haladás nem hasonló ellentétek mozdító erejének tulajdonítandó-e? A római világ maradványai s a barbárok, a császár és a pápa, ez és az egyház, az általános és a külön nemzeti egyház minden országban, a katolicizmus és a reformáció, a királyság és az arisztokrácia, ez és a polgárság, városok és testületek, a testület és a szabadság után küzdő egyén, s mindazon különböző elemek, amikből a társadalom állott, érvényre vergődni s a velük ellenkező erőket meghódítani iparkodtak szünetlenül, úgyhogy a különböző erők harcának szakadatlan folyama képezi fejlődésünk egész történetét.

S neveztessek bár e mozgalom harcának - és harcának mondhatjuk azt oly értelemben, mint az erdőben, hol egyik fa a másik fölött emelkedni törekszik, a harcnak képét véljük feltalálni -, de ezen harc szükséges föltétele minden növésnek, s meg kell annak lenni, ha le nem akarunk mondani minden további fejlődés lehetőségéről.

S nem erre törekszik-e minden? Vajon mi egyéb haszon háramlik az emberiségre az államban felállított fogalmak valószínűsítéséből, mint azon remény, hogy a folytonos küzdelem, mely a szabad verseny következtében támad, vége szakadjon?

„Örök haladásban van az emberiség, s mindenoldalú tevékenységének eredményei bámulatra ragadnak. De vajon nem rendezetlen-e e tevékenység? Vajon egész létünk nem a legnagyobb zavar képét tünteti-e fel, hol minden szorul és tolul, hol egyik a másik erejét gyengíti vagy vele saját hasznára visszaél, s hol mindenki lábbal tapodtatik, ha ereje által elhagyatván e tolongásban egy pillanatra összerogyott? Ha az emberiség fejlődésének legmagasabb fokát elérni akarja: e tevékenységnek szabályoztatni kell. Csak akkor fogja az ember a természetet meghódítani s e földet paradicsommá változtatni, ha ki lesz jelölve minden egyesnek számára az irány, melyben mozognia kellend; ha erejének használata egy magasabb kormányzatnak lesz alárendelve; ha minden nép, sőt az egész emberiség tevékenysége szabályozva lesz.” Így szólnak. A tökéletes rend fogalmáért lelkesül századunk, s e rend nem az, melyet a természetben találunk. Nem az égboltozat, hol minden test önmaga és legközelebbi központja körül forog, hogy ezzel közös pályát fusson; nem a föld, hol hegyek és völgyek, folyók és tengerek végtelen változatosságban követik egymást, hol egy növény sem hasonlít a másikhoz; nem a zenei összhang, mely különféle hangok elegye által oly csodaszépen hatja át keblünket: nem ezek mintáink. Nem oly rendre törekszünk, minőt isten teremtett, hanem aminőt az ember felfogni képes. Valamint a mesterséges világításnál, úgy itt is bizonyos távolságban s határozott sorban álljanak a fénypontok; minden fa sudara, minden ág, mely a másik fölé emelkedik, le fog metszteni az emberiség e mesterséges kertjében; minden virág külön ágyba lesz ültetendő - a szándéklott összhang az egyhangúság összhangja lesz. - Az emberi nem, mely csupán belöszlőnek hódolva, eddig látszólagos zavarban mozgott előre, ezután fegyelmet seregként induland meg vezetőinek vezényszavára, hogy előre kiszabott lépésekkel vezettesék azon cél felé, melyet valamely egyesnek vagy a többségnek belátása tűzött eléje. Nem

vonom kétségbe, hogy azon népek, melyekre a tökéletes államszerkezet ezen eszménye ráerőszakoltatik, talán a csendes boldogság azon nemét élvezhetnék, mely a római népnek az Antoninusok alatt osztályrészt jutott: de ki fogja tagadni, miképp e tökéletes csend és rend, melyet a földi boldogság netovábbjaként állítanak elének, csak akkor érhető el, ha minden szabad mozgásról, azaz: minden további haladás lehetőségéről lemondunk.

A történet tanúsága szerint az önkényes hatalom mindenkor akadály volt a haladásnak. Képzeljünk oly államot, melyben az állam kezébe korlátlan hatalom adatott rendelkezhetni egyház és iskola felett, s hol a kereset minden fontos ága - mi eddig csak néhányal történt - a közigazgatás körébe vonatott, és ezáltal a nép szellemi és anyagi fejlődése az államtól tétetett függővé, míg másrészt minden egyes, a közbiztonság ürügye alatt, rendőri szabályok végtelen sora alá állíttatott, s hiszi-e valaki, hogy, ha ezen államban egyszersmind a főhatalom egyes uralkodó kezébe tétetett le, a haladás még lehetséges? És mégis hasonló viszonyok után törekszünk, azon egyetlen különbséggel, hogy a korlátlan államhatalmat nem egyes uralkodónak, hanem a nép többségének kezébe akarjuk adni; mintha egy egész nép többségének önkényes hatalma nem volna a haladásnak sokkal nagyobb akadály, mint egyes emberé.

Minden haladás az egyes erők szabad használatának eredménye, s annál fogva veszélyezteteti az egyenlőséget; azonkívül nem képzelhetni javítást, amely által egyesek külön érdekei első percben ne sértetnének; s ha megemlékezünk, mily ellenszenvvel, sőt mondhatni határozott ellenszegüléssel kelle az újkor minden nagyobb találmányának éppen a tömeg közt küzdeni: el fogjuk ismerni, miképp valószínűleg sem fonó- és gőzgépekkel, sem vasutakkal vagy távírdákkal nem bírnánk, ha e találmányok keletkezésekor a nép oly hatalommal bírt volna, minőt számára követelünk: azaz ha az egyenlőség elvéért lelkesedő sokaságnak hatalmában állott volna megakadályozni e találmányok alkalmazását, melyek által keresetét első pillanatban veszélyeztetve látá.

Egyébiránt e tekintetben sem szükséges elméleti okoskodásokba merülnünk afölött: mi történt volna valószínűleg bizonyos viszonyok között? sőt inkább itt is nagyszerű tapasztalásokra hivatkozhatunk. Abszolút államhatalom, oly mértékben, mint azt újabb időkben megállapítani szándékoznak, hosszabb ideig sohasem létezett demokratikus államokban, az ókor köztársaságai már csekély terjedelmüknél fogva sem szolgálhatnak példányokul; s a római imperium történetében vagy más önkényes uralmú európai államokban, hol az ókor vagy újabb idők polgárisult népei laknak, éppoly kevésbé láthatjuk azon jövődönék képét, mely reánk vár, ha törekvéseink sikerülnének. Az államhatalom korlátlansága sem Rómában, sem más európai államokban nem volt soha oly rendezett és tökéletes, mint azt korunk akarja. Azonban a Távol-Keleten találunk egy birodalmat, mely - mint állítják - e föld lakóinak egyharmadát foglalja magában, s e tekintetben kivételt képez.

Midőn Kínáról a legelső tudósítások Európába érkeztek, oly hihetlennékné látszának az ezen ország magas műveltségi fokáról mondott dolgok, hogy Marco Polo előadásait mesének tartották. Későbbi hírek megerősíték azokat, s ámbár Kína polgárisultságának foka most kevésbé látszik hihetlenné, mint Marco Polo korában, amaz óriási állam mindazáltal most is bámulatra ragad minden gondolkozót. Állam, hol a főhatalom egy nagy nép egész léte fölött korlátlanul uralkodik, hol minden mozgalom a középpontból származik, hol az igazgatásnak minden szála egy kézben van egyesítve, s hol az államhatalom cselekményeiben - legalább többnyire - nem a despota szeszélye, hanem a nép java szolgál zsinórmértékül. Amit az állam korlátlan hatalma a népért tenni képes, Kínában megtörtént. Fő figyelem van fordítva az oktatásra; hogy anyagi károktól megóvassék minden egyes, a legszigorúbb rendőri felügyelet alatt áll; az erkölcsiség törvényei állami törvényekké vannak emelve, s még a családi élet is azon dolgok körébe vonatott, mikről az állam gondoskodik. Kína népessége ezen atyáskodó

felügyelet alatt hihetetlen számra szaporodott; nincs ország, mely jobban volna mívelve, melyben az ipar, a rendelkezésére álló eszközökhöz aránylag, jobban fejlődött volna ki. Kétségtelenül itt is annyi milliónak tevékenysége s a különböző erők századokig tartó harca teremté azon anyagot, melyből a kínai állam szabályszerű épülete alkottatott; itt is nagyobb forradalmak egész sorának kelle lefolyni, s számos gondolkodó és államférfiú következetes erőfeszítése vala szükséges, míg a legtökéletesebb igazgatási önkény e csodálatos gépezete elkészülhete, s az egyén önálló munkásságát az államnak tökéletesen alávetni sikerült. És midőn a nagy mű be lőn végezve, midőn Kína csaknem mindent elért, mit az állam legfőbb feladatának tartunk, midőn oly viszonyokra emelkedett, miket a XVIII. század gondolkodó férfiai, kiknek nyomain az államtanokban mi is haladunk, a tökély eszményképeül tekintenek: vajon mindennek végeredménye nem a legáltalánosabb tespedés-e, melyet egyenesen csak az állam ily szerkezetének kell tulajdonítanunk, mely annak feltételét képezi? miután oly intézmények, minőket Kínában találunk, azon percben érnék végüket, mihelyt a lét örök egyformasága, melyet rendnek neveznek, szabadabb mozgás által naponkint megzavartathatnék. (d)

Hogy az európai népek és a kínaiak között létező nagy különbség mellett a kínaiakhoz hasonló államintézmények behozatala százados küzdelmek után is nálunk sikerülne-e, oly kérdés, melyre elméletileg nem lehet felelni. De előttem egészen bizonyosnak látszik, hogy - amennyiben azt lehetségesnek tartjuk - hasonló viszonyok nálunk is hasonló eredményhez vezetnének; s annyira távol van tőlem ez állítás eredetiségét igénybe venni, hogy oly férfiú szavait idézendem, ki korunk állami fejlődését a legnagyobb figyelemmel kísérte, s ki törekvéseink lehető eredményéről, ezelőtt több mint tíz évvel, hasonló nézeteket nyilvánította.

„Úgy hiszem - mondja Tocqueville¹²¹ -, hogy az elnyomás azon neme, mely a demokrata népeket fenyegeti, semmi afféléhez nem fog hasonlítani, ami e részben a világon történt; kortársaink nem találhatják fel emlékezetükben annak képét. Magam is hiában keresek oly kifejezést, mely felőle képzett eszmémet pontosan visszaadja: rá a despotizmus és zsarnokság régi nevei éppen nem illenek. A dolog egészen új, kísértünk meg azért körülírni, miután megnevezni nem tudjuk.”

„Ha képzelni akarom magamnak, minő új vonásokban jelenhetnék meg a despotizmus a világon: látom sokaságát számtalan hasonló s egyenlő embernek, kik minduntalan önszeméelyeiket veszik célul, hogy maguknak holmi apró s mindennapi örömeiket szerezzenek, melyek aztán lelküket egészen betöltik. Közülük mindenik elkülönözve, gyermekei s magánbarátai képezik rá nézve az egész emberi nemet; ami, egyébiránt polgártársait illeti, azoknak szomszédságában él, de nem látja őket; velük érintkezik, de ezt nem érezi; csupán önmagában s önmagáért létezik, s ha van is még családja, annyit mondhatni, hazája nincs többé.”

„Ezek fölött egy roppant gyámnoki hatalom emelkedik, mely egyedül maga akar biztosítást adni élvezeteiknek s örködni sorsuk felett. E hatalom korlátlan, minden részletre kiterjeszkedő, szabályos, előrelátó és szelíd. Hasonlítana az atyai hatalomhoz, ha neki is, mint ennek, az embereket férfikorra készíteni volna a célja; de őket, éppen ellenkezőleg, változhatlanul a gyermekkorban akarja megtartani: szereti, ha a polgárok vigadnak, csak hogy vigadásnál egyébről ne gondolkozzanak; szeret dolgozni jólétükön, de annak egyedüli ügyviselője s bírója akar lenni; gondoskodik biztonságukról, előrelátja s biztosítja szükségüket, könnyíti gyönyöreiket, vezeti főbb ügyeiket, igazgatja iparukat, szabályozza előhaladásukat, felosztja örökségeiket; csak az esik neki nehezére: miért nem mentheti már fel őket egészen a gondolkozás fáradságától s az élet terhetől is?”

---

¹²¹ *La Démocratie en Amérique*, Paris chez Gosselin 1840. T. IV. p. 313. Magyarra fordítva Fábíán Gábortól IV. köt. 216. s köv. l.

„Ekképp a szabad akarattal éleést naponkint haszontalanabbá s ritkábbá teszi; az akarat működését szűk körbe szorítja, s megfoszt lassankint minden polgárt még önmagának használatától is. Az egyenlőség készítette el az embereket mindezekre; az tette őket hajlandókká arra, hogy ezeket eltűnjék, sőt gyakran még jótéteménynek is tekintsék.”

„Miután így a fölség minden személyt rendre hatalmába kerített és saját mintájába gyúrt, kiterjeszti karjait az egész társaságra; beteríti annak színét sok apró, szövvényes, szőrszálhasogató és egyforma szabályok hálójával, melyen a legeredetibb elmék s legélénkebb lelkek sem képesek áttörni, hogy a sokaságot túlszárnyalják. Nem töri meg az akaratokat, hanem elpuhítja, meghajtja és igazgatja; cselekvésre ritkán kényszerít, de a cselekvést minduntalan gátolja; nem ront, hanem születni nem enged semmit; nem zsarnokoskodik, csak nyom, szorít, gyöngít, olt, tompít, s végre arra juttat minden nemzetet, hogy ne legyen többé egyéb egy félénk és szorgalmas állatseregnyél, melynek pásztora a kormány.”

„Mindig azt hívém, hogy az efféle szabályos, szelíd és békés szolgaság, milyennek itt képét rajzolám, inkább mintsem képzelnök, összeférhetne a szabadság némely külformáival, és hogy nem volna lehetetlen neki még a népfelség árnyékában is megfészkelnie magát.”

Tíz éve, hogy Tocqueville e szavakat írta. Azóta az elvek, miknek lehető következményeiről beszél, egész világrészünkön elterjedtek, s hol akkor már el valának ismerve, mindenütt továbbhaladtak azok alkalmazásában. Az állam hatalma, mióta az ostromállapot üdvös következményei feltaláltattak, még Franciaországban is nagyobb, a közigazgatási kényuraság végetlen hálója még sűrűbb lön. A végrehajtó hatalom, melynek számára minden alkotmányban a mindenhatóság vétetett igénybe, a távírda feltalálása óta mindentudó, a gőzmozdony által mindenütt jelenlévő hatalommá vált; s ellenében az egyes gyámoltalanabb és gyengébb, mint valaha; kérde: vajon a jövő képe, mit Tocqueville rajzolt, korunkban nem sokkal valószínűbb-e? nem kell-e bevallanunk, miszerint csupán az eddigi pályán kell továbbhaladnunk, hogy ama kép valósuljon, s teljesen elérjük azon boldogságot, melyben a kínai birodalomban élő 300 000 000 embertársunk már régóta részesül. Nem is szükség mondani, hogy minden polgárisodás, melynek körében a haladás lehetlenné vált, enyészetnek megy eléje.

Azon elvek diadala tehát, melyeket mi az állam szervezetére felállítánk, szükségképp polgárisodásunk vesztéhez vezet. Fokozatosan vagy rögtön és erőszakosan éretik-e el e cél: csupán annyiban fontos, amennyiben első esetben mívelődésünkre csendes elhamvadás, az utóbbiban erőszakos pusztulás vár; s ha az utóbbi történik, az emberiség hasonló sorsra jut, milyenben volt Róma a kereszténység alapításakor, az első esetben pedig Kína sorsa felé közeledünk.

„Ah! vous êtes jaloux de la gloire d’accomplir une révolution sociale; eh bien! il fallait naître soixante ans plutôt et entrer dans la carrière en 1789!” (Ah! önök arra a dicsőségre vágyódnak, hogy társadalmi forradalmat vigyenek végbe; nos, *hatvan* évvel korábban kellett volna születni és 1789-ben fellépni a pályára!) - Így szól Thiers *Sur la propriété* című munkájában a szocialistákhoz; s Thiers-nek igaza van. A nagy társadalmi forradalom megtörtént; bevégeztetett azok által, kikre ő és politikai pártja büszke, akiknek elvei Franciaországban az egész államépület alapjaiul vannak elismerve. Mihelyt a törvényhozásnak a népfelség nevében korlátlan hatalom engedtetett, s minden kisebb társulat, mely azelőtt az állam oltalma alatt állott fönn, eltöröltetett, úgyhogy az egyes az állami hatalomnak magánosan áll ellenében; mihelyt elismertetett az elv, miszerint az államnak, hogy biztosan fönnállhasson, a vallást és nevelést, szóval mindent maga alá kell rendelnie, ami az államra nézve fontos: a nagy társadalmi forradalom már megtörtént. Egyben mindazáltal csatlakozott Thiers: abban, hogy fölteszi, hogy a forradalom, mely 89-ben történt, minden elvére nézve győzhet anélkül, hogy

az elvek következményei elismertessenek; - s hasonlóképp csatlakoznak, akik az elvek teljes győzelmét kívánják anélkül, hogy a vallási fogalmakról, melyek társadalmi rendünk alapjait képezik, s azokkal együtt a polgárisodásról, amely ezeken nyugszik, le akarnának mondani. Valamint általánosan elismert elvek maguk után vonják valamennyi logikai következménynek elismerését: szintúgy lehetetlen új politikai átalakulást képzelni anélkül, hogy a létező viszonyokon alapuló polgárisodást meg ne semmisítse s meg ne változtassa a hitfogalmakat, melyek, ha továbbá is hatalommal bírnának, ellentétben fognának állani az egész társadalmi renddel.

Oly korszaknak, melyben az egyéntől elvétetik az önrendelkezés joga, más morálra van szüksége, mint az volt, amely szerint cselekményeinket eddig szabályoztuk; s oly államoknak, hol minden a császáré, más vallással kell bírniok, mint amely azt parancsolja: hogy istennek is adjuk meg, ami az istené.

E kérdés, melyet korunknak meg kell oldania, ennél fogva nem csupán politikai, hanem egyszersmind társadalmi is, sőt mi több, arról van szó: vajon egész civilizációnk fennálljon-e ezután is, avagy elenyésszék? S lehetlen e kérdést megoldani, ha nincs elég bátorságunk azt tisztán állítani fel.

Nem lehet az államot oly fogalmakra alapítani, melyek ellenmondásban vannak az elvekkel, melyeken egész társadalmi rendünk, sőt egész polgárisodásunk nyugszik. Szükség, hogy az állam a társadalmat vagy ez az államot magához asszimilálja. S miután az államban valósítani szándéklott eszmék ellentétben állanak társadalmunk s polgárisodásunk alapeszméivel, jövőnkben csak úgy remélhetünk megnyugvást, ha az államra nézve felállított elvek egész társadalmi rendünkben is, vagy ha társadalmi rendünk elvei, az államban is újra hatalomra vergődnek.

Melyiket válasszuk a kettő közül törekvéseink céljául, az attól függ: mennyiben tartjuk lehetségesnek, hogy haladásunk ezentúl is azon elvek alapján történjék, melyeknek alapján polgárisodásunk kifejlődött, vagy mennyiben vagyunk az ellenkezőről meggyőződve. De csak akkor lehet ez örök rázkódásoktól szabadulnunk, ha az egyikre vagy a másikra elhatározzuk magunkat.

Ha igaz, hogy a szabad verseny - tehát az egyéni szabadság - elve, melynek eddig minden haladást köszönhetünk, ezentúl az emberiséget mindig nagyobb nyomorra juttatja; ha igaz, hogy az egyenlőség szüksége csak akkor elégíthető ki, ha annak az államban minden szabadságot feláldozunk; ha igaz, hogy a felebaráti szeretet érzelme embertársunk szenvedéseit többé nem képes enyhíteni, hanem hogy a testvériséget rendőri intézmények által kell megalapítani: úgy eljött a pillanat, *midőn az emberiségnek nemcsak állami intézményeit, hanem társadalmi rendjét illetőleg is egészen új pályát kell törnie*: s nem marad egyéb hátra, mint azon merész szellemek vezetésének engedni át magunkat, kik e tekintetben kezükbe ragadják a zászlót.

Ha másként van a dolog; ha azon pályán is lehetséges a haladás, melyen eddig jártunk; ha társadalmi rendünk nem élte túl magát, s a kereszténység nem veszté el hatalmát az emberek kedélyére: *úgy az államnak is azon eszmék teendők alapjául, mik az egész társadalmi rendnek alapját képezik*. Mert ha az abszolút egyenlőség elve - mint állítják - az egész társadalmi rendet, sőt az egész polgárisodást bomlással fenyegeti: nem a demokratikus alapokra épített állam korlátlan hatalmában kell e vész ellen keresni az óvszert, hanem ellenkezőleg, *a szabadság elvében*, mely társadalmi rendünknek alapul szolgált, s mely, mióta a szabadság helyébe a népfeliség elve tétetett, egy újabb állami szervezésnél sem vétetett figyelembe.

Ha egyiket sem akarjuk e kettő közül, s úgy véljük, hogy a fennálló társadalmi rend fenntartható anélkül, hogy fel kellene adni az államra nézve felállított elveket; s ha eszerint az

államban az egyént teljesen alá törekszünk vetni a többség parancsinak, míg másrésről az egyén számára az élet minden viszonyában teljes szabadságot követelünk; szóval: ha követjük azon irányt, melyet Franciaországban s a legtöbb államban az úgynevezett rendnek pártja megkezdett: akkor minden törekvésünknek sikertelennek kell maradni. - Céljuk örökké elérhetlen - miután önmagával ellenkezésben áll.

Ha erről sikerült meggyőzőnöm az olvasót: meg van oldva a feladat, mit e munkám első részében kitűztem.

De ha meggyőződünk arról, miképp társadalmi rendünk és polgárisodásunk, mely a *szabadság* elvén nyugszik, fenn nem állhat, ha az állam az *abszolút egyenlőség* elvére alapíttatik, mely az egyént a többség korlátlan akarata alá veti; s ha meggyőződünk, hogy az állam és társadalom nem állhatnak egymással ellentétben: akkor két új kérdés áll elő.

1) *A két lehetőség közt, mely előttünk áll, melyik a valószínű?*

Ha e kérdés megfejtésénél azon meggyőződésre jutánk, miképp azon fogalmak, melyek társadalmi rendünknek alapul szolgáltak, erősebbek, mint azok, melyeket az államban akarnak valósítani; hogy ennél fogva az állam intézményeinek társadalmi rendünk szükségéhez kell alkalmaztatniuk, újra azon kérdés támad:

2) *Mi módon lehet ezt eszközölni?* Miután az állam fennállása minden művelődésnek szükséges kelléke, és sajátos viszonyaink között még nagyobb államok szükséges voltát sem tagadhatni; meg kell vizsgálnunk: vajon az állam korlátlan hatalmának elvét lehet-e megszorítani anélkül, hogy nagyobb államok fennállása veszélyeztessék, s miképp lehet elérni e korlátozást?

Ezen két kérdés megfejtése leendő e munka második részének feladata.

JEGYZETEK A BEFEJEZÉSHEZ

(a) Az ókorban az államot és a vallást mindig a legszorosabb összeköttetésben találjuk. Valamint ez szolgált az államnak céljai elérésére eszközül, szintúgy volt a vallás fennállása az állam fennmaradásától feltételezve. Mindkettőnek eredete rendesen, elenyészte mindig közös volt, annál fogva azon állítás, miszerint az ókor civilizációja annak vallási fogalmaival összefüggött, nem is fog tagadtatni. Azonban ugyanez áll jelen civilizációnkról is.

Éppen abban, hogy az állam az egyesnek létét nem tölti be, hogy földi rendeltetésünkön kívül más magasabbat elismerünk, mely után mindenünknek saját erejével kell törekednie, hogy az, ami az istené, attól, ami a császáré, elkülönített, s ezáltal oly tér jelöltetett ki, hová a föld egy hatalma sem érhet, abban fekszik az ó- és újkor nézetei között a lényeges különbség, s ezen nézetek azok, melyek egész művelődésünknek alapul szolgálnak. Mert ezek teremték meg a szabadság fogalmát - legalább a szellemi szabadságát, amire végre mindig a polgári szabadságnak is be kell következni -, ezek idézték elő az isten előtti egyenlőség eszméjét; ezek tévék lehetségessé az egyesnek önálló munkásságát, mely az ókorban az állam mindenhatósága által akadályozva volt, életbe léptetvén ezáltal azon erőt, melynek korunk magasabb kifejlődését köszönhetjük.

Az ókor civilizációjának jelleme az *egység*, az újabbkori civilizációé ennek sokoldalúsága. Amannál a kifejlődés gyorsabb volt, de egyes államok terére s azon körre szorítkozott, melyben az államhatalom befolyása lehetséges volt: ennél a kifejlés lassúbb, hanem kettős értelemben általános, miután az nem egyes államokra szorítkozik, és mindenre kiterjed, ami

az egyes önálló munkásságának tárgyul szolgál. Valamint tehát az ókor civilizációja azon pillanatban egy újnak volt kénytelen helyet engedni, mihelyt azon egység megzavartatott, melyen alapult, s oly hittanok emelkedének általános érvényre, melyek által az állam hatalma korlátozva lőn, és az egyes önálló munkásságának tágabb tér nyílt: szintűgy kell a mi, ezen önálló munkásság által feltételezett civilizációnknak azon pillanatban felbomlani, melyben az államra újból korlátlan hatalom ruháztatnék.

(b) Görögország sohasem volt szellemi és anyagi fejlődésére nézve látszólag kedvezőbb viszonyok közt, mint a római imperátorok csendes uralma alatt. A kitűnő szellemeket nem vette többé igénybe a politika, s akik hír után sóvárogtak, a tudományokra és művészetekre vetették magukat, melyek tiszteletben és jutalomban részesültek, és vagyonhoz s kitüntetéshez vezettek. A görög nyelv Róma legmíveltebb osztályainak nyelve lett, s azoknak, kik vele mint anyanyelvükkel éltek, mindazon előnyöket nyújtá, mint a francia nyelv a XVIII. században; és mégis mindemellett e kor a görög művészetre és tudományra nézve hanyatlás korszaka volt. A legtisztább bizonyosság ez arra, miképp minden valódi haladásnak forrását nem külvizonyok, hanem egy nemzet sokoldalú munkássága által mozgalomban tartott benső ereje képezi. Mikor a fa a tavasz viharai által téli nyugalmaiból felrázva első lombját hajtja, ez virágzásának is időszaka. Ezt tapasztaljuk a tudomány és művészet körében is. Mi az izgatottság pillanataiban létrejött, az nyugalmas időkben fennmaradhat: a virág gyümölcsöt teremhet; de ha a virágzás kora elmúlt, minden pártfogolás legfőllebb azt eszközölheti, hogy ami benső kényszerűségből támadott, később mint gyárcikk nagy ügyességgel utánoztatik. A római birodalom felvirágzása Augustus korában mit sem bizonyít ez állítás ellen. Hiszen mindazon férfiak, kiket csodálunk, a bukó köztársaság vészei között nőttek fel, s miután ezek leléptek, a római irodalom szintűgy, miként a görög, lassankint süllyedésnek indult, míg végre oda jutott, hogy az oly versek tartattak költészeti remekeknek, melyeket visszafelé is lehet olvasni, s így ugyanazt vagy az ellenkező értelmet adták ki, mint a szokásos módon olvasva, p. o.

Laus tua non tua fraus, virtus non copia rerum.

Scandere se fecit hoc decus omnipotens.

(c) Bármennyire elfogult Gibbon az Antoninusok kora iránt, mit a világtörténet egyik legboldogabb korszakának mond; mindazáltal tisztán átlátta, hogy a valódi művészet és tudomány hanyatlásnak indult. „The love of letters, almost inseparable from peace and refinement, was fashionable among the subjects of Hadrian and the Antonines, who were themselves men of learning and curiosity, - - - but if we except the inimitable Lucian, this age of indolence passed away without having produced a single writer of original genius, who excelled in the arts of elegant composition. A cloud of critics, of compilers, of commentators, darkened the face of learning, and the decline of genius was soon followed by the corruption of taste.” *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Ch. 2. (Az irodalom szeretete, amely csaknem elválaszthatatlan a békétől és kifinomultságtól, divatban volt Hadrianus és az Antoninusok - maguk is művek, érdeklődő emberek - alattvalóinak körében - - - de ha az utánózhatatlan Lukianoszt kivesszük, a tunyaságnak ez a kora anélkül múlt el, hogy egyetlen eredeti génuszú, az elegáns szerkesztés művészetében kitűnő író felmutatott volna. A kritikusok, a kompilátorok, a kommentátorok fellege elsötétítette a műveltség arculatát, és a génusz hanyatlását rövidesen az ízlés megromlása követte. *A római birodalom nagysága és hanyatlása*. II. fej.) - Láthatni ebből, mily igaztalanság az ókor polgárisodásának elenyészését a barbár népek betöréseinek tulajdonítani, és nem a kényuralomnak, mely maga felvilágosult lehet, de a felvilágosulást elő nem mozdíthatja. Sőt a barbár népek, mint már a maga korában Augustinus tisztán belátta, eszközül szolgáltak, hogy a nyugat polgárisodása megőriztetett azon lassú elmerüvüléstől, mely azt a keleti birodalomban megöle.

(d) Spárta alkotmánya után, minden államintézmény között, bizonyára a kínai birodalomé részesült a XVIII. század gondolkodóinak tetszésében leginkább. Montesquieu-t kivételül kell említenünk. „Ne pourrait-il pas se faire que les missionnaires auraient été trompés par une apparence d'ordre; qu'ils auraient été frappé de cet exercice continuel de la volonté d'un seul, par lequel ils ont gouvernés eux-mêmes” (Nem látszik inkább valószínűnek, hogy a hittérítőket megtévesztette a látszólagos rend; hogy mély benyomást keltett bennük egyetlen személy akaratának az a folyamatos gyakorlata, amely őket magukat is kormányozta. - Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Ford.: Csécsy Imre és Sebestyén Pál. Bp. 1962. I. k. 272. l.), mondja igen helyesen az *Esprit des lois*. 4. VIII. ch. XXI. - Azonban igen elkülönzötteen állott e véleményével. Voltaire éppen az idézett helyhez egy hosszú jegyzetet írt, melyben a közép országának előnyeit kiemeli, s legtöbbször azok közül, kik az államtudományok előtt utat nyitottak a továbbfejlődésre, haladásnak tekintették volna, ha Franciaországban azon „chaos de coutumes toutes bizarres, toutes contradictoires, de cette anarchie qui a duré si longtemps” („csupa bizzarr és ellentmondó szokásnak, ennek az oly sokáig fennmaradt anarchiának káosza”), mint Voltaire magát kifejezé - ha, mondom, ehelyett Kína rendszeres szervezete hozatott volna be. - Nézetem szerint a szigorúan szabályozott viszonyok ezen bámulata - mellyel a XVIII. században találkozunk - nem maradt befolyás nélkül az állam újabb intézményeire. Valamint nagy részben maga is azon visszahatás eredménye, mely a középkor minden viszonya ellen támadott: úgy igen sokat tett azon nézetek és alapelvek terjesztésére, melyeket a XVIII. század tudománya egyedül helyeseknek hirdetett. Azon nézet, miszerint rend csak ott állhat fenn, hol minden szabályozva van, s hogy az állam egysége csupán minden szálaknak egy kézben összpontosítása s az államhatalmon kívül minden szabad akarat semmibe vétele által alapíthatatik meg, sokat veszített volna meggyőző erejéből, ha a XVIII. században a rend vak bámulása mellett meg nem feledkeztek volna arról, ami különben mindig szájon forgott: - *a szabadságról*.